

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**Berk Esen, Şebnem Gümüşçü,
Hakan Yavuzyılmaz**

Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik

Ücretsiz PDF Kitap Alışım - <https://rantey.org>

BERK ESEN
ŞEBNEM GÜMÜŞÇÜ
HAKAN YAVUZYILMAZ
**Türkiye'nin Yeni Rejimi:
Rekabetçi Otoriterlik**

İletişim Yayınları 3337 • Araştırma-İnceleme Dizisi 561

ISBN-13: 978-975-05-3548-2

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Murat Bergi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://irantev.org>

BERK ESEN
ŞEBNEM GÜMÜŞÇÜ
HAKAN YAVUZYILMAZ

Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

BERK ESEN Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi. Siyaset bilimi alanında doktorasını 2015 yılında Cornell Üniversitesi'nden aldı. Eylül 2015 ile Ağustos 2020 arasında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. Türkiye siyaseti, otoriterleşme ve siyasi partiler alanlarındaki güncel çalışmaları *Party Politics, Journal of Democracy, Third World Quarterly, Government and Opposition, Armed Forces & Society, PS: Political Science & Politics, South European Society and Politics, Journal of Near East and Balkan Studies, Southeast European and Black Sea Studies, Mediterranean Politics, Turkish Studies, Middle East Review of International Affairs* ve *Birikim* gibi akademik dergilerde yayımlandı. İletişim Yayınları'ndan, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (İlker Aytürk ile birlikte, 2022) ve *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye: Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* (Başar Baysal ile birlikte, 2022) başlıklı derlemeleri yayımlandı. 2020 yılında Bilim Akademisi tarafından verilen Genç Bilim İnsanları ödülüne ve 2018 yılında Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma ödülüne layık görüldü.

ŞEBNEM GÜMÜŞÇÜ Middlebury College Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim üyesi. Siyaset Bilimi doktorasını 2010'da Virginia Üniversitesi'nden almış, 2011'de Yale Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulunmuş, 2012'ten 2014'e kadar Sabancı Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi ve İstanbul Politikalar Merkezi'nde araştırma koordinatörü olarak çalışmıştır. Demokratikleşme ve demokratik gerileme, İslâmi hareketler ve siyasi partiler üzerine çalışmaları uluslararası dergilerde yayımlanmıştır. Ayrıca bu konularda *Democracy, Identity, Foreign Policy in Turkey: Hegemony through Transformation* (Fuat Keyman ile birlikte, Palgrave Macmillan, 2014) ve *Democracy or Authoritarianism: Islamist Governments in Turkey, Egypt, and Tunisia* (Cambridge University Press, 2023) kitapları yayımlanmıştır.

HAKAN YAVUZYILMAZ Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, Denge ve Denetleme Ağ'ında Araştırma ve Politika Geliştirme Koordinatörü olarak çalışmaktadır. Siyaset Bilimi doktorasını Hacettepe Üniversitesi'nden aldıktan sonra Nottingham Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak bulunmuş, aynı süre içerisinde Partiler ve Demokrasi İçin Araştırma Merkezi'nde (REPRESENT) araştırmacı olarak çalışmıştır. Siyasi rejimler ve rejim geçişleri, siyasi partiler ve parti sistemleri üzerine çalışmaları *Party Politics, Journal of Balkan and Near Eastern Studies* ve *Southeast European and Black Sea Studies* gibi uluslararası dergilerde yayımlanmıştır.

Anne ve babalarımıza...

Mine-Saffet Esen

Esen-Vehbi Gümüşcü

Ayşe Ezel Berker-Hüsnü Yavuzyılmaz

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
--------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

REKABETÇİ OTORİTERLİK	17
Giriş	17
Rekabetçi otoriter rejimlerin temel özellikleri	20
Rekabetçi otoriter rejimlerin küresel yükselişi	28
Üçüncü dalga otoriterleşme	31
Türkiye’de yeni rejimi tartışmak	35
Patrimonyal kapitalizm ve AKP’nin rekabetçi otoriterliğe dönüşü	45

İKİNCİ BÖLÜM

AKP’NİN KISA TARİHİ, UZUN İKTİDARI	55
AKP’nin kökeni Milli Görüş Hareketi	56
AKP’nin doğuşu	60
AKP’nin örgütsel dönüşümü	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKP’YLE TEK KALE MAÇ: ADIL OLMAYAN SİYASİ OYUN ALANI	87
Demokrasiden rekabetçi otoriterliğe giden patikanın temel taşları	88

Siyasallaştırılmış devlet kurumları: Parti devletinin yükselişi	89
Yatay hesap verebilirliğin omurgası: Yargının siyasallaşması	92
Zayıflatılan yasama süreci ve denetimi	99
Düzenleyici ve denetleyici kurumların siyasallaşması	103
AKP'nin yeni yıldız oyuncularını: İktidar yanlısı sermaye	106
Yıldız oyuncuların oyun dışına atılması:	
Bağımsız ve muhalif sermaye	113
AKP'nin yeni yıldız oyuncularını: İktidar yanlısı medya	115
Rakip takımın yıldız oyuncularını: Medya	118
Rakip takımın yıldız oyuncularını:	
Siyasi partiler ve siyasetçiler	120
Halkların Demokratik Partisi ve Selahattin Demirtaş	121
Cumhuriyet Halk Partisi: Canan Kaftancıoğlu ve Ekrem İmamoğlu	126
Sonuç	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN İHLALI	131
AKP iktidarlarında temel hak ve özgürlükler	133
İfade ve basın özgürlüğü	134
Örgütlenme özgürlüğü ve sivil toplumun baskılanması	148
Toplumsal muhalefetin baskılanması	
ve toplanma özgürlüğü ihlalleri	153
Sonuç	159

BEŞİNCİ BÖLÜM

ADİL VE ÖZGÜR OLMAYAN SEÇİMLER:	
REKABETÇİ OTORİTER REJİMLERİN	
ALAMETİ FARİKASI	163
Seçimleri nesnel kriterler üzerinden	
değerlendirmek: Seçim bütünlüğü kavramı	165
Türkiye'de seçimlere genel bakış	169
2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri	173
Haziran ve Kasım 2015 genel seçimleri	177
2017 halk oylaması	182
2018 genel seçimleri	187
2019 yerel seçimleri	191
2023 genel seçimleri	195
Sonuç	203

REKABETÇİ OTORİTERLİK SÜRDÜREBİLİR Mİ?

2023 SEÇİMLERİ	205
Rekabetçi otoriter rejimlere içkin riskler.....	205
Rekabetçi otoriterlik demokrasiden otoriterliğe geçerken bir ara durak mıdır?	208
Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidar nasıl ve neden kaybeder?	209
Rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet nasıl kazanır?.....	212
Rekabetçi otoriter rejimler nasıl sona erer?	218
2023 seçimleri rekabetçi otoriter rejimin sonu olabilir miydi?	223
2023 seçimlerine giderken muhalefet	229
2023 seçimlerine giderken Cumhur İttifakı.....	234
2023 seçim sonuçlarını anlamak.....	239

SONUÇ

REKABETÇİ OTORİTERLİK

TÜRKİYE İÇİN SON DURAK MI?	247
Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin geleceği.....	248
Muhalefet nereye gidiyor?	251
Türkiye hegemonik otoriter rejime savrulur mu?	253
Rekabetçi otoriter rejimlerde her iktidar değişimi demokratikleşme getirir mi?	256
Bitirirken.....	259
KAYNAKÇA	263

ÖNSÖZ

Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 2002'den sonra art arda kazandığı seçim zaferleri ile Türkiye'nin çok partili siyasi tarihinde en uzun süre iktidarda kalmayı başarabilen siyasi parti oldu. Elde ettiği ve daha önce benzeri görülmemiş bu siyasi başarı ile ülkenin yalnız bugününe değil dününe dair algısına ve yarınına da damgasını vurdu. Bu sayede Türkiye'nin siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda köklü dönüşümünde ana aktör ve itici güç oldu.

2002 yılına kadar çoğunlukla kısa süreli iktidarlarca yönetilen Türkiye, ilk defa AKP ile uzun soluklu bir iktidara kavuştu. Fakat AKP'nin uzun hükümet dönemi demokratik siyaseti ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek yerine iktidar partisinin rejim ve toplum üzerinde hâkimiyet kurmasının yolunu açtı. 1950'de çok partili hayata geçtikten sonra Türkiye, demokrasinin temel sorunlarını çözemesi de demokratik siyaseti sürdürebilirdi. Çok partili siyasi hayat, askerî darbe, popülist tek parti yönetimleri, istikrarsız ve siyasi yozlaşmanın hâkim olduğu koalisyon hükümetleri gibi demokratik rejimi kusurlu kılan pek çok sorunu içerisinde barındırdı. Ancak demokratik rejimin pekişmesi önündeki engeller Türkiye'de demokrasinin asgari koşulu olan adil ve özgür seçimleri sistematik ve uzun

soluklu şekilde ortadan kaldırmadı. Demokratik seçimlere en güçlü tehdit ise 1950'lerin ikinci yarısında Demokrat Parti iktidarından gelmişti. Ancak Demokrat Parti, AKP gibi güçlü seçmen desteğini koruyamadığı gibi partinin otoriterleşme hamlelerinin önü 1960 askerî darbesi ile kesilmişti. 1960 darbesinden sonra ise Türkiye popülist partilerle askerî yönetimler arasında salınmaya devam etti. Darbe dönemlerinde demokratik siyaset çökse de sivilleşme ertesinde iktidara gelen partiler adil ve özgür seçimleri sürdürdüler.

Ancak AKP kendinden önce gelmiş tüm aktörleri sandıkta kazandığı başarı sayesinde geride bıraktı ve rejim üzerinde hâkimiyetini kurdu. Türkiye demokrasisinin uzun ama kesintili tarihinde hiçbir parti bürokrasi, yargı, medya ve sivil toplum üzerinde bu seviyede kalıcı ve sistematik kontrol sağlayamamıştı. Bu baskıcı hâkimiyet sonucunda Türkiye'de demokratik rejim temel vasıflarını yitirdi ve hükümetin attığı adımlarla hızla otoriterleşti. Fakat AKP'nin otoriterleşme sürecini farklı ve ilginç kılan sandıktan vazgeçmemesi, yaptığı tüm köklü değişikliklerin meşruiyetini sandığa dayandırması oldu.

Türkiye'nin AKP iktidarları süresince yaşadığı otoriterleşme Türkiye'nin yakın siyasi tarihindeki bazı sürekliliklerden etkilense de yaşanan otoriterleşmenin kendine has dinamikleri mevcut. Türkiye'nin yaşadığı rejim değişikliğini doğru kavramsallaştırmak hem siyasal ve toplumsal dönüşümün kapsamını iyi anlamak hem de ileride Türkiye'nin tekrar demokratikleşme potansiyelini ve bunun yollarının tespiti açısından büyük önem taşıyor. Dolayısıyla elinizdeki kitabın Türkiye'nin geçirdiği siyasi dönüşümü doğru anlamak ve ortaya çıkan siyasi rejimi doğru kavramsallaştırmaya yardımcı olmanın dışında pratik siyasette demokratikleşme yönünde atılabilecek adımlara da ışık tutacağına inanıyoruz.

Türkiye'nin yaşadığı rejim değişikliğinin taşıdığı bu önem şüphesiz bu dönüşümü anlamlandırma ve kavramsallaştırma amacıyla yapılan çalışmaların da sayısını önemli ölçüde arttırdı. Farklı teorik çerçevelerden bakan bu çalışmaların bir kısmı Türkiye'nin otoriter yönde geçirdiği rejim değişikliğinde süre-

lilik gösteren temalara odaklanırken diğ erleri bu rejim değişikliğiyle değişen dinamiklere odaklanmaktadır. Bununla beraber Türkiye'nin geçirdiği otoriterleşme süreci kamuoyunda ve hat-ta akademik yazında rejimin ne ölçüde demokratik ya da otoriter olduğu konusunda da tartişma yaratmaya devam ediyor. Ba-zı yazarlar ve siyasetçiler Türkiye'de seçimlerin ve bu seçimlerde muhalefet eden siyasi partilerin varlığının Türkiye'nin hâlâ demokratik bir rejime sahip olduğu savı için yeterli olduğunu düşünüyorlar. Daha k t ms er diğer bir grup ise rejimin otoriter niteliğine ağırlık vererek rejimin tekrar demokratikleşme ve seçim yoluyla iktidar değişim ihtimalinin zayıflığını vurgulu-yorlar. Özellikle ikinci grup, Türkiye'nin yeni rejimini kavram-sallaştırmaya yönelik de birçok farklı kavram öneriyor. Bu  alışmalar Türkiye'nin bir otoriterleşme süreci içerisinde olduğu tezinde ortaklaşsalar da bu değişim sürecinin başlangıç ve gel-diği nokta konusunda bir uzlaşmaya varabilmiş değiller. Türki-ye'nin siyasi rejimi ve bu rejime geçişe neden olan faktörler ko-nusundaki çeşitlilik her ne kadar akademik tartişma anlamında bir zenginlik olsa da bu tartişma Türkiye'de siyasi rejimin dina-miklerini doğru tahlil etme ve bu tahlil sonucunda olası yeni-den demokratikleşme potansiyeline zarar verme ihtimalini de içerisinde barındırıyor.

Gerek AKP iktidarının Türkiye demokrasi tarihinde yarattığı kırılma gerekse geleceğe dönük tahlillerin isabeti açısından yeni kavramlar ve kuramlara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Eli-nizdeki kitap Türkiye'nin AKP iktidarlari altında zamana yayıl-mış bir otoriterleşme süreci sonrasında kusurlu bir demokra-tik rejimden rekabetçi otoriter rejime geçtiği temel savı üzerine kuruludur. Bu temel sav yukarıda bahsedilen iki görüşe de me-safeli bir savdır. Bunun temel nedeni ise rekabetçi otoriter re-jimlerde, seçimlerle iktidar değişiminin mümkün olmasına rağ-men seçimlerin demokratik standartları yerine getirecek şekil-de yapılamamasıdır. Dolayısıyla bu  alışma, Türkiye'deki siyasi rejimi ne iktidar değişim ihtimalinin ortadan kalktığı bir kapalı otoriter rejim ne de demokrasinin asgari unsurlarının yerine getirildiği bir rejim olarak sınıflandırmaktadır.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel ölçekte en yaygın otoriter rejim tipi haline gelen rekabetçi otoriter rejimlerde demokratik rejimlerin temel bileşeni olan adil ve özgür seçimler ortadan kalkmakta ve demokrasinin bu asgari koşulu yerine getirilememektedir. Günümüzde sıklıkla değinilen küresel otoriterleşme dalgası içerisinde de pek çok ülke kusurlu demokrasiden rekabetçi otoriterliğe doğru sürece yayılan rejim değişikliği yaşamaktadır. Seçimlerin düzenli yapılması ve muhalefet partilerinin adil olmayan koşullar altında olsa da iktidar ile rekabet edebildikleri bu rejimler kendi içlerinde gerek demokratik gerekse kapalı otoriter rejimlerden farklı pek çok dinamik barındırmaktadırlar. Bu dinamiklerdeki farklılıklar ve benzerlikler ve rekabetçi otoriter rejimlerin küresel ölçekteki yaygınlığı bu rejimleri karşılaştırmalı siyaset biliminin önemli araştırma alanlarından birisi haline getirmiştir. Bu rejime geçiş ve rejimin sürekliliğine ilişkin açıklamalar bağlamında Türkiye'nin bir laboratuvar niteliğinde olduğunu düşünüyoruz. Her ne kadar elinizdeki kitap Türkiye vakasına odaklansa da rekabetçi otoriter rejimlerin nasıl seçim kazandıkları, iktidarlarını hangi temeller üzerinde meşru kıldıkları, demokrasinin hangi temel bileşenlerini ortadan kaldırıp hangilerini ayakta tuttukları, bu rejimlerde muhalefet partilerinin seçim stratejileri gibi konulara odaklanarak bu tip rejime sahip diğer vakalara da ışık tutacağını düşünüyoruz.

Bu kitapta Türkiye'nin kusurlu bir demokrasiden rekabetçi otoriter bir rejime geçtiği temel tezi üzerinden bu rejim tipinin temel dinamiklerini ve Türkiye'nin içinden geçtiği otoriterleşme sürecinin detaylı bir analizini yapmayı amaçlıyoruz. Bununla beraber şimdiye kadar Türkiye'nin siyasi rejim boyutunda geçirdiği dönüşümü farklı kuramsal ve kavramsal çerçevelerden inceleyen literatürle de eleştirel bir diyaloga giriyoruz. Elinizdeki kitap bu süreçlerde yaşanan dönüşümlerin kronolojik bir izliğini sunmakla yetinmiyor aynı zamanda bu dönüşümlerin Türkiye'de rejim değişikliğini nasıl ortaya çıkarttığının bir analizini de sunuyor.

Türkçe yazında son dönemde yaşanan otoriterleşme sürecini kapsamlı irdeleyen çalışmalar ne yazık ki az sayıdadır. Yapı-

lan çalışmaların çoğunluğu İngilizce literatürde yer almaktadır. Bildiğimiz kadarıyla elinizde tuttuğunuz kitap AKP döneminde yaşanan otoriterleşme süreci üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Oysa uluslararası yazında Türkiye’de demokrasinin gerilemesi ve otoriterleşme süreci merak uyandıran bir vaka olarak çokça çalışılmaktadır. Kitabın yazarları olarak çeşitli uluslararası yayınlarımızda Türkiye’nin demokratik gerileme sürecini etraflı şekilde irdelemiştik. Bu kitapta daha önceki çalışmalarımızdan yola çıkarak bir otoriterleşme muhasebesi çıkarıyoruz. Bu halihazırdaki çalışmalarımızın kapsamını genişleten ve detaylandıran yirmi yıllık eleştirel bir muhasebedir. Amacımız yalnız uluslararası yazındaki tartışmaları ve kavramsal çerçeveyi Türkiye’ye uyarlayarak Türkçeye kazandırmak değil aynı zamanda henüz yaşı genç olduğu için geçtiğimiz yirmi yılı hatırlamayacak okurlarımıza ulaşmak, bu süreci yaşamış okurlarımızın ise yaşadıklarını ve yekununu hatırlamalarına yardımcı olmaktır. Çünkü otoriter rejimden çıkışın ancak onu anlamakla mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

Kitabın Birinci Bölümü’nde rekabetçi otoriterlik ve otoriterleşme kavramlarının detaylı sunuşunu yapıyor ve Türkiye’de AKP iktidarları süresince dönüşen siyasi rejimin niteliğine yönelik farklı görüşleri eleştirel bir perspektiften inceliyoruz. İkinci Bölüm’de AKP’nin doğuşunu ve yaşadığı dönüşümü inceliyoruz. AKP’nin dönüşen örgütsel özelliklerinin Türkiye’de yaşanan otoriterleşme sürecinin ve rekabetçi otoriter rejimin sürekliliğine etkisini analiz ediyoruz. Üçüncü Bölüm’de Türkiye’de iktidar ve muhalefet arasında adil olmayan siyasi oyunun nasıl yaratıldığını altı farklı alt başlık altında inceliyoruz: (1) devlet kurumlarının siyasallaşması; (2) yargının siyasallaşması; (3) zayıflatılan yasama süreci ve denetimi; (4) düzenleyici ve denetleyici kurumların siyasallaşması; (5) iktidar yanlısı sermayenin yaratılması; (6) muhalif yıldız oyuncuların medya, sermaye ve siyaset alanlarında oyun dışı bırakılması. Dördüncü Bölüm’de rekabetçi otoriter rejimlerin temel dinamiklerinden olan temel hak ve özgürlükler alanında yaşanan erozyonu medya ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, toplan-

tı ve gösteri yürüyüşü hakkı üzerinden mercek altına alıyoruz. Kitabın Beşinci Bölümü rekabetçi otoriter rejimleri kusurlu demokrasilerden ayıran temel unsur olan adil ve özgür seçimlere odaklanıyor. Seçim bütünlüğü kavramı üzerinden Türkiye’de 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden 2023 genel seçimlerine kadar Türkiye’de serbest ve adil seçim yapma koşullarının nasıl ortadan kalktığını inceliyoruz. Altıncı Bölüm’de ise “Rekabetçi otoriter rejimlere içkin riskler nelerdir?”, “Rekabetçi otoriterlik demokrasiden otoriterliğe geçişte bir ara durak mıdır?”, “Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidar nasıl ve neden kaybeder ve muhalefet nasıl seçim kazanır?” gibi teorik sorular üzerinden 2023 seçimlerini inceliyoruz. Kitabın Sonuç Bölümü’nde ise Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin geleceği ve demokratikleşme ihtimali üzerinde durarak rekabetçi otoriter rejimlere ilişkin yapılan çalışmaları ve bu literatürdeki boşlukları eleştirel bir perspektiften değerlendiriyoruz.

Her kitapta olduğu üzere bizler de bu kitabı yazarken çokça destek aldık. Öncelikle projeye başından beri heyecanla yaklaşan editörümüz Tanıl Bora’ya diğer projelerin araya girmesi nedeniyle uzayan süreçte gösterdiği sabır, anlayış ve destek için teşekkür ederiz. Ayrıca İletişim Yayınları yayın kuruluna da teşekkürü borç biliriz. Metnin hazırlık ve yazım aşamasında da pek çok öğrencimizle çalışma şansına eriştik. Asistanlarımız Ege Yüzbaş, Ali Sevindik, Gülşah Suileten, Yeliz Asım ve Kaan Aksoy araştırma sürecinde önemli katkılar verdi. Orhun Bayraktar çevirilerde yardımcı oldu. Öykü Tümer metni baştan sona okudu ve yorumlarıyla kitabın içeriğini zenginleştirdi. Tunahan Yıldız kitabın kaynakçasının hızla hazırlanmasında ve metnin gözden geçirilmesinde oldukça önemli katkılar sağladı. Kitabın yazarları olarak burada adlarını sayamayacağımız birçok meslektaşımızla yaptığımız tartışmalar da kitabın içeriğini önemli ölçüde zenginleştirdi. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederiz.

REKABETÇİ OTORİTERLİK

Giriş

Günümüz Türkiye'sinin rejiminin nasıl tanımlanması gerektiği bir süredir akademide tartışılıyor. Türkiye hâlâ bir demokrasi midir? Yoksa tamamıyla otoriter bir rejim midir? Bu kitapta biz Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002 yılında devraldığı kusurlu demokrasiyi, iktidarı altında "rekabetçi otoriter" olarak adlandırılan bir rejime dönüştürdüğü tezini savunuyoruz. Bu tanım Türkiye'deki rejimin ne demokratik ne de tam otoriter olmadığını vurguluyor, ikisinin karışımı yani "melez" yapısını ortaya çıkarıyor. Otoriter rejimlerde vatandaşların iktidarlara belirleme imkânı yoktur. Türkiye bu sebeple tamamen otoriter bir rejim değildir. Çünkü hâlâ farklı siyasi partilerin birbirleriyle rekabet ettikleri seçimler düzenli aralıklarla yapılıyor ve yasama ve yürütme erki bu seçimler sonucunda belirleniyor. Ancak Türkiye'de seçimler ne adil ne de özgür koşullarda yapılabiliyor. Dolayısıyla, Türkiye ne tam bir demokrasi ne de tam bir otokrasi olarak tanımlanabilir.

Peki iki rejim tipi arasındaki fark nedir? En basit haliyle demokratik rejimlerde belli bir yaşa gelmiş tüm vatandaşlar serbest ve adil seçimler aracılığıyla siyasi temsilcilerini seçerler.

Otoriter rejimlerde ise vatandaşların iktidarları belirleme imkânı yoktur. Rekabetçi otoriterlik gibi melez rejimlerde ise serbest ve adil olmasa da seçimler düzenli olarak yapılır ve bu seçimlerde farklı siyasi görüşten adaylar yarışır. Rekabetçi otoriter rejimlerde seçimlere büyük önem atfedilir, hatta çoğunlukla seçimleri kazanmak rejimin otoriter özelliklerinin meşruiyetini sağlamak için hayati önemdedir. Bu sebeple seçimlerin toplumun çoğunluğu nezdinde de meşru kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla iktidar, seçimleri kazanabilmek için oyun sahasını çeşitli hamlelerle kendi lehine ve muhalefetin aleyhine bozarken seçim günü oy verme sürecine genellikle müdahale etmez veya kitlesel bir hile yapmaz. Sonuçta adil ve serbest olmasa da düzenli seçimlerde muhalefetin seçim kazanma olasılığı vardır. İşte bu nedenle seçim gününden önceki gece iktidar sahiplerinin sonuçlardaki belirsizlik nedeniyle uykuları kaçabilir (Levitsky ve Way, 2020b).

Levitsky ve Ziblatt'ın (2018) demokrasilerin çöküşü üzerine yaptıkları çalışmada kullandıkları futbol maçı benzetmesine başvurursak, eğer demokrasi on bir kişilik iki takımla ve en az üç hakemle oynanan bir futbol maçıysa, demokratik gerileme veyahut otoriterleşme oyunun ev sahibi takım lehine yeniden kurgulanmasıdır. Bu kurgulanma üç aşamada gerçekleşir: 1) Hakemlerin tarafsızlıklarını kaybedip çoğunlukla ev sahibi takım lehine kararlar alması; 2) rakip takımın yıldız oyuncularının taraflı hakemler eliyle saf dışı bırakılması; 3) oyunun kurallarının maç esnasında ev sahibi takım tarafından değiştirilmesi. İlk aşamada iktidar, hükümeti denetlemekle yükümlü yargı, devlet bürokrasisi ve bağımsız kurumlar gibi aktörleri ele geçirir. İkinci aşamada muhalefet partilerinin ileri gelen isimlerini yargı ve diğer devlet kurumlarını kullanarak siyaset dışı bırakır; muhalefeti destekleyen medya, iş insanları ve sivil toplum kuruluşlarını cezalandırır. Üçüncü aşamada ise seçim kurallarını ve kanunlarını istediği şekilde kendi lehine değiştirir. Yine de maçın sonucu oyun bitmeden belli olmaz ve ev sahibi takımın aldığı önlemlere rağmen rakip takım maçı kazanabilir.

Levitsky ve Ziblatt'in (2018) futbol maçı benzetmesi Türkiye'deki otoriterleşme sürecine ışık tutar niteliktedir. Öyle ki AKP, iktidarının ikinci döneminden (2007-2011) itibaren bağımsız olması gereken idari kurumları, ekonomi bürokrasisini ve yargıyı güdümüne almış, bu "hakemlerin" partizan etkilerden arınmış şekilde hükümeti denetlemesine engel olmuş; aksine bu kurumları kendine bir nevi kalkan, rakiplerine karşı ise kullanabileceği bir silaha dönüştürmüştür. AKP hükümeti, hakemleri kendi saflarına çektikten sonra ise muhalefetin yıldız oyuncularını saf dışı bırakmak için harekete geçmiştir. Hedefi kimi zaman muhalif parti liderleri, kimi zaman milletvekilleri, kimi zaman da belediye başkanları olmuştur. Diğer yandan da muhalefetin elini güçlendirebilecek bağımsız yayın organlarını ve sivil toplum örgütlerini baskı altına almıştır. Aynı şekilde muhalefete yakın duran veya kaynak aktarabilecek iş insanlarını bertaraf etme yolunu seçmiştir. Üçüncü aşamada ise hem bağımsızlığını kaybetmiş hakemler hem de zayıflatılmış muhalefet üzerinden seçim yasalarını ve pratiklerini sıklıkla değiştirmiş, bazen geçersiz oy pusulalarını saydırmış, kimi zaman kazanılmış seçimleri YSK marifetiyle iptal ettirmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında AKP iktidarı döneminde Türkiye'de demokratik rejimin asgari koşulu olan adil ve özgür rekabet sona ermiş, demokratik rejim yerini rekabetçi otoriter bir rejime bırakmıştır.

Bu kitapta, Türkiye'nin yeni rejimi rekabetçi otoriterliği kavramsal ve tarihsel açılarından detaylı olarak inceliyoruz. İlk bölümde öncelikle rekabetçi otoriterlik kavramının temel özelliklerini ve bu rejim tipinin küresel bağlamda yükselişine ilişkin tartışmalara değinip sonra Türkiye'de siyasi rejimin dönüşümünü konu alan yazını eleştirel bir perspektiften değerlendiriyoruz. Kitabın İkinci Bölümü'nde AKP'nin iktidara geliş sürecinin tarihsel bir incelemesi odak noktamızı oluşturuyor. Üçüncü Bölüm'de ise Türkiye'de adil olmayan siyasi alanın nasıl ortaya çıktığı ve bunun rekabetçi otoriter rejimin inşası ve güçlendirilmesinde oynadığı rolü kapsamlı bir biçimde tartışıyoruz. Bu kapsamda, özellikle yargı ve yasama erklerinin gide-

rek yürütmenin yörüngesine girişini, muhalefetin yıldız oyuncularının saf dışı bırakılmasını ve muhalif medya baskılanırken iktidar yanlısı medyanın ortaya çıkışını irdeliyoruz. Dördüncü Bölüm’de ise temel hak ve özgürlüklerin sistematik olarak ihlal edilmesine odaklanıyor, medyadaki dönüşüm ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü meseleleri üzerinde özel olarak duruyoruz. Beşinci Bölüm’de ise seçimleri mercek altına alıyor, Türkiye’de 2011-2023 yılları arasında düzenlenen tüm seçimleri yürürlükte olan seçim kanunu, kampanya süreci ve oy kullanma ve sayım işlemleri eksenlerinde inceliyoruz. Altıncı Bölüm’de ise 2023 seçimleri ışığında Türkiye’nin yeni rejiminin değişme ihtimalini değerlendiriyoruz. Yedinci ve son bölümde rekabetçi otoriter rejimlerin sürdürülebilirliği üzerinden Türkiye’deki rejimin geleceğini tartışıyoruz.

Rekabetçi otoriter rejimlerin temel özellikleri

1970’lerin sonunda Portekiz ve İspanya’da otoriter rejimlerin sona ermesiyle başlayan demokratikleşme dalgası, Küresel Güney ülkelerinin birçoğunda iktidarın seçim yoluyla belirlenmesinin önünü açtı (Huntington, 1993; Przeworski, 1991). Soğuk Savaş’ın bitiminde Latin Amerika’dan Doğu Avrupa’ya kadar farklı bölgelerde iktidarlar seçim yoluyla değişmeye başladı. Uzun süren totaliter rejimin ardından Rusya dahi 1990’lı yıllarda siyasi rekabet seviyesinin oldukça yüksek olduğu seçimlere sahne oldu. Hatta demokrasinin yapısal koşullarının henüz oluşmadığı düşünülen bazı Afrika ülkelerinde bile kitlel protesto eylemleri uzun süren otoriter rejimleri sona erdirdi. Üç sene boyunca devam eden askerî yönetimden 1983 genel seçimleriyle birlikte çıkan ve çok partili parlamenter rejime tekrardan dönen Türkiye de bu demokratikleşme dalgasına dahil oldu. 1990’ların sonuna gelindiğinde, kapalı rejimler artık istisna olurken, dünya nüfusunun çoğunluğu demokratik rejimler altında yaşıyordu.

Ancak bütün otoriter rejimlerin bir noktada nihai hedef olarak liberal demokrasiye evrileceğine dair iyimser beklenti

2000'lerin ortasında sarsılmaya başladı (Carothers, 2002; Diamond, 2002). Pek çok demokratikleşen ülkede siyasi kurumların inşasında yaşanan sıkıntılar ve seçim yoluyla iktidara gelen hükümetlerin demokrasiyle uyuşmayan politikaları siyaset bilimcileri bu gelişmeleri eleştirel bir yaklaşımla incelemeye yöneltti (Collier ve Levitsky, 1997).

Bu vakaların çoğu, seçimleri tamamen ortadan kaldıran ve muhalefeti bütünüyle tasfiye eden kapalı otoriter rejimlere evrilmek yerine son yirmi senede bazı demokratik ve otoriter öğeleri aynı anda barındıran “melez” rejimlere dönüştüler (Diamond, 2002). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle zayıflayan ve çöken kapalı (hatta yarı-totaliter) rejimler yerlerini genellikle seçimlerin düzenli olarak yapıldığı, muhalefet partilerinin var olduğu ama iktidar ile muhalefet arasında rekabet koşullarının adil olmadığı rejimlere bıraktılar (Schedler, 2002; Levitsky ve Way, 2002; Morse, 2012). Bu rejimlerde iktidar partileri, seçim yoluyla iktidarlarını meşrulaştırma imkânı elde ederken, muhalefet ile aralarındaki adil rekabet koşullarını da ortadan kaldırmaya çalıştılar. Seçimlerin düzenli yapılması nedeniyle demokratik koşulların sağlandığı görüntüsü verilmesine karşın, aslında demokratik kurumların içi boşaltılmıştı. Kurumlarda ve rekabet koşullarında iktidar lehine yaşanan dönüşüm iktidarların seçim yoluyla değişim ihtimalini de azalttı. Dolayısıyla, demokratik kurumlar şeklen varlıklarını sürdürseler de demokrasinin asgari koşulu –serbest ve adil seçimler– karşılanmadığı için artık bu vakaları demokrasi olarak nitelendirmek olanaksızlaştı (Schedler, 2002; 2013; Levitsky ve Way, 2002; 2010a).

Bu rejimlerin demokratik sayılamayacağı hususunu biraz daha detaylandırmak için liberal demokrasinin üç temel kurumsal bileşeni olarak kabul edilen rekabet, katılım ve yürütme erkinin yatay hesap verebilirlik mekanizmalarına bakmak faydalı olacaktır. Bu üç mekanizmanın işleyişi üzerinden dört farklı rejim tipinden bahsedebiliriz: Liberal demokrasi, seçimli demokrasi, seçimli otokrasi, kapalı otokrasi.

Bunlardan ilki, tüm kurumsal bileşenlerin (rekabet, katılım ve yatay hesap verebilirlik) yer aldığı ve sağlıklı şekilde işledi-

ği *liberal demokrasiler*dir. Demokrasi, iki farklı hesap verebilirlik mekanizmasının aynı anda işlediği bir siyasi rejim olarak tanımlanabilir (O'Donnell, 1994). Bunlardan ilki, vatandaşların siyasi liderleri adil ve özgür seçimler aracılığıyla denetlemelerine imkân tanıyan dikey hesap verebilirliktir. İkincisi ise demokratik yollardan iktidara gelen partilerin güç aşımını ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamasını önlemeye yönelik yatay hesap verebilirlik mekanizmasıdır. *Seçimli demokrasilerde* ise yürütmeyi denge ve denetleme mekanizmalarıyla kısıtlayan ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini garanti altına alan yatay hesap verebilirlik mekanizmaları ya yoktur ya da zayıftır fakat siyasi rekabet ve katılım önemli ölçüde tesis edilmiştir. Buna karşın *seçimli otoriter rejimlerde* hem yatay hesap verebilirlik ortadan kalkar hem de siyasi rekabet ve katılım serbest ve adil olmayan seçimlerle gerçekleşir. Son olarak, *kapalı otoriter rejimlerde* ne siyasi rekabet ve katılım ne de yatay hesap verebilirlik mevcuttur.

Bu kitapta odağımız seçimli otoriter rejimler ve özel olarak rekabetçi otoriter rejimler. Seçimli otoriter rejimler kendi içlerinde, iktidar ile muhalefet arasındaki rekabetin doğası, koşulları ve sonuçları üzerinden rekabetçi otoriter ve hegemonik otoriter olmak üzere iki farklı tipe ayrılır (Schedler, 2013, s. 106).¹ Bu iki rejim tipi arasında en önemli fark, rekabetçi otoriter rejimlerde, zor olsa da muhalefet partilerinin iktidar karşısında seçimleri kazanma ihtimalidir (Schedler, 2013; Donno, 2013).

Rekabetçi otoriter rejimleri üç temel unsur ile tanımlamak mümkündür. Bunlardan ilki adil olmayan seçimlerdir. Levitsky ve Way'e (2010a) göre en az bir adayın siyasi nedenlerle yasaklandığı; merkezî olarak koordine edilen ve müsamaha gösterilen oy çalma ve benzeri seçim hileleriyle seçmen ve adaylara yönelik sistematik şiddet ve korkutma gibi faaliyetlerinin var olduğu, resmî ya da gayriresmî müdahaleler sonucu muhale-

1 Bazı siyaset bilimciler bu ayrıma katılmamakta ve hegemonik otoriter rejimlerin "melez" ya da "seçimli otoriter rejim" olarak adlandıramayacağı bu rejimlerin "kapalı otoriter rejim" olarak adlandırılmasının daha doğru olacağı görüşündedir (Levitsky ve Way, 2002).

fetin eşit şartlarda kampanya yapmasının engellendiği durumlarda seçimler adil olamazlar. İkinci unsur adil olmayan siyasal alandır. Buna göre siyasallaşmış devlet kurumları, medyaya erişim ile kamu ve özel kaynaklara erişimde adaletsizlik siyasal oyun alanını da adaletsiz kılar. Üçüncü unsur ise temel hak ve özgürlüklerin sistematik ihlalidir. İfade ve fikir özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü olmadan demokrasinin asgari koşullarının karşılanması mümkün değildir.

Kamu kaynaklarının iktidara yakın kişi ve kurumlara partizan şekilde dağıtılması, seçim yasalarında yapılan taraflı değişiklikler ve muhalefet partilerine dönük baskı politikaları iktidar partisine çeşitli avantajlar sağlamasına karşın, seçimlerde galibiyet iktidar için garanti değildir. Eşitsiz siyasal oyun alanına rağmen, iktidar bu vakalarda gündemi tamamen kontrol etme ve sivil toplumu şekillendirme gücüne sahip değildir. Sahip oldukları kısıtlı siyaset alanını etkili şekilde kullanan muhalefet partileri rekabetçi otoriter rejimlerde iktidar karşısında örgütlenme, rekabet etme ve hatta sandıkta başarı kazanma imkânı bulurlar. Özellikle kriz dönemlerinde ortak kampanya yürüten ve seçmenleri harekete geçirerek sandığa taşıyabilen muhalefet partileri seçim yoluyla iktidarı değiştirebilirler (Howard ve Roessler, 2006; Bunce ve Wolchik, 2010). Siyasi parti örgütleri, seçimli otoriter rejimlerde eşitsiz siyasal oyun alanını belli oranda dengeleme ve iktidar ile rekabet edebilme imkânı sağladıkları için önemlidir (LeBas, 2011). Düzenli seçim yapılan otoriter rejimlerde muhalefet partileri, seçmenler nezdinde popülaritesi yüksek adaylar liderliğinde etkili bir kampanya yürüttükleri durumlarda sandıkta kazanabilirler. Dolayısıyla, rekabetçi otoriter rejimlerde seçimler, adil ve özgür olmamalarına, kaynakların adaletsiz dağılımına ve özgürlüklerin sistematik ihlali-ne rağmen anlamlıdır, çünkü iktidar değişikliği de dahil olmak üzere önemli siyasi değişimler mümkündür.

Dolayısıyla, rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet partilerinin düşük ihtimalle bile olsa seçimleri kazanmalarına ve bu olasılık gerçekleştiğinde iktidara gelmelerine imkân vardır (Levitsky ve Way, 2002; 2010a; Bunce ve Wolchik, 2010). Nite-

kim, rekabetçi otoriterlikte seçimleri kazanmak iktidara gelmenin tek meşru yoludur. Dolayısıyla, iktidar ile muhalefet partileri arasında özellikle seçim dönemlerinde yoğunlaşan ciddi bir siyasi mücadele yaşanır. Fakat bu rejimlerin temel unsuru, iktidarın seçimlerde muhalefet karşısında her koşulda başarı kazanmasını sağlamaktır. Yani, aslında demokratik özellikler taşıdığı düşünülen siyasi kurumlar, muhalefetin aleyhine olacak şekilde çalışırlar ve dengesiz bir siyasi oyun alanı yaratırlar.

Fakat muhalefetin karşı karşıya olduğu bu adil olmayan siyasi rekabet sadece seçim kampanyalarıyla sınırlı değildir. Rekabetçi otoriter rejimde iktidar, muhalif gruplar karşısında toplumsal hayatın neredeyse bütün alanlarında haksız avantajlara ve üstünlüğe sahiptir. Öncelikle, iktidar mensupları, bürokrasi ve yargı alanlarını partizan şekilde kontrol etmeleri sayesinde kendi destekçilerini kamu kaynakları ve hizmetleriyle ödüllendirme, muhalif kesimleri ise dışlama ve cezalandırma imkânına sahiptir. Özel sektör kaynakları, belli oranda rekabetçi piyasa koşulları içinde dağıtıldığı için bu kayırmacı sürecin dışında kalsa da iktidarın tamamen etki alanı dışında değildir.

Bu durumda muhalefeti desteklemenin özel sektör için ağır bir bedeli vardır; halbuki iktidar saflarında yer almak kazandıran strateji olarak görülür. Bürokrasi ve kolluk kuvvetlerinin desteğini arkasına alan iktidar, başta medya ve sivil toplum olmak üzere farklı kamusal alanlarda muhaliflerini baskı altına alabilir. Yargının partizanlaştığı bir ortamda iktidar dışında kalan grupların, hükümetin baskısı karşısında kendilerini savunma imkânları giderek azalır. İktidar baskısı nedeniyle muhalifler ciddi kısıtlamalara maruz kalmanın yanında mütevazı imkânlarla siyasi mücadele vermek durumundadırlar. Öte yandan, kamu ve hatta özel sektör kaynaklarını arkasına alan iktidar yanlısı kurumlar bu alanlarda daha rahat şekilde varlıklarını sürdürürler. Dolayısıyla, iktidar ile muhalefet partileri arasındaki adil olmayan koşullarda gerçekleşen mücadele sadece sandıkta değil, diğer toplumsal alanlarda da eşitsiz hale gelir. Sonuçta iktidarın kaynaklarından nemalanan kesimler pragmatik nedenlerle rejime destek verirken, muhalefet safları genel-

likle ortalama seçmenden daha radikal görüşlü ve hayli siyasallaşmış kesimlerden oluşur (Magaloni, 2006).

Hegemonik seçimli otoriterlikte ise rekabet ancak rejime sadık muhalif adaylarla sınırlıyken, rejime ciddi tehdit oluşturabilecek adaylar hukuki veya gayri hukuki yollarla saf dışı bırakılır. Bu rejimlerde rekabet anlamlı değil, göstermelidir. Aynı zamanda rejim medyaya hâkimiyet kurar ve muhalif veya bağımsız yayın organlarını ya yok eder ya da sürekli baskı altında tutar. Diğer yandan vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini kısıtlarken, seçim günü seçimin bütünlüğünü bozacak pek çok adım atar. Bazen bu adımlar seçmene baskı, korkutma veya şiddet, bazen sandıkları hileli oylarla doldurma, bazen de oy sayım ve dökümünde hile olabilir. Bazı vakalarda rejimin bu adımların hepsini atması da olasıdır. Hegemonik otoriter rejimlerde seçim sonuçları önceden bellidir, iktidar sahiplerinin kaybetme korkusuyla uykuları kaçmaz.

Hegemonik seçimli otoriter rejimlerde iktidar ile muhalefet partileri arasındaki güç dengesizlikleri, muhalefetin seçimleri kazanma ihtimalini neredeyse ortadan kaldırır (Donno, 2013; Morgenbesser, 2019). Mısır, Rusya, Azerbaycan, Singapur, Venezuela ve Belarus gibi ülkelerde bürokrasiyi ve yargıyı bütünüyle kontrol eden, kamu kaynaklarını partizan şekilde dağıtan ve medya ile sivil toplumda muhalefeti sindiren iktidarların seçim yoluyla değişmesi çok düşük bir olasılıktır. Bu vakalarda siyasi rekabet artık kâğıt üstünde bile ortadan kalkmıştır. Genellikle, bu ülkelerde iktidar partileri sadece seçimleri kazanmakla kalmayıp aynı zamanda “süper çoğunluk” olarak kabul edilen çok yüksek oy oranlarına ulaşarak parlamentoda anayasayı değiştirecek vekil sayısına ulaşırlar. Bu durum aslında iktidarın seçmen nezdinde sahip olduğu büyük destekten ziyade kamu kurumları üzerinden kurduğu mutlak partizan kontrol ve zayıflamış muhalefetten kaynaklanır.

Peki, bu otoriter rejimler seçimleri tümüyle kaldırmak yerine neden seçim yapmayı sürdürürler? Gerek rekabetçi otoriter rejimlerde gerekse hegemonik seçimli otoriter rejimlerde demokratik standartları yerine getirmeyen seçimlerin yapılması ikti-

darlara pek çok avantaj sağlamaktadır (Gandhi ve Lust-Okar, 2009). Sadece sandıkla bile sınırlı kalsa partiler arasında siyasi mücadele yaşanması, bu rejimlere ülke kamuoyunda ve uluslararası platformlarda siyasi meşruiyet kazandırır (Waterbury, 1999; Schedler, 2006; Levitsky ve Way, 2010b). Bu meşruiyetin arkasına saklanan hükümetlerin, muhalif grupları zayıflatmak için diğer alanlarda yürüttükleri baskı politikaları daha az görünür olur. Ayrıca, düzenli yapılan seçimler otoriter liderlere toplumun nabzını tutma imkânı sağlar. Muhalefetin tamamen baskılandığı rejimlerde vatandaşlar siyasi görüşlerini açıktan ifade etmeye çekindiği için, sorunlar hasıraltı edilebilir ve sistemin aksayan kısımları iktidarca bilinemez (Svolik, 2012; Schedler, 2013). Böyle durumlarda hükümetler, politikalarının ne oranda desteklendiği konusunda fikir sahibi olamaz ve memnuniyetsizliğin açığa çıkmadığı ama biriktiği durumlarda toplumsal patlama ihtimaliyle karşı karşıya kalabilirler.

Halbuki, seçimli otoriter rejimlerde sandık sonuçları hükümete seçmenlerin görüşleri hakkında bilgi verir (Svolik, 2012; Blaydes, 2010). Seçim sonuçlarının gösterdiği siyasi tabloyu gören hükümet, kaynak ve hizmet dağıtımının etkin şekilde devamını temin edebilir. Sandıkta başarı kazanma zorunluluğu iktidardaki liderleri parti örgütlerini güçlendirmeye ve seçmenlerin desteğini alacak siyasi pozisyon ve dağıtımcı politikalar belirlemeye teşvik eder (Magaloni, 2006; Brownlee, 2007). Bu sayede güçlü bir seçmen tabanına dayanan iktidarlar kriz dönemlerine karşı hazırlıklı olur. Otoriter rejimlerde seçimler aynı zamanda siyaseten kritik öneme sahip elitleri rejim saflarında tutma (Boix ve Svolic, 2013) ve muhalefet partilerini rejim tarafına çekme (Lust-Okar, 2005; Gandhi ve Lust-Okar, 2009) gibi otoriter rejimlerin sürdürülebilirliğinde kritik öneme sahip işlevleri yerine getirir (Svolik, 2012). Bununla beraber seçimler otoriter liderlerin seçim-dışı yöntemlerle şiddetli şekilde iktidardan düşürülmesini engelleyici işleve de sahip olabilmektedir (Cox, 2008).

Fakat özellikle kriz dönemlerinde otoriter iktidarları sarsabilecek muhalif adaylar çıkabilir. Düşük bile olsa sandıkta kay-

betme ihtimali belirlediği zaman iktidar, muhalefet partileri karşısında seçim hileleri de dahil olmak üzere sert önlemlere başvurabilir. Venezuela’da 2015 genel seçimlerinde parlamento-
nun muhalefetin kontrolüne geçmesi sonrasında Maduro yönetiminin giderek sertleşmesi (Jiménez, 2023) ve 2020 Belarus başkanlık seçimlerinde Lukaşenko’nun ancak kitlesel ölçekte hile yaparak kazanması ve bu durumu protesto eden muhalif kesimlere yönelik aşırı şiddet kullanımı (Batura, 2022), hegemonik seçimli otoriter rejimlerin tek bir seçimde değişmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Bu rejimler olumlu iç ve dış koşulların birleşmesi sonucunda bazen sandıkta, bazen de kitlesel protestolar sayesinde çökebilirler.

Öte yandan, bu koşullardan kimisinin eksik olması durumunda iktidar partileri kayırmacı politikalar ve seçici baskı politikaları aracılığıyla muhalefet karşısında uzun süre ayakta kalabilirler (Bunce ve Wolchik, 2010). Böyle durumlarda, zayıflamalarına karşın siyasi ve ekonomik elitlerin desteğini büyük oranda muhafaza edebilirler. Ayrıca seçmenlerin önemli bölümü de iktidara gönüllü destek vermese bile muhalefet saflarına geçmeyi göze alamayabilirler. Bu nedenle hegemonik seçimli otoriter rejimlerde sandık yoluyla iktidar değişikliği imkânsız olmamakla birlikte nadir olarak gerçekleşir. Örneğin, 1982 krizinden beri zayıflayan Meksika’daki PRI (*Partido Revolucionario Institucional*, Kurumsal Devrimci Parti) yönetimi parlamento çoğunluğunu ancak 1998’de, başkanlık seçimini ise 2000 yılında kaybetmiştir (Greene, 2007; Magaloni, 2006). 1950’lerden beri Malezya’da iktidarda olan UMNO (*United Malays National Organization*, Birleşik Malay Ulusal Örgütü) ise, önce dönemin başbakan yardımcısı Anwar İbrahim’in 1998’deki istifası ve dönemin başbakanı Mahathir Mohamad’ın 2003’te siyaseti bırakması sonrası zayıflamıştır (Wong vd., 2010; Ong, 2022). Fakat UMNO’nun iktidarı kaybetmesi uzun süre sonra, 2018 ve 2022 seçimlerinde, geniş muhalefet ittifakı karşısında parlamento çoğunluğunu kaybetmesi sayesinde olmuştur (Ong, 2022).

Rekabetçi otoriter rejimlerin küresel yükselişi

2000'li yıllarda önce eski Sovyet Bloku'ndaki yeni demokrasilerin 2010'lu yıllarda ise çoğunlukçu yönetim anlayışına sahip partilerin Türkiye, Macaristan, Polonya, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde seçim yoluyla iktidara gelişleri küresel ölçekte güçlü bir otoriterleşme dalgası yarattı (Kaufman ve Haggard, 2019; Lührmann ve Lindberg, 2019; Rogenhofer ve Panievsky, 2020).

Son dönemde birçok ülkede yaşanan demokratik gerileme örnekleri, karşılaştırmalı siyaset bilimi yazınında otoriterleşme yönünde rejim geçişlerini anlama ve kavramsallaştırma çabalarını öne çıkardı (Bermeo, 2016; Waldner ve Lust, 2018; Casiani ve Tomini, 2019; Lührmann ve Lindberg, 2019). Yapılan çalışmalarda siyasi rejimlerin daha doğru şekilde sınıflandırılmasını sağlayacak yeni kavramlar öne çıkarken, aynı zamanda bu değişimlerin neden ve nasıl gerçekleştiği sorularına yanıt aranmaya çalışıldı (Levitsky ve Ziblatt, 2018; Lührmann ve Lindberg, 2019; Hellmeier vd., 2021; Laebens ve Lührmann, 2021; Sato vd., 2022). Önerilen yeni kavramlar, siyasi rejimleri demokrasi ve otokrasi ikiliğinin ötesinde analiz etmeye uygun zemin sağlamaktadır. Nitekim, seçimli otoriter rejim kategorisi altında kullanılan "rekabetçi otoriterlik" kavramı gerek uluslararası siyaset bilimi gerekse Türkiye çalışmalarında zengin akademik tartışmaların önünü açtı. Sonraki kısımda özetlenecek olan bu çalışmalar hem kuramsal hem de kavramsal açıdan önemli bulgular içermekte ve kapsamlı ampirik verilere dayanmaktadır. Elinizdeki kitap Türkiye vakası üzerinden bu tartışmalara mercek tutmayı hedeflemektedir.

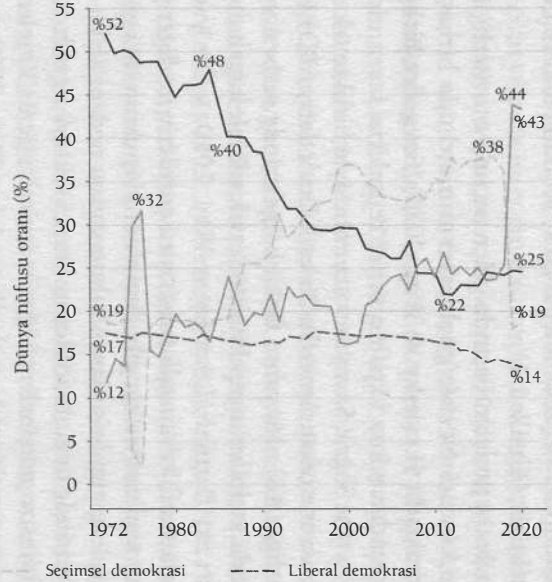
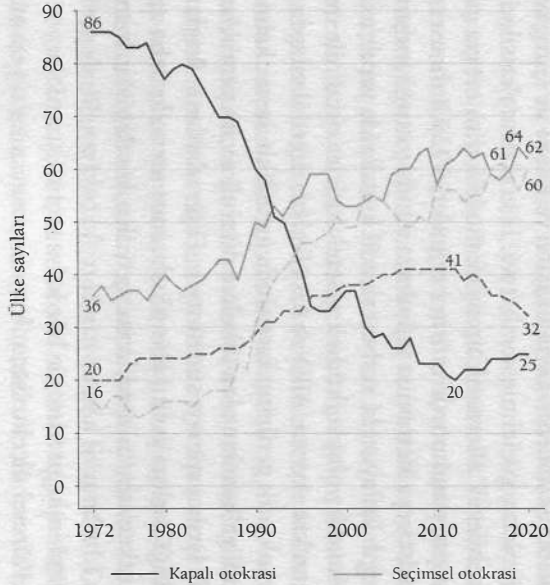
Ağırlıklı olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıktığı düşünülen rekabetçi otoriter rejimler son yirmi sene de küresel ölçekte yaygınlaştı. Levitsky ve Way'in (2020a) son çalışmasında 2020 yılı itibarıyla otuz iki ülke rekabetçi otoriter olarak tanımlanmaktadır. Bunlar arasında Filipinler, Türkiye, Nijerya ve Kenya gibi uzun süredir seçimlerin yapıldığı, nüfusu oldukça fazla bazı gelişmekte olan ülkeler de yer almaktadır. Varieties of Democracy Index (V-Dem) 2022 raporunda (Boe-

se vd., 2022), dünyadaki rejim tiplerinin sayıları ve bu rejimler altında yaşayan nüfus oranları bakımından, küresel ölçekte hâkim rejim tipinin seçimli demokrasi ve seçimli otokrasi olduğu görülmektedir (Grafik 1.1).

Bu melez rejimlerin başında gelen seçimli otoriterliğin son yıllarda küresel ölçekte güçlenmesinin ardında birkaç faktör yatmaktadır (Levitsky ve Way, 2020). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kapalı otoriter rejimlerin sayısı oldukça azaldı. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte tek süper güç olarak öne çıkan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB), dünyanın farklı bölgelerinde serbest ve adil koşullarda seçimlerin yapılmasını teşvik ederek kapalı otoriter rejimleri zayıflattılar (Levitsky ve Way, 2010a). Öte yandan, geniş orta sınıf, kurumsallaşmış siyasi partilerin ve diğer güçlü siyasi kurumların varlığı gibi demokratikleşmenin itici gücünü sağlayacak uygun koşulların bulunmaması nedeniyle bu ülkelerin kimisinde demokratikleşme süreci sekteye uğradı.

Bu olumsuz gelişmelere rağmen seçimler geniş kitleler nezdinde meşruiyetlerini korudu (Levitsky ve Way, 2020a). Liberal uluslararası düzenin zayıflamasına ve Rusya ile Çin gibi otoriter rejimlerin güçlenmesine karşın, liberal demokrasilerin yerine geçebilecek alternatif bir siyasi model/rejim ortaya çıkmadı. Örneğin, günümüzde otoriter rejimler, 1929 Buhranı sonrasında faşist veya komünist rejimlerin elinde tuttuğu meşruiyete sahip değil. Dolayısıyla, serbest ve adil koşullarda yapılmadığında bile sandık yoluyla iktidara gelmek kitleler nezdinde önemini korumakta. Ayrıca, ABD ve AB ülkeleri, diğer alanlarda yaşanan demokratik gerileme karşısında genellikle sessiz kalmalarına karşın, gelişmekte olan ülkelere düzenli seçim yapmaları konusunda baskı yapmayı sürdürüyor. Diğer alanlarda iktidarların takip ettiği baskıcı politikalar uluslararası arenada daha az dikkat çekerken, seçim süreçlerine getirilen kısıtlamalar hem ulusal hem uluslararası kamuoyunda tepki çekiyor. Bu durum otoriter rejimleri kâğıt üstünde bile kalsa seçim düzenlemeye teşvik ediyor. Küresel ölçekte seçimlerin bu artan meşruiyeti otoriter eğilimli iktidarların seçimleri ortadan kaldırmak yerine rekabet

GRAFİK 1.1. Siyasi Rejim Tiplerinin Ülke ve Nüfusa Göre Dağılımları

Grafikte kullanılan rejim sınıflandırmasının metodolojisi için bkz. Lührmann vd. (2018).

Kaynak: Alizada vd. (2021).

koşullarını kendi lehlerine bozdukları rekabetçi otoriter rejimlerin yaygınlaşmasına yol açtı. Demokratikleşme sürecinde olduğu düşünülen pek çok ülkenin rekabetçi otoriterlik yönünde rejim değişimi yaşaması siyaset bilimi yazınında demokrasiden otoriterliğe doğru yaşanan “ters rejim geçişlerine” ilişkin çalışmaların sayısında hızlı bir artışa neden oldu.

Üçüncü dalga otoriterleşme

Son yıllarda küresel ölçekte bir demokratik gerileme dönemine girildiği kanısı siyaset bilimciler arasında oldukça yaygın şekilde destek bulmaktadır (Repucci ve Slipowitz, 2022; Alizada vd., 2021; Diamond, 2015). Bu nedenle, 1929 Buhranı sonrasında faşizmin yükselmesiyle başlayan ilk dalgadan ve Soğuk Savaş koşullarında Küresel Güney ülkelerinde 1960’larda sayısı artan askerî yönetimlerin tetiklediği ikinci dalgadan sonra “otoriterleşmenin üçüncü dalgası” ile karşı karşıya olduğumuz iddia edilmektedir (Plattner, 2014; Cooley, 2015; Lührmann ve Lindberg, 2019; Diamond, 2020).

Bu kitapta ele aldığımız ve içinde bulunduğumuz yeni otoriterleşme dalgasında demokratik rejimler askerî darbe gibi ani bir olay sonucu yıkılmamaktadır. Bunun yerine, adil seçimlerle iktidara gelmiş yürütme erki, demokratik rejimi ayakta tutan kurumları uzun süreye yayılan ve adım adım gerçekleşen bir süreç boyunca zayıflatmaktadırlar. Bu vakalarda, iktidar partileri zamanla devlet kurumlarını hâkimiyetleri altına alırken, yargı sistemini partizanlaştırarak kuvvetler ayrılığı ilkesini aşındırmakta ve denge ve denetleme kurumlarını etkisizleştirmektedir. Bu süreç sonucunda iktidar ile muhalefet arasındaki siyasi oyun alanı eşitsiz hale gelmektedir. “Demokratik gerileme” olarak tanımlanan bu süreç, yeterince uzun süre devam etmesi durumunda demokrasinin yıkılmasına yol açmaktadır (Bermeo, 2016; Cassani ve Tomini, 2019; Lührmann ve Lindberg, 2019; Haggard ve Kaufman, 2021).

Özellikle Hindistan, ABD, Filipinler ve Brezilya gibi nüfusu kalabalık ülkelerin bu dalga kapsamında son on senede önem-

li seviyede demokratik gerileme yaşadığı görülür. Ayrıca, Rusya ve Çin gibi halihazırda otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde iktidardaki liderlerin güçlerini pekiştirmeleri, muhalif unsurlara karşı tahammülsüz hale gelmeleri ve kişiselleşmiş yönetim tarzları benimsemeleri de bu dalganın bir parçası olarak kabul edilebilir.²

Bu yeni otoriterleşme dalgasını tetikleyen olayların başında 11 Eylül terör saldırısının dünya siyasetinde yarattığı büyük şok gelmektedir. Saldırıları karşısında ABD hükümetinin İslâmi teröre küresel ölçekte savaş açması ve ülke içinde temel hak ve özgürlükleri kısıtlamaya gitmesi Batı ülkelerinin demokrasi destekleme politikalarını sekteye uğratmıştır. ABD'nin teröre yönelik kampanyası, Rusya ve Çin gibi otoriter rejimlere kendi muhaliflerine karşı anti-terör kampanyası yürütme imkânı vermiştir. Öte yandan, ABD hükümetinin uluslararası hukuk açısından hayli sorunlu saiklerle 2003'te başlattığı İkinci Körfez Savaşı liberal uluslararası sistemi zayıflatırken, Irak'ta oluşan yönetim boşluğu uzun yıllar Orta Doğu siyasetini dengesiz hale getirmiştir.

Liberal ekonomik düzeni sarsan 2008-2009 dünya finans krizi, küresel ölçekte demokratik rejimlerin zayıflamasına yol açan ikinci bir faktör olarak görülmektedir. Ağır ekonomik kriz nedeniyle birçok ülkede popülist partiler sandık yoluyla iktidara geldiler. Finans sektörlerinin aldığı büyük darbe nedeniyle Batı ülkeleri iktisadi ve siyasi açıdan zayıflarken, uluslararası arenada Rusya ve Çin gibi krizden görece daha az etkilenen ülkeler bu boşluğu doldurdular (Levitsky ve Way, 2020a). Batı ülkeleri demokrasiyi ihraç etme politikalarını rafa kaldırırken, Rusya, Çin ve Suudi Arabistan gibi ülkeler otoriter ve popülist rejimlere küresel ölçekte destek vermeye başladılar (Yakouchyk, 2019; Tansey, 2016; Tolstrup, 2015).

Fakat önceki otoriterleşme dalgalarından farklı olarak bu sefer birçok ülkede demokrasiler gerilemelerine karşın tamamen

2 Bazı akademisyenler ise son yıllarda demokratikleşme dalgasının durduğunu kabul etmekle birlikte demokratik gerilemenin henüz küresel bir boyut kazanmadığını ve seçim aracılığıyla iktidar değişikliği başta olmak üzere birçok veri ışığında bakıldığında istatistiki anlamda bir gerileme yaşanmadığını iddia etmektedir (Levitsky ve Way, 2015; Little ve Meng, 2023).

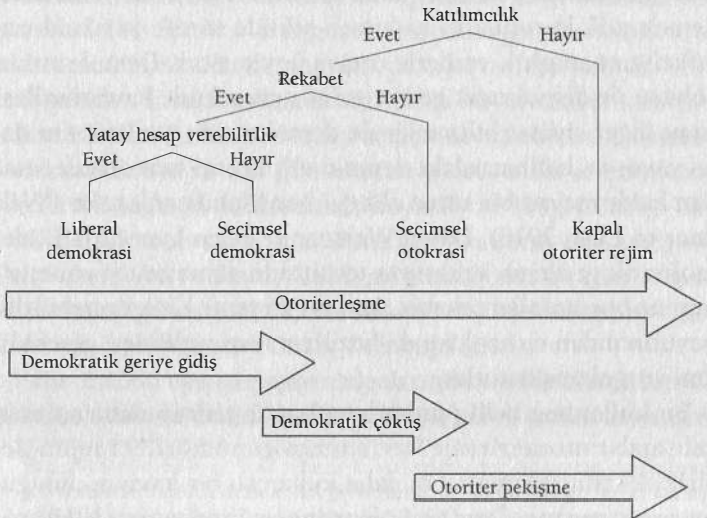
çökmediler. Hatta, bazı siyaset bilimciler demokratik çöküş vakalarının kuraldan ziyade istisnai bir durum olarak kaldığını iddia etmektedir (Levitsky ve Way, 2015). Diğer iki dalganın aksine, günümüzde demokratik rejimler genellikle seçim yoluyla iktidara gelen liderlerin zaman içinde devlet kurumlarını ele geçirmesi ve sivil toplum ile medya alanlarını baskı altına alması sonucu genellikle tespit edilmesi zor ve yavaş şekilde gerileme yaşıyorlar (Waldner ve Lust, 2018; Lührmann ve Lindberg, 2019). İlk iki otoriterleşme dalgasının çok güçlü şekilde cereyan ettiği Latin Amerika'nın birçok ülkesinde üçüncü dalgadan sonra yeniden kurulan demokratik rejimler güçlü siyasi ve ekonomik krizlere karşın ayakta kalmayı başardı. Latin Amerika'da son on yılda Venezuela ve Nikaragua örnekleri dışında kalıcı bir otoriterleşme süreci henüz yaşanmadı.

Yaygın şekilde gözlemlenen bu tip rejim değişikliklerini anlamak için siyaset bilimciler pek çok farklı kavram önermiştir. Örneğin, Nancy Bermeo (2016) günümüzde demokratik rejimlerin temel özelliklerinde gözlenen yavaş ve kademeli bozulma için demokratik gerileme kavramını kullanmaktadır. Bermeo, günümüzde hâkim olan demokratik gerileme formunun demokratik kurumların kademeli şekilde sürece yayılarak zayıfladığını ampirik verilerle ortaya koymuştur. Demokrasinin çöküşü ile demokratik geriye gidişi ayrı şekilde kavramsallaştıran diğer siyaset bilimciler de demokraside gerilemenin daha yavaş ve halihazırdaki demokratik rejimi tam olarak ortadan kaldırmayan bir süreç olduğu konusunda anlaşılırlar (Waldner ve Lust, 2018). David Waldner ve Ellen Lust (2018), demokratik gerileme vakasının tespitinde demokratik yönetişimin üç boyutu olan rekabet, katılım ve yatay hesap verebilirlik boyutlarından en az ikisinde bozulma tespit edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar.

Bu kullanıma belli yönlerden eleştiri getiren daha sonraki çalışmalar otoriterleşme kavramının günümüzdeki rejim değişikliklerini anlamak için daha kullanışlı bir kavram olduğunu savunmuştur. Örneğin Lührmann ve Lindberg'e (2019) göre; demokratik gerileme, demokratik çöküş ve otoriter pekiş-

me süreçlerini içerisine alan bir çatı kavram olan otoriterleşme, hem 1950-1980 arası hâkim rejim geçiş tipi olan sivil ya da askerî darbe sonucu ani demokratik çöküşü hem de günümüzün hâkim rejim geçiş formu olan demokratik gerileme süreçlerini kapsamaktadır. Bu çerçevede *demokratik gerileme* halihazırda demokratik olan bir rejimde yaşanan demokratik kurumsal bileşenlerdeki bozulmayı; *demokratik çöküş* ise bir rejimin, demokrasinin asgari prosedürel kriterini (adil ve özgür seçimler) sağlayamaz hale geldiği noktayı; *otoriter pekişme* ise mevcut otoriter bir rejim içerisindeki demokratik özelliklerin ortadan kalktığı ve rejimin demokratikleşme ihtimalinin giderek azaldığı bir süreci nitelemektedir. Biz de günümüzde Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin doğuşunu ve temel dinamiklerini analiz ederken otoriterleşme kavramını kullanmayı daha uygun buluyoruz. Şekil 1.1’de, otoriterleşme süreci demokratik rejimlerin hangi kurumsal bileşenlerinin bozulma gösterdiğine göre özetlenmiştir.

ŞEKİL 1.1. Bir Çatı Kavram Olarak Otoriterleşme ve Ters Rejim Geçiş Süreçleri

Kaynak: Cassani ve Tomini (2019); Lührmann ve Lindberg (2019).

Türkiye’de yeni rejimi tartışmak

Siyaset bilimciler, demokratik gerilemenin yavaş ve aşamalı olarak gerçekleşmesinin de bir sonucu olarak, Türkiye’nin siyasi rejimini tanımlama konusunda uzun süre görüş ayrılıkları yaşadılar (Kubicek, 2020). AKP’nin ilk iki döneminde pek çok gözlemci, partinin demokratikleşme hamlelerinin altını çizerek demokrasiye yönelik tehdidin ordu veya yargı gibi vesa yetçi aktörlerden geldiği görüşündeydi (Cizre-Sakallıoğlu ve Çınar, 2003; Insel, 2003; Özbudun, 2006; Hale ve Özbudun, 2009; Hale, 2005; Dağı, 2008). AKP’nin demokratik taleplerinin dönemin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimi, Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nce (TSK) demokratik teamüllere aykırı biçimde önünün kesilmesi, bazı çevreler nezdinde partinin demokratik aktör algısını güçlendirdi (Köker, 2010; Bâli, 2013; Heper, 2013). AKP’nin bu yıllarda takip ettiği çoğunlukçu politikalara, partizan kadrolaşma ve kamu harcamalarına, temel hak ve hürriyetler konusundaki tutarsızlıklarına ve muhalefete yönelik baskılarına dikkat çeken çalışmaların etkisi ise kısıtlı kaldı (Sözen, 2008; Gümüşçü ve Sert, 2009).

Fakat 2010 anayasa değişikliği ve 2011 seçimlerinden sonra AKP’nin yargı ve bürokrasi üzerinde ağırlığını arttırması, Erdoğan’ın yetkileri giderek elinde toplamaya başlaması ve medya üzerine kurulan baskılar daha eleştirel çalışmaların önünü açtı (Ciddi, 2011; Kalaycıoğlu, 2012). Özellikle 2013 yılında Gezi Parkı protestoları esnasında yükselen otoriter dalganın 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmalarından sonra perçinlenmesi ve 2014 yılında Tayyip Erdoğan’ın cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından partili cumhurbaşkanlığını benimsemesi yeni bir rejim tartışmasının fitilini ateşledi (Taş, 2015; Özbudun, 2014; 2016; Yazıcı, 2015). Bu ilk dönemde akademik tartışma, daha çok, Türkiye’nin hâlâ kusurlu demokrasi olup olmadığı sorusuna odaklanmıştı. Ancak arka arkaya yaşanan seçim süreçlerinde iktidar ile muhalefet arasındaki rekabet koşullarının açıkça iktidarın lehine dönmesi ve 2015’te-

ki çifte seçimlerle birlikte ülkenin artık demokrasinin asgari koşullarını bile karşılamadığı tezi akademik yazında ağırlık kazanmaya başladı (Arbatlı, 2014; Özbudun, 2015; Esen ve Gümüşçü, 2016).

2015 seçimlerinden ve özellikle 2016 darbe girişiminden sonra akademik yazında Türkiye'nin rejiminin kusurlu demokrasiden ziyade otoriter rejim olduğu tezi genel kabul görürken, bu rejimin sınıflandırılması konusunda yeni bir tartışma başladı. Söz konusu fikir ayrılıklarını Frantz'ın (2018) otoriterleşme üzerine yaptığı çalışma üzerinden açıklamak faydalı olacaktır. Frantz'a göre otoriter rejimleri iki boyutta sınıflandırmak ve analiz etmek mümkündür. Birinci yaklaşım, rejimleri demokrasiden otoriterliğe uzanan sürekli bir değişken olarak görür ve rejimleri rekabet derecesi ve siyasetin çoğulculuğu boyutuyla sınıflandırır. Bu durumda çok partili siyasi hayat, düzenli seçimler, seçimlerin özgürlük ve rekabet derecesi demokratik rejimleri otoriter rejimlerden, seçimli otoriter rejimleri de kapalı otoriter rejimlerden ayırtırmamızı sağlar. Pek çok siyaset bilimci (Levitsky ve Way, 2010a; Schedler, 2013) ve Freedom House veya V-Dem gibi demokrasi endeksleri bu yaklaşımı benimserler. Otoriter rejimleri bir diğer sınıflandırma şekli ise rejimin aktörlerinin kendini yenileme şekli ve iç dinamikleri üzerinden işler. Bu sınıflandırma yöntemi ile otoriter ve totaliter rejimleri birbirlerinden ayırtırmak ve iç dinamiklerini çalışabiliriz (Linz, 1975).

İkinci yaklaşım siyaset bilimi yazınında Soğuk Savaş döneminde genel kabul görürken, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte hemen hemen tüm otoriter rejimlerin daha rekabetçi bir noktaya evrilmesi, seçimler düzenlemeye başlamaları ve süreçte demokratikleşen ülkelerin zaman içinde yeniden otoriterleşmesi ilk yaklaşımı daha da öne çıkarmıştır. İlk yaklaşım, rejimleri sürekli bir değişken olarak tanımladığından Soğuk Savaş sonrası değişiklikleri isabetli bir şekilde takip edebilme imkânı sundu. Böylece otoriterleşme ve demokratikleşme süreçlerini daha yakından takip etme olanağı sağladı. Fakat ikinci yaklaşım da zamanla kendi içinde gelişerek, askerî rejimleri, tek partili rejimle-

ri, monarşik rejimleri ve neopatrimonyal³ rejimlerin değişik kurumsal yapılarını ve bu farklılıkların yarattığı siyasi sonuçları incelemeye başladı (Geddes vd., 2018; Svolik, 2012).

Son dönemde Türkiye'nin rejim tartışmaları da bu eksende sürmektedir. İlk yaklaşımı benimseyen siyaset bilimciler rejim değişikliğini partiler arasında özellikle sandıkta cereyan eden rekabet derecesi üzerinden okur ve sınıflandırmalarını da bu yöntemle yaparken, bir başka siyaset bilimci grubu ise ikinci yaklaşımı benimseyerek yeni rejimi temel aktörleri ve iç dinamikleri üzerinden sınıflandırma yolunu seçmiştir. İlk yaklaşım doğrultusunda pek çok siyaset bilimci, seçimlerin adil olmasa da düzenli yapılıyor olmasından ve siyasi alanın hâlâ göreceli olarak açık kalmasından yola çıkarak rejimin rekabetçi otoriter olduğu tezini savunmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2016; Özbudun, 2015).

2016 başarısız darbe girişiminin ardından Erdoğan yönetiminin muhalif gruplara karşı yürüttüğü baskı politikalarının şiddetini arttırması, Türkiye'nin daha kapalı bir siyasi rejime evrildiği endişesini gündeme getirdi (Yılmaz ve Turner, 2019). Bazı akademisyenler Türkiye'yi tanımlarken daha geniş kategori olan seçimli otoriter rejim terimini kullanırken (Arslantaş ve Kaiser, 2022), diğerleri ülkenin tam otoriter rejim olma yolunda ilerlediğini kaydetmiştir (Çalışkan, 2018). Fakat 2019 yerel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve İYİ Parti'nin (İYİP) oluşturduğu Millet İttifakı'nın kazandığı başarı, iktidarın muhalefeti tasfiye etmekte başarısız olduğu ve rekabetçi otoriter rejimin hâlâ sürdüğü tezlerini güçlendirdi (Esen ve Gümüşçü, 2019; Yavuzylmaz, 2021; Esen ve Yavuzylmaz, 2023).

3 İlk defa Weber'in tarif ettiği patrimonyal rejimler, iktidarın tek elde toplandığı ve kişiselleşmiş ilişkiler, siyasi sadakat ve gayriresmî kurallar ile tanımlanan rejimlerdir. Neopatrimonyal rejimler ise bu kişiselleşmiş yönetim tarzı ile modern devlet aygıtlarının birleşmesinden doğan melez yapılardır. Kamu kurumlarının kapasitesi ve bürokrasi açısından modern, fakat iktidar sahiplerinin karar alma ve güç kullanma şekilleri yönüyle patrimonyaldır. Bu tür rejimlerde, siyasi iktidar modern siyasi kurumlarla sınırlanmaz ama sahip olduğu bürokratik kapasiteyi kişiselleşmiş/özelleşmiş ilişki ağları üzerinden devşirilen sadık elit grupları (güvenlik bürokrasisi, sermaye grupları vb.) aracılığıyla kullanır. Türkiye vakasına Weber'in kavram seti üzerinden bakan bir çalışma için bkz. Turnaoğlu ve Keyman (2022).

Rekabetçi otoriterlik kavramı üzerinden Türkiye siyasetini inceleyen çalışmalar son yıllarda akademik yazında baskın hale gelerek zengin bir k llyat oluşturmuştur. Kimi alışmalar rekabetçi otoriter rejimin seçim dinamiklerine odaklanırken (Esen ve Gümüşçü, 2017a; 2019; Sözen, 2019; Yavuzyılmaz, 2021; Akkoyunlu, 2017), kimisi ise hukuk sistemindeki kapsamlı etkisini ( zbudun, 2015;  zsoy Boyunsuz, 2016), kutuplaşmayı nasıl arttırdığını ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini (Somer, 2019) ve önceki rejimlerden farklarını (Akkoyunlu ve  ktem, 2016; Somer, 2016) irdelediler.

Aynı zamanda siyaset bilimciler Türkiye’de rekabetçi otoriterliğin kendini yenileme yollarını da araştırdılar. Örneğin, bazı çalışmalar rekabetçi otoriterliğin darbe teşebbüsünü bastırmadaki rolünü (Esen ve Gümüşçü, 2017b), kaynak aktarımı üzerinden farklı toplumsal kesimlerin mobilizasyonunu (Esen ve Gümüşçü, 2018a), sivil toplumun yeniden tasarımını (Yabancı, 2019), basının değişimindeki temel rolünü (Yıldırım vd., 2021; Yanatma, 2021) ve toplumsal hareketleri nasıl baskıladığını (Arslanalp ve Erkmen, 2020a; 2020b; Kahvecioğlu ve Patan, 2021) incelediler. Son dönemde bir grup siyaset bilimci Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin sürekliliğini sandıkta iktidar değişim olasılıkları üzerinden ve yerel düzeyde kazanılmış seçimler bağlamında çalıştılar (Selçuk ve Hekimci, 2020; Yavuzyılmaz, 2021; Demiralp ve Balta, 2021).

Bir dizi çalışma ise rekabetçi otoriterlik ile dış politikanın etkileşimini çözümlerken (Özpek ve Tanrıverdi Yaşar, 2018;  zt rk, 2019; Günay, 2016), diğerleri rekabetçi otoriter rejim çerçevesinde siyasi partilerin değişimine ve parti sisteminin dönüşümüne odaklandılar (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzyılmaz, 2022; Yavuzyılmaz ve Tsarouhas, 2022; Arslantaş ve Arslantaş, 2020; Baykan, 2018; Ayan Musil, 2015). Rekabetçi otoriterliğin ortaya çıkış nedenlerini ele alan çalışmaların bir kısmı ise düşünsel faktörlere odaklanmış ve popülizm ile otoriterleşme arasındaki yakın bağa işaret etmiştir (Castaldo, 2018; Ayt ve Elçi, 2019; Sözen, 2019; Baykan, 2019). Bir başka grup çalışma ise politik-ekonomik faktörlere odaklanmış, AKP iktidarı ile iş dünyası

ve kentli yoksul seçmen arasındaki bağımlılık ağları üzerinden otoriterleşmeyi açıklamıştır (Esen ve Gümüşçü 2021).

Türkiye’de rejim değişikliğini rekabetçilik üzerinden açıklayan çalışmalardan farklı olarak bir başka grup çalışma ise rejimin adını koyma amacıyla temel dinamiklerini ön plana çıkarmıştır. Çalışmaların büyük kısmı, rejimin otoriterleşmesinde ve sürekliliğinde Erdoğan’ın oynadığı kilit rol nedeniyle Türkiye’deki rejimin patrimonyal öğelerini ön plana çıkarmıştır. Örneğin, Yılmaz ve Bashirov (2018) rejimin rekabetçi otoriter doğasını kabul etmekle birlikte, daha eklektik bir yaklaşımla rejimin bütününe betimlemek için “Erdoğanizm” kavramını ortaya atmıştır. Yazarlara göre Erdoğanizm, Kemalizm ya da Humeynizm gibi kişiselleşmiş ve içinde neopatrimonyalizm, otoriterlik, popülizm ve İslâmcılığı barındıran bir rejimdir. Cengiz (2020) ise Yılmaz ve Bashirov’un analizinin tarihsellikten uzak olduğunu iddia ederek rejimi neopatrimonyal olarak nitelendirir. Kalaycıoğlu ve Kocapınar (2021) da yeni rejimin neopatrimonyal sultanizm olduğu fikrini benimsemektedir.

Bizim açımızdan bu iki yaklaşım birbirini dışlamak yerine, bir arada bulunabilecek ve birbirini tamamlayan yaklaşımlardır. Çalışmanın amacı doğrultusunda birini veya diğerini benimsemek, hatta her iki yaklaşımı da sentetik olarak bir araya getirmek mümkündür. Neopatrimonyalizm kavramı, rejimin karar alma mekanizmalarını tasvir ederken faydalı bir analitik çerçeve sunmakla birlikte, iktidarın toplumsal gruplarla kurduğu ilişkiyi ve siyasi partiler arasında cereyan eden rekabeti tasvir etme konusunda yetersiz kalmaktadır. Bazı rekabetçi otoriter rejimlerde, Türkiye’de olduğu üzere, hükümetin başındaki liderin sivrilerek kişiselleşmiş yönetim yapısı kurduğu gözlemlenir; fakat Malezya ve Botsvana gibi ülkelerde rekabetçi otoriter rejim liderden ziyade iktidar partisi merkezli şekilde kurulmuştur. Son dönemde ilk örneğe giren vakaların çoğu Orban, Erdoğan ve Vucic gibi sağ popülist liderlerin idaresindeki partilerin iktidara gelmesi sonrasında birlikte yürüyen kişiselleşme ve otoriterleşme süreçlerini kapsar. Fakat, son kertede bu ülkelerde karar alma mekanizmaları kişiselleşmiş olsa bile, si-

yasi rekabetin yüksek olması nedeniyle partiler ile vatandaşlar arasındaki bağlar güçlü ve belli oranda kurumsallaşmıştır. Örneğin, bazı Orta Asya ülkelerinde görülen şekilde kişiselleşmiş idarenin bu ülkelerde ortaya çıkması söz konusu olamaz. Dolayısıyla, neopatrimonyal veya sultanizm kavramını Türkiye’de rejimin niteliğini belirtmekten ziyade karar alma mekanizmalarını tasvir etmek için kullanmayı daha uygun buluyoruz.

Türkiye siyaseti çalışan kimi siyaset bilimciler ise bu iki yaklaşımdan farklı olarak rekabetçi otoriterlik kavramının sorunlu olduğunu savunmaktadır. Örneğin, Yılmaz (2020) bu melez rejim sınıflandırmalarının rejimin ana karakterini kavrayamadığını; egemenliğin, meşruiyetin ve siyasi gücün nasıl organize edildiğini ve hayata geçirildiğini anlatamadığını iddia etmektedir. Yılmaz alternatif olarak ise yeni rejimi plebisiter başkanlık sistemi (ya da anayasal diktatörlük) olarak tanımlamaktadır. Bu tarz rejimlerde siyaset kitle iletişim araçları vasıtasıyla imge ve kanaatler üzerine kurulmakta ve olağanüstü durumlar yaratılarak güç büyük oranda lider elinde kişiselleştirilmektedir. Dolayısıyla lider kamusal kanaatleri şekillendirip manipüle ederek çoğunluğu idare eder (Yılmaz, 2018, s. 168). Özellikle cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin (CHS) geçiş sonrasında ülkede bu tarz çoğunlukçu bir idare kurulduğu ve Erdoğan yönetimini iktidarda tutmak için çeşitli korku imgeleri ve olağanüstü siyaset söylemi kullanıldığı tartışma götürmeyecek bir gerçektir. Fakat bize göre bu özellikler popülist bir iktidar altında demokratik çöküş yaşayan rekabetçi otoriter bir rejimle de uyumludur. Seçilen bu tabir analitik açıdan anlatıyı zenginleştirmekten uzaktır.

Öte yandan, Köker (2020) de Türkiye’de rejimin anayasal diktatörlük olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Köker aynı zamanda rejim değişikliğinin vesayetçi demokrasiden rekabetçi otoriterliğe geçiş olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır. Onun için AKP öncesi ve sonrası dönemde otoriter devamlılık esastır. Bu devamlılık ise devletin ikili yapısından kaynaklanmaktadır. AKP iktidarı öncesinde devletin bir kısmı nasıl hukuki kuralların dışında hareket edebiliyorsa yeni sistemde de başkanın inisiyatifi ile siyaset, hukuki çerçevenin

dışında hareket edebilmektedir. Köker, tüm otoriter rejimlerin diktatörlük barındırdığı tezinden yola çıkarak, Türkiye'deki yeni rejimin de ikili devlete yakın duran yeni bir diktatörlük olduğunu ifade eder. Burada diktatörlükten kasıt, devletin tüm gücünün olağanüstü koşullarda tek bir kişide toplanmasıdır. Diktatörlük, Köker'e göre, Türkiye'de kalıcı bir rejim haline gelmiştir. Sonuçta da eleştirel bakış açısıyla yeni rejim dinamiklerinin popülist olmadığını, neoliberalizmin neofaşist özelliklerini taşıdığını iddia eder.

Bu tür otoriter devamlılık tezi iki yönden sorunludur. İlk olarak bu tez AKP iktidarı döneminde yaşanan dönüşümü analiz imkânını ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'nin vesayetçi bir demokratik rejimden rekabetçi otoriter bir rejime geçiş yapmış olması aynı zamanda önceki vesayetçi kurumları da dönüştürmüştür. Köker'in diktatörlük kavramı üzerinden devamlılık tezi bu anlamdaki değişikliğin analizini imkânsızlaştırmaktadır. Otoriter devamlılık tezini diktatörlük kavramı üzerinden öne sürmek de diktatörlük kavramının aşırı esnetilmesi sonucunu doğurmaktadır. Köker'in temel tezi karşılaştırmalı siyaset bilminde kapalı otoriter rejim olarak kavramsallaştırılan, seçimlerin olmadığı bir rejimi tarif etmektedir ki, Türkiye'de siyasi partiler arası rekabet halen mevcuttur. Özellikle bu kavramı AKP öncesi döneme de uygulamak kavramı daha da esnetmek demektir. Köker'in devamlılık tezini kuvvetlendirdiği temel sav ise önceki dönemde de siyasi rekabet alanının devlet tarafından daraltıldığıdır. Bu, şüphesiz doğrudur ancak iktidar partisi kontrolüne girmiş bir seçim kurulu, iktidarın neredeyse tamamıyla kendisine bağımlı hale getirdiği medya gibi kurumsal aparatlar sayesinde Türkiye'de son yıllarda seçimler, demokratik standartları asgari ölçüde dahi yerine getiremez hale gelmiştir. Rekabetçi otoriter rejimleri vesayetçi demokrasilerden ayıran temel kriter de budur. Köker'in diktatörlük kavramı ve devamlılık tezi bu önemli değişimi göz ardı ettiği için zayıftır.

Yukarıdaki kavramsal tartışmanın ötesinde Köker aynı zamanda Türkiye'de kusurlu bir demokrasiden rekabetçi otoriter rejime geçildiği tezine normatif eleştiriler de getirmektedir. Bu eleş-

tirilerden ilki, geçilen rejimin rekabetçi otoriter rejim olduğu tezinin kendi içerisinde önceki kusurlu demokrasiyi bir restorasyon arzusunu da “örtük” olarak barındırdığıdır. Türkiye’nin otoriterleşme süreci sonunda rekabetçi otoriter bir rejime geçiş yaptığı tezi geri dönmek istenen rejimin vesayetçi demokrasi olduğu tezini içermemektedir. Bu tarz bir yaklaşım siyasi rejimlerin sıralı dönüştüğü kabulünü göstermektedir ki bu doğru bir yaklaşım değildir.

Köker’in ikinci normatif eleştirisi ise Türkiye’nin otoriterleşme süreci sonrasında rekabetçi otoriter bir rejime geçiş yaptığını tespit etmenin, küresel otoriterleşme dalgası içerisinde olduğumuz için Türkiye’nin yaşadığı dönüşümün normalleştirilmesine neden olduğudur. Tabii ki, küresel bir otoriterleşme dalgası içerisinde olduğumuz doğrudur ve bu otoriterleşmenin birbirinden farklı pek çok ülkede benzer dinamikleri takip ettiği de gözlemlenmiştir. Bu bulgu, Türkiye’deki rejim değişikliğini ne normalleştirmekte ne de bu değişikliğin kaçınılmaz olduğu imasını taşımaktadır. Bizim açımızdan Türkiye’de AKP’nin başlatmış olduğu otoriterleşme sürecinin geçmişle devamını vurgulamak bu süreci daha normalleştirici bir tavidir.

Bu iki yaklaşımdan farklı olarak kimi siyaset bilimciler ise rekabetçi otoriterlik kavramının, otoriter rejimlerin seçimleri nasıl manipüle edebileceğini göstermesi açısından katkılar sunmasına karşın, bu rejimlerin neden ortaya çıktığını ve toplumsal dayanaklarının ne olduğunu göstermesi açısından yetersiz kaldığını belirttiler (Demirtaş, 2014, s. 144). Otoriter rejimleri sadece sandık üzerinden değerlendirmek bu vakalarda oluşan farklı kamusal pratiklerin ve devlet-toplum ilişkilerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu analize göre son otuz senede demokratikleşme ve otoriterleşme üzerine yapılan ana akım çalışmalar, siyasi ve ekonomik elitlerin nasıl hareket ettiği ve rejimlerin sürekliliğinin nasıl sağlandığı konularındaki temel meseleler yerine seçim odaklı daha mikro ölçekli sorular sormaktadır. Dolayısıyla, bu alanda yapılan çalışmalar siyaset ve ekonomi alanlarını birbirinden ayırıştıran ontolojik anlayışla yürütüldüğü için sosyo-ekonomik gelişmelerin ve top-

lumsal dinamiklerin siyasi sonuçlarını irdelemekte yetersiz kalmaktadır (Tansel, 2018). Türkiye vakasında da AKP'nin ilk döneminde kurallı piyasa ekonomisine dayalı ekonomik politikalar takip ettiğini ve vesayetçi aktörleri zayıflatarak demokratikleşmeye katkı sunduğunu, fakat özellikle 2013 Gezi protestoları sonrasında otoriterleşme dinamiklerinin ortaya çıktığını iddia eden çalışmalar eleştirilmektedir.

Türkiye'de otoriterleşmenin yeni değil, ancak bir önceki dönemle devamlılık arz eden bir süreç olduğunu iddia eden diğer bir görüş ise eleştirel politik ekonomi yaklaşımıdır. Söz konusu çalışmalar, AKP'nin tıpkı kendinden önce gelen hükümetler gibi 1980 darbesi sonrası oluşturulan neoliberal ekonomik modeli sürdürdüğünü ve bu birikim rejiminin sürdürülmesi için iktisadi konularda karar alma mekanizmalarını seçmen baskısından izole etmek için otoriterleşmenin yaşandığını iddia eder (Tansel, 2018; Bozkurt-Güngen, 2018; Akçay, 2021). Dolayısıyla otoriterleşmenin nedeni, siyasi olmaktan ziyade geniş halk kitlelerinin çıkarına işlemeyen, onların milli gelirden aldığı payı azaltan ve sermaye kesimlerine sistematik olarak kaynak aktaran iktisadi modeli ülkede uygulamaya almaktır. Bu analiz, neoliberal politikalar nedeniyle AKP döneminin hem siyasi hem de iktisadi açıdan öncekilerden farklı olmadığı ve otoriter dinamikler açısından da büyük bir değişim görülmediği önermesine dayanmaktadır. Çünkü otoriterleşme neoliberalleşmenin doğal bir sonucudur ve kaçınılmazdır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de demokratik gerileme yerine otoriter devamlılık söz konusudur (Akçay, 2021; Akça, 2014; Adaman ve Akbulut, 2021).

Otoriter devamlılığa vurgu yapan eleştirel çalışmaların ortak özelliği, rekabetçi otoriter rejime sağladığı meşruiyet ve kendini yeniden üreten bir mekanizma olarak siyasi rekabetin önemini göz ardı etmeleri olabilir. AKP'nin iktidara gelişi ve gücünü pekiştirmesi siyasi rekabet yoluyla olmuş, rejimi yeniden şekillendirme imkânı da seçimlerin getirdiği meşruiyet sayesinde oluşmuştur. Sandıkta bu meşruiyeti kazanmak için AKP güçlü bir siyasi örgüt oluşturmak durumunda kalmış ve kay-

nak dağıtım ve politika yapım süreçleri üzerinden seçmen desteğini muhafaza etmeye çalışmıştır (Baykan, 2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan, ideolojisi veya çıkarları nasıl tanımlanırsa tanımlansın, son kertede iktidara seçim yoluyla gelmiş ve iktidarda sandık yoluyla kalmıştır. Erdoğan'ı iktidardaki diğer önemli siyasi elitler nezdinde öne çıkaran ve gücünü pekiştiren dinamik de onun yüksek seçmen desteğidir. Bu nedenle, meşruiyetini rejimin rekabetçi unsurlarından alır. Seçimle elde ettiği gücü ise devleti siyasallaştırmak, hesap verme alanını daraltmak ve oyun alanını kendi lehine eşitsiz hale getirmek için kullanır. Burada amaç, seçimle elde ettiği avantajı sürekli kılmak için siyasi rekabeti serbest ve adil olmayan koşullara çekmektir. Bu nedenle rejimin doğuşunu, ana dinamiklerini ve sürekliliğini de yine siyasi rekabetin sınırları ve dinamikleri üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda özellikle popülizm veya neopatrimonyalizm ile birleştiğinde ortaya çıkan rejim analizleri Yılmaz'ın (2020) eleştirilerine cevap niteliği taşır.

Türkiye'de otoriter devamlılığı vurgulayan çalışmalar aynı zamanda rejimin rekabet alanı üzerinden yapılan analizlere karşıt olarak, AKP iktidarı öncesinde ve sonrasında mevcut olan rejim tipleri arasındaki farkları indirgemeci bir yaklaşımla önemsizleştirmektedir. Bizse bu farkları çalışmaya değer buluyoruz. Rekabetçi otoriterliğin ve genel olarak otoriterleşme yazınının sunduğu önemli analitik fayda, devamlılığı vurgulayan ve değişimleri azımsayan çalışmaların aksine, siyasette (ve hatta otoriter pratiklerde) değişen dinamikleri ve mekanizmaları sistematik ve karşılaştırmalı olarak tespit edebilmesi ve neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde yeni hipotezler üretebilmesidir. Yine aynı analitik avantajı sayesinde yalnız otoriterleşme değil, yeniden demokratikleşme dinamiklerini ve mekanizmalarını da çözümleme kapasitesine sahiptir. Böylece, hem Türkiye'nin rejimini etraflıca anlamamıza hem de Türkiye'deki rejim değişikliklerini dünyada gözlemlediğimiz değişimler bağlamına oturtmamıza ve karşılaştırmalı olarak çalışmamıza olanak sağlamaktadır.

Son dönemde bu doğrultuda çalışmalar da ön plana çıkmıştır. Altınörs ve Akçay (2022) rekabetçi otoriterliğin analitik faydalarını benimsemekle birlikte kavramın otoriterleşmeyi açıklama konusunda eksik kaldığını belirtmektedirler. Hem Akçay (2021) hem de Altınörs ve Akçay (2022) otoriterleşmeyi teorik olarak açıklama gerekliliğini savunmaktadır. Yazarlar, rejimin melezleşmesi sürecinin aslında yapısal faktörler ve neoliberal otoriterleşmenin krizi nedeniyle ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Buna göre AKP iktidarı 2013 Gezi protestoları ve 2015 seçimlerinin ertesinde otoriterleşmek zorunda kalmıştır; otoriterleşmenin konsolidasyonu olarak niteledikleri bu süreci 2017 sonrası dönemde gücün merkezileşmesi ve denge ve denetleme mekanizmalarının zayıflaması üzerinden anlatmışlardır. Yazarların amacı bu geçişi teorik olarak açıklamak olsa da çizdikleri çerçeve otoriterleşme sürecini betimlemeyle yetinmektedir. Yapısal faktörlerden yola çıkarak otoriterleşmeyi açıklayabilmek için, yazarların da kabul ettiği üzere, aktörlerin çıkarlarını ve eylemlerini açıklamak gerekir. Ancak bu çalışmalar aktörlerin çıkarlarının yapısal faktörlerle nasıl etkileştiğini ve neden otoriterleşme sürecinde karar kıldıklarını açıklamamaktadır. Daha ziyade, bu yaklaşım olgunun gerçekleşmesinden sonra betimleme veya sonradan anlama önyargısı (*hindsight bias*) taşımaktadır. Benzer şekilde ampirik olarak da 2017 sonrası döneme atfettikleri otoriterleşme adımlarının çok daha önce atıldığını biliyoruz (bu süreçleri kitabın diğer bölümlerinde detaylı olarak ele alacağız). Köker'in rekabetçi otoriterlik kavramına yönelttiği eleştiri, yani bu rejim tipolojisindeki *ex post facto* (olan bite-nin ardından gitmek) yaklaşımı, yapısal açıklamalar için de geçerli dersek yanlış olmaz.

Patrimonyal kapitalizm ve AKP'nin rekabetçi otoriterliğe dönüşü

Öyleyse AKP'nin rekabetçi otoriterliğe dönüşünü toplumsal ve ekonomik faktörleri göz ardı etmeden ve farklı aktörlerin çıkarlarını da dikkate alarak nasıl anlatabiliriz? Biz bu bölüm-

de AKP'nin otoriterleşmesini lider bazlı yönetim tarzı ile farklı toplumsal kesimlerle kurulmuş bağımlılık ilişkileri üzerinden açıklıyoruz. Daha açık bir deyişle, Türkiye'de otoriterleşme ve patrimonyal kapitalizme geçiş ez zamanlı olmuş, bu iki süreç birbirini desteklemiş ve pekiştirmiştir (Gümüşçü, 2021). Aynı zamanda patrimonyal kapitalizm ve patronaj ağları AKP'ye rekabetçi otoriter rejime geçişte farklı sosyal sınıfların desteğini sağlamıştır. İş dünyası AKP'ye siyasal alanı iktidarın lehine çevirecek özel kaynakları sağlarken, şehirli yoksul seçmenin oy desteği rejimin uzun süre ayakta kalmasını sağlamıştır. Aşağıdaki bölümde bu sürecin ayrıntılarına giriyoruz.

Önceki kısımda özetlenen tartışma, Türkiye'de siyasi rejimin niteliğinin ortaya konulmasının ötesinde iktisadi modelinin de netleştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin neoliberal ekonomik modele sahip olduğu önermesi, Türkiye siyasetinde son yirmi senede yaşanan dönüşümleri açıklamakta zorlanmaktadır. İktidarının ilk yıllarında AKP'nin neoliberal politikalar takip ettiği konusunda var olan konsensüs, özellikle 2010'lu yıllarda hükümetin eklektik iktisadi politikalar takip etmeye başlaması nedeniyle bozulmuştur.

Gerçekten de 2001 krizi sonrasında bile AKP neoliberal politika reçeteleriyle kavga ederek iktidara gelmedi (Keyman ve Öniş, 2007). Bilakis, düzenleyici neoliberal politikaları daha iyi yürütebileceğinin ve yolsuzluk ile israfı bitireceğinin teminatını vererek IMF programını uyguladı. Ancak neoliberalizm kavramı, AKP iktidarının son on senesinde takip ettiği ekonomik politikaları açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Yanık, 2021a). Hükümetin bu dönemde benimsediği politikalar, ekonomi yönetimini depolitize etmek yerine süreci siyasallaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye'de Merkez Bankası'nın bağımsızlığı ortadan kalkmış, ekonomi yönetiminden teknokratik isimlerin yerini Erdoğan'a sadık, partizan yöneticiler almış ve yakın zamanda kurulan Türkiye Varlık Fonu üzerinden yaklaşık 200 milyar dolarlık kamu şirketleri cumhurbaşkanının kontrolüne bırakılmıştır (Kutlay, 2020). Düşük faiz ve gevşek para politikası ne-

deniyle 2022 ve 2023 yıllarında ülke ekonomisi artan bir enflasyon baskısına maruz kalmıştır. Ayrıca iktidar, pandemi döneminin ardından serbest dış ticaret politikasını rafa kaldırdıktan sonra ithalatın yoğun olduğu sektörlerde merkantilist politikalara yönelmiştir.

şüphesiz ki, AKP'nin takip ettiği iktisadi modelin önce 2008-2009 küresel finans krizi, ardından da 2018 döviz kuru kriziyle birlikte sarsıntıya uğraması, iktidarı ekonomi politikalarını gözden ge ermeye zorladı (Akçay ve Güngen, 2022). Seçim kazanma baskısı nedeniyle şehirli alt orta sınıf ve dar gelirli seçmenlerin tüketim seviyelerini muhafaza etmek için son yıllarda finanslařmaya⁴ ağrılık verildiği de görülmektedir (Güngen, 2012). Fakat son kertede, Gezi protestoları, Gülen hareketiyle çatışma,   z m Süreci adı verilen politikanın çöküşü ve 2016 darbe teşebbüsü gibi AKP iktidarını sarsan ve otoriterleşmeyi tetikleyen dönüm noktalarının çoğu siyasi kaynaklıdır. Bu olaylar bağlamında rejimin neoliberal otoriter olarak nitelendirilmesi ve bundan devşirilen süreklilik tezi zayıflamaktadır.

Dolayısıyla, siyasi ve ekonomik elitler arasındaki mücadelede belirleyici unsur piyasa aktörlerinden ziyade iktidardaki siyasi kadro olmuştur (Yanık, 2021b). Bu durum, TÜSIAD, TOBB ve M SIAD gibi farklı ekonomik grupların iktidar partileri üzerinde belli oranda etki sahibi olduğu ve siyasi aktörleri dönüştürebildiği 1990'lı yıllarla tam bir tezat oluşturur (Yankaya, 2018). Nitekim bu dönem hakkında yapılan  alışmalar, Isl mi siyasi hareketin o dönem muhafazakâr iş insanlarının talep ve müdahaleleriyle dönüştüğünü ve hem ekonomi hem de dış politika alanlarında liberalleştiğini göstermektedir (Gümüşçü, 2010). Benzer bir güç transferi basın sektöründe de yaşanmıştır. Siyasi rekabetin yüksek seviyede olduğu ve tek parti hükümetlerinin kurulamadığı 1990'lı yıllarda Doğan gibi önemli medya gruplarının siyasi etkisi fazlaydı. Halbuki günümüzde AKP iktidarında hükümetin baskısına göğüs gerebilen ve siyasi

4 Finanslaşma, iktisadi etkinliğin ağrılık merkezinin üretimden finansa doğru kayması olarak açıklanabilir (Foster, 2007).

olayları iktidarın arzusu dışında etkileyecek güce ulaşan bir basın kuruluşu kalmamıştır.⁵

Öte yandan, AKP salt bir sınıf tahakküm projesinden ziyade, sandık yoluyla siyasi hegemonya kurma amacıyla farklı sınıfsal grupları aynı anda muhafaza eden dağıtımcı politikalara dayanmaktadır. Takip edilen bu politikalar sadece piyasa ekonomisini hâkim kılmak için dar gelirli kesimleri rejime entegre eden “pasif devrim” (Tuğal, 2009) planının bir parçası olarak görülemez. Daha ziyade, AKP iktidarı hem ekonomik elitler hem de seçmen grupları arasında kendisini destekleyen kesimlere düzenli olarak kaynak dağıtmış; siyaseten karşı tarafta yer alan grupları ise sistematik olarak dışlamıştır (Esen ve Gümüşçü, 2021). Bu gruplarla kurulan simbiyotik ilişki, iktidar partisine sandık yoluyla büyük üstünlük sağlarken hem bürokrasiyi hem de ekonomik sahayı şekillendirme fırsatı tanımıştır.

AKP iktidarının ekonomi politikalarının geleneksel neoliberal politikalardan belli yönleriyle ayrıldığı ve özellikle büyük inşaat projeleri üzerinden oldukça politize ve kamu kaynaklarıyla yeni iş sahaları yaratan bir boyutunun olduğu, bazı eleştirel politik iktisatçılar tarafından da kabul edilir. Örneğin, Cihan Tuğal (2022a), AKP’nin iktisadi modelini neoliberal ve devletçi politikaların iç içe geçtiği neoliberal devletçi olarak nitelendirir. AKP’nin ekonomi yönetimini siyasallaştırması ve benimsediği bazı devletçi uygulamalar onun siyasi raf ömrünü diğer neoliberal popülist partilere nazaran daha fazla uzatmıştır (Tuğal, 2022b).

Öte yandan, bazı ana akım çalışmalarda AKP hükümetinin, iktisadi büyüme sağlamak için stratejik olarak kamunun ekonomik karar alma mekanizmalarına müdahil olduğu ve kamu yatırımlarının seviyesini arttırdığı için devlet kapitalizmi uyguladığı iddia edilir (Kutlay, 2020; Öniş ve Kutlay, 2021). Fakat özellikle son on senede gerçekleşen devletçi müdahaleler ülkeyi orta gelir tuzağından kurtarmaya ve üretim alanında verimi arttırmaya dönük politikaları içermemektedir. Bunun veri-

5 Örneğin, AKP öncesi dönemde bu gücü sembolize eden Doğan Medya Grubu 2018 yılında Erdoğan’a yakın bir holdinge satılmaya zorlanmıştır.

ne Türkiye ekonomisinde madencilik, enerji ve inşaat gibi katma değeri düşük ama istihdam imkânları yüksek sektörlerin ağırlığı artmıştır. Ekonomi yönetimi ise teknokratik bir çizgiye girmek yerine, dar bir siyasi kadronun elinde kayırmacı uygulamalarla iç içe geçmiştir. Bu nedenlerden ötürü, Türkiye'deki ekonomik model ne neoliberal politikalarla ne de devlet kapitalizmi politikalarıyla uyumludur.

Karşılaştırmalı siyasal iktisat yazını, küresel sermayenin çizdiği genel koşullar içinde hareket edilse de aynı küresel koşullar içinde farklı kapitalist pratiklerin var olduğunu göstermektedir (Pontusson, 2005). Her kapitalist sistemin işleyişi bazı resmî ve gayriresmî kuralların uygulanması sonucu olur, fakat farklı kapitalist sistemlerde işleyiş etkileri değişiklikler göstermektedir. Bu durumda “kapitalizmin çeşitlerini” (Hall ve Soskice, 2001) irdeleyebilmek için küresel finansal dinamiklerin ötesine geçip, ülkelere özgü koşulları ele almak gerekir. Örneğin, liberal ekonomik model olarak tanımlanan sistemlerde resmî kurallar, gayriresmî kurallara oranla daha baskındır ve ekonominin ve piyasaların işleyişinde daha önemli bir yere sahiptir. Anlaşmazlıkların, sözleşmeleri veya özel mülkiyeti koruyacak bağımsız mahkemelerce çözülebileceği öngörülür. Bu tür sistemler çoğunlukla siyasallaşmamış, iktidarın güdümüne büyük oranda girmemiştir.

AKP rejimini nitelediğini düşündüğümüz patrimonyal kapitalizm ise ekonomi üzerindeki siyasal tahakkümün yüksek olduğu, hükümet ile sermaye arasındaki ilişkilerin resmî kurallar ve hukuk çerçevesinde değil, genellikle gayriresmî ilişkiler üzerinden yürüdüğü bir sistem olarak tanımlanır (Schlumberger, 2008). Patrimonyal kapitalizmde, liberal ekonomik modelden farklı olarak, gayriresmî kurallar ve özel ilişkiler en az resmî kurallar kadar önemlidir. İktidarın tercih ettiği durumlarda, gayriresmî kurallar ve işleyiş ön plana çıkar. Üstelik hukukun üstünlüğünün rafa kaldırılması kazara değil, tam tersine siyasi nedenlerle kasıtlı olarak gerçekleşmektedir. Burada amaç, iktidar sahiplerinin ve destekçilerinin çıkarlarını korumak, ekonomik pastadan aldıkları payı büyütme ve iktidarı yeniden üre-

tebilmektir. Örneğin, patrimonyal kapitalist sistemlerde, liberal kapitalist ideal tipin aksine, ekonomik işleyiş piyasa dinamikleri ve hukukun üstünlüğü ile değil, çoğunlukla iktidar sahipleriyle kurulmuş ilişkilerle korunmaktadır. Benzer şekilde sözleşmeler ve mülkiyetin kutsiyeti, vergi indirimleri ve istisnaları, kamu ihaleleri ve özelleştirmeden faydalanma ihtimali siyasi iktidara yakınlaştıkça artmaktadır.⁶

Ancak patrimonyal kapitalist rejimlerde kurallar, tamamıyla rafa kalkmak yerine, sistem içinde iktidara yakın iş dünyasını şekillendiren özelleşmiş ilişkiler ile birlikte yürümektedir.⁷ Dolayısıyla iktidara yakın çevreler kuralların esnetilmesinden ve istisnalardan yararlanırken, diğerleri kurallara tabi durumdadır. Piyasa koşulları içinde rekabet etmek yerine siyasi müdahalelerin eşitsiz hale getirdiği bir ortamda aynı sektörde iş yapmaktadırlar. Ayrıca muhalif gruplara destek verdiği düşünülen ekonomik aktörlere vergi denetimi ve kayyum da dahil olmak üzere çeşitli cezalandırıcı müdahaleler yapıldığı için iş dünyasında iktidarın yanında konumlanmamanın maliyeti yüksektir. Bu, aslında, rekabetçi otoriter rejimde siyasi arenada yaşanan durumun iktisadi sahaya yansımasıdır. Siyasi gücü elinde tutan kadrolar, aynı zamanda iktisadi alanı da kendi siyasi ve şahsi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemektedir. Patrimonyal kapitalist sistemlerde genel olarak piyasanın işleyişi, iktidara yakın odakları desteklemek, karşıt olanları ise cezalandırmak üzerine kuruludur.

6 Rusya ve eski Sovyetler Birliği Bloku başta olmak üzere (Robinson, 2013; Vasileva-Dienes ve Schmidt, 2019) birçok Arap ülkesinde (Schlumberger, 2008), Filipinler, Endonezya ve Güney Afrika (Nattrass, 2014) gibi gelişmekte olan ekonomilerde de patrimonyal kapitalizm yaygın bir karakter kazanmıştır.

7 Burada neopatrimonyalizmle ilişkili fakat ondan farklı bir sistem de ahabap-çavuş kapitalizmidir. Ahabap-çavuş kapitalizmi, siyasi elitlerle sermaye gruplarının birbirleriyle karşılıklı fayda ilişkisi içerisinde olduğu bir modeldir. Bu modelde iktidara bağımlı sermayedarlar destek görürken bu ilişki ağı dışında kalanlar bu desteklerden ve rant aktarımından istifade edemezler (Sindzingre, 2012). Bu nedenle ahabap-çavuş kapitalizminde özel sektörün gelişmesi mümkündür. Neopatrimonyal sistemlerde ise kamu ve özel kaynaklara kişisel fayda için el konulabilmektedir. Bu nedenle ahabap-çavuş kapitalizminde olan kamusal ve özel sektör arasındaki karşılıklı mübadele, neopatrimonyal sistemlerde görülmez (Sindzingre, 2012).

Türkiye'nin de AKP iktidarıyla birlikte bu örnekler arasına girdiğini iddia etmek yerinde olacaktır (Gümüşçü, 2021). AKP iktidarı Türkiye'de bu stratejiyi vergi indirimleri, devlet bankalarından ucuz kredi temini, özelleştirme ve ihale dağıtım süreçleri gibi çok farklı yöntemler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Sonuç olarak, ekonomik ilişkiler siyasi bir karakter kazanmış ve yatırımcılar haklarını koruyabilmek için siyasi iktidar sahiplerine daha da bağımlı hale gelmişlerdir (Esen ve Gümüşçü, 2018a). İktidar ile ilişkileri güçlü olmayanlar ise iktisadi varlıklarını korumak için siyaseten sessiz kalmaya ve eleştirilerini saklı tutmaya zorlanmışlardır.

Burada rejimin karakterini yalnız iktidar-sermaye ilişkisi üzerinden değil, iktidarın tüm toplumsal kesimlerle ilişkisini içerecek şekilde geniş anlamıyla tanımlamaktayız. Türkiye'de iktidar-iş dünyası ilişkisi patrimonyal kapitalizm ile çerçevelenirken, hükümetin geniş seçmen kesimlerle ilişkisi de patronaj ve klientalist ağlar üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de iktidarın hem sermaye hem de orta ve alt sınıflarla ilişkisi siyasi bağlılığa endeksli bir alışveriş niteliği taşımaktadır.

Türkiye örneğinde otoriter rejim ile bu ekonomik model, AKP iktidarı altında eş zamanlı ve kademeli şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, iddia edildiğinin aksine, aslında CHS'ye geçişten çok daha önce Erdoğan'ın ekonomi yönetimini kişiselleştirmesi ve tüm yetkileri önce başbakanlıkta, iki yıla yakın olağanüstü hal (OHAL) uygulamasıyla da cumhurbaşkanlığında toplamasıyla gelişmiş bir süreçtir. 2011'de AKP'nin üçüncü defa kazandığı seçim zaferiyle bu sürecin özellikle hız kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yani patrimonyal kapitalist ağların örülmesi, bir sonraki bölümde tartışılacağı üzere, CHS'ye geçişle değil, bu rejim değişikliğinin çok öncesinde AKP'nin iktidarı ele geçirmesiyle başlar. CHS'ye geçiş ise Erdoğan'ın başbakanlığı süresince gayriresmî olarak tek elde topladığı yetkilerin kurumsallaşması ve hukuki kılıfının hazırlanması sürecidir.

CHS'ye geçişle birlikte AKP iktidarında kademeli olarak yerleşen ve Erdoğan'ın şahsında temsil bulan patrimonyal kapita-

list sistem resmiyete kavuşmuştur (Gümüşçü, 2021). Örneğin, sistem değişikliğiyle birlikte iki yüzden fazla kanun aracılığıyla toplam 1.100 hususta yetki cumhurbaşkanına verilerek parlamento ekonomik meselelerde büyük oranda baypas edilmiştir (Ekinci, 2021). Böylece cumhurbaşkanı, kamu ihale sözleşmelerinin tadil veya tasfiyesi, kamu varlıklarının özelleştirme kapsamına alınması veya bu kapsamdan çıkarılması, ihalelerin onaylanması, acele kamulaştırmalar ve vakıflara vergi muafiyeti tanınması gibi kamu kaynaklarının dağıtımını etkileyen kararlarda tek yetkili konumundadır. Bu yetkilerine dayanarak Cumhurbaşkanı Erdoğan ekonomi yönetimine doğrudan müdahale etmekle kalmayıp, devasa tutarda kamu ihalelerinin sadece AKP'ye değil, özellikle kendisine yakın olan şirketlere gitmesi için uğraşmıştır. Böylece zaten AKP iktidarında uzun süredir devam eden kayırmacı politikalar güçlenirken, Erdoğan iş dünyasını kendi siyasi programı doğrultusunda şekillendirmeye ve özellikle kendisine yakın az sayıda büyük holdingi ödüllendirmeye başlamıştır. Bu nedenle özellikle son yıllarda büyük ihalelerin çoğu bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda şirkete verilmiştir.

Bu politik ekonomi modeli ışığında AKP ile önceki sağ tek parti iktidarlari arasındaki farklar da ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz, Türkiye'nin çok partili hayata geçişten sonraki siyasi tecrübesi, güçlü patronaj ağlarıyla ve klientalist ilişkilerle yoğurulmuştur (Heper ve Keyman, 1998; Sayarı, 2014; Cengiz, 2020). Ancak gerek uzun süre iktidarda olması gerekse geniş ölçekte yapılan özelleştirmeler yüzünden kamu sektörünün küçülmesi nedeniyle, AKP iş dünyası ve seçmenler ile kendinden önceki iktidarlari çok ötesinde bir bağımlılık ilişkisi kurmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2021). Çeviker Gürakar'ın (2018, s. 182) tespit ettiği üzere, "2002 öncesinde kayırmacılık ve yolsuzluk daha çok kişisel düzeyde, belli siyasi ve bürokratların yasadaki boşluklardan faydalanmak suretiyle kendi çevrelerinde rant aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir. 2002 yılı sonrasında ise bu durum bütünüyle değişmiş, yolsuzluk ve kayırmacılık yasa yapmak suretiyle merkezîleştirilmiş genel bir uygulama halini al-

mıştır.” Bu durumun arkasında AKP’nin 2002’den beri devam eden ve yirmi seneyi aşan kesintisiz iktidarının getirdiği siyasi hâkimiyet vardır. AKP sadece ülke genelinde değil, aynı zamanda birçok il ve ilçede yerel yönetimlerde de iktidarda bulunuyor. Her ne kadar 2019 yerel seçimleri yerel düzeydeki bu hâkimiyete darbe vurmuş olsa da, partinin yerel düzeyde hâkimiyeti ülke genelinde devam ediyor. Bu nedenle AKP, Türkiye’nin çok partili siyasi tarihinde hiçbir iktidarın elde edemediği kadar gücü ve kamu kaynağını elinde topladıktan sonra iktidar üzerindeki kurumsal denetim aygıtlarını zayıflattığı için bu kaynakları partizan şekilde rahatlıkla dağıtmıştır (Esen ve Gümüşçü, 2021).

Tabii ki, AKP öncesindeki iktidar partileri de kamu kaynaklarını kişisel çıkarları ve siyasi destekçilerini zenginleştirmek için sıklıkla kullandılar. Ancak diğer örneklerdeki hükümetler iktidarda uzun süre kalmadığı ve güçlü muhalefetle karşılaştıkları için bu tarz uygulamalar hem kamuoyu vicdanında hem de basında yolsuzluk olarak nitelendirilmiş ve kimi siyasiler için yargı yolu açılmıştır. Öyle ki AKP, iktidara gelmeden önce üç “Y” (yasaklar, yolsuzluk, yoksulluk) ile mücadele etme sözü vermiş, parti genel başkanı Tayyip Erdoğan iktidara geldikten sonra “hortumları” kesmeyi vaat etmiştir. Ancak AKP’nin otoriterleşmesi ile yerleşik karakter kazanan patrimonyal ilişkiler ağı, yine aynı otoriterleşme nedeniyle ne yargı ne de yazılı ve görsel basında denetime tabidir.

Türkiye örneğinde otoriterleşme ile patrimonyal kapitalizmin yükselişinin eş zamanlı gerçekleşmesi tesadüf değildir. Schlumberger (2008) ve Robinson’un (2013) belirttikleri üzere patrimonyal kapitalist sistemler demokratik rejimlerde varlık gösteremezler. Bunun en temel nedenlerinden biri, patrimonyal kapitalist sistemlerdeki bağımlılık ağlarının inşası ve gayriresmî kuralların ortaya çıkması için yargının ve bürokrasinin tamamen partizanlaşması ve zaman içinde dar bir siyasi kadronun hâkimiyeti altına girmesi gerekliliğidir. Halbuki özgür ve adil seçimlerin olduğu ülkelerde, egemen parti iktidarlara haric, bu tür ağlar gelişmeden iktidarlara genellikle el değiştirmek-

te, yeni gelen iktidar kendi bağımlı aktörlerini yaratamadan aynı akıbeti yaşamaktadır. Görece kısa süreli iktidar dönemlerinde siyasi partiler yine gayriresmî yollarla kendi destekçilerini kayırsalar dahi, bu tür kayırmacı ve klientalist ilişkiler tek bir siyasi kadronun elinde sistemsiz boyut kazanmamaktadır. Diğer bir neden ise hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargının denetleyici gücüdür. Bir siyasi partinin uzun süre iktidarda kaldığı vakalarda dahi yürütmeden ayrılmış yargı patrimoniyal pratiklerin ortaya çıkmasının önünde engel olacaktır. İyi işleyen demokrasilerde özgür basın ve sivil toplum örgütleri de bu tarz patrimoniyal ilişkilerin bütün sistemi ele geçirmesine ket vurur. Söz konusu nedenlerle demokratik rejimlerde patrimoniyal kapitalist sistemin bel kemiğini oluşturan gayriresmî ilişki ağlarının sistematik karakter kazanması oldukça zordur ve ancak uzun süren demokratik gerilemenin ardından demokratik aygıtların ve kurumların zayıflaması sonucu gerçekleşebilir.

Bundan sonraki bölümlerde söz konusu demokratik gerilemenin nasıl gerçekleştiğini ayrıntısıyla inceleyeceğiz. Ancak bu konulara geçmeden önce AKP'nin kısa tarihine ve uzun iktidarına bakmakta fayda var.

AKP’NİN KISA TARİHİ, UZUN İKTİDARI

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Milli Görüş Hareketi’nden kopan ve kendilerine “Erdemliler Hareketi” ismini veren bir grup siyasetçi ile onlara katılan bazı merkez sağ siyasetten gelen isimler tarafından 2001 yılında kuruldu. Kurulduğunda partinin ilk hedefi Türkiye kamuoyunu Milli Görüş Hareketi’nden ayrıldığına ve ayrıştığına ikna etmektir. AKP’nin siyasal İslâmcı hareket ve merkez sağ içindeki konumlanışına dair tartışmalar sürerken 2001 ekonomik krizinin etkisi ile 2002 Kasım ayında AKP yüzde 34 oy alarak seçimden birinci parti olarak çıktı. Yüzde 10 seçim barajına takılan pek çok parti meclis dışında kaldı ve AKP 550 sandalyenin 363’ünü kazanarak tek başına iktidar oldu. 2002’deki ilk seçim zaferinden sonra girdiği her seçimi kazanarak hâkim parti konumuna erişti (Gümüşçü, 2013). 1999 Helsinki Zirvesi’yle hızlanan Avrupa Birliği üyelik sürecinin ivme kazandırdığı ve daha sonra AKP tarafından terk edilecek olan demokratikleşme süreci, iktidarını pekiştirmesinde AKP için oldukça işlevsel oldu. Böylece parti Türkiye’nin çok partili siyasi tarihinde benzeri görülmemiş şekilde ülkenin dününü, bugününü ve yarınını tasarlayabilmesine fırsat tanıyan siyasi güce kavuştu. Bu yeniden tasarım sürecinde AKP üç defa anayasayı kapsamlı şekilde değiştirdi, askerî

vesayete son verdi, yargıyı yeniden dizayn etti, parlamenter sistemi sona erdirdi ve yerine başkanlık sistemini getirdi. Yürütme erkinin sistemin merkezine oturmasıyla birlikte hem yargı hem de yasama, denge ve denetleme işlevini büyük oranda yitirdi. Aynı zamanda AKP yürütme gücünü kullanarak medyayı da yeniden şekillendirdi.

Bu bölümde AKP'nin tarihsel köklerine inerek kısa bir tarihini sunuyoruz. Bu kısa tarih içerisinde, AKP'yi ortaya çıkaran koşulları ve içerisinden çıktığı siyasi gelenekle dönüşen ilişkisini analiz ediyoruz. İkinci kısımda ise AKP'nin örgütsel özelliklerine odaklanarak bu çerçevede partinin geçirdiği dönüşümü içeriden inceliyoruz. Zira AKP'nin geçirdiği değişim ve süreklilik dinamiğinin Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin yükselişinde önemli bir faktör olduğunu düşünüyoruz.

AKP'nin kökeni Milli Görüş Hareketi

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin yakın tarihinde İslâmcı siyaseti uzun soluklu ve müstakil kılmış en köklü harekettir. Hareket'in çekirdeğini 1960'ların ikinci yarısında o dönem iktidarda olan Adalet Partisi sıralarından kopmuş, partinin Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli üreticilerin çıkar ve değerlerine yeteri kadar sahip çıkmadığını düşünen bir nevi küskün ya da muhalif kadrolar oluşturdu. Kısa bir süre Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başkanlığı da yapmış olan Necmettin Erbakan'ın başını çektiği bu grup 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurdular. Milliyetçi-mukaddesatçı ve muhafazakâr isimler bu tarihten önce siyasi partiler içinde bulunmuşlarsa da MNP sayesinde ilk defa parlamento içinde temsil edilebildiler (Aytürk, 2014). 12 Mart muhtırasının ardından laikliğe aykırı politikaları nedeniyle kapatılan MNP'nin yerini bir sene sonra aynı kadroların kurduğu Milli Selamet Partisi (MSP) aldı (Sarıbay, 1985).

1980 darbesine kadar ayakta kalan MSP, 1970'ler boyunca hem merkez sağ hem de merkez sol partilerle koalisyon hükümetleri içinde yer aldı. Ele geçirdiği siyasi gücü ise özellikle eği-

tim sisteminin ve devlet kadrolarının İslâmileşmesi yönünde ve İslâm'ın toplumsal hayatta daha görünür olması için kullandı.

MSP, 1980 ihtilalinden sonra askerî yönetim tarafından kapatıldı. 1980 darbesinden üç sene sonra ise aynı kadrolar bu sefer Refah Partisi'ni (RP) kurdular. Belli yönleriyle 1970'lerin MSP deneyimini andıran RP, 1980'lerde Türkiye ve bölgede yaşanan bazı gelişmeler sonucunda siyasi stratejisini değiştirdi. Bu gelişmelerden en önemlisi 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslâm devrimidir (Toprak, 1991). Bu devrim sayesinde İslâm-cı bir hareket ilk defa Orta Doğu'da bir ülkenin doğrudan yönetimini ele geçirdi ve devlet gücünü kullanarak toplumu tepeden İslâmileştirme yoluna gitti (Roy, 1994). Bu örnekten etkilenen İslâmi hareket Türkiye'de ve diğer Müslüman ülkelerde tabanda yayılma stratejisi takip etmeye başladı. Bu dönemde İslâmi hareket aracılığıyla toplumu dönüştürme fikri, Türkiye'deki özellikle genç ve şehirli mütedeyyin kesimler arasında heyecan dalgası yaratıyordu (Metiner, 2004; Eligür, 2010). RP, bu radikal unsurlarla partiye taze bir kan aşılama ve tabanı harekete geçirmeye çalışırken, aynı zamanda onları ana akıma ve meşru siyasetin içine çekmeye gayret etti (Bora, 2017). Özellikle, RP'nin yerel seçimlerde başarı kazandığı 1990'lı yıllardan başlayarak bu stratejinin büyük ölçüde başarılı olduğunu söylemek mümkündür (Tuğal, 2009).

Bu dönemde RP'nin ideolojisi de yoğunlaşan bir popülist karakter kazandı. Bu İslâmcı popülist ideolojiye göre Cumhuriyet elitleri ve onların takipçileri kendi halkına ve değerlerine yabancı, Batı taklitçisi bir azınlıktı.¹ Milli Görüş ise Hakk'ın ve halkın manevi değerlerinin temsilcisiydi. Bu dışlayıcı çerçeve, İslâmi olanla İslâm'a karşı olanın zıtlığından hareketle yola çıkmıştı. RP de bu nedenle İslâmi olan, Allah'a yakın olan parti olarak kimliğini oluşturdu (Bora, 2017, s. 475). Erbakan her fırsatta hareketinin bu ahlâki üstünlüğün altını çizdi ve Milli

1 1990'lı yıllarda henüz marjinal olarak kabul edilen bu görüşler, AKP'nin iktidara gelmesinden sonra giderek siyasi tartışmaların parçası haline gelerek ana akım medya kanallarında bile gündem oluşturmaktadır. Bu yıllarda laik Cumhuriyetçi gruplar "beyaz Türk" olarak tasvir edilecek ve iktidardaki kimi siyasetçiler tarafından "azgın azınlık" olarak yaftalanacaktır.

Görüş'ün gerçeğin ve ilahi adaletin yegâne temsilcisi olduğunu savundu.

Böyle popülist bir çerçevede ise siyasi yarış eşitler arasında değil, İslâmi gruplarla karşıtları arasında bir yarışa dönüştü. Fakat bu yarış diğerlerinin baştan kaybettiği bir yarıştı çünkü İslâm ile kimse yarışamazdı. Buna da elbette seçmenler karar verecekti çünkü bu popülist ideolojiye göre halkın iradesinin önüne hiçbir engel konulamazdı. Halk isterse laikliği kaldırır ve yine isterse şeriatı getirebilirdi. Erbakan'ın bu söylemleri o dönemde partinin diğer kurmayları tarafından da benimsendi. Bu isimlerin başında gelen Recep Tayyip Erdoğan, 1980'lerde partinin İstanbul teşkilatında hızla parladıktan sonra 1990'ların başında il başkanlığına yükseldi (Çakır ve Çalmuk, 2001). Refah Partisi önderliğinde İslâmcı hareketin kitleselleştiği bir ortamda Erdoğan'a göre de hâkimiyet Allah'ındı ve halk istediği takdirde laikliği kaldırabilirdi. Bu doğrultuda Erdoğan'ın kendi sözleriyle, demokrasi bir amaç değil, vakti geldiğinde inilen bir tramvaydı (Çakır ve Çalmuk, 2001). RP elbet adil düzeni kuracaktı. Bu geçişin kanlı mı kansız mı olacağı sorusuna, Erbakan'a göre yine halk karar verecekti (Erbakan, 1994).

Necmettin Erbakan, Tayyip Erdoğan, Şevki Yılmaz ve Hasan Mezarıcı'nın ağzından dökülen RP'nin gittikçe sertleşen söylemi, İslâmcı kadroları ordu ve bürokrasiyle karşı karşıya getirirken, ekonomik kriz karşısında zayıflayan merkez sağ ve sol partilere alternatif olarak seçmenler nezdinde öne çıkardı (Gülalp, 1999; Öniş, 1997). Artan destek sayesinde RP, 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok büyükşehir belediye başkanlığını kazandı ve 1995 genel seçimlerinde en büyük parti olarak meclise girdi. Tayyip Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığını kazandı ve seçmenle sıkı bağlar kurma fırsatı yakaladı. Fakat RP'nin mecliste birinci parti haline gelmesi ve ertesinde Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti, RP'nin bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından laik cumhuriyete bir tehdit olarak algılanmasına zemin hazırladı.

Refah Partisi, 1997 Şubat ayında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararlarıyla “postmodern” bir darbenin hedefi oldu (Cizre-Sakallıoğlu ve Çınar, 2003). Dönemin başbakanı Necmettin Erbakan, “siyasal İslâm” ile mücadele hedefiyle bir dizi MGK kararını imzalamak zorunda kaldı ve birkaç ay sonra da istifaya zorlandı. Aynı dönemde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’nın RP aleyhine açtığı kapatma davası Anayasa Mahkemesi tarafından görüşüldü ve parti laikliğe aykırı tutumları nedeniyle 1998 yılında kapatıldı (Anayasa Mahkemesi, 1998). Mahkeme, Necmettin Erbakan’a siyaset yasağı getirirken, 28 Şubat sürecinin parçası olarak Tayyip Erdoğan da Siirt’te okuduğu şiir nedeniyle halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği için hem hapis cezası hem de siyaset yasağı aldı.

Milli Görüş kadroları bu baskı politikalarına Fazilet Partisi’ni (FP) kurarak yanıt verdiler. Yeni partinin programı ve söylemi, RP’nin tersine, demokrasi ve insan hakları odaklı olduğu için oldukça yumuşaktı (Mecham, 2004). Kimilerince takiye olduğu düşünülen bu stratejik dönüş, diğerlerine göre 28 Şubat sürecinin yarattığı demokratikleşme zorunluluğunun etkisiyle gerçekleşmişti. Aslında AKP’nin kurulması sonrasında netleşeceği üzere bu değişim parti içinde çatlakların ve tabanda yaşanan dönüşümün bir sonucuydu (Gümüşçü, 2010). Bir yanda İslâmi popülist kanat baskı karşısında pragmatik siyasete dönerek tonunu yumuşatırken, Gümüşçü’nün (2023) “liberal-çoğulcu” olarak nitelendirdiği kanat ise demokrasi ve insan haklarına vurgu yapmayı tercih etmiştir. Onlara göre, demokrasi çoğunluk rejimi değil, çoğulcu bir rejimdir ve sağlıklı bir demokrasi için farklılıklar elzemdir (Yavuz, 2003, s. 227).

Örneğin, liberal-çoğulcu kanat Refah Partisi’nin oligarşik liderlik yapısından hoşnut değildi. Onlara göre partideki liderlik oligarşisi, İslâmi kimliğin demokratik alanda savunulmasını zorlaştırmış; toplumu kucaklamakta başarısız olmuş ve iktidara gelmesiyle tükenmişti (Çınar, 2021, s. 156, 166) ve 28 Şubat sonrası ağır bir yenilgiye uğramıştı. Bu nedenle, Milli Görüş Hareketi’nin tarihinde ilk defa bu kanat, 2000 yılındaki parti kongresinde Erbakan’ın yasaklı hale gelmesinden sonra ge-

nel başkanlık için işaret ettiği isme karşı rakip aday çıkardılar. Erbakan, siyasi yasağı süresince parti başkanlığı görevini yakın dostu Recai Kutan'a emanet etmeyi istiyordu. Kutan'a muhalif kanat ise Erbakan'ın parti üstündeki tahakkümünden hoşnut değildi. Bu grubun temsilcisi olarak öne çıkan Abdullah Gül, kendilerini "Erdemliler Hareketi" olarak adlandıran grubun adayı olarak, kurultayda Kutan'a karşı rakip oldu ve az farkla bu seçimi kaybetti (Çınar, 2021, s. 159-162). Adaylık konuşmasında, küreselleşen yeni dünya düzeninde demokrasi, çoğulculuk ve evrensel insan haklarının önemini vurguladı ve parti içi demokrasinin güçlendirilmesi gerektiğini savundu. Gül (2001), Milli Görüş'ün parti içi demokrasiyi tesis etmeden Türkiye'yi demokratikleştirmesinin mümkün olmadığını belirtti.

AKP'nin doğuşu

Kurultaydaki yenilgi reformcu kanat için Milli Görüş yolculuğunun da sonu oldu. Kongreden kısa bir süre sonra FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması akabinde kurulan Saadet Partisi'ne (SP) katılmak yerine, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurma yolunu seçtiler. Yeni parti ağırlıklı olarak Ankara ekibi (Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener gibi önce RP ve sonra FP çatısı altında bakanlık ve milletvekili yapmış isimler) ve İstanbul ekibinden (İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni (İBB) yönetmiş Recep Tayyip Erdoğan ve kadrosu) müteşekkildi. Bu iki kanat, yalnız farklı şehirlerden ve siyasi tecrübelerden değil, aynı zamanda siyaseten de farklı anlayışlardan gelmekteydi. Her ne kadar her iki kanat da Erbakan'ın Milli Görüş Hareketi'ni yönetme tarzına muhalefet etmiş olsa da aslında çıkış noktaları birbirinden farklıydı.

Gül liderliğindeki Ankara ekibi, yukarıda bahsettiğimiz üzere, daha çok parti içi demokrasi ve evrensel insan hakları vurgusu üzerinden Erbakan'ın oligarşik parti yönetimine ve popülist siyasetine karşı durdu (Gümüşçü, 2023). Onlar için demokratik içerik daha önemliydi. Tayyip Erdoğan'ın başını çektiği İstanbul ekibi ise partinin teşkilatlanma ve siyaset yapma

pratiklerini eleştiriyordu ve onun yerine daha geniş tabana yayılarak partiyi iktidara taşımak istiyordu. İslâmcı hareketten gelen ancak sonradan yollarını ayırmış yazar Levent Gültekin'e (2018) göre de Erdoğan, Milli Görüş çizgisinden fikren ayrılmamıştı; onun derdi siyaseti geniş kitlelere yaymaktı. Abdullah Gül'ün başını çektiği kanat için ise asıl olan, demokratik parlamenter siyasetti.

Erdoğan, 1994 yerel seçimlerinde RP listelerinden belediye başkanlığını kazanan kadronun en önemli temsilcisiydi. Bu seçim başarısı RP'yi siyasetin merkezine taşımanın ötesinde parti örgütünün ve hatta tabanının da dönüşümünü hızlandırdı. En iyi örneğini Erdoğan'ın yönetiminde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin gösterdiği RP'li belediyeler, Erbakan'ın "adil düzen" söyleminin aksine dönemin neoliberal politikalarıyla uyumlu şekilde hareket etmeye başladılar (Doğan, 2007; Lord, 2018; Aytürk ve Esen, 2021). IBB başkanı olarak şehrin devasa bütçesinin bir miktarını RP'nin hızla büyüdüğü mahallelere sosyal yardım olarak aktarırken, belediye iştiraki şirketler üzerinden İslâmi harekete yakın şirketlere ihale dağıttı ve nüfusu hızla artan şehirlerinin merkezlerinde lüks konut ve AVM projelerine izin vererek büyük miktarda rant yarattı. İleride AKP iktidarında ulusal ölçekte uygulanacak olan bu model, RP'nin seçmen tabanını genişletti ve partiye yakın iş dünyasını büyüttü.

AKP'nin programına ve tüzüğüne Ankara ekibi damgasını vurduğu için parti programı Milli Görüş çizgisinden çok net bir kopuşu yansıtıyordu. Programı dikkate alındığında, parti ekonomik anlamda liberal, siyaseten çoğulcu ve sosyal anlamda muhafazakârdı (Hale ve Özbudun, 2009). İki temel hedefi, ekonomik gelişme ile insan hak ve özgürlüklerinin tesisi üzerinden demokratik derinleşmeydi (AKP, 2002a). Bu doğrultuda, Milli Görüş'ün mesafeli durduğu Avrupa Birliği (AB) üyeliğine sıcak bakıyor ve siyasi hedefleri arasında üst sıralara yerleştiriyordu (Dikici Bilgin, 2008).

Bu dönüşüm, kimi kesimlerce şüpheyle karşılanırken, toplumun bir kesimi tarafından da samimi bulunmuş ve Türkiye ekonomisinin içinden geçtiği ağır ekonomik krizle birleşerek

AKP'yi kuruluşunun birinci yılında Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara taşımıştır.² Bu büyük başarının arkasında, özellikle 1999 depremi ve 2001 ekonomik krizinin DSP-MHP-ANAP koalisyonunu zayıflatması ve merkez partilerin sorunlara çözüm getiremediği algısının büyük payı vardır. AKP'nin iktidara geldiği dönemde 28 Şubat sonrası oluşan TSK üst kademeleri, seçilmiş hükümetler üzerinde ciddi bir etkiye sahipti. Bu anlamda o dönemde Türkiye'nin siyasal rejimi "vesayetçi demokrasi" olarak nitelenebilir.³ Silahlı kuvvetlerin yanında yüksek yargı kurumları da bu sistem içinde normalde parlamentonun belirlemesi gereken konularda bile kanun maddelelerini reddedecek ağırlığa sahipti (Bâli, 2013).

İlk döneminde (2002-2007) iktidarını sağlamlaştırmaya çalışan AKP hükümeti bu doğrultuda demokratik pekişme için veto yetkisine sahip aktörlerin Türk siyasetindeki gücünü kısıtlamaya odaklandı. İlk etapta AB uyum sürecinde yapılan bir dizi yasal değişiklik ordunun siyasi gücünün azalmasında kilit rol oynadı (Kars Kaynar, 2017): Örneğin, MGK'daki sivil üye sayısı arttı ve MGK toplantılarının sıklığı azaltıldı. MGK kararlarının statüsü hükümet için denetim gerektirmeyen tavsiyeler seviyesine düşürüldü. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nda (RTÜK) askerler için ayrılmış üyelikler kaldırıldı ve son olarak askere, valilik izni olmaksızın operasyon yetkisi veren ve Bakanlar Kurulu kararıyla toplumsal olaylara ve doğal afetlere müdahale etme yetkisi veren EMASYA protokolü yürürlükten kaldırıldı (Genç Yılmaz, 2022).

Bu reformların hayata geçirilmesinde Abdullah Gül ve ekibi önemli rol oynadı. Böylece AB uyum süreci ve siyasetin sivilleşmesi sayesinde Türkiye'de tabulaşmış Kürt ve Ermeni mesele-

2 2002 seçimleri Özel'in (2003) de deyimiyle Türkiye siyasetinde bir tsunami etkisi yaratmış ve iktidar ortağı tüm partileri baraj altı bırakarak sadece AKP ve CHP'nin meclise girmesine imkân sağlamıştır.

3 Vesayetçi demokrasi kavramı, seçimle iş başına gelen hükümetin gücünün resmi ama anayasal olmayan kanallar aracılığıyla siyasi sürece müdahale eden aktörler tarafından kısıtlandığı rejim tipini tanımlamak için kullanılmıştır (Merkel, 2004).

leri ve diğ er azınlık hakları güvenlikçi dilden uzak şekilde tartışılmaya ba landı (Esen ve Baysal, 2022). Bu reformlar sonucunda Türkiye 2005 yılında AB  yelik müzakerelerine başladı; demokratik haklar ve özgürlükler belli ölçüde genişledi ( zbudun, 2007).

AKP bu dönemde daha önceden ağırlıklı olarak İ l mi ve Kürt kimliğini siyasi alana ta ıyamamı  kesimleri harekete geçirdi ve bu grupların temsilcisi olarak sandıkta büyük başarı kazandı. Böylece iktidar partisi Türkiye'deki demokratik rejimin sosyal tabanını ve meşruiyetini arttırdı. AKP iktidarı ile birlikte demokratik sisteme dahil olduğunu ve temsil edildiğini hisseden İ l mcı seçmenler arasında  eriat ve İ l mi rejime olan desteğin azalması (1999'da %21'den 2006'da %9'a d  mesi) bu durumun kanıtı niteliğindedir ( arkoğlu ve Toprak, 2006, s. 30). Benzer  ekilde AKP, seleflerinin aksine Kürt politikasında değişikliğe gitmiş ve kamusal alanda Kürt kimliğinin ifade edilmesine imkân tanımıştır (Updegraff, 2012).

AKP'nin liberal kanadının sergilediği demokratik tutum ve anlayışı, partinin Erdoğan'a yakın kanadı ve rejimin vesayet odakları payla mıyorlardı. Abdullah Gül' n ba ını çektiği bu liberal kanat, parti içinde Tayyip Erdoğan'ın liderliğini yaptığı popülist kanat ile örtülü bir yarı  halindeydi. Bu popülist kanat pek çok açıdan Milli Görüşü  ağrı tırmakta, Cumhuriyet elitlerine karşı milletin sözcülüğüne soyunmaktaydı. Demokrasi anlayışı açısından Erdoğan ekibi liberal kanada kıyasla  o unluk u bir çizgi izliyordu. Nitekim, bölümün sonunda ele alacağımız üzere, Erdoğan'ın ekibi birkaç sene içerisinde partinin yönetimini bütünüyle ele geçirdikten sonra kurulu  döneminin liberal çizgisini silecek, yerine İ l mcı popülist bir hat  izecekti (Gümüşçü, 2023). Şüphesiz AKP içerisindeki bu dönüşümü hızlandıran ve liberal kanat karşısında Erdoğan ekibinin elini kuvvetlendiren önemli bir etken de bu süreçte ana muhalefet partisi CHP'nin AKP politikalarına yönelik tutumu oldu.

Bu dönemde kendini Cumhuriyet'in koruyucusu addeden ve meclisteki tek büyük parti olan Deniz Baykal liderliğindeki CHP iktidar partisinin yarattığı dönüşüme eşlik edemedi ve ku-

tuplaşmaya yol açan eylemlere girişti (Somer, 2019). MHP ve DEHAP'ın 2002 seçimlerinde baraj altında kalmış olması AKP-CHP ikiliğini siyasetin ana eksenine taşıdı ve bir anlamda kutuplaşmayı daha da derinleştirdi. 28 Şubat sonrası dönemde laik rejimi korumak adına daraltılmış siyasi alanda CHP somut alternatif politikalar önermek yerine AKP hükümetinin politikalarını engellemeyi önceleyen bir strateji benimsedi. Dış politikadan ekonomiye kadar çeşitli alanlarda farklı pozisyonlar öneren AKP karşısında CHP, statükoyu muhafaza için iktidar partisinin önemli kurumları kontrol etmesini engellemeye odaklandı. Bunların başında ise cumhurbaşkanlığı geliyordu. 2007 yılında Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi sona eriyor ve meclisin yeni bir cumhurbaşkanı seçmesi gerekiyordu. AKP ise mecliste kendi içinden bir cumhurbaşkanı seçebilecek çoğunluğa sahipti. Başta CHP olmak üzere bir dizi aktör ise AKP'de İslâmcı kökenden gelen bir ismin cumhurbaşkanı seçilmesinin devletin laiklik ilkesine zarar vereceği inancıyla türlü adımlar attılar.

2007'nin Nisan ve Mayıs aylarında önce medya ve kimi sivil toplum kuruluşları AKP'li bir ismin cumhurbaşkanı adaylığına karşı Cumhuriyet mitingleri düzenlediler. Mitingler devam ederken 24 Nisan'da AKP Abdullah Gül'ü aday göstermeye karar verdi. 27 Nisan'da Genelkurmay Başkanlığı ise internet sitesinden yaptığı açıklamada cumhurbaşkanlığı seçimlerinde süren laiklik tartışmasına açıkça taraf olduğunu ilan etti ve "sözde değil özde laik olmak" ilkesine vurgu yaparak üstü örtülü olarak Gül'in adaylığına karşı çıktı. Fakat, daha önce az görülmüş bir refleksle AKP hükümeti, silahlı kuvvetlerin 2007 cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale etme girişimini reddetti ve demokratik prosedürlerin önceliğinin altını çizerek söz konusu müdahalelerin kabul edilemez olduğunu ifade etti. Artık top meclisteydi. CHP ve yüksek yargı, silahlı kuvvetler ile hemfikirdi ve eşinin başörtüsü nedeniyle Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına karşı çıktı. Gül'ün seçilmesini engellemek için Deniz Baykal ve CHP yönetimi, meclis iç tüzüğü'nün yorumunu esneterek Anayasa Mahkemesi'ne seçimin engellenmesi

amacıyla başvuru yaptı ve AYM başvurusu kabul etti. Böylece CHP yüksek yargının desteğiyle Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine engel oldu (Bâli, 2013; Köker, 2010).

Benzer şekilde CHP ile Anayasa Mahkemesi işbirliğiyle meşru sürecin kesintiye uğraması üzerine AKP erken seçim kararı aldı ve meseleyi seçmene taşıdı. AKP'ye dönük muhalefetin siyasi partilerden ziyade hayli tartışmalı yargı kararları veya ordunun müdahaleleriyle gerçekleştiği algısı, iktidar partisine büyük bir demokratik meşruiyet kazandırdı.⁴ Ayrıca bu anayasal kriz bürokratik elitler ile halk arasındaki mesafeyi açarak, İslâmcı popülizmin seçmenler arasında serpilmesi için verimli bir zemin hazırladı. Nitekim Anayasa Mahkemesi'nin aldığı Gül'ün seçilmesini engelleyen hukuksuz meclis tüzüğü kararı sonrası gidilen Temmuz 2007 genel seçimlerinde hem ekonomi yönetimindeki başarısının hem de yaşanan siyasi krizin etkisiyle AKP oy oranını %47'ye taşımayı başardı.⁵ Yeni dönemde parlamentoya giren Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) oturuma katılmasıyla AKP, Gül'ü cumhurbaşkanı olarak seçti. Ancak 2007'de cumhurbaşkanlığı seçimleri ile başlayan siyasi gerilim seçimlerle birlikte sona ermedi. Birkaç ay sonra dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya Anayasa Mahkemesi'nde AKP aleyhine bir kapatma davası açtı. Böylece, Akkoyunlu ve Öktem'in (2016) deyimiyle AKP için bir varoluşsal kriz ortaya çıktı.

Sonuçta, 2007 senesi hem siyaseten hem de parti içi dinamikler açısından bir dönüm noktası oldu. Abdüllatif Şener'in 2007'de kurucusu olduğu partiden istifa etmesi AKP'nin ağır toplarından birini dışarıda bıraktı (Çınar, 2021). Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından partiden istifası ise AKP içinde Tayyip Erdoğan'ın ağırlığının artmasına yol

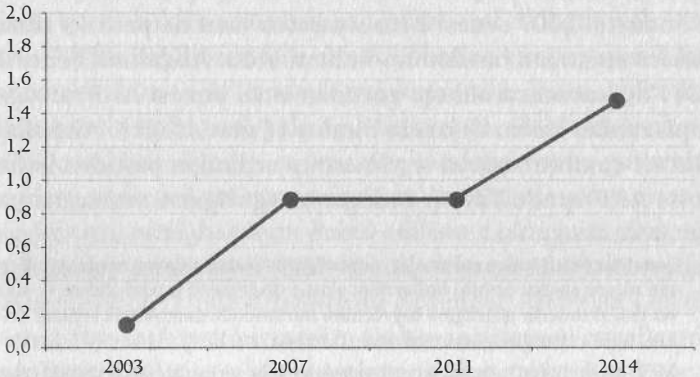
4 Son dönemde yapılan çalışmalar, iktidar partisi karşısında muhalefet partilerinin meşru siyaset zemini kullanmak yerine olağanüstü müdahalelere ve siyaset dışı aktörlerin işbirliğine başvurması durumunda demokratik rejimin çökme riskinin arttığını göstermektedir (Gamboa, 2017).

5 MHP bu seçimlerde üçüncü parti olarak meclise girmiştir. Baraj üstüne çıkan parti sayısı arttığı için AKP'nin sandalye sayısı, artan oy oranına rağmen düşmüştür.

açtı. Bu dönemde Erdoğan, AKP üzerinde şahsi hâkimiyetini arttırırken, beraber yola çıktığı diğer önemli siyasi figürleri de tasfiye edebildi (Gümüşçü, 2023). Parti yönetimine ve hükümete kendine yakın isimleri yerleştirmeye başlayan Erdoğan'ın hamlelerini dengeleyebilecek parti içi mekanizmalar kademe kademe zayıflatıldı (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022). Böylece Erdoğan'ın AKP'yi lider partisine dönüştürme çabalarına parti içinden güçlü bir tepki gelme imkânı da ortadan kalktı.

Erdoğan'ın parti içi iktidarı ele geçirmesiyle popülist siyaset partiye egemen oldu (Çınar, 2021; Gümüşçü, 2023). Aslında bu popülist dil ilk kez 2007 seçim kampanyasında tedavüle girmişti. İktidara geldiği 2002 genel seçimlerinde daha ılımlı bir dil kullanan AKP yönetimi, Gül'ün önünün kesilmesi sonrası başlayan 2007 seçim kampanyasında oldukça popülist bir dil kullandı (Grafik 2.1). Özellikle Erdoğan'ın o dönem sıklıkla başvurduğu popülist söyleme göre, milli iradenin önünde hiçbir engel kabul edilemezdi. Ülkenin gerçek sahibi millettir; bir avuç azınlık elit ise (kimi zaman “beyaz Türk”, kimi zaman “monşerler”, kimi zaman da “azgın azınlık” olarak nitelendirilirler) milletin değerlerine yabancı oldukları kadar çı-

GRAFİK 2.1. AKP Seçmen Mobilizasyonunda Popülist Söylem (2002-2014)

Kaynak: Hawkins vd. (2019).

karlarına da aykırıydı. Bu popülist söylem bir taraftan da parti saflarını sıkılaştırdı, partiye dönük tehditler AKP içindeki eleştiri ve kırılmaların üstünün kapanmasına, muhalefete koz vermemek adına parti içi demokrasi taleplerinin ertelenmesine yol açtı (Çınar, 2021, s. 35).

Bu tarihten sonra AKP farklı bir siyasi karaktere bürünmeye başladı. İlk dönemindeki uzlaşmacı siyaset yerini kutuplaşmaya, demokratik anlayış yerini çoğunlukçu yönetim tarzına terk etti (Keyman ve Gümüşçü, 2014; Gümüşçü, 2023). Sonunda iktidar partisi 1950'lerin ve 1960'ların rövanşist İslamcı söylemine sahip çıkarak, Milli Görüş "ayarlarına" geri dönmeye başladı.

2007 sonrasında Erdoğan'ın parti ve hükümet içinde gücünü hızla arttırmasında AKP iktidarının başarılı performansı ve kendi tabanına kaynak aktarması kadar (Esen ve Gümüşçü, 2018a; 2021), partinin karşılaştığı krizlerle başarıyla mücadele etmesi de önemli rol oynadı. Anayasa Mahkemesi'nin AKP'nin kapatılma talebini reddetmesi ve laiklik karşıtı eylemleri nedeniyle partinin hazine yardımını kesmekle yetinmesi (Gümüşçü ve Sert, 2009), AKP içinde Erdoğan'a yakın kanadın elini güçlendirdi (Çınar, 2021).

Bu tarihten itibaren parti içinde giderek güçlenen Erdoğan, silahlı kuvvetlerin ve yargının çıkardığı engelleri bertaraf etme yoluna gitti. İlk etapta 2007 seçimlerinde kazandığı seçmen desteğini arkasına alarak ve işbirliği yaptığı Gülen hareketinin yargı bürokrasisindeki gücünü kullanarak silahlı kuvvetler içinde kendine muhalif bir grubu bir dizi dava üzerinden kriminalize etti. "Ergenekon" ve "Balyoz" gibi siyasi davalarda yüzlerce emekli ve muvazzaf subay ve onlarla ilintili gösterilen birçok aydın ve siyasetçi, AKP hükümetini devirmek için komplo kurmak iddiasıyla yargılandı (Aydınlı, 2012; Jenkins, 2009). Bu askerler arasında eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ve bazı ordu komutanları da vardı. Çok sayıda sanığın olduğu siyasi davalar ordunun artık dokunulmaz olmadığını ve hükümetçe denetlenebileceğini gösterdi (Kuru, 2012; Sarıgil, 2011; Satana, 2008).

Fakat bu davalarda hukukun üstünlüğüne ve temel insan haklarına zarar veren uygulamalar nedeniyle siyasetin sivilleşmesi oldukça maliyetli oldu. Şaibeli deliller ve gizli tanıklar eliyle AKP muhaliflerinin soruşturmaya dahil edilmesi, Gülençi polislerin kullandığı tartışmalı yöntemler ve iktidar ile Gülen hareketine yakın basın aracılığıyla sanıklar hakkında dezenformasyon kampanyası yürütülmesi toplumu aşırı derecede kutuplaştırdı. Bu esnada mahkeme sürecini takip etmeye çalışan bağımsız medyanın da yoğun baskı altına alınması, demokrasi-nin derinleşmesi yerine gerilemesine yönelik ilk işaretleri oluşturdu (Rodrik, 2011). Bu dönemde gündeme gelen darbe iddialarının doğruluğunu tereddütsüz kabul eden kimi aydınlar, vuku bulan uzun yargılamalar sırasında gerçekleşen hukuk ihlallerini göz ardı etmeyi tercih ederek AKP hükümeti ve o dönem ittifak yaptığı Gülen hareketinin bürokrasi ve ordunun üst kademesini şekillendirmesine örtülü destek verdiler (Doğan ve Rodrik, 2014). Bu sayede AKP'nin ikinci dönemi (2007-2011), Gülen hareketiyle birlikte iktidar partisinin bürokrasi içinde yaygın olarak kadrolaştığı ve rejimini konsolide ettiği dönem oldu. Yine bu dönemde AKP, zayıflattığı vesayetçi demokrasiyi liberal demokrasiye dönüştürmek yerine iktidarını kalıcı hale getirecek adımlar atmaya yöneldi.

Türkiye'de yaşanan demokratik gerilemede bir sonraki adım ise yüksek yargı oldu. Gülen hareketinin ancak bir bölümünü kontrol edebildiği yargı organının tamamen AKP-Gülen ortaklığının kontrolüne geçebilmesi için AKP meclis grubu 2010 yılında bir dizi anayasal değişiklik önerdi. Anayasa değişikliği paketi onlarca maddede değişiklik önerirken en önemli değişim Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay gibi yüksek mahkemeler ile savcı ve hâkimlerin atama ve disiplin kararlarından sorumlu Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yeniden yapılandırılmasına dönük oldu. CHP, anayasa paketine toptan karşı çıkmak yerine, yargıyı yeniden yapılandırmayı amaçlayan üç madde dışındaki tüm maddelere destek verdi. AKP grubunun mecliste anayasa değişikliği yapacak yeterli sandalye sayısına sahip olmaması nedeniyle değişiklikler re-

feranduma götürüldü (Ciddi, 2011). AKP iktidarına ve Gülen hareketine yakın medya organlarının tam desteğini alan değişiklik paketi kimi liberal aydınlar tarafından da “yetmez ama evet” kampanyası kapsamında destek gördü. Kimi sol grupların ve Kürt hareketinin boykotu da referandumun onaylanmasına olumlu katkı sağladı. Anayasa değişikliği paketinin taraftarları, başta Erdoğan olmak üzere, referandum kampanyası boyunca her türlü itirazı darbecilik olarak yaftalayarak paketin içerik ve usulünü demokratikleştirmek isteyenleri itibarsızlaştırmaya çalıştı. Örneğin Erdoğan, pakete mesafeli kalan Türkiye’nin ileri gelen iş insanları derneği TÜSİAD’ı “taraf olmayan bertaraf olur” sözleriyle üstü örtülü bir tehditle taraf seçmeye zorladı (Milliyet, 2010).

Nitekim, anayasa değişikliği Eylül 2010’da %58 gibi yüksek bir oyla kabul edildikten sonra yargıda emsali görülmemiş bir kadrolaşma ve partizanlaşma süreci başladı. Üçüncü Bölüm’de detaylı olarak incelediğimiz yargıdaki dönüşüm, AKP hükümetine muhaliflerine yönelik baskı politikalarını hukuki bir kılıfa sokma şansı verdi. Corrales (2015) tarafından otoriter hukukçuluk olarak tanımlanan bu strateji sayesinde iktidar, kendi elini kirletmeden meşru siyasetin sınırlarını daraltma ve muhaliflerini yargı kanalıyla tasfiye etme şansına erişti. İlerideki bölümlerde detaylı şekilde tartışılacağı üzere, 2010 sonrası iktidar güdümüne giren yargı kurumları aracılığıyla AKP birçok muhalif isim ve derneğin yargılanmasına zemin hazırladı, çekindiği siyasetçileri yasaklı hale getirdi ve adil ve özgür seçim yapma imkânını YSK aracılığıyla ortadan kaldırdı. 2010 referandumu bu otoriter hukukçu uygulamaların hız kazanmasının miladını oluşturur. Kısacası, ikinci döneminde AKP, sistemdeki vetooyuncularının çoğunu saf dışı bırakırken ve vesayetçi kurumları tasfiye ederken rekabetçi otoriter rejimin de temellerini atmaya başladı (Esen ve Gümüşçü, 2016).

Bu sürecin hemen ertesinde AKP, Haziran 2011 genel seçimlerinde oy oranını %49’a taşıyarak üçüncü seçim zaferini kazandı. Bu başarının arkasında iktidar partisinin 2008-2009 küresel finans krizi sonrası ekonomik istikrarı koruması etkili ol-

du. Seçim zaferinin ardından Erdoğan'ın siyasetin sağında kendisine rakip olabilecek Süleyman Soylu ve Numan Kurtulmuş gibi isimleri AKP'ye davet ederek diğer sağ partileri zayıflatmasıyla AKP iktidarının üçüncü döneminde Türkiye sağının tartışmasız hâkim partisi oldu (Gümüşçü, 2013).

Üçüncü hükümet döneminde iktidar partisi meclis çoğunluğuna dayanarak bürokratik kurumlar üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. AKP öncesi dönemde atanan üst düzey bürokratların görev süreleri bitiminde yerlerine AKP'nin atadığı ve partiyle siyasi bağları belirgin isimler yerleştirildi. Bu esnada AKP ile işbirliği yapan Gülen hareketine yakın isimler yargı ve bürokrasinin önemli noktalarına gelmeye başladılar (Avcı, 2010; Şık, 2017).

Bu adımlar sayesinde AKP kendi seçmenlerini birleştiren ve muhaliflere siyasi programını dayatan çoğunlukçu bir yönetim anlayışını yürürlüğe geçirdi (Esen ve Yardımcı-Geyikçi, 2019). 2011 genel seçimlerinden hemen sonra gidilen AKP 4. Olağan Kongresi'nde benimsenen "medeniyet söylemi" partide bir süredir devam eden dönüşümü yansıtan önemli dönüm noktalarından biri oldu. Çınar'ın (2021, s. 32) deyimiyle AKP bu noktadan sonra Müslüman demokratlıktan Müslüman milliyetçiliğe geçmeye başladı. Bu dönüşüm, aynı zamanda, parti-nin o döneme kadar en azından resmî söylemine dahil ettiği tolerans dilini geri plana iterken (White, 2013; Yılmaz, 2018) Sünni milliyetçiliğe dayalı ve Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu bölgesine de ihraç edilmeye çalışılan bir resmî ideolojiyi öne çıkardı.⁶

AKP, üçüncü döneminde hem iç siyasette hem de dış politika-kada daha keskin bir İslâmcı söyleme kaydı ve Milli Görüş çizgisine bütünüyle dönerek muhafazakâr bir dil üstünden seçmeni kutuplaştırmaya yöneldi. Bu dönem yapılan bir dizi düzenleme, farklı yaşam tarzlarına müdahaleleri arttırdı. Bu etki toplumsal tepkiyi de doğurdu. Erdoğan liderliğindeki AKP bu tep-

6 AKP'nin iç siyasetteki dönüşümü ile Arap Baharı sonrası Orta Doğu'da takip ettiği mezhepçi politika iç içe geçmeye başladı. Bu dönem takip edilen dış politika hakkında daha fazla bilgi için bkz. Öniş (2014).

kilere otoriterleşme sürecine hız vererek yanıt verdi ve Türkiye rekabetçi otoriter rejime geçiş aşamasına girdi.

Bu süreçte özellikle iki gelişmeden bahsetmek gerekir. Bunların ilki, hiç şüphesiz ki, Mayıs 2013'te başlayan Gezi Parkı protestolarıdır. Bu dönemde AKP, başta İstanbul olmak üzere büyükşehirlerde rant yaratacak büyük inşaat projelerine hız verdi. Örneğin, deprem toplanma alanlarına AVM'ler inşa edildi, Kuzey Ormanları'na yeni otoban ve üçüncü köprü inşaatına başlandı, Kanal İstanbul projesi ilk defa gündeme geldi. İşte böyle bir atmosferde İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Taksim projesini yürürlüğe koydu. Proje çerçevesinde Taksim Meydanı yayalaştırılacak, Gezi Parkı yıkılacak, yerine Osmanlı dönemi Topçu Kışlası'ndan esinlenerek bir alışveriş merkezi ve otel inşa edilecekti. Fakat, Taksim Dayanışması ismiyle bir araya gelmiş sivil toplum örgütleri projeye karşı çıktılar ve hızla azalan yeşil alanları korumak adına Gezi Parkı'nın yıkılmaması için park alanında oturma eylemi başlattılar. 31 Mayıs sabahı erken saatlerde polis, parkta kalan çevrecileri ve sivil toplum aktivistlerini zorla parktan çıkarmaya çalıştı. Polisin birkaç barışçıl aktiviste orantısız güç kullanımı ve TOMA müdahalesi İstanbul'un dört bir yanında binlerce kişinin sokaklara çıkmasına neden oldu. Parkla belki de o âna kadar yakından ilgilenmeyen on binlerce vatandaş, hükümetin aşırı güç kullanımına karşı parkı ve protestocuları korumak için Taksim Meydanı'na akın etti. Gösteriler, çok kısa sürede ülkenin bütününe yayıldı ve hükümete yönelik kitlesel bir protesto eylemine dönüştü. Kısa süre içinde protesto eylemlerine katılanlar sadece Gezi Parkı'nın yıkılmasına karşı çıkmakla kalmayarak, AKP iktidarını istifaya çağırdılar. Gezi protestoları Cumhuriyet tarihinin o döneme kadarki en büyük kitlesel hareketi oldu.⁷ Hiçbir siyasi parti tarafından örgütlenmemesine karşın, farklı siyasi görüşlere sahip yüz binlerce vatandaş AKP iktidarının o zamana kadarki çoğunlukçu idaresine ve toplumsal hoşgörüsüzlüğüne karşı bayrak açtılar.

7 Gezi protestoları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yörük (2014); Özen (2015).

Protestoların hızla büyümesi, AKP iktidarına dönük bir eleştiri olmasının yanında, muhalefet partilerinin bu tepkileri normal kanallardan siyasi gündeme getirememesinin yarattığı temsil krizinin de sonucuydu (Yardımcı-Geyikçi, 2014). Hükümetin bu protestolara cevabı ise çelişkili oldu. Bir yandan dönemin hükümet sözcüsü Bülent Arınç, aşırı güç kullanımı nedeniyle göstericilerden özür dilerken, dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan polisin orantısız güç kullanımına sahip çıktı ve “Emri ben verdim,” dedi (Sözcü, 2013). Bu esnada AKP, Erdoğan’ın boy gösterdiği milli irade mitinglerinde kendi tabanını harekete geçirmeye çalıştı (Gümrükçü, 2022; Kahvecioğlu, 2022). Bu mitinglerde Erdoğan, toplumu dinî hassasiyetler üzerinden gelecek ve kutuplaştıracak gerçek olmayan haberleri dolaşıma soktu. AKP yanlısı medya ise protestocuları kamu güvenliğine tehdit oluşturan ve dış güçlerin desteklediği gruplar olarak yaf-taladı. Nitekim, bu komplocu dil AKP iktidarı tarafından ileri-ki yıllarda başka muhalif grupları kriminalize etmek için sıkça kullanılacak ve kendi seçmeni nezdinde otoriter uygulamaları meşrulaştıran bir işlev görecektir. On beş gün süren oturma eylemi sonunda polis, başbakanın emriyle yeniden parka girdi ve eylemcileri dağıttı. Eylemler süresince sekiz kişi hayatını kaybetti ve binlerce eylemci yaralandı. Sonraki bölümlerde ele alacağımız üzere Gezi eylemleri sonrasında AKP iktidarı benzer bir protesto vakasını önlemek için temel hak ve özgürlükleri hızla aşındırdı ve basın üzerindeki baskıyı arttırdı.

Toplumsal kutuplaşma ve otoriterleşmeyi bir üst boyuta taşıyan ikinci önemli gelişme ise 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları oldu.⁸ 1990’lar boyunca birbirine mesafeli durmuş iki İslâmi hareket –Milli Görüş ve Gülen hareketleri– özellikle AKP’nin ikinci döneminden itibaren birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Amaçları öncelikle veto oyuncularını pasifize etmek ve Kemalist kadroların yerini kendilerine yakın İslâmi kadrolarla doldurmaktı. AKP-Gülen ortaklığı bu süreçte oldukça başarılı oldu ve başta emniyet bürokrasisi olmak üzere, yar-

8 Kutuplaşmanın demokratik gerilemeye katkısı için bkz. Svolik (2019); McCoy vd. (2018).

gıda, silahlı kuvvetlerde, eğitim ve içişleri bakanlıklarında kendi kadrolarının önemli pozisyonlara gelmelerini sağladılar (Sommer, 2017; Gümüşçü, 2016).

Ancak bu başarı, ortaklık içinde ayrışmaları ve anlaşmazlıkları da beraberinde getirdi (Çakır ve Sakallı, 2014). 2012 yılında baş gösteren ayrılıklar, şiddeti gittikçe artan bir güç savaşına dönüştü. Bu savaşın en önemli aşamalarından biri Gülen hareketine yakın savcı ve emniyet mensuplarının, AKP'nin dört bakanı ve Tayyip Erdoğan'ın aile üyelerini de içine alan yolsuzluk dosyası oldu. AKP kısa sürede bu tehdidi savuşturdu ancak devletin içindeki bu "paralel yapıdan" kaynaklı tehdidi savuşturmak için yargıyı da tümüyle kontrolüne aldı. Yüzlerce hâkim ve savcının görev yerleri değiştirildi, emniyet mensupları görevlerinden alındı. Daha sonra değineceğimiz üzere sosyal ve geleneksel medyaya baskılar daha da arttı. Soruşturmalarla ilgili ardı ardına yayın yasakları gelirken, YouTube ve Facebook gibi sosyal medya mecralarına da erişim engellendi. AKP hükümeti yeni yasa ve düzenlemelerle toplumsal muhalefeti "iç tehdit" olarak yeniden tanımladı ve kolluk güçlerinin yetkilerini ve kadrolarını genişletti.

Bu gelişmeler sonucunda demokratik alan giderek daralırken, AKP Mart 2014 yerel seçimlerinden birinci parti olarak çıkarak elindeki belediyelerin çoğunu muhafaza etti. Aynı senenin Ağustos ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilk turda kazanan Tayyip Erdoğan Çankaya'ya çıkarken, boşalttığı AKP genel başkanlığı koltuğuna parti tabanında ağırlığı olan Abdullah Gül veya Bülent Arınç gibi bir isim yerine kişisel karizmasının yüksek olmadığı düşünülen Ahmet Davutoğlu'nu geçirdi.

Bu dönemki otoriterleşme eğilimlerine istisna olabilecek tek olumlu adım ise hükümetin Kürt hareketiyle başlattığı "çözüm süreci" oldu.⁹ Aslında AKP iktidarı ortağı olan Gülen hareketinin de desteğiyle 2009 yılında KCK operasyonları ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) ile Barış ve Demokrasi Partisi'ni kapatarak Kürt hareketi üzerinde yoğun baskı kurmuştu. Bu baskı

9 Çözüm sürecinin analizi için bkz. Özpek (2017) ve Çiçek (2018).

dönemi yerini açlık grevlerini sonlandırmak için İmralı'da müebbet hapis yatan PKK lideri Abdullah Öcalan ile yapılan görüşmeler üstünden çözüm sürecine bıraktı. Akil insanlar inisiyatifinin farklı illerde çözüm sürecini anlatan toplantılarıyla, iktidar elitlerinin Kürt hareketinin temsilcileriyle yaptıkları düzenli görüşmelerle süreç devam etti. Özellikle Kürtler nezdinde olumlu karşılanan bu adımlar mecliste temsil edilen muhalefet partilerinin sürece dahil edilmemesi ve sonraki dönemde taraflar arasında artan güvensizlik nedeniyle beklenen olumlu etkiyi yaratamadı. Dolayısıyla, Güneydoğu'daki çatışmaların durmasına ve Kürt siyasetçiler üstündeki baskı ortamının azalmasına olumlu katkısı olmasına rağmen, yürütülen müzakerelerle Erdoğan'ın başkanlık sistemine geçiş planlarının iç içe geçmesi, sağlanabilecek ilerlemeyi kısıtlı bir zeminde tuttu (Özpek, 2022). Ayrıca, Arap Baharı sonrası özellikle Suriye'de başlayan iç savaş o zamana kadar bölgedeki ülkelerin ulusal meselesi olarak görülen Kürt sorununu uluslararası boyuta taşıyarak süreci iyice karmaşıktırdı. Aynı dönemde Türkiye'de toplumsal kesimlerin artan otoriterliğe ve baskılara başkaldırması siyasi pazarlıkları daha da çetrefil hale getirdi.

Müzakereler esnasında Erdoğan'ın temel hedefi Kürt hareketinin desteğini alarak uzun süredir hayalini kurduğu başkanlık sistemine geçmekti. Ancak Selahattin Demirtaş liderliğindeki Kürt siyasal hareketi, Gezi direnişinin de etkisiyle gittikçe otoriterleşen Erdoğan'ın siyasi planlarına destek vermeyi reddetti. Bunun yerine, Kürt hareketi bir taraftan müzakerelere devam ederken, öte taraftan Demirtaş liderliğinde Türkiyelileşme sürecine ağırlık verdi ve demokratikleşme taleplerini 2014'te kurulan Halkların Demokrasi Partisi (HDP) ile birlikte siyasi arenaya taşıdı. Seçmenler nezdinde yaratılan heyecan sayesinde Selahattin Demirtaş 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde %9,76 oy alırken, HDP Haziran 2015 genel seçimlerinde %13,12 oy kazanarak meclise girdi. 2007 ve 2011 seçimlerinde yüksek seçim barajına takılmamak için ancak bağımsız adaylarla mecliste temsil imkânı bulabilmiş Kürt hareketi için bu büyük bir başarıydı. Bu seçimlerde Kürt siyasi hareketinden gelen bir parti-

nin ilk defa %10 barajını geçmesiyle birlikte, AKP 2002'den beri sahip olduğu meclis çoğunluğunu kaybetti.

Bu durum Türkiye'de iktidar değişikliğini tetikleyebilirdi. Fakat parlamentoda muhalefeti teşkil eden partilerin arasındaki ideolojik mesafe, AKP'yi dışarıda bırakacak bir koalisyon hükümetinin çıkmasına imkân sağlamadı. HDP ile yan yana gelmek istemeyen MHP'nin tüm koalisyon formüllerine kapıları kapaması, meclis aritmetiğine göre AKP-CHP büyük koalisyonu dışında bir seçenek bırakmadı. Ülkeyi normalleştirme adına bu koalisyona iki parti içinde de sıcak bakan isimler vardı fakat uzun süren görüşmeler bir türlü neticelenmedi. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sürece yaptığı müdahaleler sonucunda Davutoğlu koalisyon hükümeti kuramadı. Cumhurbaşkanı hükümet oluşturma yetkisini parlamentonun ikinci büyük partisinin lideri Kılıçdaroğlu'na vermeyince süreç tıkan-
dı ve Kasım ayında erken seçim yolu açıldı (Esen ve Gümüşçü, 2016; Çınar, 2021, s. 50-51). Kampanya döneminde AKP elitleri, kaybettikleri iktidarı yeniden tesis etmek için Türk-İslâm sentezine dayalı yeni bir siyasi ortaklık aramaya girişti ve siyasi kutuplaşmayı özellikle etnik kimlik ve milliyetçilik üzerinden arttırdılar.

Başta HDP olmak üzere muhalefetin yoğun baskıya maruz kaldığı ve terör saldırılarının artması sonucu seçmenlerin önemli bölümünün güvenlik kaygıları yaşadığı hayli eşitsiz bir kampanyadan sonra girilen Kasım 2015 seçimlerinde, AKP oylarını 5 puan arttırdı ve tekrar parlamento çoğunluğunu elde etti (Öniş, 2016; Kalaycıoğlu, 2017). Bu sonuç Türkiye'de asgari seviyeleriyle bile demokratik düzenin çöktüğünün ilanı oldu (Esen ve Gümüşçü, 2016; Kalaycıoğlu, 2018; Öniş, 2016). 2015-2018 yılları arasındaki AKP'nin dördüncü döneminde rekabetçi otoriter rejim pekişmeye ve kurumsallaşmaya başladı.

2015 Kasım seçimleri aynı zamanda AKP-MHP ortaklığının da miladı oldu. MHP bir yandan AKP-Gülenciler savaşı erte-
si hareketten boşalan devlet bürokrasisini kendi kadrolarıyla doldururken diğer yandan çözüm sürecinin sona ermesiyle AKP'nin kaybettiği Kürt seçmen desteğini de kendi tabanıyla

la telafi etme işlevi gördü. Ayrıca aşağıda özetleyeceğimiz üzere Erdoğan, Kürt siyasi hareketinin desteğiyle yapamadığını MHP'nin desteğiyle yaptı ve uzun zamandır hayalini kurduğu başkanlık sistemine 2017 yılında geçti.

Bu işbirliği karşılığında Devlet Bahçeli, MHP içinde zayıflayan liderliğini güçlendirdi. Kasım 2015 seçimlerinde başarısız sonuç alan MHP'de Bahçeli liderliğine karşı güçlü bir parti içi muhalefet hareketi doğmuştu. Başını Meral Akşener, Ümit Özdağ ve Koray Aydın gibi partinin o dönemki ağır toplarının çektiği muhalif kanat, Bahçeli liderliğini sona erdirmek için olağanüstü kurultay süreci başlatmıştı. Fakat kurultay süreci henüz sonuçlanmadan mahkeme tarafından iptal edildi ve muhalifler MHP'den istifa ederek partileşme kararı aldılar. Bahçeli ise Erdoğan'a verdiği destek karşılığında bir taraftan iktidar nimetlerine ulaşırken, öte yandan yargı yoluyla parti içi muhalefetin önünü kesmiş oldu.

Sistem değişikliğinde ve rekabetçi otoriter rejimin pekişmesi sürecinde bir başka ara durak 15 Temmuz 2016 yılındaki başarısız darbe teşebbüsüydü. Gülen hareketinin yargı operasyonlarının başarısızlığa uğraması ve bürokrasiyle medyadaki gücünü gittikçe kaybetmesi, hareketi köşeye sıkıştırdı. Bunun sonucunda Gülen hareketi, içine düştüğü zayıf durumdan kurtulmak için silahlı kuvvetlerdeki kadrolarını harekete geçirerek bir darbe teşebbüsünde bulundu. Fakat silahlı kuvvetler içinde müdahaleye olan sınırlı destek sayesinde ve kendi tabanının da desteğiyle Erdoğan darbe teşebbüsünü rahatlıkla bastırdı (Esen ve Gümüşçü, 2017b). Ayrıca muhalefet partilerinin darbe teşebbüsüne destek vermek yerine seçilmiş hükümetin yanında yer almaları da bu sonuca katkı sundu.

Darbe teşebbüsü gerçekleştiğinde Türkiye'de aslında demokrasi devri çoktan kapanmıştı. Darbenin kamuoyu desteğiyle bastırılması da demokratikleşmenin önünü açmadı. Bilakis, Erdoğan'ın da deyimiyle, bu darbe teşebbüsü iktidar için "Allah'ın büyük lütfu" oldu (Şık, 2016). Kısa süre içinde Erdoğan yönetimi, darbe sonrasında oluşan olağanüstü dönemi muhaliflerin siyaset alanını daha da daraltmak ve iktidarını iyice pe-

kiştirmek için uygun bir fırsat olarak kullandı. Darbe teşebbüsünden birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Anayasa'nın 120. Maddesi kapsamında ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL), yürürlükte kaldığı iki sene boyunca muhaliflerin siyasete katılım imkânlarını kısıtlayan etkili bir silaha dönüştü. Bu dönemde meclisin giderek işlevsizleşmesiyle birlikte pratikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şahsında toplanmaya başlayan yürütme erki yasama üzerinde hâkimiyet kurdu. İktidarın uygulamaları arasında başta HDP'li olmak üzere birçok muhalif milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılıp tutuklanmaları, hükümetin onaylamadığı toplantı ve gösterilerin yasaklanması, yüzlerce dernek, vakıf, basın ve eğitim kuruluşunun kapatılması sayılabilir. İlk etapta darbe teşebbüsüyle bağlantısı olanlar yargılanırken, kısa zaman içinde çember genişletildi ve takip edilen güvenlikçi politikalar aracılığıyla farklı siyasi gruplar da hedef alınmaya başlandı.¹⁰ Örneğin, bu dönemde cumhurbaşkanının imzaladığı kanun hükmünde kararnameler aracılığıyla on binlerce kamu görevlisi işten çıkarıldı ve siyasi engeller nedeniyle iş bulamadığı için "sivil ölü" haline getirildi. Bu otoriter dalgadan en çok etkilenen kesimlerden biri de akademi dünyası oldu. Barış İçin Akademisyenler inisiyatifi'nin hazırladığı metni imzalayan bini aşkın akademisyen bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından hedef gösterildikten sonra görevlerinden uzaklaştırıldı, pasaportlarına el konularak yargılandı ve siyasi baskılara maruz kaldı (Altıparmak ve Akdeniz, 2017). İleriki bölümde detaylı şekilde inceleneyeceği üzere, sivil toplum ve basın sektörleri de bu baskıdan payını aldı.

Otoriter dalganın son halkası ise yetkileri genişletilmiş yeni bir cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş oldu (Esen ve Gümüşçü, 2018b). Parlamenter sistem yerine başkanlık sistemini ihdas eden anayasa değişiklik paketi MHP lideri Bahçeli'nin desteğiyle mecliste kabul edildi ve paket referanduma sunuldu.

10 Yaşanan hukuksuzluklara dönük biriken tepkiler toplumsal muhalefet nezdinde büyük bir adalet çağrısına dönüştü. Bu dalgayı yaratan önemli etkenlerden biri de CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun, CHP Milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanması sonrası Ankara'dan İstanbul'a yaptığı adalet yürüyüşüydü (Tokyol, 2017).

Nisan 2017 yılındaki referandum OHAL koşullarında, oldukça adaletsiz bir kampanya ve çok tartışmalı bir oy sayım süreci sonucunda çok az farkla kabul edildi (Esen ve Gümüşçü, 2017a). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı Erdoğan hem kendi partisi hem de devlet mekanizması içinde yetkileri şahsında toplayarak gücünü arttırdı. Ülkenin yüz senelik parlamenter geleneği ve kabine sistemi terk edilerek, birçok kurum doğrudan cumhurbaşkanlığı makamına bağlandı. Fakat bürokrasi yeni sisteme geçişte büyük zorluklar yaşadı. Bu kurumlara yapılan atamalarda artık tecrübe ve liyakatten ziyade Erdoğan ve dar çevresine olan şahsi sadakat rol oynamaya başladı.¹¹ Bu sayede, Birinci Bölüm’de değindiğimiz üzere, siyasi ve ekonomik kararların önemli bir bölümünün Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından alındığı kişiselleşmiş bir otoriter yönetim yapısı ortaya çıktı (Esen ve Gümüşçü, 2018b). Böylece AKP’nin ilk dönemlerinde parti kanalları üzerinden yürütülen kaynak akışı zamanla Erdoğan’ın iş dünyası ve basındaki destekçilerini kayıran kişiselleşmiş bir rant dağıtımına dönüştü.

AKP’nin örgütsel dönüşümü

Yukarıdaki betimlediğimiz son yirmi yılın da ortaya koyduğu üzere Türkiye’nin otoriterleşme sürecinde başat aktör şüphesiz AKP’dir. Partinin art arda seçim zaferleri kazanarak Türk siyasetinde hâkim parti konumuna gelmesi ve bu gücü kullanarak sistemi değiştirmesi elbette önemli bir etmendir. Ancak AKP’nin parti olarak dönüşümünü anlamadan Türkiye’nin otoriterleşme serüvenini açıklamak mümkün değildir. Sonuçta AKP, kuruluş aşamasında programıyla ve ilk dönem perfor-

11 Çok partili dönemde en uzun süre iktidarda kalan parti olan AKP üst düzey bürokratik pozisyonlardaki muhalif isimleri zaten büyük oranda görevden almıştı. Fakat Erdoğan’ın cumhurbaşkanı olmasından sonra AKP’li kadroların bile bir kısmı Erdoğan’a yeterince sadık olmadıkları için tasfiye edildi veya görev yerleri değiştirildi. Gülen hareketiyle girilen mücadele nedeniyle AKP iktidarı döneminde atanan birçok isim kendilerini siyasi mücadelenin yanlış tarafında buldular.

mansıyla demokrat çizgiye yakın bir partiydi. Fakat 2007 sonrasında parti daha önce değindiğimiz üzere popülist otoriter bir çizgiye kaydı. Bu iki süreç –partinin hâkim parti konumuna gelmesi ve aynı zamanda siyasi çizgisini değiştirmesi– Türkiye’nin rekabetçi otoriter rejime geçişine neden oldu. Öyleyse, AKP popülist çizgiye neden ve nasıl geçti?

Bunun için AKP örgütünün geçirdiği büyük dönüşüme bakmak gerekir.¹² AKP’nin kuruluş dönemindeki parti tüzüğü içerisinde bazı önemli parti içi demokratik mekanizmalar vardı (Kumbaracıbaşı, 2009). Buna ilaveten partide Bülent Arınç, Abdullah Gül ve Abdülatif Şener gibi önemli aktörlerden oluşan bir ekip temel meselelerde ortak karar alıyordu (Lancaster, 2014). Fakat önceki bölümde anlatıldığı üzere Erdoğan, özellikle 2007 yılından sonra, parti üzerindeki kontrolünü giderek arttırdı ve karşılaştığı krizler karşısında lider merkezliğin kazandırdığı esnekliğe dayandı (Çınar, 2021, s. 33; Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022). Bu esneklik hem parti-seçmen ilişkisinin korunmasında hem de parti örgütünün bütünlüğünün sağlanmasında oldukça işlevsel oldu. Parti örgütünün ve seçmen-parti ilişkisinin giderek Erdoğan’da şahsileşmesi AKP’nin yaşadığı ideolojik dönüşümlere rağmen seçmen tabanının önemli ölçüde korunmasını ve örgütün karşılaştığı krizlerde aşırı merkezileşmiş örgütün partiyi derinden sarsacak hizipçi çatışmaları engelledi.

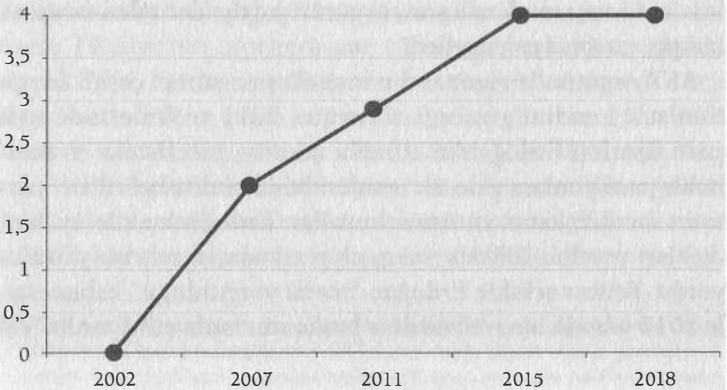
AKP örgütünde yaşanan bu kişiselleşme süreci çeşitli semptomlarla kendini gösterdi. Örneğin, 2011 seçimlerinde tüm parti listeleri Erdoğan’ın elinden çıkıyor, meclisteki en sembolik pozisyonlara gelecek isimleri bile kendisi belirliyor, partinin merkez karar yürütme kurulları Erdoğan’ın aile üyeleri, dostları veyahut IBB’den yakın ekip arkadaşlarınca oluşturuluyordu. Benzer şekilde Erdoğan “metal yorgunluğu” bahanesiyle 2017 yılında birçok belediye başkanını istifa ettiriyordu. Ve-

12 Bununla beraber, AKP’nin yaşadığı dönüşüm rekabetçi otoriterlikten çıkış anlamında da bazı dinamikleri kendi içerisinde barındırmaktadır. Parti örgütüyle ilgili bu dinamikleri kitabın Sonuç Bölümü’nde detaylı bir şekilde incelenmektedir.

yahut partideki hâkimiyetine tehdit olarak gördüğü, dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu'nu istifaya zorlaması ve onun yerine kendisiyle yakın yol arkadaşı Binali Yıldırım'ı tercih etmesi, Erdoğan'ın artan gücüne işaret ediyordu.

“V-Party” adı verilen ve siyasi partilerin çeşitli örgütsel özelliklerini ölçümleyen veri setinin çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu üzere, AKP kuruluşundan günümüze hızla kişiselleşmiştir. Grafik 2.2'de görüldüğü gibi, 2015 yılı itibariyle, RTE AKP içindeki karar alma mekanizmaları üzerinde mutlak hâkimiyete sahip olmuş ve bu durum sonrasında da devam etmiştir. Grafik 2.3 ise, özellikle partinin iktidardaki üçüncü döneminden sonra, Erdoğan'ın aday belirleme sürecinde de tartışılmaz şekilde hâkim hale geldiğini göstermektedir. Aday belirlemede liderin artan etkisi AKP'nin kişiselleşme sürecini de hızlandıran bir etken oldu. Bu süreç sonucunda Erdoğan, yalnız merkez teşkilatında değil partinin yerel örgütlerini de kontrolüne almış oldu. Aday belirleme sürecinin liderin şahsında tekelleşmesi aynı zamanda AKP TBMM Grubu üzerinde de Erdoğan'ın sarsılmaz hâkimiyet kurmasını sağladı. Böylece Erdoğan, parti üzerinde-

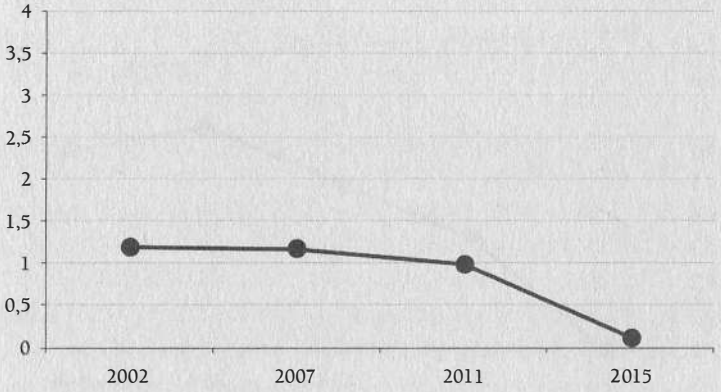
GRAFİK 2.2. AKP Örgütsel Kişiselleşme (2002-2018)

4 seviyesi liderin partideki karar alma mekanizmalarındaki tam hâkimiyetini ifade ederken 0 seviyesi liderin örgüt üzerinde etkili olmadığı seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: V-Party (2022a).

GRAFİK 2.3. AKP Aday Belirleme Süreci (2002-2015)

4 seviyesi tüm kayıtlı seçmenlerin aday belirlemede aktif rol aldığını gösterirken 0 seviyesi aday belirlemenin tamamıyla liderin kontrolünde olduğu seviyeyi göstermektedir.

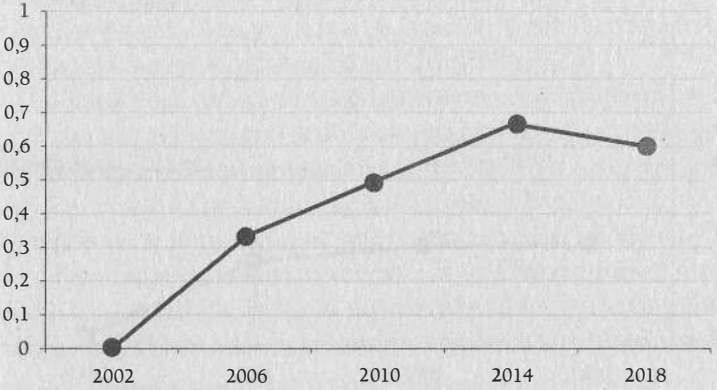
Kaynak: V-Party (2022a).

ki hâkimiyetini merkez, yereldeki teşkilatlarla beraber meclis grubunda da pekiştirme imkânı buldu.

Erdoğan'ın AKP örgütünü kendi kontrolü altına almasında, şüphesiz ki partinin seçmen mobilizasyonunda sahip olduğu hâkim konumu da etkili oldu (Grafik 2.4). Çeşitli anketler incelendiğinde AKP seçmeni içerisinde partiye Erdoğan nedeniyle oy verenlerin oranı, diğer partilerin liderleriyle kıyaslandığında oldukça fazladır (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022; Yavuzylmaz ve Tsarouhas, 2022). Örneğin KONDA tarafından yapılan ve Türkiye'deki seçmen kümelerini inceleyen anket çalışması, AKP seçmenlerinin %46'sının liderden dolayı AKP'ye oy verdiğini gösterirken, CHP için bu oran sadece %16 olarak ifade edilmiştir (Uncu, 2018; Doğan, 2018). Bu da Erdoğan'ın, AKP'nin seçimlerdeki hâkim konumunu korumakta yamsal bir işlevi olduğunu ortaya koymaktadır. Grafik 2.4 partinin seçmen mobilizasyonunda Erdoğan'ın zamanla daha da belirleyici hale geldiğini göstermektedir.

AKP örgütünün yukarıda özetlendiği üzere aşırı kişiselleşmesi, partinin kurumsallaşmadan giderek uzaklaştığı bir süre-

GRAFİK 2.4. AKP Seçmen Mobilizasyonunda Parti Liderinin Rolü (2002-2018)

1 Seviyesi liderin seçmen mobilizasyonunda temel faktör olduğu seviyeyi gösterirken 0 seviyesi liderin seçmen mobilizasyonunda etkili olmadığı seviyeyi göstermektedir.

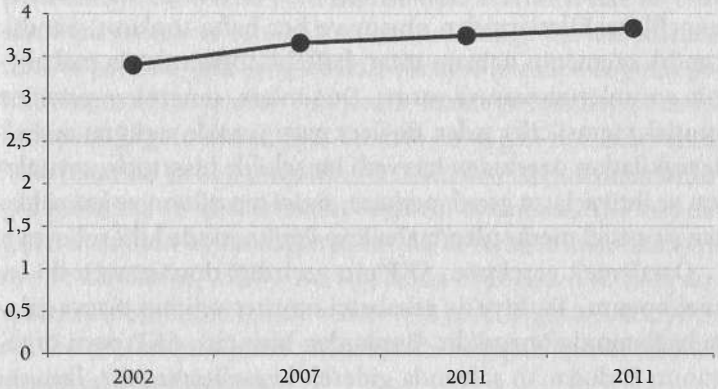
Kaynak: V-Party (2022a).

cin önünü açmıştır (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022). Bununla beraber AKP örgütsel güç bağlamında Türkiye parti sisteminde oldukça kuvvetli şekilde örgütlenmiş bir parti olmaya da devam etmiştir (Doğan, 2016). V-Party veri setinden derlediğimiz örgütsel kuvvet verileri de AKP'nin örgütsel gücünü ortaya koymaktadır (Grafik 2.5). Diğer partilerle kıyaslandığında oldukça geniş bir üye tabanına sahip olan AKP, ülkenin her bölgesinde güçlü bir parti örgütüne sahiptir (Baykan, 2018). Tablo 2.1'de ana muhalefet partisi CHP ile AKP'nin üye sayısı arasındaki çarpıcı fark görülmektedir.

Ancak AKP'nin geniş üye tabanını klasik anlamda bir kitle partisi üye tabanına benzetmek doğru olmaz.¹³ Üyelerin hepsinin aynı yoğunlukla parti için çalıştığını iddia edemeyiz. Üyelerin mütevazı bir bölümünü partiye düzenli aidat ödeyen, ideolojik olarak bağlı ve parti faaliyetlerinde etkin görev alan kişiler oluştururken, önemli bir kısmını Erdoğan'a kişisel olarak bağlı, AKP'nin iş, aynı ya da nakdi yardımlarını alma karşılığında par-

13 Kitle partileri örgütsel olarak güçlü, ideolojik seçmen mobilizasyonu yapan ve geniş, düzenli aidat ödeyen, parti aktivitelerine düzenli katılan, ideolojik olarak partiye bağlı üye tabanına sahip partilerdir (Duverger, 1954).

GRAFİK 2.5. AKP Örgütsel Güç Seviyesi (2002-2015)

4 seviyesi en üst düzeyde örgütsel gücü gösterirken 0 seviyesi en düşük seviyeyi göstermektedir. Örgütsel kuvvet verisi; yerel parti örgütlerinin sayısı, bu birimlerde profesyonel çalışanların varlığı ve parti örgütünün diğer örgütlerle ilişkisi verilerinin ortalaması alınarak hesaplanmıştır.
Kaynak: V-Party (2022a).

TABLO 2.1. Türkiye'de Siyasi Parti Üyeliği, Üye Yoğunluğu ve Gücü (AKP ve CHP)

Yıl	Siyasi parti	Üye sayısı	Partinin aldığı oy	Üye yoğunluğu (Üye sayısı/ Partinin aldığı oy)	Üye gücü (Üye sayısı/ toplam seçmen)
2007	AKP	1.834.520	16.327.291	11,2%	5,2%
2007	CHP	529.703	7.317.810	7,2%	1,5%
2011	AKP	7.844.150	21.399.082	36,7%	18,3%
2011	CHP	953.416	11.155.972	8,2%	2,1%
2018	AKP	9.949.451	21.338.690	46,6%	19,8%
2018	CHP	1.219.793	11.354.191	10,7%	2,4%

Kaynak: Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz (2022).

tiye üye olmuş, daha esnek ve partiyle pragmatik şekilde ilişkili bir kitle oluşturur (Hale ve Özbudun, 2009; Baykan, 2018; Çeviker Gürakar, 2018; Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022). Bu üyelere bir kısmı sadece partiye düzenli oy verirken, kimisi de seçimlerde sandık başında aktif olarak çalışırlar. Geriye kalan aktif üyeler ise parti için örgütlerde, mahalle teşkilatlarında, il ve ilçe örgütlerinde görev alırlar (Baykan, 2018).

AKP mahalle düzeyinde çok güçlü örgütlere sahip bir partidir (Doğan, 2016). Mahalle örgütü ana teşkilat ile kadın ve gençlik teşkilatlarından oluşur ve her hafta toplanır. Sandık sandık seçmenin nabzını tutar, haftalık toplantılarda mahallenin sorunlarını masaya yatırır. Düşünlere, cenazelere partiden mutlaka temsilciler gider. Böylece parti yerelde varlığını mahalle teşkilatları üzerinden kuvvetli bir şekilde hissettirir, sorunların ve ihtiyaçların genel merkeze, siyasi mesajların ve kaynakların ise genel merkezden mahalleye iletilmesinde kilit rol oynar.

Özetlemek gerekirse, AKP'nin geçirdiği dönüşümün iki temel boyutu, Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin ortaya çıkışı bağlamında önemlidir. Bunlardan birincisi, AKP parti örgütünün Erdoğan'ın şahsında giderek kişiselleşmesidir. İkincisi ise bu kişiselleşme sürecinin oldukça güçlü ve seçim kazanmaya odaklanan profesyonel parti örgütü içerisinde gerçekleşmesidir. Bu iki boyut Erdoğan'ın kontrolünde ve etkin şekilde seçmen mobilizasyonu yapan güçlü bir parti örgütü ortaya çıkartmış ve bu örgütsel yapı Türkiye'de otoriterleşmenin önemli bir itici gücü olmuştur (Baykan, 2018). Erdoğan'ın karizmasını dengeleyecek bir lidere ve mahalle düzeyinde AKP ile rekabet edebilecek güçlü örgüte sahip olmadıkları için muhalefet partileri otoriterleşme sürecini durdurmakta yetersiz kalmışlardır.

Rekabetçi otoriter rejimlerin sürdürülebilirliğinde güçlü parti örgütleri önem taşımaktadır (Magaloni, 2006; Levitsky ve Way, 2010b; Svolik, 2012). Güçlü parti örgütleri, rekabetçi otoriter rejimlerde sadece seçmen mobilizasyonu bağlamında değil; elitleri otoriter rejime sadık tutma, yeni elitler devşirme ve otoriterleşme sürecine yönelik riskleri bertaraf etmede de oldukça işlevseldir (Svolik, 2012). Bunu yapamayan otoriter rejimler konsolide olamadığı için bir noktada seçim yoluyla değişirler (Way, 2021). AKP parti örgütü de yukarıda özetlenen dönüşüm sonucunda bu riskleri bertaraf etmede şu ana kadar etkili olmuştur. Örneğin, Türkiye'de AKP iktidarına yönelik en önemli tehditlerden birisi niteliğindeki 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılmasında AKP örgütü önemli bir rol oynamıştır (Esen ve Gümüşçü, 2017b). Bununla beraber bu örgütsel özel-

likler, Gümüşçü'nün (2013) belirttiği üzere, AKP'nin Türkiye parti sisteminde hâkim parti statüsü kazanmasında önemli olan ideolojik katılık ve esneklik anlamında denge kurma, klientalizm ve patronaj gibi programatik olmayan yeniden dağıtım politikalarını etkin şekilde uygulama, kamu politikalarını disiplinli parti örgütü aracılığıyla kontrol etme gibi unsurları etkin kullanmasına da katkı sağladı. Parti-seçmen bağintısında Erdoğan'ın kişiliği ve klientalizmin başat rol oynaması, AKP'nin değişen koşullara uyum sağlamasını da kolaylaştırmıştır (Bashirov ve Lancaster, 2018). Bu bağlamda Erdoğan'ın altında aşırı merkezileşmiş, disiplinli ve kuvvetli parti örgütü, Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin yükselişinde Erdoğan için önemli bir altyapısal güç olmuştur.

Bu kısa tarihçenin ve AKP'nin örgütsel özelliklerinin incelenmesinin ardından AKP'nin yıllar içinde inşa ettiği rekabetçi otoriter rejimin taşıyıcı sütunlarına geçiyoruz. Bir sonraki bölümde AKP iktidarları süresince eşitsiz siyasi oyun alanının hangi mekanizmalarla kurulduğunu, Dördüncü Bölüm'de rekabetçi otoriter rejimlerin bir başka temel özelliği olan temel hak ve özgürlüklerdeki erozyonu, Beşinci Bölüm'de ise adil ve özgür seçim kriterlerindeki gerilemeyi detaylı olarak inceliyoruz.

AKP'YLE TEK KALE MAÇ: ADIL OLMAYAN SİYASİ OYUN ALANI

Bu bölümde, rekabetçi otoriter rejimlerin karakteristik özelliği olan adil olmayan siyasi oyun alanının Türkiye’de nasıl inşa edildiğini inceleyeceğiz. Bu amaçla iki konuya odaklanacağız. İlki, Türkiye’nin yaşadığı otoriterleşme sürecinin de ilk adımı olan, AKP’nin yatay hesap verebilirlik mekanizmalarını oluşturan kurumları işlevsizleştirilmesi veya bunları kendi kontrolüne alarak araçsallaştırması sürecidir. Levitsky ve Ziblatt’ın (2018) futbol benzetmesine geri dönersek, maçın adil koşullarda oynanabilmesi ancak tarafsız hakemlerle mümkündür. Hakemlerin adil olmadığı bir oyunda iyi olan takım yerine hakemlerin tuttuğu takımın maçı kazanma olasılığı oldukça yüksektir.

Bu bölümdeki diğer odağımız ise AKP’nin siyasallaşmış kurumlar üzerinden kendine yeni kaynak yaratırken muhalefet saflarında tehdit oluşturabilecek aktörleri ve kurumları oyun sahasının dışına itme serüvenidir. Bu, yalnız muhalif siyasetçileri değil aynı zamanda bağımsız basını, sivil toplumu ve sermaye gruplarını da kapsar.

Bilindiği üzere, yatay hesap verebilirlik yürütme erkinin denetlenmesi ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunması açısından büyük öneme sahiptir. Denge ve denetleme sistemi olmadan demokrasilerin düzgün işlemesi imkânsızdır.

Öyle ki, yatay hesap verebilirlik mekanizmalarında görülen bozulma hukukun üstünlüğünü yok eder, dikey hesap verebilirlik mekanizmalarının temelini oluşturan adil ve özgür seçimleri zedeler ve temel hakları tehlikeye atar.

Bu nedenle otoriter rejimlerde iktidarlar denge ve denetlemeyi sistematik olarak zayıflatır. Bu zayıflama, resmî kurumların ve kuralların gayriresmî kurallarla ikame edilmesi bağlamında önemli bir aşamadır. Yatay hesap verebilirlik mekanizmalarındaki dönüşüm günümüzde küresel ölçekte görülen otoriterleşme dinamiklerini anlamak için yaşamsal öneme sahiptir (Lührmann ve Lindberg, 2019). Yine Levitsky ve Ziblatt'ın (2018) benzetmesine dönecek olursak bu süreçte önce hakemlerin ele geçirildiğini hatırlamak gerekir. Oyun sahasının kurallarını nesnel ve adil olarak tüm takımlara uygulayan hakemler, rekabet koşullarının eşit olması için yaşamsal niteliktedir. Hakemler, aynı zamanda, rekabet içerisindeki oyuncuların kural dışına çıkmalarını da önlerler. Otoriter eğilimli iktidarlar ise bu hakemleri (yani kurumları) ortadan kaldırarak veya ele geçirerek rekabeti eşitsiz hale getirirler. Yargı, yasama denetimi, düzenleyici ve denetleyici kurumlar gibi hükümeti denetleme yetkisi olan kurumların zamanla iktidarın kontrolüne geçmesi, otoriter eğilimli iktidarların eşit olmayan oyun sahası yaratırken takip ettiği temel stratejidir. Bunu başardıklarında karşı takımın (yani muhalefetin) yıldız oyuncularını da oyun sahasının dışına çıkartma ve daha avantajlı koşullarda rekabet etme imkânını elde ederler. AKP de iktidarda olduğu süreçte içinde adil olmayan bir siyasi oyun alanı kurmuş ve rakip takımın oyuncularını rahatlıkla yenebileceği bir ortam yaratmıştır.

Demokrasiden rekabetçi otoriterliğe giden patikanın temel taşları

Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin yükselişini anlamak için, kusurlu da olsa işleyen bir demokrasiden bu yeni sisteme nasıl geçildiğini incelemek gerekir. Karşılaştırmalı siyaset bilimi alanında demokratik gerilemeyi inceleyen çalışmalardan bazıları,

otoriterleşme sürecinin başlangıcında otoriter eğilimli iktidarların öncelikle medya, akademi ve sivil toplum alanlarını baskı altına aldıklarını, zamanla siyasi kurumları dönüştürdüklerini tespit etmişlerdir (Hellmeier vd., 2021). Diğer çalışmalar ise yatay hesap verebilirlik mekanizmalarını oluşturan yasama, yargı ve düzenleyici ve denetleyici kurumların iktidar tarafından ele geçirilmesinin sivil toplum ve medya üzerindeki baskıyı arttırdığını göstermektedir (Laebens ve Lührmann, 2021). Otoriterleşmenin izlekleri bağlamında yürütülen bu tartışmada siyaset biliminin üzerinde fikir birliği sağladığı temel nokta ise sürecin önce demokratik rejimlerin yatay hesap verebilirlik mekanizmalarındaki erozyonla başladığı, sonrasında demokrasinin temel koşulu olan dikey hesap verebilirlik mekanizmalarının bozulduğudur (Sato vd., 2022). Dolayısıyla, bu bölümde Türkiye’de eşitsiz siyasi oyun alanını yaratan yargı kurumları, yasama denetimi ve düzenleyici ve denetleyici kurumlardaki dönüşüm öncelikle analiz edecek ve bu sürecin iktidar ile muhalefet arasındaki dengeleri nasıl değiştirdiği inceleyeceğiz. Adil olmayan seçimler konusunu ise kitabın Beşinci Bölümü’nde ele alacağız.

Siyasallaştırılmış devlet kurumları: Parti devletin yükselişi

AKP iktidarı, ilk döneminden itibaren, partinin çıkarları doğrultusunda devlette kadrolaşmayı önclemiştir (Esen, 2020). Ancak kamuda kadrolaşma isteği elbette sadece AKP’ye özgü değildir; diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de önceki iktidarlar bürokratik atamaları kendi çıkarları ile uyumlu hale getirmeye gayret etmiştir. Fakat AKP’yi öncüllerinden ayıran en önemli fark, arka arkaya kazandığı seçimler nedeniyle devlet atamalarını diğer iktidarlardan çok daha uzun süre kontrol edebilmiş olmasıdır. Örneğin, AKP’nin iktidarının ilk yıllarında yaptığı çok sayıda üst düzey bürokratik atama dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’e takılırken, 2007 yılında Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçilmesi ve sonraki yıllarda de-

vam eden seçim zaferleri tabloyu tamamen değiştirmiştir. Bu sayede AKP, başta emniyet ve adalet bürokrasisi olmak üzere kamu kadroları üzerinde hâkimiyetini kurabilmiştir.

2007-2011 arası Gülen hareketi ile AKP arasındaki işbirliği G lencilerin emniyet, adalet ve milli eğitim bürokrasisinde kilitlemek mevkilere gelmesini kolaylaştırdı. Ancak süreç 2012’de Gülen hareketiyle başlayan kavgadan sonra yeni bir ivme kazandı. AKP ve Erdoğan bürokratik atamalarda partizanlığı başat kriter olarak belirledi. İktidar, 2013 Gezi protestolarından beri devam eden siyasi mücadeleler k şsisinde tutunabilmek için, bürokrasi üzerinde mutlak hâkimiyet kurmaya çalıştı. Gülen’le savaş da aslında yoğunluklu olarak kamu kadroları üzerinden gerçekleşmişti. Bu süreçte yaşanan darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) süreci kamu kadrolarını dönüştürmede oldukça işlevsel oldu. Özellikle darbe girişimi sonrası OHAL sürecindeki tasfiyeler sonrasında yapılan atamalar iktidara bürokratik kurumları kendi siyasi hedefleri doğrultusunda şekillendirme imkânı sağladı. Bu süreç 2018 yılında yürürlüğe giren cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte Erdoğan’ın kişiselleşmiş yönetim tarzının bürokrasiye tamamen hâkim olmasıyla sonuçlandı (Esen ve Gümüşçü, 2018b). Ordu, yargı ve bürokrasiye yapılan atamalarda sahip olduğu geniş yetkiler sayesinde Erdoğan, devlet kurumları üzerinde kendi partisini bile saf dışı bırakacak derecede kişisel kontrol sağlamıştır (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzyılmaz, 2022).

Bugün gelinen noktada artık bürokrasinin yüksek kademeleleri parti devletinde bile görülmeyen ölçüde Erdoğan’ın şahsi etki alanına girmiştir. Özellikle 2018 yılında yürürlüğe giren hiper-başkanlık sistemiyle yürütmenin başı olan cumhurbaşkanının elde ettiği atama gücü bu şahsileşmeyi kurumsal hale getirmiştir. Son senelerde, hiçbir resmî görevi olmayan AKP’li yöneticilerin devlet kurumlarındaki resmî toplantılara çağrılmaları ve yerel parti kadroları ile mülki amirlerin birçok bölgede siyaseten ortak hareket etmeleri artık olağan hale gelmiştir (Of-laz, 2022). AKP ile devletin iç içe geçmesinin bir yansıması da bu valilerin iktidarın lehine tarafgir tutumları olmuştur. Türki-

ye’de seçimle iş başına gelmeyen idari birimler olan valilikler, AKP hükümeti adına seçmenlere aynı yardım dağıtmış, hükümet için kampanyalar yürütmüş ve resmî faaliyetleri esnasında iktidar partisini destekleyen adımlara imza atmışlardır. Örneğin, birçok ilde valiler, küresel salgın döneminde yapılan kriz toplantılarına muhalefet partisine mensup belediye başkanlarını çağırılmazken AKP’li yerel yöneticileri dahil etmekte beis görmemişlerdir. Bazı valilikler resmî sosyal medya hesaplarından AKP ve lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı öven açıklamalar da yapmışlardır (Sözcü, 2023a).

Kızılay, Diyanet ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve AKP döneminde kurulan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların kadrolarını büyük oranda ele geçiren iktidar partisi kamu kaynaklarına dayanarak kendi partizan programını uygulamaya başlamıştır. Tarafsız davranması beklenen askerî ve sivil bürokratların Cumhurbaşkanı Erdoğan’a her fırsatta destek vermeleri, hükümet lehine açıklamalar yapmaları ve muhalefeti alenen eleştirmeleri bürokrasinin ne ölçüde politize olduğunu ve taraflı hale geldiğini gözler önüne sermiştir. Örneğin, Sakarya’daki tank palet fabrikasında basın açıklaması yaparken Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın muhalefeti eleştirdiği sırada orada bulunan bir generalin alkışla Erdoğan’a destek vermesi, siyasi geleneğimizde önceki dönemlerde az rastlanır bir durum olup muhalif siyasetçiler tarafından da yoğun bir şekilde eleştirilmiştir (T24, 2023a).

Sistematik hale gelen kadrolaşma ve iktidar partisine verilen kamu desteği muhalifler nezdinde sadece iktidar partisine değil, aynı zamanda tüm devlet aygıtına karşı mücadele ettiklerini göstermektedir. Bürokrasiyi oluşturan birimlerin ve kurumların giderek iktidar partisiyle iç içe geçmesi eşitsiz siyasi alanın kurulmasında önemli bir aşama olmuştur. Geniş anlamda yürütme erki içerisinde büyük ölçüde partizan saiklerle hareket eden AKP kontrolündeki bürokrasi, daha sonra da ele alacağımız üzere, seçimlerde ve seçimler arası dönemlerde siyasi rekabet alanını iktidar lehine eşitsiz hale getirmekte oldukça etki-

li olmuştur. Devlet bürokrasisinde gerçekleşen bu dönüşüm ve bunun siyasi rekabet bağlamında yarattığı sonuçlar, denge ve denetleme sisteminin ve yatay hesap verebilirlik mekanizmalarının ortadan kalkmasıyla pekişmiştir.

Yatay hesap verebilirliğin omurgası:

Yargının siyasallaşması

Türkiye’de kusurlu demokrasiden rekabetçi otoriterliğe geçişte ve bu rejimin pekişmesinde, yargının partizanlaşması önemli bir rol oynamıştır (Özbudun, 2015). Bu sayede ülkede ikili bir hukuk sistemi ortaya çıkmıştır. AKP hükümeti, kanunları yandaşlarına iltimas geçecek şekilde işleterek iktidar mensupları için adeta yasa üstü varlık sürdürme imkânı sağlamıştır. Öte yandan, iktidar elinde partizanlaşmış yargı muhalif kesimleri sindirecek bir silaha dönüşmüştür.

İktidarının ilk yıllarında AKP, yüksek yargı kurumları nezdinde ciddi bir dirençle karşılaşmıştı. Yargı üzerinde etki sahibi olmadığı bu dönemde, “Erdoğan rutin olarak, istemeyeceği kararlar alan yargıçların üzerine gitmiş, hükümet kararlarını veya projelerini engelleyen mahkemelere kamuoyu önünde meydan okumuştur” (Özbudun, 2015). Bazı durumlarda hükümet, kimi mahkeme kararlarını açıkça ihlal etmiş ya da mahkeme kararlarını yok sayacak yasal değişikliklere imza atmıştır. Örneğin, bir dizi borç tahsilatı işlemi ve özelleştirme vakasında, kimi Danıştay kararlarını tümüyle göz ardı etmiştir. Anayasa Mahkemesi (AYM) 2012’de birtakım özelleştirme kararlarını iptal ettiğinde, AKP hükümeti söz konusu mahkeme kararlarını yok saymış ve tüm özelleştirmeleri, karara bağlanmalarının ardından geçen beş yılın sonunda adli incelemeden muaf tutmak için yasal çerçeveyi değiştirmiştir (Esen ve Gümüşçü, 2018a). Benzer şekilde AKP iktidarı, Sayıştay yetkilerini kısıtlamak için bir dizi adım atmıştır. Örneğin, 2010 yılında Sayıştay’ın “kamu kaynaklarının kullanımına ilişkin denetleme” yetkisini iptal eden yeni bir kanun çıkarmış ve bu kanunla TOKİ gibi çeşitli devlet kurumları üzerindeki Sayıştay yetkisini kaldırarak

vergi uzlaşmalarını ve kamunun borç tahsilatını kurum denetiminden çıkarmıştır. 2013 yılında ise Sayıştay raporlarının meclise sunulmasını engellemiştir (Buğra ve Savaşkan, 2014).

AKP, iktidarının ilk yıllarında işbirliği yaptığı Gülen hareketine mensup isimler üzerinden ülkedeki bazı mahkemelerin kontrolünü ele geçirmiş ve bu mahkemelerde önemli siyasi davalar hakkında kendi lehine kararlar çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, AKP hükümeti başta Ergenekon ve Balyoz olmak üzere birçok davada muhaliflerin cezalandırılmasını yargıya bırakıp, gelen eleştirilere karşı “mahkemelerin bağımsızlığı” savunmasının arkasına saklanmıştır.

Hukukun üstünlüğüne ve hükümetin hesap verebilirliğine en büyük darbe ise yargı sisteminin AKP tarafından yeniden tasarımıyla gerçekleşmiştir. Yüksek yargı kurullarında yapılan değişiklikler sayesinde AKP, hukuk sistemini araçsallaştırarak oyun sahasının koşullarını kendi lehine olacak şekilde dönüştürmüştür. Özellikle Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK), AYM, Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek yargı kurumlarındaki dönüşüm bu bağlamda belirleyici olmuştur.

AKP'nin ilk iki döneminde yargı kurumları “vesayet” çerçevesinde oldukça tartışıldı (Bâli, 2013; Köker, 2010). Bu yıllarda AKP yetkilileri de AYM ve o zamanki adıyla HSYK gibi yüksek yargı kurumlarının bir vesayet mekanizması olarak çalıştıkları için demokrasiye zarar verdiklerini anlattılar. Bu eleştiriler 2010 referandumuna giden süreci hazırlamıştır. 2010 yılındaki anayasa değişiklikleri ile HSYK'nın bağımsız bir sekreteryaya ve teftiş kuruluna sahip olması ve kararlarına karşı yargı yolunun açılması gibi kimi olumlu adımlar atılmasına karşın, yapılan düzenlemeler sayesinde AYM ve HSYK'nın üye kompozisyonu değişti ve yargının üst kurumları AKP ve o dönem işbirliği yaptığı Gülen hareketinin etkisi altına girdi.¹

1 Bu değişiklikler kapsamında HSK'nın asıl üye sayısı yediden yirmi ikiye çıkarıldı; bu üyelerden üçünün Yargıtay'ın, ikisinin Danıştay'ın kendi üyeleri arasından bu kez aday gösterme biçiminde değil doğrudan seçilmesi; onunun birinci sınıf yargıç ve savcılarının kendi aralarında yapacağı seçimle belirlenmesi; dördünün hukukçu öğretim üyeleri ile avukatlar arasından cumhurbaşkanı tarafından atanması; bir üyenin de Adalet Bakanlığı'na bağlı Türkiye Adalet Aka-

Nitekim, anayasa değişikliğinin kabul edilmesinin ardından Ekim 2010'da yargı mensupları arasında yapılan ilk seçimleri, kamuoyuna “Bakanlık Listesi” olarak yansıyan ve Gülen hareketiyle iltisaklı üyelerden oluşan liste kazandı; bakan ve müsteşarın yanında, söz konusu listede yer alan dört bakanlık bürokrati da HSYK'ya girdi ve bu isimler HSYK'daki dairelerin başkanlıklarına seçildiler (T24, 2010). Bu durum, haklı olarak, HSYK'nın Adalet Bakanlığı'ndan bağımsız olmadığı değerlendirilmesine yol açtı. Hukukçu akademisyen Demirhan Burak Çelik de (2018) 2010 değişikliklerini “suiistimalci anayasacılık” örneği olarak görür ve süreçte HSYK üzerindeki adalet bakanı gölgesinin devamından yana bir tavır alındığını ve asıl amacın HSYK'yı ve genel olarak yargıyı, iktidar çoğunluğu lehine yeniden biçimlendirmek olduğunu belirtir.

Hukuk kurumlarının bu dönemde partizanlaşması, yargı mensuplarının da siyasi kavgaların parçası haline gelmesine yol açtı. AKP ile Gülen hareketi arasındaki işbirliğinin 2012'den sonra açık bir güç mücadelesine dönüşmesi yargı kurumlarına da sirayet etti. Örneğın, dönemin başbakanı Erdoğan, 17-25 Aralık 2013'te AKP'lileri hedef alan yolsuzluk soruşturmasını bir yargı darbesi olarak niteledi ve bu vesileyle yargıdaki Gülen hareketinin büyük etkisini itiraf etti. Hemen akabinde AKP hükümetinin soruşturmaları sonlandırmak için yaptığı hamleler, birkaç ay içinde yüksek yargının büyük ölçüde iktidar partisının güdümüne girmesine imkân sağladı (Özbudun, 2015; Tahiroğlu, 2020; Çelik, 2018).

17-25 Aralık sürecinde yargı alanında yapılan ilk önemli değişiklik Emniyet ve Jandarma birimlerinin gizli soruşturmalarda üstlerine haber vermesini zorunlu hale getiren Adli Kolluk Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'in yürürlüğe girmesi oldu. Bu değişiklik sonrası iktidar, gizli yürütülen soruşturmalardan anında haber alma imkânına kavuştu (Özbudun, 2015). O dönemde görevde bulunan beş HSYK üye-

demisi tarafından ve Akademi üyeleri arasından seçilmesi kuralı getirildi. 2010 anayasa değişikliği ile HSYK'da adalet bakanı ve müsteşarının yetkileri ise aynen korunmuştur (Çelik, 2018, s. 1062).

si, soruşturmanın gizliliği ve yargı bağımsızlığı ilkelerine ters olduğu gerekçesiyle bu değişikliğe itiraz etseler de sonuç alamadılar (Özbudun, 2015). Bu itiraz sonrası dönemin başbakanı Erdoğan 2010 anayasa referandumunda HSYK'nın otonomisini arttırmak ve Adalet Bakanlığı'nın Kurul'daki etkisini azaltmakla hata yaptıklarını belirtti. Sonraki günlerde AKP sözcüsü HSYK'nın yapısını değiştirmeye yönelik bir anayasa değişikliği hazırlığı içerisinde olduklarını söyledi (Çelik, 2018). Doğrudan yargı mensuplarını hedef alan bu tarz açıklamalar, iktidarın savcı ve hâkimleri baskı altına alması ve iktidar aleyhine karar vermelerini zorlaştırması sonucunu doğurdu.

Anayasa değişikliği için parlamentoda yeterli sandalyeye sahip olmayan AKP, bunun yerine HSYK Kanunu'na radikal değişiklikler getiren bir kanun teklifini TBMM'ye sundu (*Resmî Gazete*, 2014). AKP tarafından TBMM'ye sunulan bu kanun teklifi muhalefet partileri tarafından AYM'ye götürüldü. AYM kanun teklifinin bazı maddelerini iptal etse de bu esnada yürürlüğe giren kanun aracılığıyla iktidar HSYK'yı neredeyse tamamen değiştirmişti (Çelik, 2018; Özbudun, 2015). Teftiş kurulunun, Kurul başkanının (adalet bakanı) gözetiminde görev yapması; genel sekreter yardımcılarının başkan tarafından atanması; genel sekreter yardımcılar arasındaki iş bölümünün genel sekreter tarafından hazırlanıp başkan tarafından onaylanması; Kurul çalışanlarının başkan tarafından atanması; genel kurulun gündeminin başkan tarafından belirlenmesi; başkana, yargı mensupları hakkındaki denetim, inceleme ve soruşturma işlemlerine olur verme yetkisine ek olarak, inceleme ve soruşturma yapılmasına yer olmadığına ilişkin işlemlere de olur verme yetkisinin tanınması; üyeler hakkındaki disiplin soruşturması ya da adli soruşturma sırasında, ilgili kurulların soruşturma ya da kovuşturma açılmasına yer olup olmadığına ilişkin kararlarının, genel kurula iletilmek üzere başkana sunulması, HSYK'yı adalet bakanı vasıtasıyla iktidara bağlayan önemli değişikliklerdi (Çelik, 2018). Özellikle adalet bakanının HSYK teftiş kurulunu atama yetkisi kazanması, bir hâkim ya da savcının bir suç işleminin tespitinde yürütme erkinin belirleyici hale gelme-

si bakımından önemli bir değişiklikti. Bu sayede hâkim ve savcılar, kaderleri büyük ölçüde iktidara bağlı birer kamu çalışanına dönüştürüldü.

Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından, genel sekreter, genel sekreter yardımcıları, teftiş kurulu başkanı ve başkan yardımcıları başta olmak üzere, tüm HSYK personelinin görevlerine son verildi. Bu personelin yerine, HSYK başkanı sıfatıyla adalet bakanı tarafından aday gösterilen kişiler getirildi. Listeli çoğunluk sistemine göre yapılan 2014 HSYK seçimlerini de yine Adalet Bakanlığı müsteşar yardımcısının da içinde yer aldığı ve hükümet destekli olduğu söylenen bir liste kazandı (Tahiroğlu, 2020, s. 74). HSYK'nın ikinci dönem üyeleri belirlenirken cumhurbaşkanı tarafından yapılan atamalar da HSYK seçimleri gibi tartışmalıydı. 2014'teki atamalarda Erdoğan'ın, kendi avukatının ağabeyini ve AKP'nin kadın kolları üyesini ve belediye meclisi üyesini ataması, Kurul'un bağımsız ve tarafsız olmadığını ilanı oldu (Çelik, 2018; Benli, 2014).

2014 yılında yargıda yapılan bir başka değişiklik de ceza so-ruşturmalarında karar yetkisine sahip sulh ceza mahkemelerinin kaldırılarak yerine sulh ceza hâkimliklerinin kurulması olmuştur. Çeşitli hukukçuların tabii hâkim ilkesiyle çelişkili buldukları bu düzenleme ile ceza yargılama süreci de iktidarın etkisi altına girmiştir (Özbudun, 2015). 24 Haziran 2014 tarihinden itibaren görev yapmaya başlayan sulh ceza hâkimlikleri; arama, yakalama, tutuklama, internetten içerik kaldırma ve avukatların savunma haklarını ortadan kaldırma gibi önemli yetkilerle donatılmıştır. Daha önce birden fazla hâkimin görev yaptığı bir hâkimler kurulu gibi işleyen yapı, bu değişiklik-
le tek yetkili hâkimliğe indirilmiştir. Yapıları gereği ilgili bölge-lerdeki hâkim sayısını oldukça düşüren bu uygulama, hâkimle-ri yukarıdaki önemli yetkileri kullanırken siyasi etkiye oldukça açık hale getirmiştir.² Ayrıca sulh ceza hâkimliklerinin verdi-ği kararlara ancak yatay şekilde bir başka sulh ceza hâkimliği-ne temyiz başvurusu yapılabilir. Bu da kapalı devre bir

2 Örneğin, İstanbul'da düzenleme öncesi doksan altı hâkim görev yaparken düzenleme sonrası bu sayı altıya düşmüştür (Yılmaz, 2020).

yargı sistemi yaratması nedeniyle yoğun şekilde eleştirilmiştir (Venedik Komisyonu, 2017).

Özellikle 17-25 Aralık sürecinde çok sayıda hâkim ve savcının istekleri dışında Kurul tarafından yerlerinin değiştirilmesi, yargının iktidar güdümüne girmesini kolaylaştırmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihli başarısız darbe girişimi sonrası ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) ile iktidar, kanun hükmünde kararname aracılığıyla çok sayıda yargı mensubunu görevden almıştır. Ocak 2017 tarihine kadar OHAL KHK'larıyla 3.659'ü hâkim ve savcı olmak üzere toplam 4.326 yargı mensubu görevlerinden ihraç edilmiştir (Salman ve Ergün, 2017).

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halk oylaması sonrası kabul edilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Türkiye'de yargı erkinin bağımsızlığını neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda HSYK ve AYM'ye ilişkin getirilen değişiklikler yargı bağımsızlığı bakımından çarpıcıdır. Yeni sistemde HSYK'nın adı Hâkimler Savcılar Kurulu (HSK) olarak değiştirilmiştir. HSK'nın yapısı da değiştirilerek Kurul'un üye sayısı on üçe, daire sayısı da ikiye düşürülmüştür. Yapılan anayasa değişikliğiyle Kurul'un dört üyesi doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanmaya; yedi üyesi ise Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından seçilmeye başlanmıştır. Adalet bakanı HSK'da başkanlık statüsünü korumuş ve adalet bakanı müsteşarı da Kurul üyesi olarak kalmaya devam etmiştir. Adalet bakanı ve müsteşarının da cumhurbaşkanlığı tarafından atandığı düşünüldüğünde Kurul'un altı üyesi doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanının iktidar partisiyle liderlik ilişkisinin devamı ve Türkiye'deki aşırı disiplinli parti örgütü yapısı (Ayan Musil, 2011) düşünüldüğünde, TBMM tarafından seçilen Kurul üyelerinin de Erdoğan'ın seçtiğini iddia etmek abartılı olmaz.

Yeni HSK seçimleri, anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesini izleyen otuz gün içinde yapıldı. Bu süreçte, AKP ile MHP arasında yoğun pazarlıklar yapıldığı; bu arada aday olmak isteyenlerin "iktidar partisinden referans bulmak için yarışa girdikleri" yönündeki haberler basında sıklıkla yer almıştır (Ulu-

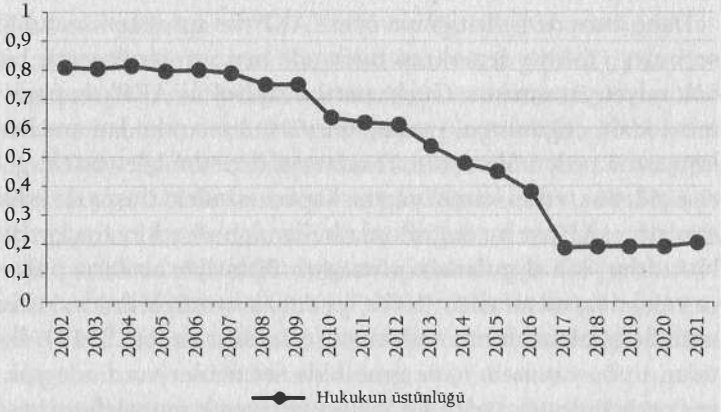
dağ, 2017a). TBMM'nin seçeceği yedi üye için yapılan toplam seksen üç aday başvurusunun birçoğu, özellikle de avukat kontenjanından başvuranların önemli bir bölümü, iktidar partisiyle bağlantılı olduklarını vurgulama gereği duymuştur. Hatta bir aday, başvuru dosyasında aralarında AKP'li eski ve yeni bakanlar ile milletvekillerinin de bulunduğu yirmi dört kişiyi referans olarak göstermiştir (Karabağlı, 2017). HSK üyeliği için de meclise başvuranlar arasında, geçmişte AKP'den milletvekilliği yapmış; milletvekili ya da belediye başkan adayı/adayı olmuş; belediye başkan yardımcılığı, belediye meclis üyeliği, kadın kolları yöneticiliği gibi görevler üstlenmiş, yine MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin avukatı ve MHP MYK üyesi olarak görev yapmış isimler yer almıştır (Karabağlı, 2017).

Yeni sistemde AYM'nin üye yapısının belirlenmesine ilişkin getirilen değişiklikler de yürütmenin yargı üzerindeki etkisini arttırdı. Üye sayısı on yediden on beşe düşürülen AYM'nin üç üyesinin TBMM tarafından; on iki üyesinin ise cumhurbaşkanı tarafından atanmasına karar verildi. Cumhurbaşkanının atadığı üyelerden sekizi Danıştay, Yargıtay ve YÖK'ün belirlediği adaylar arasından atanırken, dört üyenin ise cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi öngörüldü. YÖK üyelerinin de cumhurbaşkanı tarafından atandığı ve iktidar partisi üzerindeki kontrolü de düşünüldüğünde AYM'de de yürütme iradesinin belirleyici olduğu görülecektir.

Yukarıda kısa özeti verilen yargı alanında yapılan değişiklikler Türkiye'de yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını neredeyse tamamen ortadan kaldırdı. Uluslararası saygınlığa sahip çeşitli endekslerin verileri de Türkiye'de yargının giderek iktidarın kontrolüne girdiğini somut şekilde ortaya koymaktadır (Grafik 3.1).

Yargıdaki bu dönüşüm sayesinde iktidar, muhalefet karşısında siyasi oyun alanını kendi lehine düzenleme imkânı yakaladı. Zaman içinde partizanlaşan yargı, muhalif siyasetçilerin, sivil toplum kuruluşlarının, basın mensuplarının ve akademisyenlerin iktidar tarafından hedef alınmasına imkân sağladı. Örneğin, daha sonra detaylı inceleyeceğimiz üzere Gezi protestoları sonrasında AKP'nin sivil toplumu kriminalize etme çabala-

GRAFİK 3.1. AKP İktidarlarında Türkiye’de Hukukun Üstünlüğü (2002-2021)

Grafikte 1 seviyesi hukukun üstünlüğü ilkesinin tam anlamıyla işler olduğu seviyeyi gösterirken 0 seviyesi bu ilkenin işlerliğini tamamiyle kaybettiği seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: V-Dem (2022b).

rı, adil olmayan soruşturma ve yargılama süreçleri aracılığıyla oldu. Sonuçta yargı iktidara tehdit oluşturabilecek oyuncuları oyun dışı bırakma sürecinde, iktidarın elinde eşi bulunmaz bir araca dönüştü. Bu sürece dönmeden önce denge ve denetlemenin diğer unsurlarına bakmakta fayda var.

Zayıflatılan yasama süreci ve denetimi

Yasama erkinin yürütmeyi denetim fonksiyonu, yatay hesap verebilirliğin bir diğer önemli bileşenidir. Yasama erkinin elindeki denetim araçları, iktidarların parlamentoda temsil edilen muhalefet partileri tarafından denetlenmesine imkân tanıdığı için otoriterleşme sürecinin önünde engel oluşturma özelliği taşır. Bu bağlamda Türkiye’de meclisin yasama ve yürütmeyi denetim araçlarının işlevsizleştirilmesi, adil olmayan oyun alanının yaratılmasında önemli bir etken oldu. TBMM’nin yasama işlevinde tamamiyle yürütmenin etkisi altına girmesi, siyasi oyun alanını iktidar lehine eşitsiz hale getiren pek çok önemli

düzenlemenin de muhalefetin ve sivil toplumun görüşleri alınmadan yasalaşmasına kapı araladı.

Daha önce de belirttiğimiz üzere AKP'nin üst üste kazandığı seçimler Türkiye demokrasi tarihinde benzeri görülmemiş bir hâkimiyet yaratmıştır. Güçlü parti disiplini ile AKP'nin parlamentodaki çoğunluğu, yasamanın yürütme tarafından araçsallaşmasına neden olmuştur. Yasamanın denetim işlevindeki geriye gidişine, etkin kanun yapma kapasitesindeki düşüş de eşlik etmiştir. AKP'nin bu doğrultuda kullandığı en etkin araçlardan biri torba yasa uygulaması olmuştur. Birbiriyle alakasız onlarca yasal düzenlemeyi bir "torba"ya atmak suretiyle iktidar etkin muhalefet olanaklarını azaltmıştır (Hazama ve Iba, 2017). İktidar, torba yasaların içine genellikle seçmenler nezdinde yüksek oranda destek bulan bir madde ekleyerek muhalefetin yasa demeti içindeki diğer maddelere karşı çıkmasını zorlaştırmıştır. Muhalefeti ve sivil toplumu etkisizleştiren bu yasama yöntemi ile AKP, kanun tasarılarını seri şekilde parlamentodan geçirme olanağı bulmuştur. Torba yasa uygulaması, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra da önemini korumuştur. Meclis web sayfasından yaptığımız taramaya göre 6 Ekim 2021 tarihinden Aralık 2022'ye kadar kanunlaşan toplam doksan beş kanunun yirmi dördü torba yasa teklifine dayanıyordu.

Ancak AKP, torba yasa ile yetinmemiş, yasamayı etkisizleştirme sürecini kurumsallaştırmayı da öncelemiş ve yasama yetkilerini asgariye indiren bir başkanlık sistemine geçmiştir. Bu geçiş sonrası TBMM'nin elinde bulunan güvenoyu, gensoru, yazılı ve sözlü soru, meclis araştırması, meclis soruşturması ve yasama erkinin bütçe onay yetkisi gibi birçok denetim aracı ya ortadan kaldırılmış ya da işlevsiz hale getirilmiştir (Aydın, 2021). Yeni dönemde yasama organının denetleme görevi yalnızca yazılı soru, meclis araştırması, meclis soruşturması ve bütçe yetkisi ile sınırlandırılmıştır.

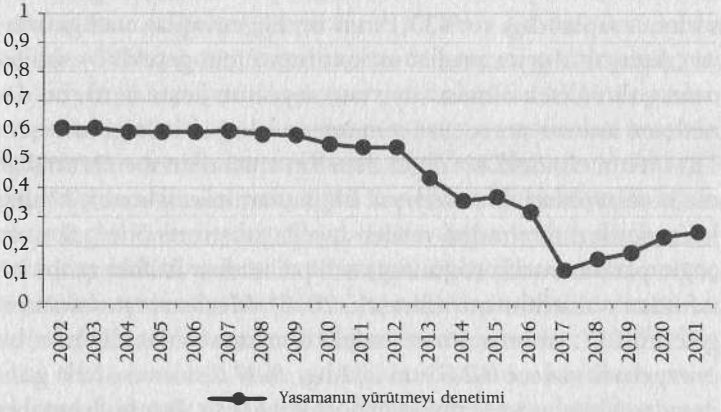
Örneğin, TBMM'nin elindeki denetim araçlarından biri olan yazılı soru mekanizması; muhalefet milletvekillerinin yönelttikleri soruların zamanında ve nitel olarak etkin cevaplanmaması nedeniyle etkisiz kalmıştır. Meclis resmî internet sayfa-

sından yaptığımız taramada, yasamanın 27. döneminde iktidara yöneltilen yazılı sorulardan %52,9'unun süresi geçtikten sonra cevaplandığı ve %33,1'inin ise hiç cevaplanmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca meclis soruşturması için gerekli oy sayılarının çok yüksek olması (üye tam sayısının beşte üçü), bu denetleme aracını neredeyse tamamıyla işlevsiz hale getirmiştir. TBMM'nin elindeki bir diğer denetim aracı olan meclis araştırma komisyonları da neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Muhalefet partileri tarafından verilen meclis araştırma önergelerinin çoğu, parlamentoda çoğunluğa sahip Cumhur İttifakı grubu tarafından reddedilmiştir (Şimşek, 2018). Meclis araştırma önergelerinin 27. yasama dönemindeki durumu incelendiğinde, bu önergelerin sadece %2,8'inin açıldığı, %97,2'sinin ise hâlâ gündemde olduğu veya açılmadığı görülmektedir. Bununla beraber yasamanın yürütmeyi denetim araçları arasında önemli bir yere sahip olan bütçe onay yetkisi de kâğıt üstünde kalmış ve etkin bir bütçe denetim mekanizması kurulamamıştır.

Yargı ve yasamanın denge ve denetleme kapasitesi azalırken, AKP bir yandan da TBMM adına bağımsız denetim yapan Sayıştay'ın etkinliğini azaltmayı seçmiştir. Örneğin, 2010 yılında Sayıştay'ın “kamu kaynaklarının kullanımına ilişkin denetleme” yetkisini iptal eden yeni bir yasa çıkarılmış ve bu yasayla TOKİ gibi çeşitli devlet kurumları üzerindeki Sayıştay'ın denetleme yetkisi kaldırılmış, vergi uzlaşmaları ve kamunun borç tahsilatı yargısal denetiminden çıkarılmıştır. 2013 yılında ise AKP, milletvekillerinin oylarıyla Sayıştay raporlarının meclise sunulmasını engellemiştir (Buğra ve Savaşkan, 2014). Ayrıca 2015 yılında yapısı değiştirilen Rapor Değerlendirme Kurulu tarafından Sayıştay raporlarının tekrar gözden geçirilerek sansürlendiği de sıkça iddia edilmiştir. Muhalefet milletvekilleri de Sayıştay tarafından hazırlanan raporların yıldan yıla giderek kısaldığını söylemişlerdir (Akyol, 2022).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişten sonra ise yürütmenin Sayıştay üzerindeki etkisi oldukça artmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan “Sayıştay'ın icracı kurumlardaki denetimini açık arama ve ceza penceresinden bakarak yapmaması gerek-

GRAFİK 3.2. Türkiye’de Yasama Denetimi (2002-2021)

Grafikte 1 seviyesi yasamanın tam anlamıyla yürütme erkini denetleyebildiği durumu gösterirken 0 seviyesi bu denetimin tamamen ortadan kalktığı seviyeyi göstermektedir.
Kaynak: V-Dem (2022b).

tiğini düşünüyorum,” diyerek kurumun denetim işlevine müdahale etmiştir (T24, 2022a). Bu açıklama sonrası, Sayıştay’daki kritik pozisyonlara geçmişte AKP ile ilişkili kişilerin atanması, Sayıştay’ın nesnel denetim yapma kapasitesini daha da azaltmıştır. Örneğin 2011’de AKP’den milletvekili aday adayı olan İsmail Altıntaş, 2022 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Sayıştay Başsavcılığı’na atanmıştır (Evrensel, 2022).

Yasama erkinin iktidarı denetleme kapasitesini ölçen endeksler de yasama denetiminin AKP iktidarları döneminde giderek sönümlendiğini ve işlevsizleştiğini ortaya koymaktadır (Grafik 3.2). Burada şaşırtıcı olan, belli oranda demokratikleşme yaşandığı düşünülen AKP’nin ilk döneminde bile yasamanın iktidarı denetleme seviyesinde bir artış yaşanmamış olmasıdır. AKP’nin Kasım 2002 seçimlerinde mecliste çoğunluk kazanarak tek başına iktidara gelmesi, elbette bu durumda büyük rol oynamıştır. Fakat özellikle Gezi protestoları ve 17-25 Aralık soruşturmalarından sonra yasama organının etkinliğinde belirgin bir düşüş fark edilmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi-

ne geçiş sonrası her ne kadar bu dűűű yavaşlasa da parlamen-
tonun iktidarı denetleme kapasitesi halen çok dűűűk bir sevi-
yededir. Nitekim OHAL dűneminde tamamen ortadan kalkan
yasama denetimi OHAL sonrası dűnemde de etkisiz kalmıűtır.

Dűzenleyici ve denetleyici kurumların siyasallaűması

Yargı ve yasamaya ek olarak bağımsız dűzenleyici ve denetleyi-
ci kurumlar da bu dűnemde siyasallaűma sűrecinden payını al-
mıűtır. Dűzenleyici ve denetleyici kurum ve kuruluşlar iktidar-
daki liderin, siyasi destek oranından bağımsız şekilde, aldığı ka-
rarların yasalara ve mevzuata uygunluđunu incelediđi için hű-
kűmet merkezli otoriterleeűme sűrecini yavaşlatmaktadır. Hal-
buki, AKP hűkűmeti, iktidarının ikinci dűneminden baűlayarak
dođrudan otoritesinin dıűında kalan dűzenleyici ve denetleyici
kurumların izerkliđini azaltacak ve izerlerindeki kontrolűnű
pekiűtirecek adımlar attı. Bu dűnűűm sayesinde AKP iktidarı
siyasi oyun alanını kendi lehine yeniden dűzenleme anlamında
oldukça baűarılı olmuűtur. Bu sűrete iktidar, tıpkı yargıda ol-
duđu gibi, bu kurumları yűrűtmenin gűcűnű pekiűtiren araçla-
ra dűnűűtűrműűtur. Bu bűlűmde AKP iktidarının pekiűmesinde
kilit rol oynayan ekonomi bűrokrasisine odaklanıyoruz.

1980 sonrası serbest pazar ekonomisine geçiş, 1990'larda
yűkselen siyasi rekabet sonucu artan yolsuzluk skandalları ve
ekonomik krizler, bankacılık ve finans sektűrűnű, enerji piya-
sasını ve kamu ihalelerini dűzenleyici ve denetleyici kuruluű-
ların Tűrkiye'de yaygınlaűmasına yol amıűtır. Sűz konusu ku-
rum ve kuruluşların yaygınlaűmasında diđer bir temel etken
de 2001 finansal krizi sonrası Uluslararası Para Fonu (IMF) ve
Dűnya Bankası'ndan artan kredi talepleri ve 1999 yılında Hel-
sinki Zirvesi'nde Avrupa Birliđi'nin (AB) Tűrkiye'ye adaylık sta-
tűű vermesidir. Gerek IMF ve Dűnya Bankası gibi kuruluşla-
rın kredi űartları gerekse AB űyeliđinin siyasi ve ekonomik ko-
űulları bağımsız ve etkin iűleyen dűzenleyici ve denetleyici ku-
rum ve kuruluşların oluűturulmasını űart koűtu. Özellikle 2001
krizi, makroekonomik istikrar sađlayacak dűzenleyici reform-

lar uygulamak isteyen yerli aktörler için elverişli bir ortam yarattı (Bakır ve Öniş, 2010; Öniş ve Bakır, 2007).

DSP-MHP-ANAP koalisyonu Merkez Bankası'nın bağımsızlığını garanti altına almış (Ganioğlu, 2008), bankacılık sistemi ve kamu harcamalarına yönelik sıkı bir düzenleme getirmiş, yürütme yetkisini sınırlamak ve iktisadi yönetişimde şeffaflığı artırmak için yeni düzenleyici kurumlar oluşturulmuş veya mevcut kurumları güçlendirilmişti (Sosay, 2009; Bakır ve Öniş, 2010; Atiyas, 2012).

İktidara gelişinin ardından AKP, yabancı yatırımcılarla ilişkileri kuvvetlendirmek adına bağımsız düzenleyici kurumlara ilk etapta dokunmamış (Güven, 2012) ve yukarıdaki temel politika çerçevesini sürdürmüştür (Öniş, 2009). Örneğin, denetim ve teminatı kamu harcamalarının tüm alanlarına yayan Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu 2003 yılında parlamento-da kabul edilmiştir. Erdoğan, önceki hükümetin mali piyasaları güvence altına almak amacıyla uygulamaya koyduğu reformları o dönemde desteklemekle birlikte, mali ve vergi sistemlerinde dışarıdan gelen reform çağrılarına direnmiş ve bağımsız bir gelir ajansı kurmayı reddetmiştir (Atiyas, 2012).

Ancak bu süreklilik 2008-2009 küresel mali kriziyle son bulmuş, iktidar krizi bahane ederek düzenleyici ve denetleyici kurumları çeşitli bakanlıkların uzantılarına dönüştürecek adımlar atmıştır (Özel, 2012). Örneğin, AKP hükümeti, 643 ve 649 sayılı kararnameler ile Kamu İhale Kurumu (KİK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) dahil olmak üzere çeşitli kurumlar üzerine hâkimiyet kurmuş ve Rekabet Kurumu ile Sermaye Piyasası Kurulu'nun bağımsızlığını kısıtlamıştır. 643 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yle bu kurumların doğrudan başbakanın teklifi ve cumhurbaşkanının onayı ile ilgili bakanlıklara bağlanmasının önünü açmıştır. 649 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yle ise söz konusu kurumların her türlü faaliyet ve işlemlerinin denetleme yetkisi ilgili bakanlıklara verilerek kurumsal özerklikleri büyük oranda sona erdirmiştir. Öte yandan, bazı devlet kurumlarını Sayıştay denetiminden muaf tutan AKP,

bu sayede yaptığı partizan atamaların ve kayırmacı kaynak kullanımının belgelenmesini engelleyerek yargı ve meclis denetimine girmekten kurtuldu. Özel'in (2015) de öne sürdüğü üzere, bu düzenlemeler "düzenleyici kurumları, ilgili bakanlıkların müdahalesine fazlasıyla açık hale getirmiş, yani söz konusu kurumların artık yürütme yetkisi ile sınırlandırılmış özerkliği kurumsallaşmalarından sadece on yıl sonra son bulmuştur". Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle beraber Türkiye'deki düzenleyici ve denetleyici kurumların birçoğu doğrudan Cumhurbaşkanlığı'na bağlanarak bu süreç tamamlanmıştır.

Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin yükselmesinde araçsallaşmış bazı düzenleyici ve denetleyici kurumların üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır. Bunların başında, AKP'nin özellikle partizan kaynak dağıtımı ve rant aktarımı politikasında oldukça işlevsel olan KİK gelmektedir.

Kamu ihalelerinin başlangıcından sonuçlanmasına kadar tüm süreçlerinde denetim, düzenleme ve araştırma yetkileriyle donatılmış olan KİK, aynı zamanda şikâyet ya da itiraz olmasa bile kanun ile ilgili mevzuat hükümlerine aykırılık bulunduğu ilişkin iddiaları inceleme ve sonuçlandırmayla yetkili kılınmış bir kurumdu. 2002'de kurumu oluşturan 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, KİK'in mali ve idari özerkliğe sahip bağımsız bir kurum olduğunu ifade ederken, hiçbir organ, merci, makam ve kişinin kurumun kararlarını etkilemek amacıyla emir ya da talimat veremeyecekleri kuralını getirmiştir.

Ancak AKP iktidarları sırasında Kamu İhale Kanunu ve KİK'e ilişkin birçok değişiklik hayata geçmiştir. Bu değişiklikler sonucunda KİK'in bağımsız düzenleme ve denetleme yapma kapasitesi büyük oranda törpülenmiştir. Bu değişikliklerin başında, Kurum üyelerine yeniden seçilme hakkı tanınması; Kurum üyelerinin, maliye bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanması; Kurum'un resen inceleme yapma yetkisinin elinden alınması sıralanabilir. 2000'li yıllarda yapılan bu düzenlemelere ek olarak aynı dönemde Kamu İhale Kanunu'nda da bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde kırka yakın kanun ve kanun hükmünde kararname ile Ka-

mu İhale Kanunu'nda yüz elliden fazla değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikleri üç ana kategoride toplamak gerekirse: (1) Bazı kamu kurumları Kamu İhale Kanunu'nun kapsamı dışına çıkartılarak Kanun'un kapsayıcılığı daraltılmış; (2) Kanun'un istisna hükümlerini belirleyen maddesine eklemeler yapılarak, istisna alanı genişletilmiş; (3) açık ihale usulü yerine rekabeti kısıtlayan ve ihaleyi verenin takdir yetkisini arttıran belli istekliler arasında ya da pazarlık usulü ihalelerin çeşitli düzenlemelerle toplam ihaleler içerisindeki payları arttırılmıştır (Çeviker Gürakar, 2018; Toker, 2019). Böylece Kurum'un iktidarın dağıttığı milyarlarca liralık ihaleler üzerindeki denetim yetkisi büyük oranda kısıtlanmıştır.

AKP iktidarının, kendisinin kontrolüne alarak siyasi oyun alanını dönüştürmesinde işlevsel olan düzenleyici ve denetleyici kurumlar sadece yukarıda özetlenen kurumlar değildir. Aşağıda daha detaylı ele alacağımız Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Basın İlan Kurumu (BİK) gibi medya alanını düzenleyen ve denetleyen kurumlar da AKP'nin medya sektöründeki hâkimiyetini pekiştirmede oldukça etkili oldular.

Yukarıda incelediğimiz ve demokratik rejimlerde yatay hesap verebilirlik mekanizmalarını oluşturan temel kurumlardaki bozulma, iktidarın siyasi oyun alanını kendi lehine ve muhalif grup ve partilerin aleyhine dönüştürmesine olanak sağlayarak otoriterleşmeye gerekli zemini hazırladı. Bir sonraki bölümde, oyun sahasının hakemlerindeki –yani demokratik rejimlerin yatay hesap verebilirlik mekanizmalarındaki–bu dönüşümün AKP'ye yeni yıldız oyuncular kazandırılmasında oynadığı role dönüyoruz.

AKP'nin yeni yıldız oyuncuları: İktidar yanlısı sermaye

AKP hâkim konumunu gittikçe siyasallaştırdığı ekonomi bürokrasisi sayesinde sermaye grupları içinde kazanan ve kaybedenleri belirleme gücüne kavuşarak pekiştirdi. Özellikle si-

yasi duruşları ve sadakatleri üzerinden kimi iş insanları türlü kaynak ve ayrıcalıklara kavuşurken bağımsız veya muhalif olarak görülen iş insanları üzerinde sistematik bir baskı kurdu. Bu gruplar türlü yaptırımlarla karşılaştılar. Bu partizan politikalar sayesinde sermayenin önceki dönemlerde kazandığı görece bağımsızlık hızla azaldı ve ortaya bir bağımlılık ilişkisi çıktı (Buğra ve Savaşkan, 2014; Kimya, 2019; Esen ve Gümüşçü, 2018a).

Bu patrimonyal kapitalist sisteme Birinci Bölüm’de değinmiştik. Bu kısımda amacımız iktidar-iş dünyası arasındaki bağımlılık ilişkilerinin rejimin rekabetçi otoriter bir karakter kazanmasında oynadığı rolü açıklamaktır. Hatırlatmak gerekirse, bu rejim tipinin en önemli özelliği siyasi rekabetin eşit ve adil koşullarda olmamasıdır. İşte sermaye gruplarının AKP ile yakınlığı bu eşitsizliği perçinleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki AKP döneminde iktidarla güçlü bağlar kuran şirketler, aşağıda değineceğimiz üzere, kazançlarının bir kısmını iktidarı desteklemek için yoğun biçimde kullandılar (Esen ve Gümüşçü, 2018a; 2021). Bu durum zaten kamu kaynaklarına hâkim olan AKP’nin özel sektör kaynaklarından aldığı payda da muhalefete karşı ciddi bir üstünlük kurmasını sağladı. Bir başka deyişle AKP hakemler üzerinde kurduğu hâkimiyet ile takımına yeni yıldız oyuncular eklemiş oldu.

AKP hükümeti yandaş sermaye kesimi yaratmak için özellikle üç mekanizmayı kullandı: (1) Kamu harcamaları ve ihaleler, (2) kamu iktisadi teşebbüslerinin (KIT) ve kamu mallarının özelleştirilmesi ve (3) özel kaynakların ve sermayenin AKP muhalifi gruplardan alınarak yandaş çevrelere aktarılması (Esen ve Gümüşçü, 2018a).

AKP döneminde kamu ihalelerinin dağıtımı önem kazandı ve parti Kainu Ihale Kanunu’nda yaptığı iki yüze yakın değişiklikle ihalelerde şeffaflık ve denetime büyük darbe vurdu. Böylece özellikle iktidara yakın şirketlere fayda sağlayacak düzenlemelerin ve kararların önünü açtı (Buğra ve Savaşkan, 2014; Toker, 2019; Ekinci, 2021). Aynı zamanda AKP, iktidarının ilk yıllarında kamu iktisadi kuruluşları, özelleştirme bekleyen kamu bankaları ve belediyeler tarafından kurulan şirketleri Ka-

mu İhale Kanunu kapsamının dışına çıkardı (Buğra ve Savaşkan, 2014, s. 79). Bu değişiklik özellikle inşaat, kentsel dönüşüm, doğalgaz, madencilik ve eğitim sektörlerinde yürütülen büyük ihalelerde AKP hükümetine yandaş şirketleri kayırma fırsatı verdi (Çeviker Gürakar, 2018; Toker, 2019).

Bu süreçte, yukarıda incelediğimiz üzere, kamu ihaleleri için önemli bir düzenleyici ve denetleyici kurum olan KİK'in, iktidarın bir aracı haline gelmesi belirleyici olmuştur. Örneğin, açık usul ile yapılan ihalelerin değerinin toplam ihale değerine oranı 2012'de %70 iken 2020'de %60'a düşmüş, diğer ihale usullerinin toplam ihaleler içindeki oranı ise %29'dan %40'a yükselmiştir.³ Bu şekilde yapılan ihaleler aracılığıyla inşaat, sağlık ve enerji gibi bazı sektörlerde AKP'ye yakın şirketlere büyük oranda kaynak aktarıldı (Esen ve Gümüşçü, 2018a; Toker, 2019).

Benzer şekilde 2004-2011 yılları arasında yapılan yaklaşık 50.000 yüksek meblağlı ihale sözleşmesi üzerine yaptığı bir çalışmada Çeviker Gürakar (2018), iktidarla bağları güçlü şirketlerin tüm ihalelerin %40'ını, parti ile çoğunlukla gayriresmî ilişkilere sahip (belediyeler, yerel şubeler vb.) yerel şirketlerin ise %45'ini aldığını belirtmektedir. Söz konusu şirketler arasında inşaat firmaları özellikle ön plana çıkmaktadır. Çeviker Gürakar ve Bircan'ın (2016) da belirttiği üzere siyasi bağları olan inşaat firmaları 2004 ile 2011 yılları arasında 100 milyon Türk lirasından daha fazla değere sahip inşaat ihalelerinin %64'ünü almayı başarmışlardır. Ayrıca, açık ihale usulünün kullanılmadığı ihalelerin büyük bir kısmını da yine AKP'ye yakın şirketler almıştır.

Özelleştirme süreci de AKP'nin partizan rant aktarımı ve çeşitli sermayedarları ceza-ödül yoluyla etkileme anlamında önemli bir rol oynadı. Bu bağlamda AKP için özelleştirme, devleti üretim sahasının dışına çıkararak kaynak dağıtım mekanizmasını piyasa kurallarına bırakmaktan ziyade, kendisine yakın şirketleri ödüllendirmenin bir aracına dönüştü (Esen ve Gü-

3 Aynı dönemde pazarlık usulü ile yapılan ihalelerin toplam değeri %19'dan %27'ye çıkmış, istisna başlığıyla yapılan ihalelerin değeri ise %7,5'ten %11'e yükselmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2014; KİK, 2020).

müşçü, 2018a). Devlet varlıklarının özelleştirilmesi ve sosyal hizmetlerin metalaştırılması, AKP ile siyasi bağları olan büyük holdinglerin kârlı iş anlaşmalarına varmasının hızlı yolu olarak kullanıldı (Ocaklı, 2018; Özcan ve Gündüz, 2015a). Özelleştirme yoluyla kaynak transferi de bürokratik prosedürlerin basitleştirilmesi, kilit roldeki bürokratik yetkililere sürekli siyasi destek sağlanması ve özelleştirme sürecindeki adli denetimin hafifletilmesi yoluyla gerçekleştirildi. Bu dönemde yargı denetimi törpülenirken yürütmenin Başbakanlık'a bağlı olarak kurulmuş olan Özelleştirme İdaresi üzerindeki yetkileri önemli ölçüde artırıldı. Bu sayede özelleştirme pastası da hızla büyüdü; 1983-2002 yılları arasında sadece 8 milyar dolar olan özelleştirme gelirleri, 2002'den sonra 62 milyar ABD dolarının üzerine çıktı (Tezer, 2015).

Yine 2001 finansal krizinden sonra Ecevit hükümeti tarafından planlanan enerji hizmetlerinin özelleştirilmesi, AKP tarafından kendisine bağımlı iş insanları yaratmada oldukça faydalı oldu. Örneğin, Kolin, Limak, Çalık, Kazancı ve Cengiz Holding gibi iktidara yakın şirketler yirmi elektrik dağıtım ihalesinden on altısını kazandılar. AKP elitlerine bağlı firmalar on dokuz büyükşehirin on beşinde, on sekiz orta büyüklükteki şehrin de on üçünde gaz dağıtım ihalelerini kazandılar (Özcan ve Gündüz, 2015b, s. 1726-1730). AKP iktidarları döneminde yerel halk ve çevrecilerden yoğun tepki çekmesine karşın yapımına hız verilen hidroelektrik santraller (HES) iktidara yakın şirketlere bırakılmıştır.

Kamu ihaleleri ve özelleştirmeye ek olarak AKP'nin kullandığı bir diğer mekanizma ise farklı kesimler arasında sermaye transferidir. Bu rolü ise 2001 ekonomik krizinden sonra iflas eden bankalardan borç tahsilatı noktasında öne çıkan TMSF üstlenmiştir. Fon, AKP hükümeti tarafından iş dünyasındaki muhalif isimleri zayıflatmak ve yandaş kesimlere sermaye aktarmak için maharetle kullanıldı.⁴

4 2003 yılında özerk bir statüye kavuşturulan TMSF, 5411 sayılı Kanun ve ilgili diğer mevzuat ile verilen yetkiler çerçevesinde tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla, mevduatın ve katılım fonlarının sigorta edilme-

TMSF ilk yıllarında Uzan, Çukurova ve Aksoy Holding gibi o dönemin en önemli iş insanlarının şirketlerine el koydu. Aksoy Holding, TMSF'nin, AKP hükümetine bağlı şirketlere sermaye aktarımını nasıl gerçekleştirdiğini ve bu süreçte hukukun üstünlüğünü ne derece yıprattığını göstermesi açısından çok ilginç bir örnektir. TMSF, Aksoy Holding'in iflas eden bankasından kalan borçları tahsil etmek için 2004 yılında holding mallarına el koydu. Bu süreçte varlıklarının önemli bir bölümü piyasa değerinin altında, 7 milyon ABD dolarına, hükümetle yakın bağlara sahip bir perakende zinciri olan BIM'e satıldı. Aksoy bu satışı mahkemeye taşıdı ve böylece işlemi iptal ettirdi; ancak TMSF, satış iptalinin devletin güvenilirliğini zedeleyeceğini savunarak mahkeme kararına uymadı (Toker, 2014). Aksoy, piyasa değerinin altında satışı nedeniyle Cine5 televizyon kanalının satışına da itiraz etti. İtiraz üstüne mahkeme Aksoy'un lehine kararını değiştirdi, ancak TMSF bu mahkeme kararını da reddetti.

TMSF'nin AKP yanlısı iş insanlarına olumlu muamelesini gösteren çarpıcı bir örnek ise Erdoğan ile yakın bağlara sahip Sancak Holding'dir. Sancak Holding, TMSF'nin el koyduğu Çukurova Holding'e ait BMC'yi çok uygun koşullarda satın aldı. Satın alma sürecinde Sancak Holding, teklifi veren tek şirket oldu, BMC için piyasa değerinin 63 milyon ABD doları altında bir teklif yaptı ve satın alımdan sonra borçlarını TMSF'ye aktarmayı başardı (T24, 2015a). Bununla birlikte TMSF, AKP yanlısı iş insanlarının dahil olduğu bu satın alımların bazılarında KDV tahsil etmedi. Sayıştay, 2014 yılında TMSF'nin satışlardan tahsil etmesi gereken KDV miktarının 29 milyon ABD dolarına eşit olduğunu bildirmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2014, s. 11-14). İlginçtir ki, KDV imtiyazından faydalanmış iki aktörden birisi, CEO'su Erdoğan'ın damadı olan Çalık Holding, diğeri ise Ethem Sancak'ın sahibi olduğu Sancak Holding'dir (Sayıştay Başkanlığı, 2014; Toker, 2015a).

si, Fon bankalarının yönetilmesi, mali bünyelerinin güçlendirilmesi, yeniden yapılandırılması, devri, birleştirilmesi, satışı, tasfiyesi, Fon alacaklarının takip ve tahsili işlemlerinin yürütülmesi ve sonuçlandırılması, Fon varlık ve kaynaklarının idare edilmesi ve kanunla verilen diğer görevlerin ifası için kurulmuş, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahip bir kuruluştur.

Kamu ihaleleri, özelleştirmeler ve TMSF satış işlemleri yanında hükümet tarafından sağlanan özel teşvikler, vergi indirimleri ve kredi kolaylığı iktidar yanlısı iş çevrelerini büyüttü (Esen ve Gümüşçü, 2018a; Gümüşçü, 2021). Erdoğan ve ailesine yakın pek çok şirket bulundukları sektörlerde vergi indirimleri, teşvik paketleri ve bürokratik kolaylıklarla desteklendiler. Örneğin, Cihan Kamer'in Erdoğan ailesiyle ortak olduğu iddia edilen şirketlerinin faaliyet gösterdiği kuyumculuk sektöründe pırlanta satışlarını KDV'den muaf tutma kararı ve çoğunluğunu AKP yanlısı yüklenicilerin yürüttüğü HES projelerinde çevre değerlendirme raporlarının istenmemesi gibi uygulamalar yaygınlaştı. Ayrıca AKP'ye yakın şirketler, kamu bankalarından piyasada örneği görülemeyecek kadar uygun koşullarda kredi temin ettiler. TMSF ile el konulan *Sabah-ATV* grubunun Erdoğan'ın damadının yönetici olduğu Çalık Grubu'na satışı esnasında sağlanan kredi imkânı ve Doğan Medya'nın Demirören Grubu'na satışı için kamu bankalarının verdiği yüklü krediler sayılabilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Kamu bankaları üzerinden partizan rant aktarımı olarak nitelendirilebilecek bu yöntem sadece büyük ölçekli medya kuruluşlarının el değiştirmesinde değil, AKP'ye yakın küçük ve orta ölçekli şirketlerin kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında da işlevsel olmuştur. Bircan ve Saka'nın (2019) bu konuda 2019 tarihli bulguları dikkate değerdir. Bu çalışmaya göre kamu bankaları yerel seçimlerin öncesinde özellikle iktidarın rakiplerinin güçlü olduğu ve seçim yarışının zorlu geçeceği öngörülen bölgelerde özel bankalara kıyasla kurumsal kredi arzını arttırmaktadırlar. Muhalefete desteğin yüksek olduğu bölgelerde ise kamu bankalarının kredi arzı azalmaktadır. Böylece finansal kaynaklar ekonomik kriterlerle değil, siyasi nedenlerle ve stratejik olarak muhalif bölgelerden iktidarı destekleyen bölgelere aktarılmıştır. Şüphesiz ki bu durum iktidara o bölgelerde muhalefet karşısında seçmenler nezdinde destek sağlamaktadır.

Özellikle son dönemde kamu-özel işbirliği projeleri de kamu kaynaklarının iktidara yakın büyük şirketlere aktarılmasında sıklıkla kullanılan bir yöntem olmuştur (Gümüşçü, 2021). Zaffer Havalimanı'ndan İstanbul Havalimanı'na, Yavuz Sultan Se-

lim Köprüsü'nden Osmangazi Köprüsü'ne, İstanbul-İzmir Otoyolu'ndan Kuzey Marmara Otoyolu'na, pek çok mega alt yapı projesinde ve hatta onlarca şehir hastanesinde iktidar kendine yakın birkaç büyük müteahhitle (ve onların taşeronlarıyla) işbirliğine girmektedir. Yüklenici şirketler için ise oldukça kârlı görünen yüzlerce proje iktidara yakın sermaye gruplarına kamu kaynaklarının uzun süreli transferini garantilemiştir.

Bu partizan politikalar sonucunda iş dünyasında AKP ile anılan yandaş bir sermaye kesiminin ortaya çıktığı görülmektedir.⁵ AKP iktidarının, genel olarak sermaye yanlısı politikalar takip ederken, aynı zamanda siyasi saiklerle iş dünyası içinden kendisine yakın kesimleri özellikle kayırdığı belirtilmelidir. AKP hükümetlerinin desteklediği güvencesiz çalışma koşulları özellikle emek yoğun kesimlerde sermaye birikimini kolaylaştırdı. Fakat iktidarın inşa ettiği patrimonyal kapitalist ekonomik model nedeniyle ekonomide kazananları piyasa dinamiklerinin yanında siyasi elitlerin tercihleri belirler hale geldi. Bu durum da piyasa ekonomisi kuralları içinde rekabete dayalı bir mücadeleden ziyade birçok sektörde siyasi sadakatin öne çıkmasına yol açtı.

Bu ayrıcalıkları korumak isteyen iş insanları, gittikçe bağımlılık ilişkisi kurdukları AKP iktidarını sürdürmek için partiyi farklı şekillerde destekleme yolunu seçtiler. Öyle ki, AKP iktidarı kaybettiği taktirde onlar da bu ayrıcalıklarını kaybedecekler ve hatta haksız kazanç sağladıkları tespit edildiği taktirde geçmişte kazandıklarını da kaybetme riskiyle karşılaşacaklardı. Bu nedenle bu şirketler hemen hemen her ölçekte AKP'ye aynı veya nakdi bağış yapmakta, parti üyelerini şirketlerinde istihdam etmekte, AKP yanlısı vakıf ve organizasyonları finanse etmekte ve AKP mitinglerine katılmak için çalışanlarını seferber etmektedirler. Ayrıca, AKP hükümetinin yerelde sosyal yardım hizmetlerinin bir kısmını da yandaş şirketlere ve onların finanse ettiği AKP yanlısı vakıflara devrederek hem kamu kaynakla-

5 AKP ile İslâmi sermaye arasındaki ilişkinin bu şirketlerin büyüme sürecine olan etkisi son dönemde çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu konudaki akademik literatür için bkz. Gümüşçü (2010); Cengiz (2013); Buğra ve Savaşkan (2014); Yankaya (2018).

rını taraftarlarına yönlendirmiş hem de bu hizmetler karşılığında görece maliyetsiz bir şekilde siyasi fayda sağlamıştır (Esen ve Gümüşçü, 2021).

Benzer şekilde iş dünyası özellikle seçim dönemlerinde iktidar partisi lehine bazı reklam kampanyalarını finanse etmiştir. Ayrıca, seçimlere odaklandığımız bölümde daha detaylı incelediğimiz cumhurbaşkanlığı seçim kampanyalarında, yine iktidara yakın iş insanları yaptıkları yüklü bağışlarla rakiplerine karşı Erdoğan'a önemli bir avantaj sağlamışlardır (Gençkaya vd., 2016). Bu katkıların en önemlisi ise hiç kuşkusuz iktidar yanlısı medyanın inşasıdır. AKP'nin iş dünyasıyla kurduğu bu ilişki, bir sonraki kısımda detaylı şekilde incelenecek olan medya alanının kontrol altına alınmasında belirleyici olmuştur. AKP yanlısı pek çok şirket medya alanında yatırım yapmış ve bağımsız kanalların yeni sahipleri olarak iktidara yakın yayın politikası benimsemişlerdir. AKP'nin iş dünyasıyla kurduğu bu ilişki biçiminden sağladığı siyasi fayda da iktidar ile muhalefet arasındaki oyun alanını iktidar lehine bozan önemli bir dinamik olmuştur.

Yıldız oyuncuların oyun dışına atılması:

Bağımsız ve muhalif sermaye

AKP'nin gittikçe siyasallaştırdığı ekonomi bürokrasisi türlü mekanizmalarla yalnız yandaş sermaye yaratmakla kalmadı, aynı zamanda rakip takımın yıldız oyuncularını da saf dışı bıraktı. Vergi denetimleri ve cezaları, kamu ihaleleri ya da TMSF uygulamaları ile iktidar bağımsız ve muhalefete yakın iş insanlarına baskı kurdu. Bu baskı politikasıyla kimi holdingler tamamıyla tasfiye edilirken diğerleri zayıflatıldı veya siyasi alanın dışına çıkartıldı. İktidar baskısından çekinen iş çevreleri muhalefet partilerinden uzak durmaya ve siyasi meselelerde hükümet aleyhinde yorumlanabilecek davranışlardan imtina etmeye başladılar. Bu durum özellikle yakın zamanda kurulan İYİ Parti, Deva ve Gelecek Partisi gibi sağ muhalefet partilerinin iş dünyasından bekledikleri desteği alamamalarına yol açtı (Esen, 2021).

AKP iktidarı altında özellikle vergi denetimleri giderek siyasa-sallaştı ve bir disiplin aracına dönüştü. İktidara yakın şirketlerin vergi borçları genellikle affedilirken, muhalif yahut iktidara mesafeli şirketler sıklıkla sürpriz vergi denetimine tabi tutuldular. Ve çoğu zaman vergi cezası aldılar. Bu konuda en çarpıcı örnek 2009 yılında AKP ve Deniz Feneri ile ilgili yolsuzluk skandalını haber yapmasının ardından Doğan Medya'ya kesilmiş 6,5 milyar TL'yi bulan vergi cezasıdır (Özel, 2009; Mert, 2009; Esen ve Gümüşçü, 2016). Aynı şekilde Gezi olayları esnasında protestocuların şehir merkezindeki oteline sığınmasına izin veren Koç Holding şirketlerine, protestolar sona erdikten sonra baskın vergi incelemesi başlatılması da bir başka örnektir (T24, 2013). O dönemde Koç Holding'e destek çıkan Boydak Holding de vergi denetiminden payını almıştır.

Vergi denetimlerinden daha sert müdahaleleri gerçekleştirmek ise misyonu yenilenmiş TMSF'ye düştü. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında iktidar OHAL kapsamında çıkarttığı kanun hükmünde kararnameler (KHK) ile TMSF'nin yetki alanı genişletti ve Fon'a, terör örgütüyle iltisaklı firmalara kayyum atama yetkisi verdi. Takip eden süreçte yayımlanan diğer KHK'larla TMSF tarafından atanan kayyumların idari, mali, hukuki ve cezai sorumluluklarını ortadan kaldırıldı ve TMSF'ye geçmiş şirketlerin üst düzey yöneticilerinin, TMSF'nin bağlı olduğu bakanlık tarafından atanacağı hükme bağlandı.⁶

Böylece aslen ceza sisteminde iflas erteleme maddesinin bir parçası olarak kullanılan kayyum uygulaması, iktidar partisinin elinde iş dünyasında muhalifleri sindirmek, zayıflatmak ve hatta tasfiye etmek için güçlü bir araca dönüştü (Esen ve Gümüşçü, 2018a). Nitekim bu uygulama sayesinde birçok şirket el değiştirdi; iktidara yakın isimler ise dolgun maaşlarla bu şirketlere kayyum olarak atanarak ödüllendirildi. Bu cezalandırma me-

6 TMSF bünyesine geçen şirketlere atanan yöneticilerin ücretleri ve bu şirketlerin satış, fesih ve tasfiye gibi işlemleri de ilgili bakanlık tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Bu şirketlerin satış ve tasfiye gibi işlemlerinde şirket sahipleri hakkındaki soruşturma süreçlerinin beklenmesi zorunluluğu olmadığı ve bu işlemler yargısal denetimden muaf tutulduğu için, kamu bürokrasisi bu konuda büyük esnekliğe sahip olmuştur.

kanizması birçok iş insanını iktidar karşısında sindirirken, FE-TÖ borsası adı verilen gayriresmî ilişki ağlarının oluşmasına zemin hazırladı. Basına düşen haberlere göre Gülen hareketiyle bağlantılı olmakla suçlanan bazı iş insanları AKP'li isimlere ödenen büyük miktarda rüşvet karşılığı soruşturulmaktan kurtulmuştu. Öte yandan, başka isimler de haksız yere bu listelere dahil edilerek şantaja maruz kalmıştı (Diken, 2018).

AKP'nin yeni yıldız oyuncular: İktidar yanlısı medya

Türkiye'deki medya sektörünün sermaye gruplarıyla iç içe geçmiş olması nedeniyle iktidarın iş dünyasına yaptığı doğrudan müdahalelerin medyaya yansımaları da güçlü oldu. AKP bir yandan yandaş sermaye ile medya dünyasını yeniden şekillendirirken, diğer yandan da bağımsızlığını koruyan ya da muhalefete yakın medyayı da devlet aygıtları eliyle disipline etme yolunu seçti. Sonuçta demokratik rejimlerin vazgeçilmezi güçlü medya iktidar takımının yıldız oyuncusuna dönüşürken rakip takımın yıldız oyuncularından biri zayıflatılmış oldu. Böylece iktidarın ulusal medyaya erişimde sahip olduğu avantajlar sayesinde eşit olmayan siyasi oyun alanını hepten kendi lehine çevirebilmiştir.

İktidar lehine yayın yapan güdümlü bir medya sektörünün inşası siyaseten daha maliyetli olabilecek doğrudan baskı politikalarını gereksiz kıldı. Soğuk Savaş döneminde otoriter rejimler medya üzerinde doğrudan sansür politikası uygulayarak hâkimiyet sağlarken, günümüzde iktidarlar daha kontrollü mekanizmalar kullanmaktadır (Guriev ve Treisman, 2022). İktidarın kontrolünde olan kamu medya kurumları da eklendiği zaman, iktidar temsilcileri medyada çok yaygın şekilde kendilerine yer buldular. Bu sayede ulusal medyanın önemli bölümü iktidarın belirlediği resmî yayın çizgisini takip ettiği için seçmenleri ikna etmek kolaylaştı. Öte yandan, muhalefet partilerinin seçmenlere ulaşma imkânları sınırlı kaldı.

Birkaç örnekle bu sürece göz atmakta fayda vardır. AKP hükümeti, medya sektörü üzerinde hâkimiyet kurabilmek için

kamu kaynaklarını iktidar yanlısı basın kuruluşlarına aktarıırken, yandaş iş insanlarını da medya sektörüne girmeleri için teşvik etmiştir (Yanatma, 2021; Yeşil, 2018; Esen ve Gümüşçü, 2018a). Bu amaçla hükümet, çeşitli basın kuruluşlarına kamu bankalarından çok uygun koşullarda kredi sağlamış ve kontrol ettiği büyükşehir belediyelerinden maddi kaynak aktarmıştır. Yine TMSF, el konulan şirketlerin bir bölümünün medya kuruluşları olması nedeniyle AKP'nin medya üzerindeki artan etkisinde önemli bir yer tutmaktadır.⁷ Örneğin, 2004 yılında Uzan Holding'e ait *Kanal 24* ve *Star TV*'ye TMSF tarafından el konulduktan sonra yapılan ihaleyle bir iş insanına satılan kanallar kısa bir süre sonra iktidara yakın Ethem Sancak'ın kontrolüne geçti. Bu işlem gerçekleştiğinde bahsi geçen kanalları yöneten Cem Uzan aynı zamanda bir muhalefet partisinin de genel başkanıydı.⁸ Dolayısıyla bu transfer sadece medya sektörünü şekillendirmekle kalmayıp, aynı zamanda doğrudan siyasi dengeleri de değiştirdi. Benzer şekilde 2007 yılında seçimlerden dört ay önce reyting ve tirajı çok yüksek olan ve Ciner Holding'e ait *ATV* ve *Sabah* gazetesine TMSF tarafından el konuldu. Seçimlerden sonra yapılan ihalede bu kuruluşlar ihaleye tek katılan isim olan ve Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak'ın yöneticisi olduğu Çalık Holding'e satıldı.

Yine 2013 yılında Çukurova Holding'e ait *Digitürk*, *Akşam* gazetesi, *SkyTürk*, *Show TV* gibi şirketlere TMSF tarafından el konulmuş, sonrasında *Akşam* ve *SkyTürk* de Ethem Sancak tarafından satın alınmıştır. Satış sonrasında bu medya kuruluşlarının idari personeli ve editörleri iktidar yanlısı isimlerle değiştirilmiştir (Yeşil, 2016). 17-25 Aralık yolsuzluk soruştur-

7 Örneğin, Uzan Holding, Medya Holding, Çukurova Holding gibi medya alanında faaliyet gösteren holdingler, ana şirketleri 2001 mali kriziyle birlikte temerrüde düştükten sonra medya şirketlerinin kontrolünü zamanla TMSF'ye kaptırdılar (Esen ve Gümüşçü, 2018a).

8 2002 genel seçimlerinde %7,25 oy alan Genç Parti %10 barajı nedeniyle meclis dışında kalmasına karşın beklenenlerin ötesinde bir başarı kazanmıştı. Hatta kimilerine göre Genç Parti bu partilerden sağladığı oy akışı sayesinde DYP ve MHP'nin baraj altı kalmasında dolaylı etkiye de sahipti. Cem Uzan ve Genç Parti üzerine elimizde fazla sayıda akademik çalışma yoktur. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Türk (2008).

TABLO 3.1. Türkiye’de Medya Alanı

Sahibi	Gazete	Televizyon	Aktif olduğu diğer sektörler
Albayrak Grup	<i>Yeni Şafak</i>	TV-Net	Enerji, inşaat, lojistik, tekstil, turizm
Ciner Grup	<i>HaberTürk</i>	<i>HaberTürk, Show TV, Bloomberg TV</i>	Enerji, inşaat, madencilik, turizm, sağlık
Çukurova Grup		<i>Digitürk</i>	Enerji, inşaat, bilişim, finans, ulaştırma
Demirören Grup	<i>Milliyet, Vatan</i>		Enerji, inşaat, madencilik, turizm
Doğan Grup	<i>Hürriyet, Radikal, Posta, Hürriyet Dailynews</i>	<i>Kanal D, CNN Türk, D Smart</i>	Otomotiv, inşaat, bankacılık, finans, yeme-içme, turizm
Doğuş Grup		<i>NTV, Star, CNBCE</i>	Otomotiv, bankacılık, finans, inşaat, enerji, yeme-içme, turizm
Kalyon	<i>Sabah, Takvim, Yeni Asır, Daily Sabah</i>	<i>ATV, A Haber</i>	İnşaat, enerji, ulaşım
Ethem Sancak	<i>Akşam, Star, Güneş</i>	<i>SKYTürk, 360, 24TV</i>	
Kaynak: Yeşil (2018).			

ması kapsamında sızdırılan kayıtlar, bahsi geçen iş insanlarının medyaya yatırım yapma sebeplerinin ekonomik kaygılardan ziyade olumlu koşullarla ihale almak için iktidara yaranma amacı taşıdığını göstermiştir (Corke vd., 2014). Örneğin, Sancak verdiği bir röportajında gazete satın alma ve haber yayın istasyonu kurma amacının Erdoğan ve AKP hükümetini desteklemek olduğunu açıkça belirtmektedir (*Türkiye gazetesi*, 2013).⁹

2010’ların ilk yarısında medya alanında gerçekleşen el değiştirmeleri özetleyen tablo (Tablo 3.1) incelendiğinde 2013 itibarıyla medya sektöründe yer alan birçok grubun farklı sektörlerde faaliyette olduğu görülmektedir. Özellikle AKP’ye ya-

9 Sancak’tan sonra Kalyon ve Demirören grupları da medya sektörüne benzer saiklerle girdiler.

kın şirketlerin büyük bölümünün inşaat ve enerji gibi hükümet tarafından kayırılan sektörlerde aktif olmaları iktidarla aralarındaki ilişkiyi anlamak bakımından önem taşımaktadır. Bu firmalarla iktidar arasındaki karşılıklı faydaya dayalı ilişki çerçevesinde AKP iktidarının elde ettiği en temel kazanım medyanın dolaylı yoldan tahakküm altına alınması olmuştur. Bu dönemde yaşanan el değiştirme süreçleri sayesinde NTV, CNN Türk ve ATV gibi izlenme oranları oldukça yüksek olan bir zamanların ana akım kanalları bile iktidardaki siyasetçilere yayın sürelerinin büyük bölümünü tahsis ederken, muhalif siyasetçilerin aynı mecralara erişimi büyük oranda kısıtlanmıştır.

Rakip takımın yıldız oyuncularını: Medya

Şüphesiz, AKP iktidarlarında medya üzerindeki kontrol sadece dolaylı yoldan yandaş firmalara sermaye transferi yoluyla yapılmadı. Daha önce bahsettiğimiz, medya holdinglerine doğrudan uygulanan vergi cezaları da bu anlamda oldukça etkili oldu (Yeşil, 2018). Bu konuda en çarpıcı örnek yukarıda anlattığımız 2009 yılında AKP'ye dönük yolsuzluk haberleri üzerine 3 milyar ABD doları ceza kesilen Doğan Medya'dır. Avrupa Komisyonu'nun 2009 ve 2010 yıllarındaki Türkiye ilerleme raporları, bu tarz para cezalarının Türkiye'deki basın özgürlüğüne zarar verdiğini belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2009; 2010). Hükümetin saldırıları karşısında Doğan Medya, iktidarla anlaşmaya çalışmış ancak başarısız olmuştur. Bunun üzerine şirket, ülke çapında uygulanan vergi indirimini takiben 1 milyar ABD doları vergi cezası ödemiş, ayrıca iki yüksek tirajlı gazetesi *Milliyet* ve *Vatan*'ı AKP ile yakın ilişkileri olan iş insanlarına satmak zorunda kalmıştır (Yeşil, 2016). Doğan Medya elinde kalan diğer ana akım kanallarla bir süre daha direnmiş ancak devam eden siyasi baskılar sonucu holdingi 2018 yılında AKP yanlısı Demirören Holding'e satmıştır.

İş dünyasına yapılan baskı elbette AKP'nin medya üzerindeki yegâne kontrol aracı değildir. AKP iktidarı medya alanını dü-

zenleyen ve denetleyen kurumlar üzerinde kurduğu hâkimi-yet sayesinde de muhalif medya kuruluşlarına yönelik yaptırımlarda bulunabilmektedir. Bu bağlamda özellikle RTÜK tarafından muhalif kanallara verilen cezalar ve Basın İlan Kurumu (BIK) tarafından uygulanan reklam ambargoları öne çıkmaktadır. Örneğin RTÜK muhalif kanalları sürekli denetim altında tutar ve otoritesini bir disiplin aracı olarak kullanırken, benzer bir titizliği iktidar yanlısı kanallar için göstermemektedir. Mesela RTÜK'ün 2021 yılında verdiği cezalar incelendiğinde *Halk TV*, *Tele 1*, *Fox TV*, *KRT* ve *HaberTürk* gibi çoğunluğu muhalif olan kanallara toplamda yetmiş bir defa ceza verilmiştir. *A Haber*, *Ülke TV*, *Kanal 7*, *TV-NET* ve *CNN Türk* gibi iktidarı destekleyen yayın yapan kanallara ise 2021 yılında hiç ceza verilmemiştir (Cumhuriyet, 2021a).

Ayrıca BIK de medya alanındaki muhalif sesleri cezalandırmak ve iktidara yakın yayın organlarını ödüllendirmek için etkin şekilde kullanılmaktadır (Yanatma, 2021). Örneğin *Akşam* gazetesi TMSF'ye devredilmeden önce 5.600.000 TL tutarında resmî reklam alırken, iki sene sonra TMSF'ye devriyle iktidar yandaşı bir gruba satıldıktan sonra resmî reklam geliri 8 milyon TL'ye yükselmiştir. *Evrensel* ve *Birgün* gibi iktidara muhalif yayın kuruluşlarına BIK tarafından uygulanmakta olan reklam ambargosu ise düzenleyici ve denetleyici kurumlar vasıtasıyla medya sektörünün muhalif sesleri zayıflatmak için sistematik şekilde kullanılmasına örnek olarak gösterilebilir.

Özellikle son senelerde muhalif olarak görülen medya kuruluşlarının bazıları tamamen ortadan kaldırılmış, diğerleri ise kısıtlı kaynaklarla faaliyet göstermek durumunda bırakılmıştır. Elbette bu kurumlar haricinde de AKP'nin baskı araçları mevcuttur. Örneğin, gittikçe taraflı hale gelen yargı eliyle bağımsız yayın organları ve gazeteciler baskı altına alınmıştır. Bu süreçte birçok muhalif gazeteci yargılanmış ve hatta hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu süreci ve Türkiye'de medya özgürlüğü üzerindeki etkisini Temel Hak ve Özgürlükler bölümünde daha detaylı şekilde inceliyoruz.

Rakip takımın yıldız oyuncuları: Siyasi partiler ve siyasetçiler

Adil olmayan siyasi oyun alanının belki de en otoriter yanı muhalif parti ve siyasetçilerine uygulanan baskılardır. Bu aynı zamanda rakip takımın oyunu kazanmasını sağlayabilecek en parlak oyuncularının saf dışı bırakılması demektir. AKP iktidarının özellikle son dönemde sıklıkla başvurduğu bu yöntem doğrudan siyasetçileri hedef almaktadır. Aynı zamanda bu süreç yalnız siyasileri değil aynı zamanda son dönemde muhalefete geçmiş yerel yönetimlere uygulanan yaptırımlarda da belirginleşir. 2019 yerel seçimlerinde muhalefet hatırı sayılır bir başarı elde ederek uzun zamandır AKP ve selefi partilerin kontrolünde olan büyükşehir belediyelerini kazanmıştı. Buna karşılık olarak seçim sonuçlarını tersine çevirmeye çalışan Cumhuriyet İttifakı ise kimi yerlerde başarılı olmuş, başarılı olamadığı yerlerde ise merkezî yönetimin otoritesini kullanarak yerel yönetimlerin kaynak ve yönetim kapasitesini sınırlama yoluna gitmiştir. Aşağıda detaylı şekilde incelenen, HDP tarafından yönetilen belediyelere yapılan kayyum atamaları bu sürece çarpıcı bir örnektir. Bu politika, ekseriyetle HDP'ye karşı kullanılsa da CHP'li başkanların elindeki büyükşehir belediyeleri için de gündeme gelmiştir. Nitekim daha ilk senesinde İBB Başkanı İmamoğlu hakkında 27 soruşturma açılmıştır.¹⁰

Ayrıca, hükümet, muhalif belediyelerin mali kaynaklarını sınırlamak için devlet bankalarından borçlanmalarına onay vermemekte ve yurt dışından kredi bulmalarını da giderek zorlaştırmaktadır. Şu âna kadar AKP-MHP bloku belediye meclisini kontrol ettikleri büyükşehirlerde CHP'li başkanların projelerini finanse edebilmek için talep ettikleri kredi başvurularının çoğunu reddetti. Benzer tavırla, İçişleri Bakanlığı İstanbul ve Ankara belediyelerinin yardım dağıtmak için başlattıkları bağış kampanyalarını yasakladı. Muhalif belediyelerin kaynaklarını kısıtlamak için Erdoğan hükümeti, büyükşehir belediyelerinin elindeki bazı yetkileri ve mali kaynakları bakanlıklara devret-

¹⁰ Soruşturmalarla ilgili ayrıntılı bir haber için bkz. T 24 (2020a).

mek için hukuki düzenleme yaptı. Bu adımlarla amaç muhalefet yönetimindeki belediyelerin başarısız olması ve sonraki yerel seçimlerde yeniden AKP'ye geçmesini sağlamaktır.

Bu bağlamda muhalefete yönelik baskı politikaları seçenekler arasında olsa da muhalif siyasi aktörlerin siyasallaşmış yargı tarafından oyun dışına itilmelerinin maliyeti elbette daha düşüktür. Nitekim Türkiye'de rekabetçi otoriter rejim potansiyel ya da gerçek rakiplerini oyun sahasının dışında bırakmak için yargıyı pek çok kez kullanmıştır. Aşağıdaki bölümde bu sürece örnek oluşturan HDP ve partinin eski eş başkanı Selahattin Demirtaş'a yönelik yargı süreci ile CHP'den Canan Kaftancıoğlu ve Ekrem İmamoğlu vakaları incelenmektedir. Bu kitapta yalnız bu üç çarpıcı örneğe yer versek de elbette özellikle son on senede siyasallaşan yargı eliyle AKP iktidarının hedef aldığı siyasi aktörlerin sayısı çok daha fazladır. Sadece 27. Yasama Dönemi verileri üzerinden incelendiğinde TBMM'de bekleyen toplam fezleke sayısı 1478'e ulaşmıştır. Toplam fezlekeler içerisinde muhalefet partileri CHP ve HDP vekilleri hakkındakilerin sayısı ise 1.386'dır (Mecliste.org, 2023).

Halkların Demokratik Partisi ve Selahattin Demirtaş

Çözüm sürecinin sona ermesiyle yaşanan siyasi gelişmeleri İkinci Bölüm'de ele almıştık. Tekrar etmek gerekirse bu sürecin yarattığı çatışmasızlık ortamında Selahattin Demirtaş'ın eş başkanlığındaki Halkların Demokratik Partisi (HDP), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önceki yıllarda AKP'nin hâkim olduğu illerde iktidar partisiyle başa baş mücadele eder duruma gelmişti. Öte yandan Türkiyelileşme iddiasıyla ülke genelinde de etkin olmaya ve oy oranını arttırmaya başladı. Bu başarının arkasında genç bir siyasetçi olan Demirtaş'ın, aynı hareketten gelen diğer isimlere nazaran daha ılımlı ve kapsayıcı söylem benimsemesinin büyük payı vardı. Özellikle 2014 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında sağladığı başarı sonrası Demirtaş, partisine büyük bir dinamizm getirdi. HDP'nin yakaladığı yükseliş trendi partiyi bir anda AKP iktidarına muhalif olan şehirli genç ve yüksek eği-

timli seçmenler nezdinde çekim merkezine dönüştürdü. Bunun sonucunda Haziran 2015 seçimlerinde HDP'nin %10 seçim barajını aşarak elde ettiği başarı AKP'nin ilk kez meclis çoğunluğunu kaybetmesine yol açtı (Öniş, 2015; Sayarı, 2016).

Haziran ve Kasım 2015 seçimleri arasında çözüm sürecinin iktidar tarafından sonlandırılması ve tekrar oluşan çatışma ortamı, iktidar ve HDP arasındaki çatışmayı daha da derinleştirdi (Öniş, 2015). 2016 darbe teşebbüsü sonrasında OHAL koşullarında ordu, bürokrasi ve yargı kadrolarında yapılan tasfiyeler, Erdoğan yönetiminin kamu kurumları üzerindeki hâkimiyetini perçinledi. AKP'nin bu dönemde MHP ile yakınlaşması da HDP'ye dönük baskıların artmasına yol açtı. İktidar tarafından araçsallaştırılan yargı, Selahattin Demirtaş başta olmak üzere, HDP'li siyasetçilere yönelik devam eden bu kampanyanın önemli parçalarından biri haline geldi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 6-8 Ekim Kobani olaylarından Selahattin Demirtaş'ı sorumlu tutmasından sonra HDP'ye karşı hukuki süreç başlatıldı.¹¹ Bu dönemde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, HDP MYK üyeleriyle ilgili soruşturma açtı ve fezleke hazırlayarak TBMM'ye gönderdi. Fakat, milletvekili dokunulmazlıkları nedeniyle o dönem yargılamaların önü kapalıydı. Ama Haziran ve Kasım seçimleri arasında yaşanan çatışma sürecini ve artan terör saldırılarını fırsata çeviren iktidar, birkaç ay içinde milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılmasını gündemin ana maddesi haline getirdi ve CHP'nin de desteğiyle 20 Mayıs 2016 tarihinde dokunulmazlıklar kaldırıldı. Meclisteki fezlekelerin birleştirilmesiyle iddianame hazırlandı. Demirtaş 4 Kasım 2016 tarihinde aralarında HDP'de üst düzey partililerin de bulunduğu bir grupla beraber gözaltına alınarak tutuklandı. Hakkındaki iddianame 31 Ocak 2017'de kabul edildi.¹²

11 "Kobani olayları" Eylül-Ekim 2014 tarihlerinde IŞİD'in çoğunlukla Suriyeli Kürtlerin yaşadığı Kobani bölgesine saldırılarını yoğunlaştırması ile farklı şehirlerde "Kobani'ye destek" adıyla başlayan eylemlerdir. Yetkililere göre bu olaylarda 37 kişi yaşamını yitirmiş ve çok sayıda kamu görevlisi ve vatandaş yaralanmıştır.

12 İddianamede Demirtaş, Kobani olaylarından sorumlu tutuldu ve "terör örgütü yöneticiliği", "terör örgütü propagandası yapmak", "Toplantı ve Gösteri Yü-

Iddianameyi kabul eden Diyarbakır 8. Ağır Ceza Mahkemesi'nin talebi üzerine, dava "güvenlik" gerekçesiyle Ankara'ya nakledildi. Tutuklamanın ölçüsüz ve hukuksuz olduğu yönünde AYM'ye yapılan başvurunun reddedilmesinin ardından AIHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 18. maddesinin ihlal edildiğini belirttiği kararında Demirtaş'ın hukuki değil siyasi nedenlerle tutuklandığı yönünde karar vererek derhal tahliyesini istedi.

Anayasanın 90. maddesi ile son derece çelişkili olarak Ankara 19. Ağır Ceza Mahkemesi, AIHM kararının kesin nitelikte olmadığını ve durumu değiştiren bir gelişme yaşanmadığını belirterek tahliye talebini reddetti. Mahkemenin 30 Kasım 2018 tarihli bu kararından hemen önce, Cumhurbaşkanı Erdoğan, "AIHM'nin verdiği kararlar bizi bağlamaz. Biz karşı hamlemizi yapar, işi bitiririz," demişti (*Cumhuriyet*, 2018). Erdoğan'ın bu açıklamasından hemen sonra Demirtaş'ın İstanbul'da 2013'te yaptığı bir konuşma gerekçesiyle yargılandığı dava kesin hükme bağlandı. İstanbul 26. Ağır Ceza Mahkemesi'nin Demirtaş'a 4 yıl 8 ay, Sırrı Süreyya Önder'e 3 yıl 6 ay ceza verilmesine ilişkin kararı, istinaf mahkemesi tarafından hızla onandı. Daha sonra 1. Yargı Paketi'nde getirilen denetimli serbestlik sürelerine ilişkin değişiklik üzerinden Demirtaş'ın tahliyesine yönelik infaz mahkemesine yapılan başvuru mahkeme tarafından tutukluluk süresinin tamamlandığı yönünde değerlendirilse de Kobani olayları gerekçe gösterilerek tekrar dava açıldı ve yeni bir tutuklama kararı verildi. Bu şekilde iktidarın getirdiği yeni düzenleme sonucu serbest kalması gereken Demirtaş yeni bir dava süreciyle tekrar tutuklanmış oldu.¹³

rüyüşleri Yasası'na muhalefet", "halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik", "halkı kanunlara uymamaya tahrik", "suç işlemeye tahrik" ve "suçu ve suçluyu övmek" suçlamalarından 43 yıldan 142 yıla hapsi talep edildi. Demirtaş hakkında Diyarbakır'da açılan bu dava, hakkındaki 31 ayrı fezlekeyle birleştirildi.

- 13 Avukatlar, AYM ve AIHM'e yeniden başvuru yaptı. 31 numaralı fezleke, Demirtaş hakkındaki ana davada zaten yer almasına rağmen, yeni tutuklamanın da konusu yapılmış ve ikinci kez dosyadan ayrılmış gibi gösteriliyordu. Savcılığın "evrakta sahtecilik" yaptığı iddiasıyla yapılan başvurular sonucu değişmedi.

AYM'ye yapılan başvuru sonrası Mahkeme'nin hak ihlali kararı vermesine rağmen farklı bir soruşturmadan hüküm giymesi nedeniyle Demirtaş'ın tutukluluğu devam ettirildi. AIHM'nin Demirtaş'ın tutukluluğuna ilişkin verdiği karar da Cumhurbaşkanı'nın karara ilişkin sert eleştirileri sonrası uygulanmadı.

Tüm bu süreç, yargının Türkiye'deki otoriter rejimin sürdürülebilirliği için risk oluşturan bir siyasi figürü oyun dışında tutmak için araçsallaştırıldığını göstermektedir. Cumhurbaşkanı'nın dava ile ilgili konuşmaları davanın seyrinde belirleyici nitelikte olmuş ve hukukun üstünlüğü prensibinin temel ilkesi olan normlar hiyerarşisi de birden fazla kez ihlal edilmiştir. Bu hukuki süreç sayesinde cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan'ın rakibi olan ve eş başkan olarak partisinin oyunu kayda değer şekilde arttıran bir siyasetçi, siyasi oyun alanının dışına atılmıştır. Her ne kadar zaman zaman hapisten gönderdiği mesajlar basında yer alsa da tutukluluğu nedeniyle Demirtaş aktif siyasetin dışında kalmış ve 2016 darbe teşebbüsü, 2017 referandumu, 2018 genel, 2019 yerel ve yine 2023 genel seçimlerinde siyasi gelişmeleri doğrudan etkileme imkânını kaybetmiştir. Hapiste olmasına rağmen Demirtaş, 2018 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kampanya yapamasa da aday olmuş (Esen ve Yardımcı-Geyikçi, 2019) ve 2019'da İstanbul yerel seçimlerinin tekrarı sırasında İmamoğlu'na destek vererek sonuç üzerinde etkili olmuştur. Devam eden karalama kampanyası, hukuksuz yargı süreci ve parti içi anlaşmazlıklar sonunda Demirtaş 2023 seçimlerinin ertesinde aktif siyaseti bıraktığını kamuoyuna duyurmuştur. Sadece bu durumun bile iktidara büyük avantaj sağladığını ve otoriterleşme sürecinde muhalif gruplardan gelecek direnci hafifletme imkânı verdiğini kabul etmek gerekir.

İçişleri Bakanlığı tarafından uygulanan kayyum uygulaması HDP'nin kazandığı yerel yönetimlerin de iktidar denetimine girmesine neden olmuştur. Bu bağlamda HDP içerisinde önemli bir figür olan Ayhan Bilgen'in 2014 yılındaki Kobani olayları gerekçe gösterilerek 2020'de tutuklanması sonrası Kars Belediye Başkanlığı görevinden uzaklaştırılması ve yerine kayyum

atanması bu duruma çarpıcı bir örnektir. Selahattin Demirtaş'la beraber pek çok HDP'linin yargılandığı davada Ayhan Bilgen'e tahliye kararı veren mahkeme başkanı HSK tarafından değiştirilmiş, bu karar da yoğun tartışmalara neden olmuştur.

Kürt siyasi hareketinden siyasetçilere dönük yargı süreçlerine ilaveten kurumsal olarak son yıllarda HDP'ye dönük yargı hamleleri de adil olması gereken siyasi rekabet alanını iktidar lehine bozmaya örnek olarak gösterilebilir. Bu hamlelerden en çarpıcı olanı, şüphesiz, 2022 yılında HDP'ye yönelik açılan kapatma davasıdır. Mart 2021'de açılan dava, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın iddianamesindeki eksiklikler nedeniyle AYM'de reddedildikten sonra Haziran 2021'de yeniden açıldı. Süreç içerisinde temel tartışma, AYM kararının ne yönde olacağı ve bu kararda AYM içerisindeki dengelerin ne ölçüde etkili olacağı oldu. Özellikle önceden İçişleri Bakanlığı yardımcılığı yaparken Sayıştay üyeliğine seçilen ve kısa süre sonra da TBMM tarafından AYM üyeliğine atanan Muhterem İnce'nin HDP ile ilgili olarak partiyi terörle ilişkilendiren ve kayyum atamalarını destekleyen sosyal medya paylaşımları gündem oldu (Uludağ, 2022). Fakat, mahkemenin tarafsızlığına gölge düşüren bu olaya karşı HDP'nin, hâkimin kararının önceden belli olduğu gerekçesiyle yaptığı reddi hâkim talebi reddedildi.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, HDP'ye yönelik kapatma davası devam ederken HDP'nin hazine yardımlarının bloke edilmesi talebiyle AYM'ye bir başvuruda bulundu. Başvuruyu değerlendiren AYM, 5 Ocak 2023'te HDP'nin hazine yardımından yararlanmasını engelleyecek biçimde bu yardımın yatırıldığı hesaba bloke konulması kararı aldı. Partilerin 2023 genel seçimleri öncesinde yararlanacakları hazine yardımının alınacağı (yaklaşık 180 milyon TL) 10 Ocak 2023 tarihinden kısa bir süre önce oy çokluğuyla alınan bu karar da HDP'nin seçimlerde rakipleriyle adil biçimde yarışmasını imkânsız hale getirdi. Zira muhalefet partilerinin iktidar karşısında rekabet etmek için kullandığı finansal kaynakların önemli bölümü hazine yardımlarından oluşmaktadır. Seçim yılında alınan bu karar HDP'nin iktidar karşısında kampanya yapma kapasitesini dü-

şürmeyi amaçlamaktaydı. Dolayısıyla kapatma davası devam ederken alınan bu karar hukuki açıdan hayli tartışmalıdır ve oy çokluğuyla alınan kararın hukuki değil siyasi olduğu izlenimini kuvvetlendirmiştir. Çünkü alınan karar, yargılamasız ceza olmayacağı hükmünün açık bir ihlali niteliğindedir.

Zaten halihazırda çoğu belediyesine kayyum atanmış bir parti olarak HDP aynı zamanda hazine yardımlarından da mahrum kalmıştır. HDP'ye yönelik kapatma davasının henüz sonuçlanmamasına karşın, yargı müdahaleleri kampanya öncesinde partinin siyasi seçeneklerinin daralması ve kaynaklarının kısıtlanması sonucunu doğurmuştur. Seçimler arifesinde alınabilecek olası kapatma kararı ise parti ileri gelenlerini yeni bir parti kurmaya itmiş ve dolaylı olarak seçimde etkinliğini azaltmıştır. Bu konuya Beşinci Bölüm'de tekrar döneceğiz.

Cumhuriyet Halk Partisi:

Canan Kaftancıoğlu ve Ekrem İmamoğlu

Yargı mekanizmalarının Kürt siyasi hareketinin temsilcilerine yönelik olarak sıklıkla kullanılmasına karşın, iktidarın rakiplerini oyun dışına çıkartma stratejisinden başka siyasi parti temsilcileri de nasibini aldı. Özellikle ana muhalefet partisini hedef alan vakalarda iktidarı sandık yoluyla en çok zorlayan isimlere ağırlık verildi. Dolayısıyla bu bölümde özellikle İstanbul İl Başkanı Canan Kaftancıoğlu'na ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'na yönelik yargı süreçlerine odaklanıyoruz.

İstanbul il başkanı olarak Canan Kaftancıoğlu özellikle 2019 yerel seçimlerinde muhalefetin kampanyasındaki başarısı ve sandık güvenliğine ilişkin aldığı etkin önlemlerle öne çıkmıştı. Örgütçü yönüyle öne çıkan Kaftancıoğlu, zaten uzun süredir iktidar çevrelerinin hedefinde olan bir isimdi. CHP içinde sol kanadın desteklediği bir isim olarak görülmesi nedeniyle ona karşı yapılan eleştiriler zaman zaman muhalefetin içindeki milliyetçi çevrelerden bile destek görüyordu. 2019 yerel seçimlerindeki başarıdan sonra soruşturma süreci hızlandırılarak

Kaftancıoğlu'nun 2013 ve 2014 yılında atmış olduğu tweetler suçlamaların ana unsuru olarak iddianameye konuldu. CHP'li yetkililer, dava dosyasının 2018 yılında hazır hale getirilmesine rağmen bekletilmesini ve İstanbul seçimlerinin tekrar edilmesi kararından sonra iddianamenin ağır ceza mahkemesine sunulmasını siyasi bir hamle olarak yorumladılar. Kaftancıoğlu'na verilen ceza siyasi misilleme olmanın ötesinde kritik 2023 seçimleri öncesinde ülkenin en büyük şehrinde ana muhalefet partisinin örgüt kapasitesini zayıflatmayı da hedeflemekteydi. 2022 yılında Yargıtay, Kaftancıoğlu'na üç suçtan (kamu görevlilerine hakaret, Türkiye Cumhuriyeti'ni alenen aşağılamak ve cumhurbaşkanına hakaret) verilen dört yıl on bir ay hapis cezasını onadı ve Kaftancıoğlu'na siyasi yasak getirdi (T24, 2022b; Cumhuriyet, 2022). Böylelikle cezanın onandığı tarih göz önünde bulundurulduğunda sekiz yıl önce yapılmış olan ve silinen paylaşımlar Canan Kaftancıoğlu'nun siyasi yasaklı hale gelmesinde gerekçe olarak gösterildi.¹⁴

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'na yönelik yargı süreci ise cumhurbaşkanlığı seçiminde adaylık sürecini etkileme amacı taşıyordu. Nitekim, 2019 yerel seçimlerinde İstanbul'da gösterdiği performansın ardından İmamoğlu, önümüzdeki seçimlerde muhalefetin potansiyel cumhurbaşkanı adaylarından birisi olarak öne çıkmıştı (Esen, 2022a). Ayrıca bu dönemde yapılan birçok kamuoyu anketi İmamoğlu'nun olası adaylığı durumunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önünde yarışı tamamlayacağını da göstermekteydi. İmamoğlu'nun yükselen siyasi yıldızı nedeniyle iktidar çevreleri uzun süredir ona dönük yoğun bir siyasi faaliyet içindeydi. Örneğin, İmamoğlu'nun belediye başkanı olarak seçilmesinden sonra İçişleri Bakanlığı İBB hakkında birçok soruşturma başlatmış, aynı zamanda İmamoğlu hakkında da davalar açılmıştı. İşte bu davalardan birinde İmamoğlu YSK üyelerine hakaret ettiği gerekçesiyle 14 Aralık 2022'de 2 yıl 15 gün hapis cezası aldı. Mahkeme aynı zamanda İmamoğlu'nun TCK 53. maddede belirtilen belli siyasi

14 Birçok hukukçu kararın hukuki değil siyasi nedenlerle verildiğini belirtmiştir (Yüce, 2022).

haklardan yoksun bırakılmasına da hükmetti. Siyasi yasak tehlikesi, Altıncı Bölüm’de ele alacağımız üzere, Millet İttifakı’nın aday seçimini doğrudan etkiledi ve İmamoğlu yarış dışı kaldı. Eğer cezası onanırsa, İmamoğlu siyasi yasaklı hale gelecek ve önümüzdeki yıllarda da oyun dışı kalmış olacak.

İmamoğlu davası, rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarın yargıyı araçsallaştırarak muhalefetin etkili oyuncularını oyun sahası dışına itmesi açısından oldukça iyi bir örnek teşkil ediyor. Davanın siyasi nitelikte ve güçlü bir potansiyel rakibi saf dışı bırakmaya yönelik olduğunun en önemli göstergesi, davanın hâkiminin henüz dava sürerken değiştirilmesi olmuştur. Daha sonra basına yansıyan haberlerde davanın ilk hâkimi İmamoğlu’na iki yıl ceza vererek siyasi yasaklı hale getirilmesi yönünde telkinde bulunulduğunu ifade etti (*Gazete Duvar*, 2022a). Vicdani olarak böyle bir cezanın adaletsiz olacağını gördüğünü belirten hâkim, İmamoğlu hakkında asgari sınırdan ceza verip hükmün açıklanmasını erteleme en doğru karar olacağını düşünmesi dolayısıyla davadan alınarak Samsun’a kendi isteği dışında atanmıştır.

Sonuç

Bu bölümde AKP iktidarının adil olmayan siyasi oyun alanını nasıl inşa ettiğini inceledik. İlk etapta devlet kadrolarından yargıya ve yasamanın yetkilerine, yürütmenin tüm denge denetleme mekanizmalarından nasıl kurtulduğunu ve parti-devletini yarattığını açıkladık. Sonraki dönemde ise siyasallaşan bürokrasi ve yargı üzerinden kendi takımını güçlendirirken özellikle iş dünyası ve medya sektöründe rakip takımın yıldız oyuncularını nasıl saf dışı bıraktığına baktık. Son kısımda ise muhalif parti ve aktörlere döndük.

Bu bölümün de ortaya koyduğu üzere rekabetçi otoriter rejimlerde iktidar, oyunun eşit koşullarda devam etmesinde işlevsel rolü olan hakemleri kontrol altına aldığı zaman muhalefete başarı kazandırabilecek önemli oyuncuları –iş insanları, medya, muhalefet liderleri– saf dışı bırakma gücünü kaza-

nır (Levitsky ve Ziblatt, 2018). AKP iktidarı altında bu müdahaleler sistematik hale geldiği için muhalefet açısından sandık yoluyla mücadele etmek bile giderek zorlaşmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Türkiye’de otoriterleşme sürecinin de temel uğrakları olan yargı, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, yasama denetimi ve medya gibi hesap verebilirlik mekanizmaları, muhalefetin önemli aktörlerini zayıflatma ve oyun dışında bırakma işleviyle iktidar için birer güç unsuru haline gelmiştir (Slater, 2003).

Elbette bu süreç demokrasinin vazgeçilmezi temel hak ve özgürlükleri büyük oranda erozyona uğrattırırken diğer yandan seçimlerin adil ve özgür olma ihtimalini de yok etti. Bir sonraki bölümde temel hak ve özgürlüklere yakından bakacağız. Beşinci Bölüm’de ise 2011’den bu yana Türkiye’deki tüm seçimlerdeki rekabet koşullarını demokratik seçim kriterleri üzerinden inceleyeceğiz.

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN İHLALİ

Önceki bölümlerde incelediğimiz üzere demokratik bir rejimin üç ana unsuru katılım, rekabet ve hesap verebilirliktir. Rejimin rekabet ve yatay hesap verebilirlik boyutunu bir önceki bölümde inceledik. Demokratik rejimlerin sağlıklı işlemesi için yalnız serbest ve adil seçimler ile seçme ve seçilme hakkının değil, aynı zamanda katılımın da korunması gerekir. Demokratik katılımın sağlanması ise ancak temel hak ve özgürlüklerin tesisi ile mümkündür. Dahl'ın (1989) geniş kabul gören demokrasi tanımında da belirttiği üzere bu özgürlükler demokratik rejimlerin olmazsa olmazıdır. Özellikle ifade, basın, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü; demokratik katılım, hesap verebilirlik ve rekabet için hayati önem taşır. Bu haklarını kullanamayan toplumların, seçilmişleri denetlemesi, ne yazık ki, mümkün değildir. Söz konusu haklara sahip olmayan vatandaşlar aslında en temel vatandaşlık haklarından da mahrum kalmış olurlar.

Temel hak ve özgürlükler iki nedenle rekabetçi otoriter rejimlerin hedefindedir. İlk olarak söz konusu haklar, siyasi oyun alanının iktidar lehine yeniden yapılandırılması önünde engel teşkil eder. Bu özgürlüklerin korunduğu sistemlerde katılım güçlü, siyasi rekabet de büyük oranda adil olacaktır. Diğer bir neden ise, rekabetçi otoriter rejimlerde toplumsal muhalefetin yükse-

lişinin, rejimin sürdürülebilirliğine önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdit ve belirsizlik (Svolik, 2012; Schedler, 2013), bu tip rejimlerin toplumsal muhalefet üzerinde baskı kurmalarına yol açar. Bu nedenlerle temel hak ve özgürlüklerin rekabetçi otoriter rejimlerde düzenli olarak hem dolaylı hem de doğrudan ihlal edildiği görülmektedir. Bu vakalarda ifade ve basın özgürlüğü kısıtlanır, toplanma özgürlüğü baskı altına alınır, sivil toplum da yeniden tasarlanır. Böylece temel hak ve özgürlüklerin ihlali, hem başlı başına rekabetçi otoriter rejimlerin tanımlayıcı unsuru hem de adil olmayan seçimler ve siyasi oyun alanı gibi diğer unsurları mümkün kılan bir strateji haline gelir.

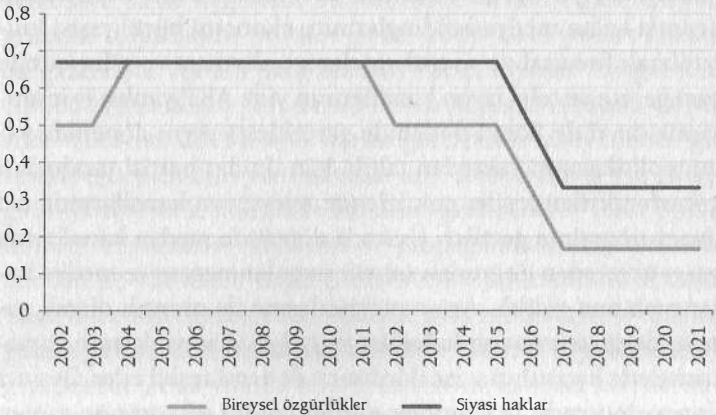
Türkiye’de rekabetçi otoriterliğin yükselişi de temel hak ve özgürlüklerin sistematik bir şekilde aşınması ile mümkün olmuştur. Şüphesiz, Türkiye’de temel hak ve özgürlükler AKP öncesi dönemde de demokratik rejimin en öne çıkan kusurları arasındaydı. Bu bağlamda özellikle Kürt hareketine yönelik yürütülen baskı politikaları temel hak ve özgürlükler açısından oldukça sorunluydu. Siyasi parti rekabetinden bağımsız olarak bir devlet politikası niteliğindeki bu yaklaşım, Türkiye’de demokratik rejimin pekişmesinin önündeki en büyük engellerin başında geliyordu (Özbudun, 2000; Yeğen, 1999). Fakat AKP iktidarları döneminde temel hak ve özgürlüklerin ihlali daha sistematik, geniş çaplı ve partizan şekilde gerçekleşti. Daha sistematikti, çünkü devlet kurumlarının parti tarafından ele geçirilmesi, uygulanan birçok hak ihlaline belli ölçüde yasallık ve kurumsallık kazandırdı. Daha geniş çaplıydı çünkü yalnız Kürtler değil tüm toplumsal kesimler artan baskının hedefindeydi. Daha partizandı çünkü temel hak ve özgürlükleri aşındırmaya yönelik atılan adımlar, AKP’nin inşa etmeye çalıştığı rekabetçi otoriter rejimin sürdürülebilirliği için işlevseldi.

Bu bölümde, ilk olarak, AKP iktidarları altında temel hak ve özgürlüklerin zamanla nasıl değiştiğine ilişkin veriye dayalı bir analiz sunuyoruz. Sonraki kısımlarda ise sırasıyla “medya ve ifade özgürlüğü”, “örgütlenme özgürlüğü” ve “toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı” gibi temel hak ve özgürlüklerin ne oranda ve nasıl gerilediğini daha detaylı şekilde inceliyoruz.

AKP iktidarlarında temel hak ve özgürlükler

İlk olarak, AKP iktidarları döneminde temel hak ve özgürlükler alanına genel bir bakışın yerinde olacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda, Vaşington merkezli Freedom House kurumunun verileri Türkiye’de AKP döneminde temel hak ve özgürlüklerin hangi noktaya geldiğini somut şekilde ortaya koymaktadır (Grafik 4.1). AKP iktidarının ilk yıllarında Avrupa Birliği (AB) ile yürütülen müzakerelerin de etkisiyle temel hak ve özgürlüklerde kaydedilen ilerlemeler, partinin ikinci döneminde (2007-2011) büyük ölçüde durdu. Özellikle 2013 Gezi protestolarından sonra artan toplumsal muhalefeti baskılamak isteyen iktidar, basın ve ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları ve sivil toplum alanına dönük müdahalelerini arttırdı. İktidar karşıtı barışçı gösterilerin polis şiddetiyle bastırılması bu dönemden sonra adeta olağan bir durum haline geldi. 2016 yılında temel hak ve özgürlükler seviyesinde gerçekleşen sert düşüş de dikkat çekicidir. Bu düşüş sonucunda Freedom House, Türkiye’yi temel hak ve özgürlükler alanında “kısmen

GRAFİK 4.1. Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlükler (2006-2021)

Grafikte 1 seviyesi bireysel ve siyasal hakların en üst seviyede korunduğu durumu gösterirken 0 seviyesi bu hakların kullanılmadığı seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: Freedom House verisi, V-DEM (2022b).

özgür” ülke kategorisinden “özgür olmayan” ülke kategorisine geçirmiştir.

AKP iktidarları döneminde temel hak ve özgürlükler alanında yaşanan ihlaller, özellikle 2011 sonrası dönemde sistematik ve belirgin hale gelmiştir. Aşağıdaki bölümde Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin yükselişiyle de yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz dört temel hak ve özgürlük üzerinde duracağız. Bunun nedeni bu hakların erozyona uğratılmasının Türkiye’de toplumsal muhalefeti baskı altına almak için kullanılan temel mekanizmalar olduğunu düşünüyoruz. Aşağıdaki bölümde “medya özgürlüğü”, “ifade özgürlüğü”, “örgütlenme özgürlüğü” ve “toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını” yakından inceleyeceğiz.

Ifade ve basın özgürlüğü

AKP’nin baskı araçlarına hızlıca bir göz attığımızda, partinin medyayı yeniden şekillendirme sürecini belli başlı beş dönemde ele alabiliriz: İlk dönemde batık banka sahiplerinin kamuya olan borçlarını tahsil etmekle yetkili TMSF aracılığıyla Cem Uzan, Dinç Bilgin ve Erol Aksoy gibi medya patronlarının şirketleri AKP yanlısı iş insanlarına devredildi. TMSF devirlerinin dışında kalan medya holdinglerinin, ekonomi bürokrasisi kullanılarak finansal ve siyasal cendereye alınması ve nihayetinde bazı gazete ve televizyon kanallarının yine AKP yanlısı iş insanlarına devri de ikinci dönemde gerçekleşti. Aynı dönemde yayın politikasının yakından takibi için iktidar partisi tarafından görevlendirilen kişiler çok izlenen televizyon kanallarında üst düzey yönetime geçtiler. Üçüncü dönemde medya kanallarına yargı üzerinden doğrudan sansür uygulanmasına ve medya kartartmalarına gidildi. Artan otoriterleşme ile orantılı olarak gazete, dergi, televizyon kanalları ve radyo istasyonlarının kararnamele kapatılması ise dördüncü dönemi teşkil eder. Beşinci ve son dönemde ise disipline edilmiş medya sektörünün zaman zaman eleştirel yayın politikası izleyen kanalları RTÜK cezaları ile otosansüre zorlandı ve akabinde yargı yoluyla cezalandırıldı.

Bu beş dönemden ilk ikisini Üçüncü Bölüm’de detaylı şekilde inceledik.¹ Kısaca hatırlatmak gerekirse, AKP’nin medya üzerindeki baskısının temelde iki amacı bulunmaktadır. İlki, AKP yanlısı partizan bir medya oluşturmak; ikincisi, bağımsız yayın politikası izleyen ana akım medyayı kontrol altına almak ve ana akımın yayın politikasını iktidarın isteği yönünde şekillendirmek. 1990’lı yıllarda İslâmi hareketin siyasi ve ekonomik açıdan güçlenmesiyle birlikte halihazırda bazı gazeteler (*Zaman*, *Türkiye*, *Milli Gazete*, *Yeni Asya* ve *Yeni Şafak*) ve televizyon kanalları (TGRT ve Kanal 7) zaten AKP’yi destekliyordu. Fakat, iktidara geldikten sonra AKP, özellikle TMSF’nin denetimine geçen gazete (*Star*, *Sabah*) ve televizyon kanallarının (ATV, Sky360) kendisine yakın iş insanlarının kontrolüne geçmesine yardımcı olarak baskın bir medya bloku oluşturdu (Aydın, 2018, s. 180-181).

Öte yandan, partizanlaşan bürokrasi ve yargı aracılığıyla, henüz ayakta kalan ana akım medya üzerinde baskı kurdu; bağımsız çizgi izleyen gazetecilerin işten çıkarılmalarını sağladı ve sonuçta otosansür kültürünü de yaygınlaştırdı (Corke vd., 2014). AKP iktidarı medyaya yönelik siyasi ve finansal baskı politikalarına ek olarak ceza davaları aracılığıyla muhalif gazetecilere baskı uyguladı. Bu dönemde yüzlerce gazeteci yargılandı, tutuklandı, hüküm giydi. 2003-2015 yılları arasında gazetelere verilen para cezaları hariç, toplam “63 gazeteci 128.000 ABD doları para cezası ile 32 yıl hapis cezasına çarptırıldı” (Lowen, 2015). AKP ayrıca gazetecilik faaliyetlerini güvencileştirmek için yeni adımlar attı. 2006 yılında yürürlüğe giren yeni terörle mücadele kanunu, gazetecilere “terör örgütlerinin” beyanlarını paylaşma ve propagandalarını yapma suçundan üç yıla kadar hapis cezası verilmesinin önünü açmıştı. Yasa, önce Kürt gazetecileri etkiledi, ama zaman içinde tüm bağımsız gazetecileri kapsayacak şekilde yasanın uygulama alanı genişletildi. 2010 yılında terörle mücadele kanunu savcılarının himayesinde yaklaşık yüz elli gazeteci gözaltına alındı, toplam

1 Ana akım medyanın tasfiye edilme süreci hakkında bkz. Aydın (2018), Yeşil (2016).

otuz üç kişi 365 yıldan fazla hapis cezasına ve 35.000 ABD dolarına varan para cezasına çarptırıldı (Freedom House, 2015).

Türkiye’de medya özgürlüğü, önceki bölümlerde detaylı şekilde incelediğimiz üzere, yargının iktidarın kontrolüne girmesi sonucu da büyük darbe aldı. Medyaya yönelik hukuki baskı, AKP iktidarının ikinci dönemiyle birlikte artmaya başladı. Savcılar gazetecileri sanık sandalyesine oturturken, hükümet sözcüleri de –örneğin KCK ve Ergenekon gibi davalarda– gazetecilik faaliyetlerini terör eylemleriyle eş tutarak gazetecilerin yargılanmasını meşrulaştırmaya çalıştı. Yargı yoluyla cezalandırma dalgasının başlangıcı olarak görülebilecek Ergenekon soruşturmaları kapsamında çok sayıda gazeteci “Ergenekon örgütüyle” işbirliği, toplumu kin ve düşmanlığa teşvik, milli güvenlikle ilgili belgeleri saklama gerekçeleriyle adil yargılanma koşulları oluşmadan tutuklandı (Yeşil, 2016).

Ergenekon ve Balyoz davaları sürerken bu davalardaki tutarsızlıkları haberleştiren ve o dönem AKP’nin yakın ortağı Gülen hareketini eleştiren gazeteciler de bu dalgaya dahil edildiler. Sadece Ergenekon davasına ilişkin haberlerle soruşturma gizliliğinin ihlali veya adil yargılanmayı etkilemeye teşebbüs nedeniyle gazetecilere yönelik 4.091 soruşturma açıldı (Avrupa Komisyonu, 2010). Benzer şekilde gazeteci Ahmet Şık, Gülen hareketinin silahlı kuvvetlere sızma sürecini anlattığı kitabı henüz yayımlanmadan tutuklandı. Bir seneye yakın hapiste kalan Şık (2017)’ın *İmamın Ordusu* isimli kitabına ilişkin açıklamasında Erdoğan, Şık’ın tutuklanmasını “bazı kitapların bombadan daha tehlikeli olduğu” beyanıyla savundu.

AKP gazetecilere karşı yargı sopasını Ergenekon ve Balyoz davalarından sonra da kullanmaya devam etti. Yargı yoluyla cezalandırmanın ikinci dalgası ise 2011 yılında özellikle Kürt gazetecilere yönelik olarak yaşanmıştır. Aralarında sivil toplum kuruluşu çalışanları ve akademisyenlerin de bulunduğu bir grup, bölücülük ve terör örgütleriyle işbirliği gerekçeleriyle tutuklanmıştır. Bu dalga içerisinde terör propagandası yaptıkları gerekçesiyle özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki otuz altı gazeteci tutuklanmıştır (Yeşil, 2016). Yargılamayı ya-

pan mahkemeler verilen cezalar için Kürt etnik kimliğini desteklemek, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni eleştirmek, PKK liderlerine referans vermek gibi muğlak gerekçeler öne sürmüşlerdir.

Sonraki dönemde de karşılaştığı her krizde iktidar ilk darbeyi yine medya özgürlüklerine vurdu. AKP ile Gülen hareketi arasındaki güç savaşında, 15 Temmuz darbe girişimi ve Olağanüstü Hal (OHAL) dönemlerinde sayısız gazeteci tutuklandı ve hüküm giydi. Bu yargı süreçlerini takip eden Türkiye Gazeteciler Sendikası, sadece 2020 ile 2022 yılları arasında 88 gazetecinin gözaltına alındığını, 161 gazeteci hakkında soruşturma açıldığını, 128 davada 274 gazetecinin yargıldığını, gazetecilerin toplamda 301 sene hapis cezasına çarptırıldığını tespit etti (Coşkun ve Şahin, 2021; Şahin ve Coşkun, 2022).

Bu baskılar sonucunda birçok gazeteci işini korumak ve yargılanmamak için otosansür uygulamaya başladı. Ana akım medyanın üst düzey temsilcileri arasında 2011 yılında yapılan bir araştırma; gazetecilerin, editörlerin ve genel yayın yönetmenlerinin maruz kaldıkları baskıyı gözler önüne serdi (Arşan, 2011). Çalışmaya katılanların %96'sı haber içeriğini belirlemede AKP hükümetinin en önemli aktör olduğunu belirtmiş; %91'i ise hükümet baskısı nedeniyle bazı önemli olayları yayımlamadıklarını kabul etmişti. Türkiye'de basın özgürlüğüne ilişkin 2014 yılında yayımlanan Freedom House özel raporu, ana akım medya kuruluşlarında editörlerle yapılan röportajlar sonucu elde edilen yaygın otosansür bulgularını doğrular nitelikteydi (Corke vd., 2014; ayrıca bkz. Dağıstanlı, 2014). Sonraki yıllarda devam eden sansür ve otosansür pratiklerini Türkiye Gazeteciler Sendikası düzenli olarak yaptığı yıllık anketlerde ortaya koydu. Mesela 2020 yılındaki ankete katılanların %80'i sansüre maruz kaldığını, %79'u ise otosansüre başvurduğunu ifade etmişti (Şahin vd., 2020).

Özgür basını sindirme girişimleri karşısında geri adım atmayan çoğu gazetecinin işine ise medya patronlarınca son verildi. Erdoğan, 2012 yılının ilk aylarında yaptığı bir konuşmada medya patronlarına bağımsız gazetecileri ve yazarları koymaları yönünde açık çağrıda dahi bulundu. Pek çok medya patro-

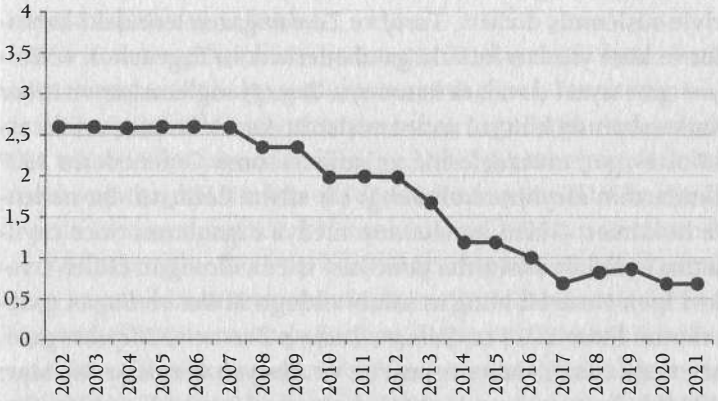
nu bu çağrıya uydu. İlk büyük işten çıkarma dalgası, AKP'nin Haziran 2011'de üçüncü kez iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra yaşandı. Daha sonraki iki dalga ise, Aralık 2011'de sınır ötesi kaçakçılık yapan çoğu yaşta silahsız otuz dört kişinin terörist oldukları düşüncesiyle Roboski/Uludere'de bombalanarak öldürülmeleri ve 2013 yazındaki Gezi Parkı protestoları sonrasında gerçekleşti. Sadece 2014 yılında Türkiye'de 339 gazeteci ya kovuldu ya da istifaya zorlandı.² İşten çıkarma dalgaları özellikle 2015 Kasım seçimleri ve 2016 darbe teşebbüsünden sonra da artarak devam etti.

AKP'nin bürokratik aygıtları kullanarak medya alanında sağladığı hâkimiyet, bir dizi gayriresmî uygulamayla güçlendirildi. Bu uygulamalardan birisi, AKP yanlısı yöneticilerin ve gazetecilerin dönemin ana akım TV kanallarına ve gazetelerine atanmasıydı. Bu artan etki sayesinde o dönem AKP'ye yakın Akif Beki, Fatih Saraç ve son olarak Ahmet Hakan gibi gazeteciler, ilgili medya kuruluşlarında adeta hükümetin gayriresmî temsilcisi olarak hizmet vermek, bu kanalların iç operasyonlarını denetlemek ve başbakanlık makamından gelen emirlere uygun olarak haber içeriğini değiştirmekle görevliyidiler (Dağıstanlı, 2014). Bu araçlar sayesinde hükümet, hem muhalefet partilerinden politikacıların yayın sürelerini kısıtlama hem de halen iktidardan bağımsız gözükken medya kuruluşlarının yayın politikalarını etkileme fırsatı elde etti (*Radikal*, 2015a).

Muhالیf basının susturulamadığı durumlarda ise yargı yoluyla yapılan medya karartmaları ve yayın yasakları ülkedeki sansür eğilimini güçlendiren bir pratik oldu. Bu karartmalar sayesinde, AKP'nin çıkarlarını zedeleyecek olayları haber yapmak neredeyse imkânsız hale geldi. Örneğin, Deniz Feneri davası (2009), Uludere/Roboski bombardımanı (Aralık 2011), Reyhanlı saldırısı (Mayıs 2013), 17-25 Aralık (2013) yolsuzluk soruşturması, Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'ndaki rehine krizi (2014 yazı), Kobani'de Kürt direnişi ile IŞİD arasındaki çatışmalar (2014 sonbaharı), Haziran 2015 seçim kampanyası sı-

2 İstatistiki veriler BIA Medya Gözlem Raporu'nun özetinden alınmıştır. Bkz. Önderoğlu (2015).

GRAFİK 4.2. Türkiye’de Medya Sansürü (2002-2021)

Grafikte 4 seviyesi medya alanında iktidar sansürünün olmadığı seviyeyi gösterirken 0 seviyesi iktidarın medyayı tam sansür altında tuttuğu seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: V-Dem (2022b).

rasında Diyarbakır'daki HDP mitingine bombalı saldırılar, Su-ruç (Temmuz 2015) ve Ankara'da meydana gelen canlı bomba saldırıları (Ekim 2015) sonrasında medya karartması uygulandı (Hürriyet Daily News, 2015). Bu dönemden sonra çok daha yaygın ölçekte kullanılan yayın yasakları, yalnızca hükümete zarar verecek büyük olaylarda uygulanmadı, hükümete bağlı kişilerle ilgili haberleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Örneğin, 2018'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve aile üyeleri olmak üzere iktidar mensuplarıyla ilgili yapılan eleştirel haberler de yayın yasakları kapsamına girmeye başladı. Demokratik rejimleri uluslararası ölçekte takip eden akademik proje V-Dem verileri de AKP iktidarlara süresince hükümet tarafından uygulanan medya sansürünün zamanla rutinleştiğini gösterir niteliktedir (Grafik 4.2).

Özellikle 17-25 Aralık soruşturmalarından sonra AKP ile Gülen hareketi arasında şiddetlenen çatışma büyük ölçüde basın ve yargı üzerinden yürüdü.³ 2000'li yıllarda AKP desteğiyle büyümüş Gülen hareketinin yerel ve ulusal medya kuruluşları

3 Yargıdaki değişim sürecini önceki bölümlerde detaylı incelemiştik.

aslında iktidarın tasfiye etmek istediği odaklara karşı kullanışlı bir araç görevi görmüşlerdi. *Samanyolu TV*'nin komplo teorileriyle süslenmiş dizileri, *Taraf* ve *Zaman* gazetelerindeki haberler ve köşe yazıları hukuki garabetlerle dolu Ergenekon ve Bal-yoz gibi siyasi davalara kamuoyu desteği sağlamakta ve itibar suikastlarında kilit rol üstlenmişlerdi. Ancak bu araçlar, iki eski ortak güç mücadelesine giriştikten sonra Gülencilerin AKP iktidarının aleyhine kullandığı bir silaha dönüştü. Bu nedenle hükümet, Gülen hareketinin medya organlarını önce zayıflatma sonra da susturma politikası izledi. Örneğin, Gülen'e yakın İpek Koza Holding'in sahibi olduğu *Millet* ve *Bugün* gazetelerine Ekim 2015'te; *Zaman*, *Today's Zaman* ve *Meydan* gazeteleri ile Cihan Haber Ajansı'na ve *Aksiyon* dergisine ise Mart 2016'da kayyum atandı. 2016 darbe teşebbüsünden sonra Gülen hareketiyle ilişkili birçok basın ve eğitim kurumu kapatıldı. Bu dönemde güvenlik güçleri, bahsi geçen medya organlarına operasyonlar düzenledi ve yöneticileri, gazetecileri ve medya çalışanlarını gözaltına aldı (Corke vd., 2016). Ekim 2015'te Erdoğan'ın danışmanlarının emriyle (*Star*, 2015) Türksat, *Digitürk* ve TTNET, kendi platformlarında Gülen hareketine dahil televizyon kanallarına erişimi kesti (Al Jazeera Türk, 2015; *Radikal*, 2015b).

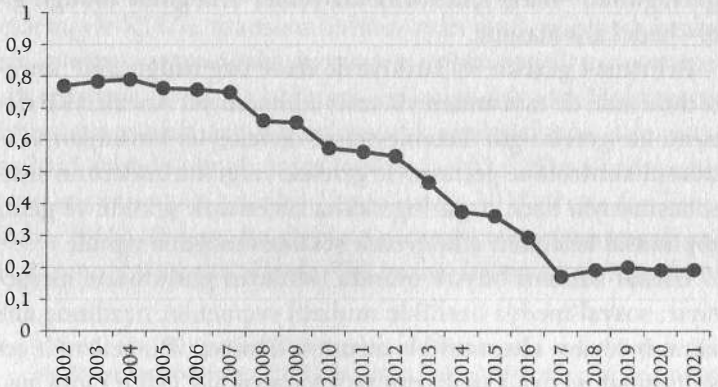
15 Temmuz 2016'da darbe girişiminden sonra medya üzerindeki baskı daha da arttı. Olağanüstü hal ilanı ile Cumhurbaşkanı Erdoğan kanun hükmünde kararnamelerle (HKH) siyasi ortamı şekillendirirken basını da büyük ölçüde yeniden dizayn etti. OHAL kararnameleriyle birçok yayın kuruluşu darbe destekçisi ve terörle iltisaklı olmak gerekçeleriyle kapatıldı ve tüm mal varlıkları hazineye aktarıldı (Coşkun, 2020). Uluslararası Gazeteciler Birliği'nin derlediği verilere göre bu dönemde Türkiye'de altmış iki gazete, otuz dört radyo, yirmi dokuz televizyon, on dokuz dergi, yirmi dokuz yayınevi-dağıtım şirketi ve beş haber ajansı olmak üzere toplam yüz yetmiş sekiz medya ve basın kuruluşu cumhurbaşkanı kararnameleriyle kapatıldı (International Journalists Association, t.y.). Bu süreçte kapatma kararı kaldırılan yayın kuruluşlarının sayısı ise sade-

ce dokuz ile sınırlı kaldı (International Journalists Association, t.y.). Bu kararlar sonucunda medya sektöründe çalışan birçok basın mensubu işsiz kaldı.

Söz konusu gelişmeler sonucunda Türkiye'deki basın hızla siyasallaştı ve iktidarın güdümüne girdi. Sınır Tanımayan Gazeteciler tarafından yayımlanan basın özgürlüğü endeksinde yüz seksen ülke arasından Türkiye, 2002 yılında doksan dokuzuncu sıradan 2014'te yüz elli dördüncü sıraya, 2019'da yüz elli yedinci sıraya geriledi. 2021 yılında ise, Türkiye'nin önünde olan Belarus gibi ülkelerin basın özgürlüğünde ihlalleri arttırması ve tutuklamaların yerini adli kontrole bırakmasıyla Türkiye yüz elli üçüncü sıraya yerleşti (Reporters without Borders, t.y.). Bu eğilimi doğrulayan Vaşington merkezli Freedom House, 2014'te Türkiye'de basının durumunu "özgür değil" olarak değiştirmişti ve 2022'ye kadar da bu şekilde güncellemeye devam etti. V-Dem verileri de bu değişimi doğruluyor. Grafik 4.3'te görüldüğü üzere Türkiye'de basın ve ifade özgürlüğü AKP'nin yeniden tek başına iktidara geldiği 2007'den beri düzenli olarak gerilemiştir.

Bu süreç sonucunda Türkiye'de sözlü, yazılı ve görsel basın büyük ölçüde AKP'nin kontrolüne geçti. Birkaç küçük ve ba-

GRAFİK 4.3. Türkiye'de İfade ve Basın Özgürlüğü

Kaynak: V-Dem (2022b).

ğimsız yayın organı haricinde Türkiye’de ana akım medya artık neredeyse tamamen hükümet lehine yayın yapmaktadır. Tek bir elden yönetildikleri izlenimini güçlendirecek şekilde, Erdoğan’ın türlü vesilelerle yaptığı konuşmalar, yayın akışı kesilerek canlı olarak tüm kanallardan yayımlanmakta ve ertesi gün farklı gazetelerde aynı başlıkla manşetlerde yer bulmaktadır. Bağımsızlıklarını korumaya çalışan birkaç kanal ise, Üçüncü Bölüm’de ele aldığımız üzere, ya RTÜK eliyle yüklü ve sürekli cezalar ödemeye mahkûm edilmekte ya da sarf ettikleri sözler nedeniyle yorumcular hakkında davalar açılmaktadır. 2022 yılında Sedef Kabaş’ın cumhurbaşkanına hakaretten kısa süreliğine bile olsa tutuklanması, bu bağlamda en çarpıcı güncel örneklerden birisidir (*Habertürk*, 2022).

AKP iktidarının basın üzerinde kurduğu baskı aynı zamanda toplumun genelinde ifade özgürlüğüne de darbe vurdu. Bu dönemde ifade özgürlüğünün aşınması sadece gazetecileri, aydınları ve siyasetçileri değil, sade vatandaşları da doğrudan etkiledi. Burada iktidarın attığı üç adımdan bahsedilebilir: İlki, genel olarak internet ve sosyal medya platformlarının iktidar tarafından denetim ve kısıtlamalara maruz kalması; ikincisi, hakaret davaları üzerinden sosyal medyada vatandaşların ifade özgürlüğünün zapturapt altına alınması; üçüncüsü ise, tabana yayılmış hakaret davalarının aksine, akademik özgürlüğün ve ifade özgürlüğünün –Barış İçin Akademisyenler örneğinde olduğu gibi– hedef alınmasıdır.

Belirtmek gerekir ki Türkiye’de ifade özgürlüğü AKP öncesi dönemde de tam anlamıyla tesis edilmemişti. Ancak AKP döneminde gerek ilgili düzenleyici ve denetleyici kurumların iktidarın kontrolüne geçmesiyle gerekse yargı kurumlarının siyasallaşmasıyla ifade özgürlüğü daha sistematik şekilde ve geniş toplumsal kesimleri etkileyecek şekilde erozyona uğradı.

Ulusal basının büyük oranda iktidarın güdümüne girme- siyle, sosyal medya özellikle muhalif seçmenler nezdinde ana akım medyaya alternatif bir mecraya dönüştü. Bu kesimler çeşitli dijital medya kanallarını ve Facebook ile Twitter gibi sosyal medya platformlarını haber kaynağı olarak kullanmaya baş-

ladılar. Örneğin, 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmasında bahsi geçen ses kayıtları YouTube ve Facebook üzerinden geniş kitlelere ulaştı. Bu gelişmeye karşılık AKP hükümeti düzenleyici ve denetleyici kurumlar aracılığıyla belli aralıklarla YouTube ve Twitter'a erişim engeli getirdi (McCoy, 2014). Örneğin, her iki sosyal medya platformu da Mart 2014 yerel seçimlerine kadar kapalı kaldı ve vatandaşların bu süreçte meydana gelen önemli krizlere yönelik ifade ve bilgi edinme özgürlüğü engellenmiş oldu. Benzer engellemeler ve kapatmalar AKP'nin üçüncü döneminden sonra artarak devam etti. Özellikle terör saldırıları ya da doğal afetler sonrasında pek çok kez sosyal medya platformları kullanıcıların erişimine kapandı. Bunun en yakın ve çarpıcı örneği ise son yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında afet sonrası koordinasyonsuzluk nedeniyle çok aktif kullanılan sosyal medya platformlarına erişimin uzun süre yasaklanması ve engellenmesidir.

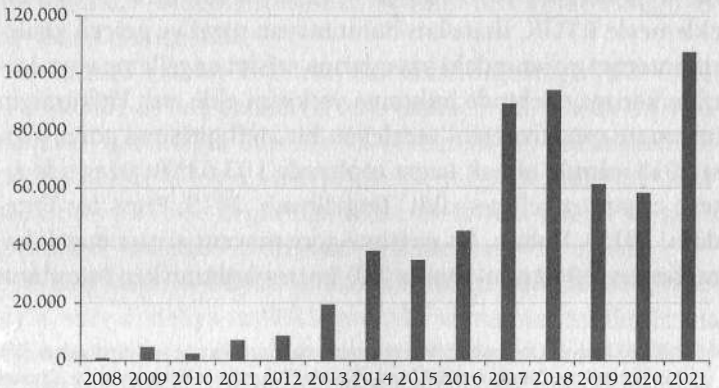
Hükümet kontrolü, sosyal medyanın da ötesine yayılmış ve internet üzerinde geniş çaplı sansürle sonuçlanmıştır (bkz. Kınıkoğlu, 2014). Şubat 2014'te AKP hükümeti, tamamıyla iktidar kontrolündeki Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'nın (TİB)⁴ internet siteleri üzerindeki görev yetkisini genişletmek ve TİB'in kararlarına yönelik adli gözetimi azaltmak için İnternet Yasası'nı (5651 sayılı Kanun) değiştirdi (Corke vd., 2014). Bununla beraber 2018 yılında 6112 sayılı Kanun'a yapılan bir eklemeyle RTÜK, lisansları bulunmayan tüzel ve gerçek kişilerin internet ortamındaki yayınlarına erişim engelleme veya içerik çıkartma talebinde bulunma yetkisini elde etti. Hükümetin internete müdahalesini inceleyen bir sivil girişime göre, yarısı 2015 yılında olmak üzere toplamda 103.625'in üzerinde siteye erişim engeli getirildi (Engelliweb, 2015; Press for Freedom, 2015). Dahası, bu girişime göre mevcut erişim engeli kararlarının %94'ünün altında TİB imzası bulunurken kararların

4 TİB, 671 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Ağustos 2016 içinde kapatılmıştır. Yerine Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Başkanlığı getirilmiştir.

sadece %5'i yargı mercileri tarafından verilmişti (Akdeniz ve Güven, 2022, s. 13). Sosyal medya içerik kısıtlamaları önceden yalnız mahkeme kararı ile alınabilirken, söz konusu düzenleme ile kısıtlama yetkisi TIB'e de tanınmış oldu. Hükümete doğrudan bağlı olan TIB'in, sonraki yıllarda da Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun (BTK) bu tarihten sonra sosyal medya sansüründe aktif olduğu görülmektedir. Bununla beraber İçişleri Bakanlığı, valilikler, Diyanet İşleri Yüksek Kurulu gibi iktidara bağlı kurum ve kuruluşlar da zaman içinde erişim engelleme yetkisi kazanmıştır. İfade Özgürlüğü Derneği'nin yayımladığı raporlara göre 2006 yılından itibaren engellenen internet sayfası sayısı son hızla artmıştır (Grafik 4.4).

Engellenen web sayfalarına ek olarak ifade özgürlüğü açısından diğer problemli durum ise sosyal medya paylaşımlarının engellenme taleplerindeki artıştır. Sadece Twitter'dan talep edilen toplam engelleme talebi 2012 yılında yalnızca 1 iken 2020 yılında 4.262'ye yükselmiştir (Akdeniz ve Güven, 2021). Fakat tüm engellemelere karşın sosyal medya alanı, genç nüfusun yüksek oranı nedeniyle canlılığını korumuş ve vatandaşların alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma imkânı yönünden önemli bir mecra olmaya devam etmiştir. Bu durum dijital dünyayı

GRAFİK 4.4. Türkiye'de Engellenen Web Sayfası Sayıları (2008-2021)

Kaynak: Akdeniz ve Güven (2022).

iktidarın güdümüne alacak bir düzenleme hazırlığını da beraberinde getirdi. Bu nedenle Erdoğan Temmuz 2020’de yaptığı bir konuşma esnasında, “Sosyal medya mecralarının tamamen kaldırılmasını, kontrol edilmesini istiyoruz,” sözleriyle (*BBC News Türkçe*, 2020) sosyal medyayı hedef alacaklarının sinyali verdi.

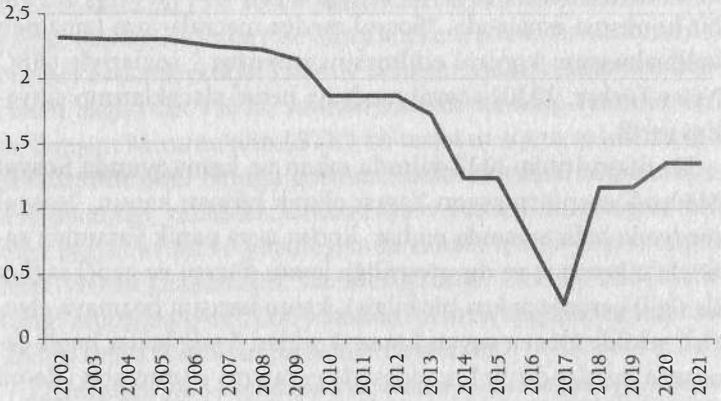
Bu doğrultuda 2022 yılında çıkan ve kamuoyunda Sosyal Medya/Dezenformasyon Yasası olarak bilinen kanun, “sosyal medyada halk arasında endişe, korku veya panik yaratmak saikiyle ülkenin iç ve dış güvenliği, kamu düzeni ve genel sağlığı ile ilgili gerçeğe aykırı bir bilgiyi, kamu barışını bozmaya elverişli şekilde alenen yayan kimse 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır” maddesiyle cezaların önünü açtı (*Resmî Gazete*, 2022). Yeni kanun sadece muğlak şekilde ifade edilmiş bir suç tanımlamasını cezaya bağlamakla kalmadı, aynı zamanda internet ve sosyal medyayı İletişim Başkanlığı⁵ ve BTK gibi iktidarın aparatı haline gelmiş kurumların doğrudan kontrolüne de sokmuş oldu.

Çeşitli uluslararası endekslerin verileri de Türkiye’de sosyal medya ve internet sitelerinin giderek kısıtlandığını ve sansüre tabi olduğunu doğrulamaktadır. Örneğin, Freedom House tarafından her sene yayımlanan İnternet Özgürlüğü Raporu’nda Türkiye otuz iki puan ile özgür olmayan ülkeler arasında sınıflandırılmaya devam etmektedir (Freedom House, 2022a). V-Dem verileri de sosyal medyaya baskının arttığını gözler önüne sermektedir (Grafik 4.5).

Cumhurbaşkanına ve diğer iktidar yetkililerine hakaretten açılan davalar ise AKP’nin ifade özgürlüğünü baskılama girişimlerini tabana yayan ve tamamlayan bir araca dönmüştür. Bu davalar gazeteciler ile sanatçıları, aktörleri, heykeltıraşları, bestecileri ve reşit olmayan öğrenciler dahil hayatın her kesiminden binlerce insanı hedef almıştır (Saymaz, 2015). Bu kişilerin sosyal medya paylaşımları ve beyanları, savcılarının doğ-

5 2018 yılında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle beraber kurulan İletişim Başkanlığı, medya alanında basın kartı dağıtımı gibi pek çok kritik yetkiye sahip ve tamamıyla Cumhurbaşkanlığı’na bağlı bir kurumdur.

GRAFİK 4.5. Türkiye’de Sosyal Medyaya Sansür

Kaynak: V-Dem (2022b).

rudan hedefi olmaktadır. Erdoğan’ın başbakanlığı döneminde başlayan hakaret davaları 2014’te cumhurbaşkanı seçilmesi ile Ceza Kanunu’nun 299 sayılı maddesinden yola çıkarak yeni bir nitelik kazandı. *Bianet*’in Adalet Bakanlığı istatistik raporlarından derlediği verilere göre yalnız 2020 yılında açılan soruşturma sayısı 31.297’ye ulaştı. Bunlardan 7.790’ında kamu davası açıldı. 2014’ten 2020’ye kadar geçen sürede ise toplam soruşturma sayısı 160.169’a, kamu davası ise 35.507’ye ulaştı. Yargılanan kişilerin 1.107’si on sekiz yaşından küçük çocuklardı. Davalar sonucunda 12.881 kişi mahkûm olurken, 3.625 kişiye hapis cezası verildi. Hapis cezasına çarptırılanların 10’u ise on sekiz yaşından küçüktü (*Bianet*, 2021).

İfade özgürlüğüne yönelik bir diğer ağır darbe ise Barış İçin Akademisyenler davası oldu (Altıparmak ve Akdeniz, 2017). AKP’nin Kürt sorununu çözmek için başlattığı “çözüm süreci”, 2015 Haziran’ında HDP’nin barajı geçerek AKP’nin meclisteki çoğunluğunu sona erdirmesi ile son bulmuştu. Bu durum karşısında AKP hükümeti, HDP ile müzakereyi sona erdiren güvenlikçi politikalarına geri döndü. Bu geri dönüşle beraber çözüm ve hak temelli söylem yerini güvenlik güçleri aracılığıyla

lığıyla terörle etkin mücadeleye bıraktı. PKK'nın şehir yapılanmasının da harekete geçmesiyle birlikte merkezlerde güvenlik güçleriyle Kürt hareketinin silahlı kolu arasında şiddetli çatışmalar yaşandı (Aydın ve Emrence, 2016). Gelişmeleri yakından takip eden bir grup akademisyen, "Bu Suça Ortak Olmaya Cağız" başlığıyla yazılı bir açıklama yaptılar. Toplam 1.128 imzalı metinde akademisyenler, devletin vatandaşlarına uyguladığı şiddete son vermesini talep edip, "katliama" sessiz kalma-yacaklarını belirttiler (Altıparmak ve Akdeniz, 2017). AKP'nin akademisyenlere tepkisi ise sert oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, meseleyi ifade özgürlüğü çerçevesinden ele almak yerine, Ocak 2016'da yaptığı bir konuşmada, "Ey aydın müsveddeleri, siz karanlıksınız, karanlık. Aydın falan değilsiniz. Sizler ne Güneydoğu'yu ne Doğu'yu, buraların adresini bilemeyecek kadar karanlıksınız ve cahilsiniz... Bugün de üstelik çoğu maaşını devletten alan, cebinde bu devletin kimliğini taşıyan sözde aydınların ihanetiyle karşı karşıyayız," sözleriyle sert tepki gösterdi (BBC News Türkçe, 2016).

Erdoğan'ın ihanetle suçladığı akademisyenleri hedef göstermesinin ardından, önce üniversite yönetimleri, daha sonra da savcılar imzacı akademisyenlere karşı bir süreç başlattılar. Pek çok üniversite yönetimi, bünyelerinde çalışan akademisyenlerin ifade özgürlüğüne sahip çıkmak yerine, onları görevlerinden istifaya ya da emekliliğe zorlamayı tercih etti (Şenses, 2019). 15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra ilan edilen OHAL sonrası birçok akademisyen KHK'lar ile görevden alındı. Sonuçta 549 imzacı işinden oldu, 822 akademisyen aleyhinde dava açıldı. 164 imzacı 15 aydan 22 aya kadar hapis cezasına çarptırıldı (Barış İçin Akademisyenler, 2022). Süreçte sadece ifade özgürlüğü değil, akademik bağımsızlık da ağır bir yara aldı.⁶

6 Cumhurbaşkanı'nın hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte üniversiteler içinde seçim süreci olmadan rektör atama yetkisi cumhurbaşkanına bırakıldı. Böylece kurumsallaşmış ve öğretim üyelerine sahip çıkabilmiş kurumlar dahil tüm üniversitelerin özerkliğine son verilmiş oldu.

Elbette AKP hükümetlerinin temel hak ve özgürlükleri ihlalleri yalnız basın sektörü ve ifade özgürlüğü ile sınırlı kalmadı. Sivil toplum alanına yönelik sistematik baskı politikaları nedeniyle muhalif kesimlerin örgütlenme özgürlükleri de otoriterleşmeden payını aldı. 2013 öncesinde çoğunlukla Kürt hareketi ile bağlantılı dernekleri hedef alan AKP hükümeti 2013 yılında Gezi Parkı protestoları sonrasında daha geniş toplumsal kesimlere dönük baskı politikaları yürütmeye başladı. İktidar bir taraftan kamu kaynaklarıyla finanse ettiği sivil toplum örgütleri (STÖ'ler) üzerinden kamusal alanı hâkimiyeti altına almaya çalışırken, öte taraftan kendisini eleştiren dernek ve grupları doğrudan hedef aldı. Bu baskı politikaları 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları ertesinde Gülen hareketini de kapsar hale geldi ve 2016 darbe girişiminden sonra zirveye ulaştı. Başarısız darbe teşebbüsü sonrası ilan edilen OHAL koşullarında sadece Gülen hareketiyle iltisaklı olan değil, çok farklı siyasi geleneklerden gelen muhalif örgüt ve dernekler de hedef alındı. Özellikle son on senede gerçekleşen tüm ihlalleri özetlemek bu kitabın kapsamını aşacağı için sadece öne çıkan bazı örneklerle odaklanacağız.

AKP iktidarının ilk döneminde Avrupa Birliği üyelik sürecinin etkisiyle Türkiye'de sivil toplum alanında bir canlanma yaşanmıştı. Bu canlanma sivil toplum örgütlerinin o dönem sayılarını arttırmanın yanında, kamuoyu tartışmalarına ve politika yapım süreçlerine katılmalarına da uygun zemin hazırlamıştır (Diez vd., 2005). Nitekim AKP, sivil toplum örgütlerini o döneme kadar kısıtlayan yasal çerçeveyi iktidarının ikinci döneminde 2008 Dernekler Kanunu'nu çıkararak belli ölçüde gevşetti. Fakat her ne kadar 2008'de yürürlüğe giren Dernekler Kanunu sivil toplum alanına bir ölçüde olumlu etki etmiş olsa da yasal mevzuat belli yönlerden oldukça bürokratik ve denetim yönünden kısıtlayıcı kalmaya devam etti. 2011'den sonra AKP'nin çoğunlukçu politikalar benimsemesiyle sivil toplum alanına yönelik müdahaleleri de artmaya başladı (Yabancı,

2019; Doyle, 2016). Bu araçlardan en belirgin olanları (1) seçici uygulanan baskı; (2) sivil alanı daraltan çeşitli kanunlar; (3) iktidara yakın sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi olarak sıralanabilir (Yabancı, 2019).

Özellikle 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı süreci iktidar müdahaleleri açısından bir milat teşkil etti ve sonrasında birçok STÖ iktidarın hedefine girdi (Yabancı, 2019). Sandıkta kurduğu büyük üstünlük sayesinde o zamana kadar iktidarını güçlendiren AKP hükümeti, geniş katılımlı protestolarla ilk defa Gezi’de karşılaşmıştı. 2013 yaz dönemine yayılan bu protestolar AKP hükümetini temelden sarstı. Dolayısıyla hükümet, bu protestolar sonrasında sivil toplum alanını daha sıkı şekilde kontrol etmeye ve örgütlenme özgürlüğüne yönelik daha büyük ölçekli ve sistematik adımlar atmaya başladı. Örneğin, Gezi Parkı’nı koruma gayesi taşıyan onlarca sivil toplum kuruluşundan oluşan Taksim Dayanışma Platformu temsilcileri, şiddeti kışkırtmak amacıyla “suç örgütü kurdukları” gerekçesiyle gözaltına alınıp hâkim karşısına çıkarıldılar (Human Rights Watch, 2014). Aralarında Türk Tabipleri Birliği (TTB) ve Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) gibi mesleki kuruluşların temsilcileri de yer aldı.⁷ Hükümet ayrıca futbol taraftar gruplarının protestolardaki rolleriyle ilgili de soruşturma başlattı.

Bu süreçte sivil toplum alanının yargı baskısıyla daraltılmasına verilebilecek en çarpıcı örnek, şüphesiz, Osman Kavala’nın yargılanma sürecidir. Özellikle 1990’lardan itibaren Türkiye’de birçok STÖ’ye destek olan Osman Kavala, 1 Kasım 2017’de

7 Meslek kuruluşları sonraki dönemlerde de AKP iktidarlarının sıklıkla hedefinde oldu. Örneğin 2017 yılında Suriye’deki harekâta ilişkin yaptıkları açıklama nedeniyle TTB’nin merkez konsey üyesi olan on bir kişinin “terör propagandası yaptıkları” ve “halkı kin ve düşmanlığa teşvik ettikleri” gerekçeleriyle iş yerleri ve evleri arandı ve bu kişiler hakkında yargı süreci başlatıldı. Süreç içerisinde TTB iktidar tarafından çok sert şekilde eleştirildi, hatta eleştirel tavırları nedeniyle aralarında TTB’nin de bulunduğu meslek kuruluşlarının isimlerindeki Türk ibaresinin kaldırılması gündeme getirildi. 26 Ocak 2018’de Cumhurbaşkanı Erdoğan, TTB’yi “terörist seviciler” olarak adlandırdı (Evrensel, 2018). Sağlık Bakanı Ahmet Demircan ise, Türkiye’deki hekimlerin %80’ine tekabül edecek bir oranla 83.000 üyesi bulunan TTB’nin Türkiye’deki doktorları temsil etmediğini savundu (Birgün, 2018b).

“hükümeti devirmek veya görevini yapmasını engellemeye teşebbüs” (TCK 312) ve “cebir ve şiddet kullanarak anayasal düzeni devirmeye teşebbüs” (TCK 309) suçlamalarıyla tutuklandı. Suçlamalar somut delillerle desteklenmemesine rağmen, Kavala’nın tutukluluğunun devam etmesi üzerine 10 Aralık 2019 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) davanın siyasi olduğunu belirterek Kavala’nın derhal serbest bırakılması kararını verdi (*Gazete Duvar*, 2022b). Bu karar sonrası Kavala serbest bırakılmadı ve 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili davadan tekrar tutuklandı. Bu süreçte, Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Bunlar masum bir ayaklanma hadisesi değildir, ciddi manada perde arkasında Soros türü bazı ülkeleri ayaklandırmak suretiyle oraları karıştıran tipler vardır. Onun da Türkiye ayağı içerideydi, bir manevrayla dün onu beraat ettirmeye kalktılar,” diyerek devam eden yargılama sürecine doğrudan müdahale etti (Yılmaz, 2020). Süreç içerisinde dava hâkimleri değiştirilerek yerlerine iktidara yakın isimler getirildi. Örneğin, sonradan davaya atanan hâkim Murat Bircan’ın 2018 yılında AKP’den milletvekili aday adayı olduğu basında yer aldı (T24, 2022c).

2017 yılından beri tutukluluğu devam ettirilen Kavala, Nisan 2022 tarihinde daha önce beraat etmesine ve AIHM’in kesin ihlâl kararı bulunmasına rağmen TCK 312. Madde uyarınca ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası aldı. Aynı davada Ayşe Mücella Yapıcı, Çiğdem Mater Utku, Ali Hakan Altınay, Mine Özerden, Şerafettin Can Atalay, Tayfun Kahraman ve Yiğit Ali Ekmekçi hakkında da tutuklama kararı verildi (*BBC News Türkçe*, 2022). Bu yargılanma süreci, iktidarın yargıya talimat vermesi, beklenen kararları vermedikleri taktirde hâkimlerin yerlerinin değiştirilmesi, yasal yolları suiistimal ederek tutukluluğun uzatılması gibi birçok hukuki problemi içerisinde barındırması açısından öne çıkan bir dava oldu.

AKP iktidarı bu dönemde kendisine muhalif tüm STÖ’lerin üzerine gitmek yerine mobilizasyon kapasitesi kuvvetli olan ve iktidara karşı tehdit oluşturabilecek kuruluşları seçici olarak hedef aldı (Yabancı, 2019). Bu süreç içerisinde sivil toplum alanında faaliyet gösteren ve özellikle hak temelli çalışan sivil top-

lum kuruluşlarına yönelik sert yaptırımlar uygulandı. Örneğin, İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı gibi hak temelli çalışan sivil toplum kuruluşlarına 2016 yılında soruşturmalar açıldı ve bu iki kurum belli cezalara çarptırıldı.

Hedefteki sivil toplum kuruluşlarına seçici olarak uygulanan fazladan denetim, para cezaları ve polis baskınları sistematik hale geldi. Bu süreç 15 Temmuz darbe girişimi sonrası daha da sertleşti. 2017 yılında Büyükkada'da toplantı halinde olan insan hakları aktivistleri tutuklandı (İnsan Hakları Derneği, 2019). Uluslararası Af Örgütü'nün Türkiye direktörü terör örgütüne üye olmak suçuyla yıllarca tutuklu yargılandı (Human Rights Watch, 2018). Seneler süren dava sonunda beraat etti ancak bu baskı aynı zamanda tüm liberal derneklerin de hedef tahtasına konabileceğini gösterdi. Nitekim söz konusu baskılar bağımsız sivil toplumu disipline ederken 1.400'ün üzerinde dernek ve vakıf yargı kararı olmaksızın kapatıldı ve mallarına devlet tarafından el konuldu (İnsan Hakları Derneği, 2020).⁸ Kapatılan sivil toplum kuruluşlarının sayısı OHAL sonrası dönemde de artış göstermeye devam etti. Freedom House'un (2022b) Türkiye raporuna göre, 2016 ile 2022 arasında toplamda 1.500 sivil toplum kuruluşu hükümet tarafından kapatıldı.

2021 yılında getirilen yeni bir yasal düzenleme, sivil toplum alanının neredeyse tamamıyla iktidarın kontrolü altına alınmasına yol açtı. STÖ'ler arasında "kayyum yasası" olarak adlandırılan yeni düzenlemeyle temelde iktidarın (İçişleri Bakanlığı'nın) sivil toplum üzerindeki etkisi artırıldı (Uçak, 2021). Aralık 2021 itibariyle, terör örgütlerini finanse ettikleri gerekçesiyle 770 sivil toplum kuruluşunun mal varlığına el konuldu. Bu kapatmalara paralel olarak uygulanan idari yaptırımlar da sivil toplum alanının giderek daralmasında etkili oldu.

Ancak AKP'nin sivil topluma müdahalesi yalnız baskı yöntemlerinden ve yasal düzenlemelerden ibaret değildir. Sivil toplum kuruluşlarına imtiyazlar ve seçici finansal olanaklar sağlayıp iktidar yanlısı STÖ'ler oluşturarak politik alanı şekillendirme, AKP'nin sıklıkla başvurduğu bir başka yöntemdir (Ya-

8 İHOP (2017) raporuna göre bu süreçte 1.600 sivil toplum örgütü kapatılmıştır.

bancı, 2019). AKP'ye yakın iş insanları da bu kuruluşlara büyük miktarda bağışlar yaparak güçlenmelerine yardımcı olmaktadır. "İktidar dostu" STÖ'lerin başında, yönetim kurulları içerisinde Erdoğan'ın ya da ileri gelen AKP'lilerin akrabalarının bulunduğu kurumlar gelmektedir.⁹ Bu STÖ'ler genellikle iktidarın söylemlerini ve politikalarını meşrulaştıran bir çizgi izlemekte ve resmî politikalara toplum nezdinde destek yaratmaktadırlar. Bu tip kuruluşların, diğer muhalif sivil toplum kuruluşlarına göre örgütsel büyüklükleri ve finansal kaynakları iktidarla ilişkileri nedeniyle oldukça fazladır. TÜGVA ve TÜRGEV,¹⁰ iktidar güdümündeki bu tip sivil toplum kuruluşlarına örnek olarak gösterilebilir. Bu tip kurumlar tabanda oldukça etkin şekilde örgütlenebilmekte ve vergiden muaf bağış toplayarak şeffaf olmayan bir bağışçı ağı da oluşturmaktadır. Bu örgütler, AKP'nin seçmen mobilizasyonuna da katkı sağlamaktadır. Örneğin TÜGVA, 2018 seçimleri öncesi düzenlediği etkinliklerde başkanlık sistemini övmüş ve AKP-MHP çizgisinde milliyetçi söylemlerde bulunmuştur (Yabancı, 2019).

AKP'nin, yandaş STÖ'lerle sivil toplum alanını kontrolünde ve kendi avantajına çevirmesinde iş insanlarıyla kurduğu ilişki de işlevsel olmuştur. Bu bağlamda Sivil Dayanışma Platformu (SDP) örneği, iktidarın sivil toplum alanını kendi avantajına nasıl araçsallaştırdığına dair çarpıcı bir örnek niteliğindedir. AKP ile yakın bağlara sahip sivil toplum örgütleri ağı olarak kurulan SDP, Aralık 2013'te yolsuzluk skandalının patlak vermesinden kısa bir süre sonra Erdoğan lehine kampanya yürütmeye başlamıştır. Bu doğrultuda platform, dönemin başbakanı Erdoğan için "Sağlam İrade" yazan reklam afişini İstanbul genelinde 2.683 reklam panosu, 500 raket ve 750 toplu ulaşım durağına asmıştır. Bu reklamların nasıl finanse edildiği sorusu

9 Kadın hakları alanında çalışan STÖ'lerin AKP iktidarıyla ilişkileri için bkz. Koyuncu-Lorasdağı ve Özman (2019).

10 TÜRGEV ise Erdoğan'ın aile üyeleri tarafından kurulmuş bir vakıftır. Rüşvet soruşturmasının bir parçası olarak 2013'te sızdırılan kayıtlar AKP yanlısı iş insanları ile TÜRGEV arasındaki bağlantıları ortaya koymuştur. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu iş insanlarının çoğu ağırlıklı olarak hükümet ihalelerini alan isimlerdi. Bkz. *Diken* (2014).

üzerine platform başkanı Ayhan Oğan, maliyetlerin AKP yanlısı vakıf ve derneklere düzenli olarak destek sağlayan iş insanları tarafından karşılandığını belirtmiştir (Çimen, 2014). Oğan'ın 2015 yılında AKP milletvekili seçilmesi bu ilişki ağları düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir.

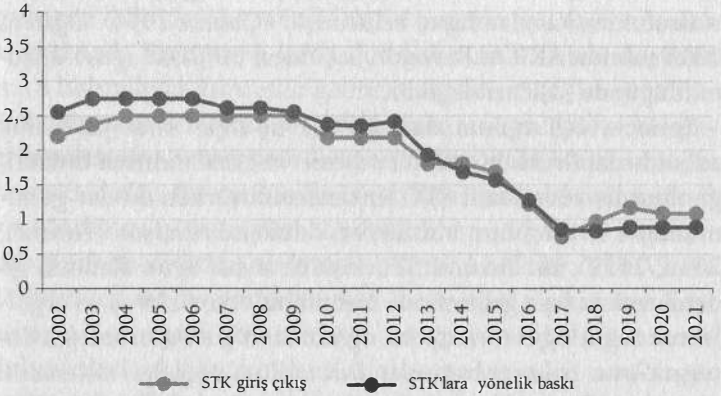
Sonuçta sivil toplum alanında “havuç-sopa” stratejisi olarak adlandırılabilir bir ödüllendirme ve cezalandırma dinamiği oluşmuş ve muhalif STÖ'ler cezalandırılırken iktidar güdümündeki sivil toplum kuruluşları ödüllendirilmiştir (Yabancı, 2016; 2019). Bu dinamik, Türkiye’de siyasi oyun alanının giderek eşitsiz hale gelmesinde önemli bir etken olmuş ve örgütlenme özgürlüğünü erozyona uğratmanın bir başka aracına dönüşmüştür. Nihayet bağımsız sivil toplum örgütleri sistematik olarak zayıflatılarak, çoğu derneğin siyasi konularda sessiz kalması sağlanmıştır.

Freedom House verileri incelendiğinde AKP iktidarlara döneminde örgütlenme özgürlüğünün sistematik ve artan şekilde daraltıldığı açıkça görülmektedir. Endeksin verilerinde 2016 yılına kadar örgütlenme özgürlüğü başlığında Türkiye 2 puan alırken, 2016 yılından sonra puanı 1'e düştü (Freedom House, 2016; 2022b). Benzer şekilde V-Dem'in sivil toplum alanına ilişkin verileri de sivil toplum alanının AKP iktidarlara süresince daraltıldığını ve baskılandığını somut şekilde ortaya koymaktadır (Grafik 4.6).

Toplumsal muhalefetin baskılanması ve toplanma özgürlüğü ihlalleri

Temel hak ve özgürlüklerin aşındırılmasında temel rol oynayan başka bir hak ihlali de toplantı ve gösterilerde görülmektedir. Sivil toplum vakasında olduğu gibi iktidar Gezi protestolarının ertesinde toplanma ve gösteri düzenleme özgürlüğüne ağır bir darbe vurdu. 2007-2012 yılları arasında toplumsal eylemlere getirilen yasakların hedefinde çoğunlukla Kürt hareketi, sendikalar ve sosyalist sol yer alırken (Erkmen ve Arslanalp, 2020b), bu dönemden sonra toplumun çok daha geniş kesimleri iktidar

GRAFİK 4.6. Sivil Topluma Baskı (2002-2021)

STÖ giriş çıkış verisi, sivil toplum örgütlerinin kamusal giriş ve çıkışlarındaki hükümetin etki seviyesini ölçmektedir. Grafikte 4 seviyesi hükümetin STÖ'ler üzerinde böyle bir kontrolünün olmadığı seviyeyi gösterirken 0 seviyesi iktidarın bu süreci tamamiyle kontrol ettiği seviyeyi göstermektedir. Benzer şekilde STÖ'lere baskı verisinde 4 seviyesi STÖ'lerin böyle bir baskıya maruz kalmadıkları seviyeyi gösterirken 0 seviyesi baskının en yüksek olduğu seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: V-Dem (2022b).

baskısının hedefi haline geldi. 2012 yılı 1 Mayıs kutlamalarında emekçilerin Taksim'e ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda vatandaşların Anıtkabir'e yürümesinin polis tarafından engellenmesiyle başlayan yasaklamalar 2013 Gezi Parkı protestoları sonrasında farklı bir boyuta geçmiştir. Deniz Erkmen ve Mert Arslanalp (2020a) çalışmalarında söz konusu ihlallerin olağan yasal mevzuata dayanarak ve çoğu zaman hiçbir kuvvetli somut gerekçe sunulmadan, kamu düzeni/güvenliği bahane edilerek yapıldığını ifade etmektedirler.

AKP, özellikle üçüncü döneminden itibaren toplumsal muhalefeti şeytanlaştıran siyasi söylemleri kullanıma sokmuş, güvenlik güçlerinin eylemleri şiddetle bastırmasını teşvik etmiş, toplumsal hareketlere karşı güvenlikçi politikaları benimsemiş ve siyasallaşan yargı baskısıyla eylemcileri cezalandırmıştır. Böylece AKP öncesinde toplanma ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünde yaşanan sorunlar ve kısıtlamalar daha sistematik hale gelmiştir.

Protesto eylemlerinde göstericilere karşı uygulanan polis şiddetinin seneler içinde artışı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanımını kısıtlayan önemli bir faktördür. Hükümet karşıtı protestoların ülke geneline yayıldığı Gezi protestolarını bastırmak için emniyet güçleri çok yoğun seviyede şiddete başvurdular. Özellikle çevik kuvvet ekiplerinin göz yaşartıcı gaz kapsüllerini ölümcül bir silah gibi kullanmaları ve çok fazla sayıda protestocunun ağır fiziki müdahale eşliğinde gözaltına alınması caydırıcı hale gelmeye başladı. Sadece Gezi protestoları sırasında sekiz protestocu yaşamını yitirdi, 9.000'den fazla kişi yaralandı. Özellikle toplantı ve gösteri yürüyüşünü düzenleyen yasal mevzuat, "yasal olmayan" gösterilere müdahalede polisler geniş yetkiler tanımaktadır. Atılan çeşitli adımlarla bu geniş yetkiler daha da arttırılmış, bu da gösterilerde orantısız polis şiddetini olağan hale getirmiştir. 2014'teki maden kazasının ardından, Taksim Meydanı'ndaki 1 Mayıs kutlamaları esnasında, Gezi protestolarının yıldönümlerinde, LGBTİ onur geçit töreni ve Dünya Kadınlar Günü yürüyüşleri sırasında ve Ekim 2015'te Ankara'daki saldırıda hayatını kaybedenleri anma gösterilerini güvenlik güçleri orantısız güç kullanarak bastırmıştır.¹¹ Polis; öğrenciler, sendikalar, mesleki kuruluşlar ve çevreciler tarafından düzenlenen hükümet karşıtı gösteriler ile sivil protestolara katılan eylemcilere karşı da kapsamlı ve orantısız güç kullanmaya devam etmiştir (European Commission, 2011).

Polis şiddetinin son dönemde hızla artmasının arkasındaki temel sebeplerden biri, bu eylemlere dönük cezasızlık halidir. Kamu görevlileri, Gezi protestoları sırasında ve sonrasında protestoculara karşı polisin başvurmuş olduğu orantısız şiddet eylemlerine yönelik soruşturma başlatmakta son derece isteksiz davrandılar. Birçok eylemin faili meçhul şekilde kaldı. Gezi protestoları döneminde hayatını kaybeden Berkin Elvan ve Ali İsmail Korkmaz'a şiddet uygulayanların yargılandığı davaların yavaş ilerlemesi bu konuda önemli birer örnek teşkil eder. Yargı, sorumluları yargılamakta yavaş kalırken Erdoğan, güvenlik güçlerinin protestolardaki tutumunu öven kamuoyu açıklamalarıyla

11 Türkiye'deki protesto eylemlerinin detaylı bir analizi için bkz. Uysal (2017).

orantısız güç kullanımını açıktan teşvik etti (*Cumhuriyet*, 2013). Ayrıca bu dönemde hükümet, şiddeti özendirecek şekilde polisi adli incelemeden korumaya yönelik adımlar atarak cezasız kalma kültürünü derinleştirdi (Amnesty International, 2014).

Toplumsal muhalefeti şeytanlaştırma ve güvenlikleştirme siyasetinin en önemli adımı ise Nisan 2015'te kabul edilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararlarıdır. İktidara yönelik protesto eylemlerini güvenlik tehdidi olarak nitelendiren MGK; sivil itaatsizlik, sosyal medya aktivizmi ve "milli iradeyi baltalayan her türlü eylemle" başa çıkmak için bir eylem planı hazırladı (Aydemir, 2015). AKP kontrolündeki parlamento, söz konusu MGK belgesini daha farklı yasal tedbirlerle desteklemek maksadıyla Mart 2015'te çevik kuvvet polislerinin gösteriler esnasındaki yetkilerini artıran "İç Güvenlik Paketi"ni kabul etti (T24, 2015b). Bu yetkilere göstericilere ateş açma, protestolar sırasında yasal gözcüleri sürelerini uzatma ve polis aramaları, gözcü ve telefon dinlemeleri için mahkeme onayının kapsamını sınırlama dahildir (T24, 2015b; Babacan ve Yılmaz, 2015).

Son olarak, Üçüncü Bölüm'de detaylandığımız yargının siyasallaşması süreciyle birlikte hükümet karşıtı protestolara katılan eylemciler ve öğrenciler, terörle mücadele yasasını ihlal ettikleri gerekçesiyle aylarca gözcü altında tutulmaya başlandılar. Bu sistematik taciz, Gezi protestolarından sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Gezi eylemlerine katılan 5.500 protestocu terörden, izinsiz gösterilere katılmaktan, polise direnmekten ve kamu mallarına zarar vermekten yargılanmıştır (Human Rights Watch, 2014). Benzer bir cadı avı 2016 darbe teşebbüsünden sonra da gerçekleşti. O dönem ilan edilen OHAL koşullarında darbe ile hiçbir alakası olmayan, genellikle sol görüşlü birçok vatandaş hakkında soruşturmalar açıldı.

Gezi protestoları sonrasında iktidar sadece polisin şiddet kullanım alanını genişletmekle kalmadı; aynı zamanda yasal mevzuatı da değiştirerek toplantı ve gösteri yürüyüşlerini sistematik şekilde bastırma politikasına yöneldi. Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşlerine ilişkin yasal düzenleme özellikle valilere protesto gösterilerini yasaklama hususunda geniş yetki

alanı tanındı (Erkmen ve Arslanalp, 2020a). Böylece valiler milli güvenlik ve kamu düzenini koruma ve suçun önlenmesi gibi muğlak gerekçelerle toplantı ve gösterileri önceden belirlenmiş zaman aralıklarında ve belli bölgelerde kısıtlamaya başladı.

2016 darbe girişiminden sonra ilan edilen OHAL, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanımında bir başka kırılma noktasını oluşturdu. OHAL döneminde konu bazlı yasaklardan ziyade bütün bir ilde tüm gösteri ve protestoların uzun süreler yasaklandığı hallerde gözle görülür bir artış gerçekleşti (Erkmen ve Arslanalp, 2020b). Örneğin, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun talimatı ile Galatasaray Meydanı'nda yıllardır her hafta gerçekleşen barışçıl Cumartesi Anneleri/İnsanları eyleminin yasaklanması, iktidarın tutumunu göstermesi açısından çarpıcıdır (Dünya, 2018). Polisin eylemlere sert müdahalesi ve bu barışçıl protestonun bizzat içişleri bakanı tarafından güçlü bir şekilde terör ve ihanet ile özdeşleştirilmesi, iktidarın güvenlikleştirme söylemiyle toplumsal muhalefeti baskılama stratejisiyle uyumluydu (Dünya, 2018). Benzer şekilde, Suriye'ye yönelik harekât sırasında yapılan protestolar, İstanbul Sözleşmesi'nden çıkma kararına karşı kadın hareketinin düzenlediği eylemler (Özoğlu, 2021), LGBTİ+ hareketinin düzenlediği yürüyüşler (Birgün, 2022b), HDP'ye yönelik kayyum atamaları sonrası gerçekleşen protestolar ivedilikle yasaklanmış ya da oldukça orantısız polis şiddetiyle bastırılmıştır. Bu baskıdan üniversite öğrencileri de payını almıştır. Boğaziçi Üniversitesi'ne cumhurbaşkanı tarafından atanan rektörü protesto eden öğrencilere son iki senede defalarca polis müdahale etmiş; bazı öğrenciler, evlerine yapılan polis baskısıyla gözaltına alınmışlardır (Cumhuriyet, 2021b).

Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL döneminde valilikler eliyle toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı daha sistematik şekilde kısıtlandı. Her ne kadar valilerin toplanma ve gösterileri engelleme süreleri yasal olarak kısıtlanmış olsa da bu süreçte muğlak gerekçelerle yasaklama kararları uzatıldı. Bu bağlamda Van örneğinin çarpıcı bir örnek olduğunu düşünüyoruz. Van'da toplantı ve gösteriler Kasım

2016'da valilik tarafından "il sınırlarında huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, emniyetin, kamu esenliğinin sağlanması, vatandaşların can ve mal güvenliğini korunması" gerekçesiyle yasaklandı (Anadolu Ajansı, 2016). Süre sınırının sonuna gelindiğinde valilik yeni bir karar ile bu yasakları uzattı ve Van'da o tarihten sonra uzun süre toplantı ve gösteri yapılması engellendi. Özellikle OHAL döneminde bu konuda valilere tanınan geniş yetkiler, 2018 yılında yapılan bir yasal değişiklikle OHAL sonrası döneme de aktarıldı.¹² Valiliklerin yasaklamalarıyla karşılaşmayan toplantılar ve gösteriler ise ancak valilerin belirlediği, etkinin az olacağı (genelde şehrin çeperlerindeki) yerlerde yapılabilmektedir.¹³

AKP iktidarları döneminde toplantı ve gösteri yürüyüşlerine karşı yasaklama ve polis müdahalesinin hedefinde olan gösterilerde hem niceliksel hem niteliksel bir dönüşüm de olmuştur. Deniz Erkmen ve Mert Arslanalp'ın (2020a) 2007-2019 yılları arasında Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşü yasaklarını inceledikleri çalışma, bu dönüşümü çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Yazarlar, 2007 ile 2019 yılları arasında gerçekleşen en az 694 yasağın 287'sinin 2007-2016 yılları arasında gerçekleştiğini, 241'inin OHAL döneminde, 166'sının da OHAL bitiminden 2019 yılına kadar gerçekleştiğini tespit etmiştir. OHAL sırasında uygulanan yasaklar, niteliksel anlamda daha uzun dönemli, tüm gösterileri kapsayan ve tüm ile uygulanan yasaklar olmuştur (Erkmen ve Arslanalp, 2020a).

Uluslararası endekslerin verileri de Türkiye'de barışçıl gösteri yapma hakkının hızla gerilediğini doğrulamaktadır (Grafik 4.7). Bu konuda 2002 ve 2006 yılları arasında gerçekleşen göreceli iyileşme sonrası 2013'e kadar kademeli bir düşüş gözlenmiş, 2013'ten sonra ise hızlı bir gerileme yaşanmıştır.

12 5442 ve 2911 sayılı kanunlarda yapılan, "kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi" olan kişilerin illere giriş-çıkışlarını yasaklamak/kısıtlamak, bazı yerlerde bulunmalarını veya toplanmalarını engellemek gibi seyahat ve toplantı ve gösteri hakkı ile bağlantılı değişiklikler bu bağlamda dikkat çekicidir.

13 Örneğin, özellikle 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı protestoları sonrasında Taksim Meydanı bütünüyle toplantı ve gösteri yürüyüşlerine kapatılmıştır.

GRAFİK 4.7. Türkiye’de Barışçıl Gösteri Yapma Özgürlüğü

Kaynak: V-Dem (2022b).

Sonuç

Bu bölümde, Türkiye’de yükselen rekabetçi otoriter rejimin sacayalarından temel hak ve özgürlüklerde AKP iktidarında yaşanan sistematik geriye gidişi inceledik. Yukarıda incelenen temel hak ve özgürlük ihlalleri, son on senede yaşanan 2013 Gezi protestoları ve 2016 darbe teşebbüsü gibi büyük siyasi krizler sonrasında siyasetin doğal parçası haline geldi. İktidar, polis şiddetini hem siyaseten hem de kanunen meşrulaştırarak toplumsal muhalefeti bu dönemde büyük oranda sindirdi. Bu esnada sadece Kürt siyasi hareketini değil, kendisine siyasi rakip olarak gördüğü her hareketi bastırma ve bu hareketlerin kamusal alanlarda görünür hale gelmelerini engelleme yoluna gitti.

Şüphesiz, AKP iktidarları döneminde bu alanda yaşanan hak ihlalleri ayrı bir kitap çalışması olacak kadar geniş kapsamlıdır. Bu bölümde incelediğimiz hak ihlallerinin kimisi AKP dönemi öncesinde de Türkiye demokrasisinin temel kusurları arasındaydı. Örneğin, bir devlet politikası olarak özellikle Kürtlere yönelik hak ihlalleri AKP öncesinde de sıklıkla yaşanıyor-

du. Fakat bu ihlaller genellikle iktidardaki partilere seçimlerde avantaj sağlamaktan ziyade rejimin belirlediği kırmızı çizgileri korumak amacıyla kamu görevlileri tarafından yapılıyor ve siyasi partiler tarafından onaylanıyordu. Tabii ki, belli dönemlerde hükümetlerin de kendi siyasi programlarını gütmeye amacıyla bu yola saptıkları görülüyordu. Fakat, bu konularda kamu görevlileri ve yargı mensupları iktidarların baskısından bağımsız hareket edebiliyorlardı.

Halbuki yirmi seneyi aşan AKP iktidarı sonrasında artık bürokrasi ile iktidar partisi arasında böyle bir ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla hak ihlalleri, rejimin kurumlarını ve ideolojisini korumaktan ziyade iktidar blokunun ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasi hâkimiyetlerini sürdürmeyi amaçlamaktadır. Örneğin çözüm süreci esnasında, AKP hükümetinin çıkarına uyduğu sürece, kamuoyunda iktidar sözcüleri PKK temsilcileri hakkında olumlu ifadeler kullanabilmişti. Bu, AKP öncesi dönemde hayal bile edilemez bir durumdu. Fakat çözüm süreci bittikten ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuda pozisyon değiştirdikten sonra aynı ifadelerin üstü hızla örtülmüş, muhalif kesimlerin benzer söylemleri suç unsuru sayılmıştır.

Burada vurgulamak istediğimiz temel nokta AKP iktidarları döneminde gerçekleşen hak ihlallerinin partizanca/araçsal ve daha sistematik olduğudur. Bu süreci sistematik kılan, AKP'nin bu hak ihlallerini yasal bir kılıfa sokmaktaki başarısıdır. Bu yasalık da AKP'nin önceki bölümlerde incelediğimiz kurumları ele geçirmesi sonucu kazandığı siyasi hâkimiyetten kaynaklanmıştır. AKP iktidarlarında temel hak ve özgürlükler alanındaki sistematik daralma, aynı zamanda araçsal ve hedefli şekilde uygulanmıştır. Yasaklanan toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde ya da sosyal medyaya yönelik yaptırımlarda bunu görmek mümkündür.

Temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi sadece iktidar ile muhalefet arasında eşitsiz bir siyasi oyun alanı yaratmakla kalmayıp, Gezi sonrası yükselen toplumsal muhalefeti güvenlikleştiren ve kriminalize eden bir boyut da kazanmıştır (Esen ve

Baysal, 2022). Bu nedenle son yıllarda kadın örgütleri ve kimi öğrenci grupları dışında toplumsal muhalefetten bahsetmek mümkün değildir. Ancak, direnişi sürdüren kadın örgütleri de üniversite öğrencileri gibi hem polis şiddetinden hem de iktidarın şeytanlaştırmasından paylarına düşeni almaya devam etmektedirler.

Otoriterleşmenin artışıyla birlikte güvenlikleştirilen sorunlar listesi de uzayarak, ekonomik krizden dış politikaya ve hatta soğan fiyatlarına kadar, AKP iktidarının tökezlediği neredeyse tüm alanları kapsar hale gelmiştir. Devlet kademeleri nezdinde, AKP ve cumhurbaşkanının eleştirilmesi neredeyse devletin kendisine karşı çıkmakla eşdeğer olmuştur. Bu nedenle, AKP muhalifleri hükümete eleştirilerini yöneltirken, iktidar sözcüleri tarafından dış güçlerin bir uzantısı olarak yaftalanmamak için çok dikkatli bir yol takip etme ihtiyacı hissetmektedirler. Bu yolu tercih etmeyen ve AKP'yi açıktan eleştiren veya AKP'nin kurduğu düzene tehdit olarak gördüğü birçok milletvekili, belediye başkanı ve siyasetçi tutuklanmıştır. İktidarın kitlesel eylemleri bastırma politikasına karşı başta CHP olmak üzere diğer muhalefet partileri ise kutuplaşma seviyesini düşürmek için protesto eylemlerine destek vermekten kaçındıkça iktidar ile muhalefet partileri arasındaki mücadele sandığa sıkışmıştır. AKP, bu sayede muhalefet partilerinin seçmenlere erişimlerini ve kampanya yapma olanaklarını da kısıtlayarak rakipleri karşısında çok ciddi bir siyasi avantaj sağlamıştır. Sonuçta toplumsal muhalefet hem iktidarcı hem de muhalefetçe sönmülenerek siyasal katılım büyük ölçüde seçimlere indirgenmiştir. Böylece seçimler hem iktidar hem de muhalefet için hayati önem kazanmıştır. Bir sonraki bölümde Türkiye'nin yeni rejiminde seçimlerin hangi koşullarda yapıldığını irdeliyoruz.

ADİL VE ÖZGÜR OLMAYAN SEÇİMLER: REKABETÇİ OTORİTER REJİMLERİN ALAMETİ FARİKASI

Birinci Bölüm’de ayrıntılarıyla açıkladığımız üzere rekabetçi otoriter rejimleri kusurlu demokrasilerden ayıran en temel özellik seçimlerin serbest ve adil koşullarda gerçekleşmemesidir (Levitsky ve Way, 2010a; 2010b; Schedler, 2013). Bu vakaları diğer otoriter rejimlerden ayıran ise, muhalefet partilerinin seçimlerde iktidara gelmek için mücadele edebilmesi, seçim günü ciddi usulsüzlüklerin yaşanmaması ve oy sayımında kitlesel ölçekte hilenin yapılmamasıdır. Dolayısıyla, rekabetçi otoriter rejimlerde seçim sonuçları önceden kestirilemez ve siyaseten anlamlıdır. Ancak seçimler asgari demokratik standartları yerine getirmekten de oldukça uzaktır. İktidar partisi medya üzerindeki kontrolü sayesinde propaganda sürecini kendi lehine eşitsiz hale getirebilir. Bununla beraber, seçimlerin yürütülmesinden sorumlu seçim kurullarını kontrolüne alarak seçim sürecini kendi lehine çevirebilir. Muhalefetin elinde olmayan kamu kaynaklarını ve bürokrasisini partizanca kullanarak kampanya yürütebilir ve seçimlerde avantaj kazanabilir. Kısacası, rekabetçi otoriter bir rejimde iktidarın elinde adil ve özgür olmayan rekabet koşulları yaratacak pek çok araç bulunmaktadır.¹

1 Demokratik rejimlerde bile, iktidarda olan liderler medyada daha görünür olma imkânına sahip oldukları ve daha fazla tanınır oldukları için kampanya dö-

Otoriter rejimlerin aksine rekabetçi otoriter rejimlerde iktidar partisi adil olmayan siyasi oyun alanına dayanarak muhalefetin seçim kazanma ihtimalini suni yollarla azaltmaya gayret eder. Bu sayede çok daha ağır baskı yöntemleri veya sistematik seçim hilelerine başvurmada muhalefeti sandıkta yenebilir. Zira, doğrudan baskı veya seçim hileleri gibi yöntemler iktidar açısından çok daha maliyetlidir. Muhalefetin sistematik olarak baskı altına alınması, daha çok kaynak harcanmasına yol açmasının yanında ülke içinde ve uluslararası arenada iktidarın meşruiyetinin sorgulanmasına neden olacaktır. Halbuki seçim kampanyasının eşitsiz olduğu bir ortamda yapılan seçimlerde iktidarda kalmak daha kolay, etkili ve birçok seçmenin gözünde meşru bir yöntemdir. Bu tarz durumlarda muhalefetin karşılaştığı zorlukları ve haksızlıkları kanıtlaması çok daha güçtür. Bu nedenle, sandıklar kurulduğu sürece iktidar, düzenli olarak seçim yapmanın demokratik meşruiyetini en azından kendi tabanı nezdinde sağlayacaktır.

Önceki bölümlerde AKP iktidarında adil olmayan siyasal alanın ortaya çıkışını ve temel hak ve özgürlük ihlallerini ayrıntılarıyla inceledik. Böylece partinin yatay hesap verebilirliği nasıl aşındırdığını ve sonuçta da katılım ve rekabetteki daralmaya yakından baktık. Bu bölümde söz konusu gelişmelerin Türkiye’de dikey hesap verebilirliği, diğer bir deyişle seçim koşullarını, nasıl etkilediğine odaklanıyoruz.

Türkiye’de siyasi rejimin son yıllarda geçirdiği dönüşümü anlamak için, bu dönemde gerçekleşen seçimleri demokratik kriterler üzerinden değerlendirmek gerekiyor. Nitekim, Esen ve Gümüşçü’nün (2016) de belirttiği üzere, Türkiye’nin kusurlu bir demokrasiden rekabetçi otoriter bir rejime geçtiği tezi, seçimlerin 2010’lardan itibaren giderek demokratik standartlardan uzaklaştığı bulgusundan yola çıkar. Bu bölümde, öncelikle, siyaset biliminde sıkça kullanılan ve uluslararası saygın-

nemlerinde belli oranda avantaja sahip olurlar. Ayrıca kamu kaynaklarının nimetlerinden belli oranda yararlanırlar. Bu durum özellikle de zayıf ve yeterince kurumsallaşmamış demokrasiler için geçerlidir. Rekabetçi otoriter rejimlerde ise bu avantajlar sistematik bir boyut kazanmakta ve iktidarın lehine olduğu kadar muhalefetin de aleyhine olacak şekilde kullanılmaktadır.

lğa sahip endeksler üzerinden AKP iktidarı altında Türkiye’de seçimlerin ne oranda serbest ve adil şekilde gerçekleştiğini analiz ediyoruz. Analizimizde seçim bütönlüğu (Norris vd., 2014) kavramını kapsamlı ve elverişli bir çerçeve olarak kullanıyoruz. İkinci kısımda ise 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden 2023 genel seçimlerine kadar yapılan seçimleri Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT) seçim izleme raporları, basında yer alan haberler ve bu seçimlerle ilgili yayımlanmış akademik çalışmalardan elde edilen nitel verilerden yararlanarak değerdendiriyoruz. Bahsi geçen dönemde Türkiye’de serbest ve adil seçim yapma koşullarının kademeli olarak nasıl ortadan kalktığını gösteriyoruz.

Seçimleri nesnel kriterler üzerinden değerdendirmek: Seçim bütönlüğu kavramı

Seçimler birden fazla aşamayı içerisinde barındıran çok boyutlu ve karmaşık süreçlerdir (Norris vd., 2014). Bu nedenle günümüzde siyaset bilimcilerin sıklıkla faydalandığı ve seçimlerin demokratik kriterlerini somut şekilde ölçen farklı yöntemler mevcuttur (Bishop ve Hoeffler, 2016; Norris vd., 2014; van Ham, 2015). Bu kriterlerin başında, çeşitli uluslararası endekslerin farklı verilerinden oluşturulan ve seçimlerin demokratik standartlar üzerinden değerdendirmesini içeren endeksler gelmektedir. Kamuoyunun seçimlere ilişkin algılarını ölçen Dünya Değerler Anketi (*World Values Survey*) gibi anketler de seçimlerin demokratik standartlar üzerinden değerdendirilmesinde kullanılmaktadır. Bu anket çalışmaları ilgili ölkedeki vatandaşların seçimlere dair algısını ölçmek için veri sağlamakla birlikte, nesnel kriterler üzerinden seçimlerin analiz edilmesi açısından yetersiz kalmaktadır (Norris vd., 2014). Özellikle rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar, seçim hilelerini medya sansürü aracılığıyla kamuoyundan saklayabilirler. Muhalefet partileri, örgüt zayıflıkları nedeniyle bu hileleri tespit etmekte ve kamuoyuna aktarmakta yetersiz kalabilirler. Bu durum, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu ve muhalefetin zayıf örgütü ne-

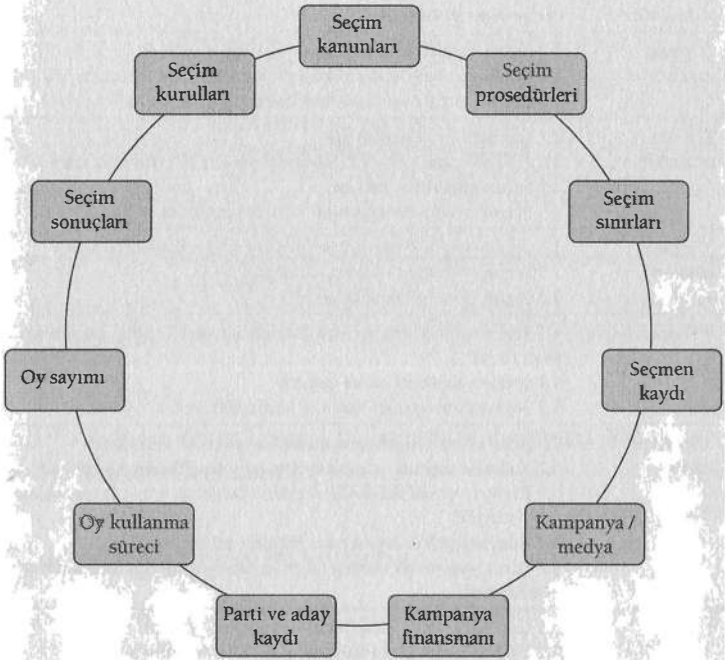
deniyle bürokrasinin iktidar partisi lehine uygulamalarının öne çıktığı bölgeler için özellikle geçerlidir.

Kamuoyu anketleri üzerinden yapılan değerlendirmeler, aynı zamanda, seçim sürecinin karmaşıklığı ve seçimlerin demokratik karakterini etkileyen bazı uygulamaların seçmenlerin dikkatinden kaçırılma ihtimali nedeniyle de nesnel ve doğru bir veri kaynağı oluşturmaz. Şüphesiz, bir ülkedeki seçimler, basına yansıyan haberler gibi çeşitli ikincil kaynaklardan da analiz edilebilir. Ancak sadece bu tip verilerle yetinen analizler, özellikle demokrasinin kırılgan olduğu vakalarda medya yanlılığı ve/veya medya üzerindeki baskılar nedeniyle seçimlerle ilişkin nesnel ve doğru değerlendirme yapma imkânını zorlaştırmaktadır.

Bu nedenlerle son zamanlarda uzman anketlerine dayanan ve ülkelerdeki seçimlerin somut kriterler üzerinden kodlandığı endeksler seçimleri incelemek için sıklıkla kullanılıyor. Bu endeksler seçim bütünlüğü kavramına dayanıyor ve seçimlerin siyaset bilimciler tarafından ortaya konulan tüm boyutlarına ilişkin somut kriterler içeriyor.² Seçim bütünlüğü kavramı, seçim sürecini çok boyutlu döngüsel bir süreç olarak alan ve içerisinde seçim öncesi, seçimler ve seçim sonrası süreçlere ilişkin farklı kriterleri barındıran bir kavram (Norris vd., 2014). Özetlemek gerekirse, seçim bütünlüğü kavramı, seçimlerin farklı süreçlerini içerir ve bunları bu süreçlere içkin on bir farklı adımdan oluşan seçim döngüsü üzerinden analiz imkânı sağlar (Şekil 5.1). Seçim bütünlüğü, demokratik seçim sürecinin bütünsel bir süreç olduğunu vurgular. Bu nedenle yalnız seçim günü oy kullanımı, sayımı ve seçim sonuçlarını değil aynı zamanda seçim kurullarını, seçimleri düzenleyen yasaları ve prosedürleri, seçim bölgelerinin belirlenmesini, seçmen kayıtlarını, kampanya dönemini (hem medya ayağını hem finansmanı) ve adaylık süreçlerini de içerir. Sonuçta, seçimlerin adil ve ta-

2 Örneğin, Demokrasinin Çeşitleri Endeksi (*Varieties of Democracy*) Seçimli Demokrasi Veri Seti seçimlerin demokratik kriterleri başlığında birçok kriterin uzmanlar tarafından kodlanmasıyla oluşturulmuş bir endekstir. Benzer bir çalışma da Seçim Bütünlüğü Algısı Projesi'dir (*Perceptions of Electoral Integrity Project*) (Norris vd., 2014).

ŞEKİL 5.1. Seçim Döngüsü

Kaynak: Norris vd. 2014.

rafsız olabilmesi için her adımın sağlıklı ve adil olması gerekir. Bir başka ifadeyle, seçim döngüsü içindeki on bir göstergeden birinde yaşanan bozulma, seçimlerin demokratik karakterine zarar verir (Norris vd., 2014).

Bu saydığımız on bir kategorinin her biri bazı kriterler ışığında alt kategorilere ayrılmaktadır. Seçim döngüsü içerisindeki kategorileri ve bu kategorilerdeki performansı ölçümlemede kullanılan kriterleri Tablo 5.1’de listeliyoruz.

Seçim Bütünlüğü Projesi tarafından oluşturulan Seçim Bütünlüğü Algı Endeksi seçim standartlarının zamanla izlediği değişimi de gösterdiği için bir sonraki kısımda, bu veri seti ışığında Türkiye’de seçimlerin yıllar içinde değişen karakterini ve

TABLO 5.1. Seçim Bütünselliğinin Göstergeleri

Kategoriler	Performans göstergeleri
1.Seçim yasaları	1.1 Seçim yasaları küçük partiler için adil miydi? 1.2 Seçim yasaları iktidar partisi veya partilerinin lehine miydi? 1.3 Seçim yasaları vatandaşların haklarını kısıtladı mı?
2.Seçim prosedürleri	2.1 Seçimler iyi yönetildi mi? 2.2 Oy verme prosedürleri hakkında yaygın bilgi mevcut muydu? 2.3 Seçim görevlileri adil miydi? 2.4 Seçimler kanuna uygun bir şekilde yapıldı mı?
3.Seçim bölgeleri	3.1 Seçim çevreleri bazı siyasi partileri ayrımcılığa uğrattı mı? 3.2 Seçim çevreleri iktidarın lehine miydi? 3.3 Seçim çevreleri tarafsız mıydı?
4.Seçmen kaydı	4.1 Bazı vatandaşların seçmen listelerinde yer almadığı durumlar yaşandı mı? 4.2 Seçmen kayıtları hatalı mıydı? 4.3 Seçmen olmayanlar listelere kaydedildi mi?
5.Siyasi parti kaydı	5.1 Aday olması engellenen muhalefet adayları oldu mu? 5.2 Kadınlar seçimde yarışmak için eşit olanaklara sahip miydi? 5.3 Etnik ve ulusal azınlıklar seçimde yarışmak için eşit olanaklara sahip miydi? 5.4 Adayları sadece siyasi parti liderleri mi belirledi? 5.5 Bazı siyasi partilerin/adayların kampanya mitingi düzenlemesi kısıtlandı mı?
6.Medya	6.1 Gazeteler seçim haberlerini dengeli bir biçimde verdi mi? 6.2 Televizyonda çıkan haberler iktidar lehine miydi? 6.3 Siyasi partiler/adaylar, siyasi yayınlara ve reklamlara adil erişime sahip miydi? 6.4 Gazeteciler seçimlere adil bir şekilde yer verdiler mi? 6.5 Seçim hilelerini ifşa etmek için sosyal medya kullanıldı mı?
7.Kampanya finansmanı	7.1 Siyasi partiler/adaylar kamu yardımlarına adil erişime sahip miydi? 7.2 Siyasi partiler/adaylar siyasi bağışlara adil erişime sahip miydi? 7.3 Siyasi partiler/adaylar finansal hesaplarını şeffaf bir şekilde yayımladı mı? 7.4 Zengin kişiler seçimleri satın aldı mı? 7.5 Bazı devlet kaynakları seçim kampanyası için uygunsuz bir şekilde kullanıldı mı?
8.Oy verme süreci	8.1 Bazı seçmenler sandıkta şiddetle tehdit edildi mi? 8.2 Bazı hileli oylar kullanıldı mı? 8.3 Oy verme süreci kolay mıydı? 8.4 Seçmenlere sandıkta gerçek bir seçme şansı sunuldu mu? 8.5 Posta oy pusulası mevcut muydu? 8.6 Engellilere özel oy verme olanakları mevcut muydu? 8.7 Yurt dışında yaşayan vatandaşlar oy kullanabildi mi? 8.8 Bir çeşit internet üzerinden oy verme olanağı mevcut muydu?

9.Oy sayımı	9.1 Oy sandıkları güvenli miydi? 9.2 Sonuçlar gecikmeden açıklandı mı? 9.3 Oylar adil bir şekilde sayıldı mı? 9.4 Uluslararası seçim gözlemcileri kısıtlandı mı? 9.5 Yerel seçim gözlemcileri kısıtlandı mı?
10.Sonuçlar	10.1 Siyasi partiler/adaylar sonuçlara itiraz etti mi? 10.2 Seçim barışçıl protestolara yol açtı mı? 10.3 Seçim şiddetli protestolara yol açtı mı? 10.4 Tüm anlaşmazlıklar yasal yollardan çözüldü mü?
11.Seçim sürecini yürüten kurullar	11.1 Seçim kurulları tarafsız mıydı? 11.2 Kurullar vatandaşlara bilgi sağladı mı? 11.3 Kurullar performanslarının kamu denetimine tabi tutulmasına izin verdi mi? 11.4 Seçim kurulları iyi performans gösterdi mi?
Kaynak: Garnett vd. (2022).	

2014'ten sonra gerçekleşmiş her seçimin ne oranda adil ve serbest olduğunu değerlendiriyoruz.

Türkiye'de seçimlere genel bakış

1950'den itibaren Türkiye'de yapılan seçimlerin büyük ölçüde adil ve özgür koşullarda gerçekleştiği söylenebilir. Bu başarının arkasında çok partili demokrasiye geçişi sağlayan 1950 seçimlerinden hemen önce mecliste kabul edilen Milletvekilleri Seçimi Kanunu vesilesiyle oluşturulan Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim sürecini partizan kaygılardan uzak şekilde yürütmesinin büyük rolü vardır.³ Münferit bazı olaylar dışında bu uzun süre zarfında ülkede seçim sonuçlarına etki edecek derecede kitlesel sandık hilesi vakalarına rastlanmamıştır. Ayrıca, AKP iktidarına kadar, hükümetin siyasi oyun alanını muhalefetin tamamen aleyhine kurguladığı ve kampanya yapmasını engelleyebil-

3 Yüksek Seçim Kurulu, Türkiye'de adil seçim koşullarını oluşturmak için CHP ve Demokrat Parti'nin (DP) uzlaşmasıyla 1950 seçimlerinin hemen öncesinde çıkarılan Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile oluşturuldu. Üyeleri Danıştay ve Yargıtay tarafından belirlendiği için YSK uzun süre kendisini iktidarların partizan etkisinden koruyabildi. Fakat 2010 referandumundan sonra yüksek yargıda gerçekleşen büyük dönüşüm nedeniyle YSK'nın yapısı da değişime uğradı. Bu tarihten sonra yapılan atamalar zamanla YSK'nın üye profilini AKP'nin lehine olacak tarzda şekillendirdi.

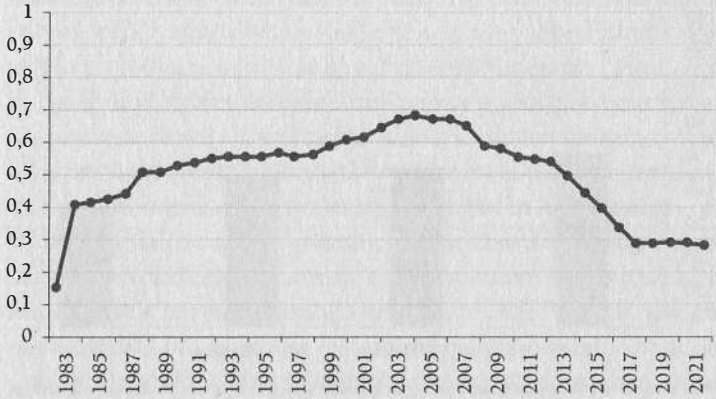
diği durumlar yok denecek kadar azdır.⁴ Dolayısıyla, iktidarda olan partilerin seçim kazanmak için usulsüzlük yapma imkânları kısıtlı kalmıştır. Nitekim, askerî ve yarı-askerî yönetimlerden demokrasiye geçilen 1961, 1973 ve 1983 seçimlerinde yaşanan sürpriz siyasi sonuçlar ve 1977, 1991, 1995 ve 2002 seçimlerinde iktidardaki partilerin yaşadıkları ağır yenilgiler, iktidarın sandıktan çıkan sonucu manipüle etmesinin zorluklarını göstermiştir. Demokrasinin Çeşitleri Endeksi'nin seçimlerin serbestliğini ve adillliğini ölçen veri seti de 1983'ten 2011'e kadar Türkiye'de seçimlerin demokratik standartları genellikle karşıladığını somut şekilde göstermektedir (bkz. Grafik 5.1). Türkiye'de tarihsel olarak birçok açıdan kusurlu olan demokratik rejimin belki de en başarılı ve pekişmiş yönünün seçimlerin düzenlenmesi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Fakat bu olumlu tablo son yıllarda yaşanan demokratik gerilemeye bağlı olarak değişmiştir. Yukarıdaki grafik, AKP iktidarı altında özellikle 2011 yılından itibaren seçimlerin demokrasi bağlamındaki kalitesinin giderek düştüğünü de somut şekilde göstermektedir.⁵ 2007 ve 2011'de art arda gelen seçim başarıları sayesinde bürokrasiyi büyük oranda kontrol etmeye başlayan AKP, daha önce detaylandığımız üzere, siyasi oyun sahalarını muhalefet aleyhine olacak şekilde düzenledi ve seçim kampanyalarının kendi lehine olacak şekilde gerçekleşmesine uygun zemin hazırladı. Seçim Bütünlüğü Algı Endeksi'nin verileri de Türkiye'de seçimlerin “demokratik kalitesi” bağlamında AKP'nin üçüncü defa tek başına iktidara geldiği 2011 seçimleri sonrasında çok hızlı bir bozulmanın gerçekleştiğini göstermek-

4 İktidar ile muhalefet partileri arasındaki rekabet ve kutuplaşmanın yüksek seviyelere ulaştığı 1957 seçimleri bu açıdan belki bir istisna olarak kabul edilebilir. Uzun süren DP iktidarı altında gidilen seçim kampanyasında bürokrasi ve kamu kaynakları iktidar partisi tarafından seçim kazanmak için partizan şekilde kullanıldı. Devlet radyosunun, bütün kampanya dönemi boyunca iktidar partisi lehine propaganda yaparken, seçim günü ülke genelinde sandıklar daha kapanmadan DP'yi önde gösteren bazı sonuçları erkenden ilan etmeye başlaması da bu konuda başka bir örnek teşkil eder.

5 Otoriterleşme çalışmaları, seçimsel demokrasi endeksinde bir ülkenin 0,5 puanın altına düştüğü durumlarda o rejimin demokrasi olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir (Maerz vd., 2021).

GRAFİK 5.1. Demokrasinin Çeşitleri Seçimli Demokrasi Endeksi
(Türkiye 1983-2021)

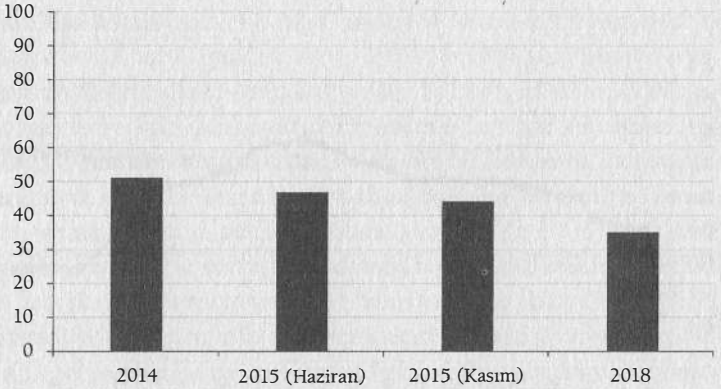
Grafikte 1 seviyesi seçimlerin tüm demokratik kriterleri yerine getirdiği seviyeyi gösterirken 0 seviyesi seçimlerin tam anlamıyla otoriter nitelikte olduğu seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: V-Dem (t.y.).

tedir (bkz. Grafik 5.2). Gezi protestolarının yaşandığı 2013 yılından sonra partinin seçmen desteğini arttırmakta zorlanması, AKP'yi iktidarda kalmak için kampanya dönemlerinde muhalefet partilerinin oyun sahasını giderek daraltmaya yöneltti. Özellikle, Haziran 2015 seçimlerinde parlamento çoğunluğunu kaybettikten sonra AKP hükümeti, muhalefete yönelik şiddet eylemlerine örtük destek verilmesi de dahil olmak üzere muhalefet üzerindeki baskısını artırdı.

Seçim bütünlüğünün on bir kategorisi üzerinden incelendiğinde Türkiye, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden başlayarak her kategoride hızlı bir geriye gidiş yaşamış ve küresel ölçekte demokratik seçim yapma kapasitesi sıralamasında hızla alt sıralara düşmüştür (Tablo 5.2). 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleriyle 2018 genel seçimleri arasındaki farklar incelendiğinde, seçim prosedürleri, oy sayımı, seçim otoritesinin bağımsızlığı gibi kategorilerde geriye gidişi belirginlik kazanır. Bu yıllarda AKP'nin medya ile özel ve kamusal kaynaklara orantısız erişimi ve devlet kurumlarının giderek partizanlaşması, seçim sis-

GRAFİK 5.2. Seçim Bütünlüğü Algısı Endeksi (Türkiye 2014-2018)

100 seviyesi tam demokratik seçimleri gösterirken, 0 seviyesi seçimlerin demokratik kriterlerin hiçbirini yerine getirmediği seviyeyi göstermektedir.

Kaynak: Garnett vd. (2022).

TABLO 5.2: Seçim Bütünlüğü Algı Endeksi (Türkiye 2014-2018)

	2014 Cumhur- başkanlığı	2015 (Haziran)	2015 (Kasım)	2018	2014- 2018 fark
Seçim kanunları	43	22	28	19	24
Seçim prosedürleri	62	68	60	35	27
Seçim bölgesi sınırları	56	38	45	35	21
Seçmen kaydı	58	49	51	54	4
Parti ve aday	51	48	43	26	25
Medya	27	28	25	15	12
Kampanya finansmanı	29	26	24	12	17
Oy verme süreci	53	46	43	48	5
Oy sayımı	68	71	61	44	24
Sonuçlar	68	69	68	60	8
Seçim otoritesi	53	52	45	29	24
Sıralama	206/336	234/336	250/336	300/336	-104

Tabloda yer alan veriler, Temmuz 2012'den 31 Aralık 2018'e kadar 166 ülkede yapılan 336 seçimi kapsayan "Seçim Bütünlüğü Algıları" çalışmasından alınmıştır. Çalışmada yer alan veriler, seçim sürecinin her aşamasını kapsayan soruların yer aldığı anketin yerel ve uluslararası uzmanlar tarafından yanıtlanması sonucunda elde edilmiştir. Her bir bileşen için alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan ise 0'dır.

Kaynak: Norris ve Grömping (2019).

teminde yapılan değişiklikler ve muhalefet partilerine yönelik sistematik baskılar, iktidar ile muhalefet arasındaki adil rekabet koşullarını ortadan kaldırdı. Bahsi geçen dönemde iktidar partisi, kendi adaylarını desteklemek ve muhalefeti zayıflatmak için kamu çalışanlarını ülke genelinde seferber etme yolunu seçti. Kampanya dönemlerinde kimi zaman polis, hükümet karşıtı propaganda materyallerine el koydu ve muhalefetin seçim çalışmalarını kamuya açık alanlarda yapmasını zorlaştırdı. İktidarın medya üstündeki etkisi nedeniyle Erdoğan'ın konuşmaları onlarca kanalda eş zamanlı olarak canlı yayımlanırken, muhalefet partilerinin desteklediği adayların açıklamalarıysa birçok medya kuruluşunda yer bulamamaya başladı. Muhalif siyasetçiler ancak muhalif kimliğiyle öne çıkan medya kurumlarında kendilerine yer bulabildi. Aynı zamanda iktidara yakın kanallarda muhalefet karalama kampanyalarının hedefine oturtuldu. Partilerin farklı yayın kuruluşlarında siyasi reklamlarını gösterebilme imkânları da adil olmaktan uzaklaştı. Ayrıca son yıllarda oyların sayımı esnasında ve seçim sonrasında seçimi yönetmekle sorumlu kamu otoriteleri de bağımsızlıklarını yitirdikleri ve iktidar lehine kanuna aykırı kararlar verdikleri bir noktaya evrildi.

Grafik 5.2'de görüldüğü üzere özellikle 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleriyle beraber seçimlerin demokratik standartları bağlamında hızlı bir düşüş olduğı açıktır. Bu nedenle aşağıda sunulan detaylı analizlerde 10 Ağustos 2014 tarihli cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra gerçekleşen beş genel seçim ve Nisan 2017'de yapılan halk oylamasına odaklanıyoruz. Bu seçimlerin analizinden sonra ise 2018 genel seçimleri ertesinde yapılan yasal değişiklikler ve diğer gelişmelerle 2019 yılında yapılan yerel seçimler ve 2023 genel seçimleri, yine seçim bütünlüğü kavramı ve bu kavramın boyutları üzerinden inceliyoruz.

2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri

Türkiye'de cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçildiğı ilk seçim olan 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde dönemin başbakanı Erdoğan oyların %51,79'unu

alarak cumhurbaşkanı oldu. CHP ve MHP başta olmak üzere on dört partinin ortak adayı Ekmeleddin İhsanoğlu oyların %38,44'ünü alırken, HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş ise oyların %9,8'ini kazandı.

Sonraki seçimlere kıyasla daha demokratik ve adil bir düzlemde gerçekleşmiş olsa da 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri Türkiye'de yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığına ilişkin sorunların giderek derinleştiği ve medya alanının giderek iktidarın kontrolü altına girdiği bir süreçte yaşandı (Özbuğün, 2015; Esen ve Gümüşçü, 2016).

Seçimlerde oy çalma gibi seçim hileleri ya da seçimlerin gidişatını büyük ölçüde etkileyecek şiddet olayları yaşanmamıştır. Seçimlerin yasal çerçevesi, seçimlere katılan adaylara ilk etapta önemli bir avantaj sağlamamış; adaylık başvuruları, seçmen kaydı, oy verme, oyların sayılması ve sonuçların açıklanmasında seçimlerin demokratik karakterini etkileyecek oranda büyük çapta bir sorunla karşılaşmamıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gözlemci raporu da seçimlerin yasal çerçevesinin demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesini genel olarak sağladığını belirtmiştir (AGİT, 2014, s. 1). Aynı rapor; seçmen kaydı, adaylık başvurularının alınması ve işleme konulması, oy verme, oyların sayılması ve sonuçların açıklanmasına ilişkin, seçimleri olumsuz etkileyecek önemli bir olaya rastlanmadığını ifade etmekte ve adayların özgürce kampanya yürüttükleri tespitini yapmaktadır (AGİT, 2014, s. 15).

Bu açıdan bakıldığında 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri, seçim sürecinde ve seçimlerin idaresi bağlamında belli ölçüde demokratik standartların halen korunduğu bir seçim olmuştur. Ancak seçim döngüsünün diğer basamakları olan kampanya finansmanı, kampanya ve seçim propagandası sürecinde seçim bütünlüğünü olumsuz etkileyen pek çok unsur ve seçim kurullarının kimi kararları adil rekabet koşullarının sağlanmasına engel olmuştur. Bunda temel etken, Üçüncü ve Dördüncü Bölüm'lerde detaylı olarak incelediğimiz üzere, iktidarın medya alanı üzerinde artan kontrolü ve kamu kaynaklarını kendi adayı lehine kullanmasıdır.

Yüksek Seçim Kurulu tarafından alınan bir kararla normal koşullarda 10 Temmuz 2014 tarihiyle başlaması ön görülen resmî propaganda dönemi 31 Temmuz tarihinde başlatılmıştır. Böylelikle resmî propaganda dönemiyle ilgili düzenleyici yasal çerçevenin uygulanması üç hafta ertelenmiştir. AGİT (2014) gözlemci raporunda da altı çizilen bu kararla, özellikle, iktidarda bulunan partinin propaganda sürecine ilişkin tabi olduğu yasaklar geç uygulamaya konulduğu için iktidar partisinin adayı rakiplerine kıyasla avantajlı hale gelmiştir.⁶ Türkiye'deki seçim yasaları partilerin uzun süre kampanya yapmasına izin vermediği için, AKP liderinin katıldığı kamu etkinliklerini adeta kampanya mitinglerine çevirerek kampanya yapması kendisine haksız avantaj sağlamıştır. Erdoğan, iktidar tarafından yönetilen belediyelerin yaptıkları etkinliklere de aktif katılım sağlayarak diğer adaylara göre daha görünür olmuştur. Örneğin, İstanbul ile Ankara arasındaki hızlı tren ve İstanbul'daki Başakşehir Stadyumu açılış törenleri, Erdoğan tarafından seçim mitinglerine dönüştürülmüştür. Buna karşın, diğer adaylar kendilerini destekleyen partilerin fonlarından aktarılan sınırlı bütçelerle yetinmek durumunda kalmışlardır.

Kampanya finansmanı bağlamında da adaylar arasında adil rekabet koşulları sağlanamamıştır. İktidar partisine yakın gözükme isteyen iş insanlarının destekleri sayesinde Erdoğan, rakiplerinden daha fazla bağış toplamıştır. Erdoğan, kendi yaptığı açıklamada, kampanya süresince aldığı bağış miktarının 55.260.778 TL olduğunu ifade etmiştir (Sözcü, 2014). Diğer

6 AGİT raporu (2014, s. 15), uygulanması ertelenen bu yasaklarla ilgili detaylı bir açıklama sunmaktadır: "Diğer yasakların yanı sıra, bu yasaklamalar arasında resmî tören (açılış törenleri de dahil olmak üzere) düzenleme yasağı, hükümet tarafından yapılan işlere ve verilen hizmetlere dair açıklamalar ve konuşmalar yapma yasağı, seçim kampanyası gezileri sırasında Başbakan, Bakanlar ve milletvekilleri tarafından resmî araçların kullanılması yasağı ve Başbakanın, Bakanların ve milletvekillerinin seçim kampanyası gezilerinde karşılama törenleri ve resmî toplantılar düzenlemesi, Başbakanın, Bakanların ve milletvekillerinin seçim kampanyası gezilerine hükümet görevlilerinin katılımının yasak olması gibi yasaklamalar da bulunmaktadır. Temel Hükümler Hakkında Kanun'un 155. maddesi Başbakan, Bakanlar ya da milletvekili tarafından 64. ve 66. maddelerin hükümlerinin herhangi bir ihlali durumunda üç yıldan bir yıla kadar hapis cezası verilmesini öngörmektedir."

yandan Cumhurbaşkanı Seçim Kanunu kampanya finansmanı hakkında belli kurallar ve düzenlemeler getirmiş olsa da YSK tarafından alınan çeşitli kararlar siyasi partilerin herhangi bir raporlama yapmadan adaylarının televizyon reklam bedellerini karşılamalarına izin vermiştir. Bu da kampanya finansmanında şeffaflık ilkesini ihlal etmiştir (AGİT, 2014).

2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçim bütünlüğünü olumsuz etkileyen en önemli unsur ise seçim propaganda sürecinde adayların medyada eşitsiz görünürlükleri olmuştur. Bir önceki bölümde detaylı şekilde incelendiği üzere, iktidar partisnin medya üzerindeki hâkimiyeti kampanya sürecinde Erdoğan'ı kamuoyunda daha görünür kılmıştır. AGİT'in yaptığı medya takibi verileri de seçim kampanyası sürecinde adayların TV'lerde görünürlükleri açısından oluşan büyük farkları teyit etmektedir. AGİT raporuna göre:

TRT 1 Sn. Erdoğan'a %51 oranında yayın zamanı ayırırken, Sn. İhsanoğlu'na ve Sn. Demirtaş'a yazıldığı sırayla %32 oranında ve %18 oranında yayın zamanı ayırmıştır. Buna ek olarak, Sn. Erdoğan'a yer verilen yayınların hemen hemen hepsi olumlu bir tonda iken, Sn. İhsanoğlu'na yer verilen yayınlar %25 oranında olumsuz tonda olmuştur. (...) Bunun yanı sıra, takibi yapılan televizyon kanallarında Sn. Erdoğan neredeyse yedi saat süre ile bedelli reklamlarda görünürken, Sn. İhsanoğlu 36 dakika ve Sn. Demirtaş 19 dakika reklam süresi satın almışlardır (AGİT, 2014, s. 21).

Dolayısıyla 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri seçim bütünlüğünün tüm kriterlerini yerine getirmekten uzak kalmıştır. Her ne kadar seçimlerin idaresi, seçmen kaydı, adayların belirlenmesi, oy sayımı ve sonuçların açıklanmasına ilişkin olarak seçimlerin demokratik karakterine büyük ölçüde olumsuz etki eden bir olay yaşanmasa da, kamu kaynaklarının kampanya sürecinde partizanca kullanımı, Erdoğan'ın başbakanlık görevini kampanya süreciyle birleştirerek kendine avantaj sağlaması, adayların medya görünürlüklerindeki bariz eşitsizlikler adil rekabet koşullarını olumsuz etkileyerek seçim bütünlüğüne zarar vermiştir.

Haziran ve Kasım 2015 genel seçimleri

İkinci Bölüm’de ele aldığımız üzere 7 Haziran 2015 seçimleri AKP’nin meclis çoğunluğunu ilk kez kaybetmesiyle sonuçlanmıştır (Sayarı, 2016). Bunun sonucunda AKP, ilk defa, diğer partilerle koalisyon görüşmeleri yapmak durumunda kalmıştır. Erdoğan’ın müdahaleleri sonucunda koalisyon görüşmeleri sonuçsuz kalınca, seçmenler yoğun bir çatışma ortamında 1 Kasım 2015 tarihinde tekrar sandık başına gitmişlerdir. Bu seçimde AKP, oyların %49,5’ini alarak parti sistemindeki hâkim konumunu yeniden tesis etmiştir (Tablo 5.3). Seçim bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde 2015 seçimlerinde 2014 yılında seçimlerin demokratik niteliğini olumsuz etkileyen unsurlar daha da derinleşmiş ve aynı zamanda seçim adaletine zarar veren başka meseleler ortaya çıkmıştır.

TABLO 5.3. Haziran ve Kasım 2015 Seçim Sonuçları

Parti	Haziran 2015 (%)	Kasım 2015 (%)	Değişim (%)
AKP	40,9	49,5	+8,6
CHP	25,0	25,3	+0,3
MHP	16,3	11,9	-4,4
HDP	13,1	10,8	-2,3
Bağımsız	1,1	0,1	-1,0
Diğer	3,6	2,5	-1,1

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2015a; 2015b) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

İki seçimde de somut sandık hilesi ya da adayların çeşitli yollarla seçim rekabetine girmelerinin engellenmesi gibi seçim bütünlüğünü temelden sarsacak uygulamalara rastlanmamıştır (Esen ve Gümüşçü, 2016). Ancak, bir önceki bölümde detaylı şekilde incelediğimiz AKP’nin yargı kurumlarında ve diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlarda artan hâkimiyeti seçim sürecinde partiler arasında adil rekabet koşullarını ortadan kaldırmıştır. Seçimlerin idaresinden sorumlu olan YSK’ya üye seçim yöntemi 2010 anayasa referandumunda değiştirilmiş ve Kurul’da iktidar partisinin atadığı üyelerin sayısı ve etkisi arttırılmıştır. Nitekim, 7 Haziran 2015 seçimlerine ilişkin

AGİT raporu da YSK'nın bağımsızlığına ilişkin artan endişeye dikkat çekmiştir:

Seçim idaresi, kurumsal bağımsızlık düzeyi konusundaki endişeler nedeniyle paydaşların güven eksikliğine maruz kalmıştır. Özellikle Adalet Bakanlığı'nın mahkemeler üzerindeki kontrolü güçler ayrılığı ilkesine ters düşmekte ve yargıçların bağımsızlığına gölge düşürmekte, YSK ve İl Seçim Kurulları üyelerinin ve İlçe Seçim Kurulu başkanları için de geçerlidir. Yargıçlara disiplin cezası verme, görevden alma ve yargıçların görevlerini ve görev yerini belirleme yetkisi Adalet Bakanlığı'na ait olduğu için, çalışan yargıçlardan oluşan seçim idaresi üzerinde de kontrol sahibi olduğu yolunda endişeler bulunmaktadır (AGİT, 2015a, s. 8).

17 Haziran 2015 seçimlerinde, özellikle kampanya sürecinde, siyasi partiler arasında adil rekabeti engelleyen pek çok uygulamaya dair yapılan şikâyet başvuruları YSK tarafından reddedilmiştir.⁷ AGİT raporu (2015a), YSK ve alt kademelerdeki seçim kurullarının bu şikâyetleri dikkate almamasının, kampanya sürecinin genel yasallığını ve adillliğini zedelediğini belirtmektedir.

Özellikle kampanya sürecinde siyasi partiler arası adil rekabeti olumsuz etkileyen birçok uygulama, seçimleri demokratik kriterlerden uzaklaştırmıştır. Örneğin, seçim kampanya süreçleriyle ilgili açık kısıtlayıcı hükümler olmasına rağmen, iktidar partisi açılış ve temel atma gibi kamusal faaliyetler aracılığıyla seçim kampanyasına muhalefet partilerinden çok daha erken başlama imkânı bulmuştur (AGİT, 2015a). Kampanya döneminde ise muhalefet partilerinin bazı mitingleri, cumhurbaşkanı veya başbakan için düzenlenen etkinliklerle çakıştığı için ya kısıtlanmış ya da iptal edilmiştir.

AKP'nin devlet aygıtını ve yerel yönetimleri kontrol etmesi de seçim sürecinde iktidar partisine rakipleri karşısında bazı

7 AGİT raporuna göre, kampanya sürecinde siyasi partiler arasındaki fırsat eşitsizliğine ilişkin olarak muhalefet partileri, adaylar ve bir vatandaş tarafından toplam on üç şikâyetle bulunulmuştur.

avantajlar sağlamıştır. Örneğin, birçok vali şehirlerinde muhalefet partilerinin seçim afişlerini kaldırtmış; iktidar karşıtı afiş ve diğer materyallere emniyet güçleri tarafından el konulmuştur (AGİT, 2015a). Benzer şekilde, bazı yerel mahkemeler muhalefet partilerinin afişlerini kaldırtma kararı almıştır. AKP tarafından yönetilen belediyelerin başkanları, bölgelerindeki büyük işletmelere kampanya süreçlerinde muhalefet partilerine kampanya yürütecekleri alan tahsis etmemeleri için baskıda bulunmuşlardır.⁸

2014 seçimlerinde Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra anayasal sınırlar içerisinde hareket etmeyerek kampanya sürecinde aktif rol oynaması da kampanya dönemini iktidar lehine etkilemiştir. Özellikle Haziran 2015 seçimlerinde, anayasal olarak görevini tarafsız şekilde yapmakla yükümlü olan Cumhurbaşkanı Erdoğan, devlet başkanı sıfatıyla katıldığı etkinliklerde hükümeti överek muhalefet partilerine yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı web sitesinde “açılış töreni” olarak anılan bu tür etkinlikler resmî kampanya sürecinin başlamasından sonra “halkla buluşma” adı verilmiştir (AGİT, 2015a). Bu tarz uygulamalar kampanya sürecine ilişkin kuralların açık ihlali olduğu halde YSK, muhalefet partilerinin bu konudaki başvurularını ve taleplerini reddetmiştir (AGİT, 2015a).

Kampanya finansmanına ilişkin şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlayan kuralların ve yaptırımların bulunmayışı da Türkiye’de seçimlerin adil rekabet koşullarında yapılmasına engel olmuştur. Özellikle, kamu kaynaklarının iktidar partisi tarafından kampanya sürecinde, herhangi bir denetleme olmadan kullanılması muhalefet partilerini dezavantajlı konuma düşürmüştür. Örneğin, seçimlerden hemen önce yapılan düzenlemeyle, başbakanın yararlandığı örtülü ödenekten cumhurbaşkanı da yararlanma hakkı kazanmıştır. Nisan 2015’te bu harcamaların tutarı 51.500.000 TL iken, Mayıs ayında iki katından fazla bir

8 Örneğin Rize Belediyesi, MHP’nin kampanya amacıyla kiraladığı bir düğün salonunu gerekli yasal dokümanların olmadığını gerekçe göstererek kapatmıştır (Oda TV, 2015).

artışla 109.000.000 TL civarında harcama yapılmıştır (Toker, 2015b). Bu harcamalar, kamu kaynaklarının kampanya finansmanı için iktidar tarafından kullanıldığına yönelik kamuoyu şüphelerini arttırmıştır.

Medyaya erişimdeki adaletsizlik bu seçimde de sürmüş, kampanya sürecinde iktidar partisi hem görsel hem de yazılı medyada muhalefet partilerine göre oldukça fazla oranda görünür olmuş ve televizyon kanallarına daha fazla reklam vermiştir. AGİT raporunun verilerine göre, TRT 1 haber programlarında yayın süresinin %46'sında iktidar partisi yanlısı taraflı bir habercilik yapılmıştır (AGİT, 2015a).

Seçimlerin hakkaniyeti konusunda daha kaygı verici olan ise kampanya esnasında başta HDP olmak üzere muhalefet temsilcilerine yönelik artan saldırılardır. Örneğin, 18 Mayıs 2015'te Adana ve Mersin'de HDP il başkanlıklarının bulunduğu binalarda patlamalar meydana geldi. Haziran ayında seçim kampanyalarının kapanış haftasında HDP mitinglerine iki ciddi saldırı gerçekleşti. Bu saldırıların ilkinde kalabalık bir grup, HDP'nin 4 Haziran'daki seçim öncesi mitingine saldırarak otuz sekiz kişinin yaralanmasına sebep oldu. Ertesi gün ise HDP'nin Diyarbakır mitingi sırasında meydana gelen patlamada üç kişi hayatını kaybetti ve yüzden fazla kişi yaralandı. İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) raporuna göre (2015) Mart ve Haziran 2015 arasında HDP'ye yönelik 176 saldırıda beş kişi yaşamını yitirdi ve 522 kişi ise yaralandı. Bir muhalefet partisine yönelik çok sayıda saldırının gerçekleşmesi ve faillerin adalet önüne çıkarılmasında yavaş hareket edilmesi saldırıların caydırılmasını engellemiştir (Sözeri, 2015). %10 barajını geçmek için kıyasıya bir mücadeleye giren HDP'nin kampanya yürütme gücü azalmış, bazı seçmenler bu nedenle HDP mitinglerinden güvenlik kaygısıyla uzak durmuş ve katılanların kimisi zarar görmüştür.

Haziran seçimlerinin HDP'nin görece başarısı ve AKP'nin görece başarısızlığıyla sonuçlanması daha fazla şiddeti tetiklemiştir. AKP Kasım'da yeni bir seçime gitme kararını dayatmış, iki seçim arası dönemde ise AKP hükümeti ve PKK arasındaki

barış süreci sona erdiği için yeniden çatışmaların ve saldırıların yaşandığı bir sürece girilmiştir (O'Connor ve Baser, 2018). Bu kısa kampanya döneminde özellikle Kürt vatandaşların yoğun yaşadığı doğu illerinde yaşanan şiddet olayları siyasi partilerin serbestçe kampanya yapmasına engel olmuştur. Özellikle HDP'nin birçok bürosu hedef alınmış, kampanya broşürleri toplatılmıştır (AGİT, 2015b). Yaşanan çatışma ortamı nedeniyle ilan edilen özel güvenlik bölgelerinde uygulanan sokağa çıkma yasakları serbest kampanya yürütülmesini engellemiştir (AGİT, 2015b).

Bu esnada IŞİD iki büyük saldırıda partinin üyelerini hedef almıştır. Kobani'ye yardım ulaştırmak için Suruç'ta toplanan ve aralarında birçok muhalefet partisi mensuplarının olduğu otuz dört genç Temmuz ayında intihar saldırısında hayatlarını kaybetmişlerdir. Ayrıca muhalif seçmenler Ekim ayında Ankara'da düzenlenen barış mitinginde bir kez daha hedef alınmıştır. İki saldırıda 136 kişi hayatını kaybetmiş, 400'den fazla kişi ise yaralanmıştır (BBC News Türkçe, 2015). Ankara'daki saldırıların ardından artan güvenlik endişeleri sonucunda HDP liderleri Kasım seçimlerinden önce mitinglerini iptal etmişlerdir (Diken, 2015). PKK ile yoğunlaşan çatışma döneminde yüzlerce HDP'li siyasetçinin tutuklanması nedeniyle partinin örgütsel altyapısı oldukça zayıflatıldı (Aydın ve Emrence, 2016). HDP'de siyaset yapan yüzlerce ismin hapse atılması HDP'nin kampanya yapma imkânlarını kısıtlayarak, özellikle iktidar partisi nezdinde partiyi dezavantajlı bir hale sokmuştur.

Çatışmaları sebep gösteren YSK, Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgelerdeki seçmen sandıklarını hükümet yanlısı korucuların hâkim oldukları uzak köylere taşımıştır. Bu yer değiştirme vatandaşların sandıklara erişimini kısıtlamış ve HDP'nin seçim bölgesindeki etkinliğine ket vurmuştur. Ayrıca, PKK ile kolluk kuvvetleri arasında Temmuz 2015'ten sonra patlak veren çatışma ve hükümetin bu minvalde aldığı önlemler nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalan yaklaşık yarım milyon insanın büyük bir kısmı Kasım'dan önce seçmen kaydını yenileyememiştir (AGİT, 2017, s. 6). Son olarak, YSK, Hakkari, Batman, Siirt ve

Nusaybin gibi Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları il ve ilçelerde HDP (ve CHP) adına seçimi takip edecek yüzlerce kişinin sandık başkanlığı ve üyeliğini iptal etmiş, böylece birçok sandığı muhalefet gözetiminden uzak tutmuştur (Cumhuriyet, 2017a).

Kampanya sürecinde yaşanan çatışma ortamı nedeniyle medyaya dönük baskılar da artmıştır. Siyasi partilerin bu süreçte medyadaki görünürlükleri arasında iktidar partisi lehine devam eden eşitsizlik, siyasi partilerin adil rekabet koşulları altında yarışmadıklarını somut şekilde ortaya koymaktadır. AGİT (2015b) gözlemci heyetinin incelemeleri, beş televizyon kanalından üçünün –devlet kanalı TRT 1 dahil olmak üzere– haberlerinde, güncel programlarında ve tartışma programlarında AKP yanlısı bir yayın izlediğini göstermiştir.

2017 halk oylaması

Bu önlemlerle Kasım seçimlerine giren AKP 5 ayda oylarını 5 milyon arttırarak yeniden tek başına iktidar olmayı başardı. Fakat AKP'nin yeniden tek başına iktidara gelmesi siyasi istikrarı sağlamadı ve kısa süre içinde hükümet sistemi tartışması siyasi gündemin ortasına oturdu. Erdoğan her fırsatta yetkileri kısıtlı bir cumhurbaşkanlığını kabul etmeyeceğini, partili ve icracı cumhurbaşkanı olma niyetini ısrarla beyan ediyordu. 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL ile bakanlar kuruluna başkanlık yapma yetkisini kullandı ve tüm yetkileri eline aldı. Ancak OHAL bir ara dönemdi ve bu durumun kurumsallaşması için anayasa ve sistem değişikliği gerekiyordu. Muhalefet partileri arasında yer alan Milliyetçi Hareket Partisi, anayasa değişikliği teklifine AKP grubuyla birlikte destek vererek teklifin referanduma götürecektir çoğunluğa ulaşmasını sağladı (Esen ve Gümüşçü, 2017a). Sonuç olarak, OHAL şartlarında vatandaşlar hükümet sistemine ilişkin anayasa değişikliğini oylamak için 16 Nisan 2017 tarihinde tekrar sandıklara gittiler. Halk oylaması sonucunda cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine evet diyenlerin oy oranı %51,41 olurken hayır oyları %48,59'da kaldı.

Halk oylaması sürecinde oldukça kutuplaşmış bir kampanya süreci yaşanması nedeniyle, oylamaya sunulan düzenlemeler kamuoyunda nesnel kriterler üzerinden tartışılmadı (AGİT, 2017; Esen ve Gümüşçü, 2017a; Aytaç vd., 2017). Yeni sisteme “hayır” diyen pek çok parti, “evet bloku” tarafından terör örgütleriyle işbirliği içerisinde olmakla suçlandı. Kampanya sürecinde artan kutuplaştırıcı dilin yanı sıra, halk oylamasının demokratik standartlar anlamında oldukça geriye gitmesine neden olan uygulamalar hayata geçirildi. 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan başarısız darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL nedeniyle kampanya döneminde temel hak ve özgürlüklerin alanı daha da daraltıldı. OHAL şartları, toplanma özgürlüğünü ve muhalefetin kamusal alanlara erişimini kısıtlamada özellikle etkili oldu. Böylece adaletsiz seçim koşulları derinleşti.

Kampanya sürecine ise “evet” ve “hayır” blokları arasındaki eşitsizlik damgasını vurdu (AGİT, 2017). Devlet bütçesinden karşılanan ve cumhurbaşkanı, başbakan ve diğer bazı kamu görevlilerinin aktif şekilde katıldığı resmî törenler ve açılışlar “evet” oyu için kampanya faaliyetine dönüştü. Devlet bütçesinden finanse edilen resmî törenler vesilesiyle büyük buluşmalar düzenlendi, bu buluşmaların çoğu zorunlu kamu görevlileri ve öğrencilerin katılımıyla mitinglere dönüştü (AGİT, 2017, s. 7-8). Kampanya sürecinde AKP ve MHP kontrolündeki belediyelerin kaynakları da iktidar partisince kullanıldı. Ayrıca kampanya boyunca çeşitli kamu binaları ve belediye otobüsleri “evet” kampanyasının propagandası için kullanıldı (Uludağ, 2017b). Bu tür uygulamalar kampanya finansmanı bağlamında “evet” ve “hayır” blokları arasındaki farkın daha da derinleşmesine neden oldu.

Kamu görevlilerinin “hayır” blokunun kampanya sürecini engelleyici uygulamaları ise adil rekabet koşullarını ortadan kaldırmıştır (AGİT, 2017). Bazı illerde muhalefet partilerinin broşür dağıtmasının ve çeşitli tesisleri kullanmasının engellenmesi ve “hayır” kampanyası düzenleyen kişilerin uğradığı fiziksel saldırılar bu tür uygulamaların başlıcalarıdır. Bu engeller, farklı partilerin ideolojik tutumlarına bakılmaksızın “hayır” kampanyasının tamamını hedef alsa da HDP bu süreçte özellik-

le hedef alınmıştır. AKP'nin, "hayır" oyunun "PKK-HDP bloku-na" yarayacağı yönündeki söylemi sonrasında HDP için kamu-sal alan iyice daralmıştır. Daha önce de anlattığımız üzere HDP eş başkanları on bir HDP milletvekili ile birlikte hapse atılmış; partinin yerel örgütlerinden binlerce yetkili tutuklanmış, so-nuçta partinin etkili bir kampanya yürütmesi engellenmiştir. Kamu görevlileri HDP'nin kampanya şarkısını yasaklamış ve kampanya araçlarına el koyarak partiye yönelik baskıyı arttır-mışlardır (*Gazete Duvar*, 2017a; 2017b).

"Hayır" bloku içerisinde yer alan ancak yasal anlamda örgüt-sel bir yapıdan yoksun kalan siyasi aktörler iktidarın baskılarına karşı özellikle savunmasız kalmışlardır. Örneğin, Meral Ak-şener'in başını çektiği MHP içindeki muhalif grup bu dönem-de birincil hedef haline gelmiştir. Aralarında Ankara, Deniz-li ve Niğde'nin de bulunduğu çeşitli şehirlerde valiler, olağan-üstü hali bahane göstererek referandumda "hayır" kampan-yası yapan muhalif MHP'lilere miting ve toplantı düzenleme izni vermedi (*Cumhuriyet*, 2017b; *Yeniçağ*, 2017). Akşener'in izin alabildiği Çanakkale ve Edirne gibi diğer şehirlerde ise yer-rel makamlar "hayır" destekçilerine kendi tesislerinin kapılarını kapadılar ya da konferans salonlarında lojistik destek sun-mayı reddettiler (T24, 2017).

Ayrıca, siyasi partilere ve derneklere üye yüzün üzerinde ak-tivist, referandum süreci boyunca güvenlik nedeniyle gözaltına alındı (AGİT, 2017). Özellikle bazı illerin valileri olağanüstü ha-li veya kamu güvenliğini gerekçe göstererek, katılma yeterliliği-ne sahip on siyasi partinin mensupları dışındakilerin kampan-yada çalışmalarını ya yasaklamış ya da bu çalışmaların izne ta-bi olması şartını koymuştu. Örneğin Ankara valisi Ocak 2017'de tüm protestoları yasakladı ve başkentteki kamusal alanı referan-duma kadar vatandaşlara kapattı (*Sözcü*, 2017). Kimi yerler-de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine karşı afiş asan kişile-re kamu malına zarar verdikleri gerekçesiyle para cezası kesildi (*Gazete Duvar*, 2017c). Ayrıca, özellikle AKP'nin güçlü olduğu bölgelerde muhalifler kampanya faaliyetleri esnasında hükümet yanlısı kişilerin fiziksel saldırısına uğradı (AGİT, 2017, s. 8).

AGİT gözlemci raporu (2017, s. 11), halk oylaması sürecinde önerilen değişikliklere ilişkin seçmenlerin yeteri kadar bilgilendirilmediğini belirtti. Bu nedenle katılma yeterliliğine sahip partilerin bu boşluğu doldurduğunu ve seçmenlerin bilinçli bir tercihte bulunma kabiliyetlerinin oluşmasına imkân verilmediğini ekledi. YSK sivil toplumun önerilen değişikliklerle ilgili kamuoyuna bilgi vermesinin de önüne geçtiğinden önerilen sisteme yönelik sağlıklı tartışma ortamının oluşmasını da engellemiştir.

Kampanya sürecinde medyaya erişim yönünden önceki seçimlerde yaşanan eşitsizlik, darbe girişimi sonrası kapatılan basın yayın kuruluşları ve tutuklanan gazeteciler nedeniyle daha da derinleşmiştir. TRT 1 de dahil olmak üzere AGİT'in kampanya sürecinde izlediği beş televizyon kanalında "evet" kampanyası yayın süresinin %76'sını doldururken, "hayır" kampanyasına ayrılan sürenin oranı %23,5 ile sınırlı kalmıştır.⁹ "Hayır" blokundan HDP (%0,6) ve MHP muhalifleri ana akım medyada neredeyse hiç yer bulamazken CHP ise %19 ile çok sınırlı yer bulabilmiştir. Yayın sürelerinde görülen bu eşitsizlik ücretli reklamlarda da sürmüştür. AGİT raporuna göre kampanya reklamlarının %64'ü iktidar partisi AKP tarafından alınmıştır. Medyaya erişim anlamında yaşanan bu eşitsizlik RTÜK ve YSK'ya pek çok şikâyetin iletilmesine neden olmuştur. Ancak, 9 Şubat 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yayımladığı kanun hükmünde kararname (*Resmî Gazete*, 2017) YSK'nın tarafsız yayın yapmayan özel yayın kuruluşlarına yaptırım uygulama yetkisini kaldırınca bu şikâyetler sonuçsuz kalmıştır (Esen ve Gümüşçü, 2017a).

Aslında YSK'nın duruşu iktidarın son müdahaleleri göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir. Darbe girişimi sonrası cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle birçok hâkim ve savcının görevine son verilmesiyle Yüksek Seçim Kurulu'nun kompozisyonu da değişmiştir. Kasım 2015 genel seçimlerinden referandum tari-

9 Siyasi parti kırılımları incelendiğinde benzer bir eşitsizlik dikkat çekmektedir: AKP'ye toplam yayın süresinin/alanının %33,5'i ayrılırken, CHP, MHP ve HDP'ye ise sırasıyla %19, %2,3 ve %0,8'i ile çok daha az yayın zamanı/alanı imkânı verilmiştir (AGİT, 2017).

hine kadar sekiz YSK üyesi değiştirilmiş,¹⁰ referandum idaresinin tüm kademelerinde çok sayıda değişiklik olmuştur. Bu esnada dokuz il seçim kurulunun başkanı görevden alınmış, ikisi ise gözaltına alınmıştır.

Sonuçta halk oylaması süresince YSK'nın aldığı birçok karar seçim sürecinin meşruiyetine gölge düşürmüş ve kurumun bağımsızlığı hakkında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Örneğin, YSK kararı ile sivil toplum kuruluşlarının ve derneklerin kampanya sürecinde aktif rol almaları yasaklanmış, kampanya sürecine katılabilecek partilerin sayısıysa on ile sınırlandırılmıştır (AGİT, 2017). Özellikle Kürt vatandaşların yoğun olarak yaşadığı seçim bölgelerinde sandıklar yine HDP'nin kuvvetli olduğu bölgelerden iktidarın oy oranının yüksek olduğu köylere taşınmıştır. Hakkari, Batman ve Siirt'te yüzlerce HDP'li ve CHP'li seçim gözlemcisi YSK kararı ile yetkisiz kılınarak, bu partilerin sandık kurullarında seçimleri izlemesi engellenmiştir (Esen ve Gümüşçü, 2017a; AGİT, 2017).

16 Nisan 2017 halk oylamasında YSK'nın en çok tartışma yaratan kararı ise, oy verme süreci devam ederken oy sayım prosedürlerinde değişiklik yaparak mühürsüz oy pusulalarını AKP'nin isteği üzerine geçerli sayması olmuştur. Mühürsüz oyların ülke genelinde geçerli sayılması daha önce emsali görülmemiş bir karardır.¹¹ Sandıklar kapandıktan sonra alınan bu karar, seçimlerde geniş çaplı hile yapılmasına karşı alınmış bir önlemi kaldırarak tüm süreci hileye açık hale getirmiştir. Yürürlükte olan Seçim Kanunu'yla çelişkili olan bu karar, seçim hilelerinin önlenmesi için elzem bir kuralı iktidar partisinin talebiyle kaldırmıştır. Mühürsüz oy pusulalarının coğrafi dağılımı ve sonuçlara etkisi üzerine elimizde yeterince somut bulgular olmasa da “evet” ve “hayır” blokları arasındaki farkın oldukça az olması nedeniyle YSK tarafından alınan kararın seçim sonuçla-

10 Tüm yeni atanan hâkimler tarafından o hâkimler arasından seçilmiş; beş hâkim görev süresi dolduğu için değiştirilirken, üç hâkim ise gözaltına alındığı için yerine yenileri seçilmiştir.

11 YSK geçmişte çok istisnai durumlarda mühürsüz oy pusulalarının geçerli sayılması lehine karar vermişti, ancak bu tür kararlar belirli oylama merkezleri için ve münferit bazda alınmıştı.

rını etkilediği söylenebilir (Klimek vd., 2017; Esen ve Gümüşçü, 2017a). İki muhalefet partisi, adil olmayan kampanya koşullarına ve başta YSK'nın mühürsüz oy pusulalarını geçerli sayma kararı olmak üzere referandum günündeki diğer usulsüzlüklerle dayanarak sonuçlara itiraz etmişse de sonuç alamamıştır.¹²

OHAL gölgesinde son derece eşitsiz koşullarda gerçekleştirilen halk oylamasından küçük bir farkla “evet” oyu çıkmış ve Türkiye'nin siyasi sistemi değişmiştir. Halk oylamasındaki eşitsiz rekabet koşulları ve özellikle YSK tarafından alınan şaibeli kararlar Türkiye'de seçimlerin meşruiyetini zedelerken, muhalefet partilerinin takip eden seçimlerde çalışmalarının merkezine sandık güvenliğini koymalarına neden olmuştur.

2018 genel seçimleri

2017 referandumu ile Türkiye cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçti. Bu değişiklikten yaklaşık bir yıl sonra iktidarın aldığı kararla 24 Haziran tarihinde baskın seçime gidildi. Aynı süreçte 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ilan edilen OHAL'in, seçimleri de kapsayacak şekilde üç ay daha uzatılması kararlaştırıldı. Böylece 2017 referandumuna benzer bir ortamda, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı ve muhalefet partilerinin baskı altına alındığı bir seçim dönemi geçirildi.

Yapılan seçimlerde Cumhur İttifakı adayı Erdoğan %52 oyla tekrar cumhurbaşkanı seçilirken AKP meclisteki çoğunluğunu kaybetmiştir (Tablo 5.4 ve Tablo 5.5).

İktidar 2018 genel seçimleri öncesinde, seçimlerle ilgili mevzuatta bazı önemli değişiklikler yapmıştır. Bunlardan en önemlisi, siyasi partilerin seçim öncesi ittifak kurmalarına izin veren yasal değişikliktir. Bu değişiklik, seçim ittifakı kuran siyasi partilerin toplam oyunun %10'u aşması durumunda bu barajın altında kalan ittifak içerisindeki diğer partilerin de barajı geçmiş sa-

12 “Evet” ve “hayır” oyları arasında yaklaşık 1.100.000 civarında oy farkı olmasına karşın, CHP karar sonrası yaklaşık 2.500.000 oya itiraz etti. Aynı zamanda YSK'ya binlerce bireysel başvuru da yapılmıştır ve sonuçların iptal edilmesi için hazırlanan çevrim içi bir dilekçe yaklaşık 500.000 imza toplamıştır.

TABLO 5.4. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları

Aday	Destekleyen partiler	Oy oranı (%)
Recep Tayyip Erdoğan	AKP-MHP	52,6
Muharrem İnce	CHP	30,6
Selahattin Demirtaş	HDP	8,4
Meral Akşener	İYİP	7,3
Temel Karamollaoğlu	SP	0,9
Diğer	—	0,2

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2018) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

TABLO 5.5. 24 Haziran Parlamento Seçim Sonuçları

Parti	Oy oranı (%)	Sandalye
AKP	42,6	295
MHP	11,1	49
CHP	22,7	146
HDP	11,7	67
İYİP	10	43
SP	1,3	0
Diğer	1,9	0

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2018) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

yılacağı kuralını getirmiştir. Bu sayede yapılan düzenleme ittifak içerisindeki küçük partiler için baraj sorununu da büyük ölçüde çözmüştür. Yapılan yeni düzenlemelerden sonra Şubat 2018'de AKP ile MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı (AKP-MHP); Mayıs 2018'de de CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi ve Demokrat Parti'den oluşan Millet İttifakı kurulmuştur (CHP-İYİP-SP-DP).

Seçim mevzuatında yapılan değişiklikler sadece ittifak sistemiyle sınırlı kalmamış, iktidar seçimlerin idaresine ve sandık güvenliğine ilişkin de birçok düzenleme yapmıştır. Örneğin, yeni düzenlemeyle YSK'ya sandık bölgelerinde seçmen sayısını belirleme ve seçim bölgelerini birleştirme yetkileri vermiştir. Böylece YSK, seçim sürecinde valilerin güvenlik kaygısıyla iletmiş talepler üzerine, bazı sandıkların yerlerini değiştirmiş ve ya sandıkları birleştirmiştir. Bu işlem ağırlıklı olarak Kürt nüfusun yaşadığı on altı ili ve toplamda 120.000 seçmeni etkilemiştir. Seçmenlerin bu konuda geç bilgilendirilmeleri ve böl-

gede yaşanan lojistik sorunlar seçmen katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

Ayrıca, AKP sandık kurullarının oluşturulma yönteminde de önemli değişikliklere gitti. Önceden siyasi parti adayları arasından seçilerek belirlenen sandık kurulu başkanlarının, devlet memurları arasından kura yöntemiyle belirlenmesi kuralı getirilmiştir. Bu kurala birçok seçim sandığında uyulmadığını tespit eden AGİT gözlemci raporuna göre (2018), sandık kuruluna başkanlık edecek devlet memurları pek çok yerde kura usulü yerine valilik ya da ilçe seçim kurulu tarafından atanmışlardır. Öte yandan, bazı sandık kurulu başkanı atamaları da yasal son tarihten sonra yapılmıştır.

24 Haziran 2018 seçimleri öncesi seçimlere ilişkin yapılan düzenlemeyle, seçmenlerin ihbarıyla da kolluk güçlerinin sandık çevresine gelebilmeleri sağlanmıştır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki seçim çevrelerinde güvenlik güçlerinin seçmenlerin çağrısıyla seçim çevresine girebilmeleri buradaki seçmenlerin oy davranışını değiştirici etki yaratma potansiyelini taşımaktadır. Yeni genelge 2017'deki halk oylamasında yoğun tartışmalara neden olan "mühürsüz oy pusulalarına" ilişkin kararı da mevzuata alarak sandık kurullarınca sehven mühürlenmemiş zarfların geçerli sayılacağını belirtmiştir.

Yukarıda incelenen ve seçim bütünlüğünü olumsuz etkileyen birçok dinamik 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde de özellikle kampanya sürecinde eşitsiz rekabet koşullarına neden olmuştur. İktidar seçim tarihini kendi çıkarları doğrultusunda öne almış, böylece yeni kurulan siyasi partilerin yarış dışı kalmasını amaçlamıştır. Özellikle, MHP'den ayrılan muhaliflerin kurduğu İYİ Parti'nin olası bir YSK kararı ile seçim harici bırakılması ihtimali partiyi arayışa sokmuştur (*BBC News Türkçe*, 2018a). İYİ Parti CHP'den ödünç aldığı on beş milletvekiliyle meclis grubu kurabilmiş ve seçimlere girme yeterliliği kazanmıştır (Sözen, 2019).

Her ne kadar İYİ Parti-CHP işbirliği AKP'nin rekabeti daraltma planını boşa çıkarmışsa da Cumhur İttifakı kamu kaynaklarını kampanya esnasında kendi lehine kullanarak yine de adil

rekabet koşullarını ortadan kaldırmıştır. Kampanya döneminde Cumhurbaşkanı Erdoğan, devlet kaynakları kullanılarak düzenlenen açılış törenlerini kendi şahsi kampanyasına dönüştürmüştür. Ayrıca seçim mevzuatında yasak olmasına rağmen, kampanyanın son on gününde çok sayıda hükümet yetkilisi, AKP hükümetinin başarıları üzerinden propaganda yapmaya devam etmiş ve aralarında ordu mensubu ve hâkimlerin de olduğu birçok devlet memuru seçim kampanyasına aktif olarak dahil olmuştur (AGİT, 2018). Örneğin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir konuşmasında CHP adayı Muharrem İnce'ye dönük eleştirilerini 2. Ordu Komutanı İsmail Metin Temel alkışlamış ve başta İnce olmak üzere muhalif çevrelerce eleştirilerin hedefi olmuştur (*BBC News Türkçe*, 2018b).

İktidar partisinin seçimler öncesi medya üzerinde artan hâkimiyeti de partiler arasındaki rekabet sürecinin eşitsiz koşullar altında geçmesine katkıda bulunmuştur. Seçimlerden hemen önce, bir önceki bölümde detaylı olarak incelendiği üzere, Doğan Medya Grubu'nun iktidara yakın Demirören Holding'e satışının gerçekleşmesiyle birlikte ana akım medya neredeyse tamamen iktidarın kontrolüne geçmiştir (T24, 2018). AGİT gözlemci raporunun sunduğu veriler de kampanya sürecinde medyaya erişim ve görünürlük anlamında iktidar ve muhalefet adayları arasında gözle görülür bir eşitsizlik olduğunu göstermektedir. AGİT gözlemci raporuna göre:

Kampanya dönemi boyunca, izlenen beş televizyon kanalından dördü (devlete ait *TRT 1* ve özel *A Haber*, *CNN Türk* ve *Show TV*) Sayın Erdoğan ve AKP'ye ayrıcalık göstermiş, çoğunlukla parti ve cumhurbaşkanı adayına birlikte yer vermiş ve toplam haberler ve güncel gelişmelerin konu edildiği programlar süresinin yüzde 50,4'ünü onlara ayırmıştır. Buna karşın, bu kanallar Sayın İnce'ye sırasıyla programlarının yüzde 28,2'sinde yer verirken, Sayın Akşener'e yüzde 6'sında yer vermişlerdir (AGİT, 2018, s. 21).

Benzer bir eşitsizlik devlet televizyonu olan *TRT 1*'de yayımlanan bedelli siyasi reklamların dağılımına da yansımıştır. Siya-

si reklamların %70'i Erdoğan ve AKP'ye ayrılırken, %9'u İnce ve CHP'ye ayrılmıştır (AGİT, 2018, s. 21). Diğer cumhurbaşkanı adayları ise İnce'den de düşük oranlara sahiptir.

Kampanya süresince medyaya eşitsiz erişim ve kamu kaynaklarının iktidar partisi tarafından partizan şekilde kullanılması dışında muhalefet partilerine yönelik saldırılar da seçim sürecini demokratik standartlardan uzaklaştırdı. HDP başta olmak üzere, CHP, İYİP ve SP kampanya binalarına saldırılar yaşandı. HDP temsilcilerinin paylaştığı bilgiye göre kampanya döneminde 394 partili gözaltına alındı (AGİT, 2018). HDP'nin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş'ın tutuklu yargılanması partinin kampanyasına büyük darbe vurdu (Sözen, 2019; Esen ve Yardımcı-Geyikçi, 2019). İktidarın muhalefet seçmenlerine yönelik tehdit içeren ifadeleri de seçim bütünlüğünü olumsuz etkiledi. Örneğin, 21 Haziran 2018 tarihinde içişleri bakanı CHP seçmenine HDP'ye oy vermekten kaçınmalarını, aksi takdirde bunun sorumluluğuna katlanacaklarını ifade etmiştir (Birgün, 2018a).

2019 yerel seçimleri

2018 genel seçimlerinin üzerinden henüz bir sene geçmeden yapılan yerel seçimlerde de Cumhur İttifakı, ulusal ve yerel kaynakları kampanyasında seferber etti. 2019 yerel seçimleri ekonomik göstergelerde yaşanan bozulma nedeniyle iktidar blokunun performans meşruiyetinin azaldığı bir ortamda yapıldı (Yavuzylmaz, 2021). Muhalefet partileri İstanbul ve Ankara gibi 1994'ten beri İslâmcı partilerin yönettiği büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanarak AKP'ye kurulduğu günden beri en ağır seçim yenilgisini yaşattılar (Esen ve Gümüşçü, 2019; Esen ve Yavuzylmaz, 2023; Yavuzylmaz, 2021). Fakat rejimin rekabetçi otoriter yapısı sadece kampanya dönemini değil, seçim akşamı ve hatta sonrasındaki siyasi süreci de şekillendirdi.

2014 yılından beri düzenlenen her seçimde olduğu gibi, iktidar bloku bu seçimde de medya üstündeki kontrolünü, devlet kurumlarını partizan bir şekilde işletebilmesini ve kaynakla-

ra olan eşitsiz erişimini kullanarak muhalefet partileri karşısında ciddi bir avantajla kampanya dönemine başladı. Başta TRT olmak üzere birçok basın kuruluşu iktidar partisinin adaylarına daha fazla zaman ayırırken, muhalefet partilerinin desteklediği adayları sistematik olarak göz ardı ettiler (Esen ve Gümüşçü, 2019). Ekranlara nadiren çıkarılan muhalif siyasetçiler sert sorulara ve karalama kampanyalarına maruz kalırken, başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP lideri Devlet Bahçeli olmak üzere iktidar blokundan isimlere en ufak bir eleştiri bile yöneltilmedi. Tarafsız olması gereken devlet görevlileri de birçok seçim bölgesinde iktidar lehine kampanyaya katılırken, muhalefet partilerinin mitingleri özellikle AKP'nin güçlü olduğu yerlerde polis ve AKP'li belediye görevlileri tarafından engellenmeye çalışıldı. Ayrıca seçim günü Kürt seçmenlerin yoğun yaşadığı seçim bölgelerinde güvenlik güçlerinin oy kullanma ve sayım sürecine müdahaleleri de ciddi şaibelere yol açtı.

Tüm bu eşitsizliklere rağmen muhalefet partileri ortak aday stratejisi izleyerek ve ittifaklar kurarak 11 büyükşehirde AKP'yi yenmeyi başardı. Bu seçimleri önceki seçimlerden ayırt eden sadece bu beklenmedik başarı değil aynı zamanda AKP'nin seçim sonuçlarına verdiği tepki oldu. AKP, iktisadi çıkar beklenmelerinin ve siyasi desteğinin görece zayıf olduğu yerlerde kaybettiği seçimleri kabullenirken, düşük bir farkla kaybettiği ve özellikle siyasi açıdan önemli gördüğü bölgelerde süreci kendi lehine çevirmek için büyük gayret sarf etti. İktidar partisi söz konusu yerlerde seçimlerin tekrarı, yeniden sayım ya da kazananların göreve başlamalarını engelleme gibi stratejileri uyguladı. Hükümet yanlısı medya başvurulmuş anti-demokratik hamlelere kamuoyu desteği sağlarken, YSK gibi siyasallaştırılmış kurumlar bu stratejide kilit rol oynadı (Esen ve Gümüşçü, 2019). YSK iktidarın desteklediği adayların düşük oy farklarıyla seçimi kazandığını hızlıca ilan ederken, muhalif adayların az farkla kaybettiği yerlerde oyların tekrar sayılmasına yönelik başvuruları reddetti.¹³ Aynı YSK, iktidarın desteklediği adayla-

13 Örneğin İYİ Parti'nin on beş ilçede geçersiz oyların sayılmasına yönelik başvurusu YSK tarafından reddedildi (Andaç, 2019).

rın az farkla seçimi kaybettiği durumlarda ise oyların tekrar sayılmasına ve hatta oylamanın tekrarlanmasına hükmetti.

Bu kararların en önemlisi elbette İstanbul seçimleriydi. Seçmen deposu olması ve ekonomik ağırlığı nedeniyle İstanbul AKP için özel bir yere sahiptir. Bu nedenle seçim akşamı parti, iktidar kontrolündeki Anadolu Ajansı'nın verileri ışığında İstanbul'da Cumhur İttifakı adayı Binali Yıldırım'ın büyükşehir belediye başkanlığını kazandığını ilan etti. Muhalefetin adayı Ekrem İmamoğlu ise aynı akşam düzenlediği basın toplantılarıyla, açıklanan sonuçların gerçeği yansıtmadığını iddia etti. Birkaç gün sonra YSK'nın açıkladığı kesin sonuçlar seçimi İmamoğlu'nun kazandığını gösterince, iktidar partisi bu sefer de seçimlerin tekrarına yönelik adımlar atmaya başladı.

Sonuçlar açıklandıktan sonra AKP, ilk olarak, geçersiz oyların tekrar sayılması için YSK'ya başvurdu. Yapılan sayımda sonuç değişmeyince iktidar partisi tüm İstanbul ilçelerinde oyların yeniden sayımı için başvuruda bulundu. İktidar partisinin yeniden sayım başvurusu böyle bir sayımı gerektirecek somut bir kanıt olmadığı gerekçesiyle YSK tarafından reddedildi. İmamoğlu'nun bu süreçte mazbatasını alıp göreve başlamasına karşın, AKP'nin seçim sonuçlarını geçersiz hale getirme çabaları sona ermedi. 6 Mayıs günü YSK çok tartışmalı bir karara imza attı ve AKP'nin sandık kurullarının oluşturulmasında usulsüzlük yapıldığına yönelik itirazını kabul ederek İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinin tekrarına karar verdi. YSK'da dörde karşı yedi oyla kabul edilen kararın temel gerekçesi ise sandık kurulu başkan ve üyelerinin kanunun açık hükmüne rağmen kamu görevlisi olmamasıydı.¹⁴

Oysaki YSK, sandık kurullarını seçimden aylar önce oluşturmuş ve oluşturulan sandık kurullarına iktidar partisinden herhangi bir itiraz gelmemişti. Aynı zamanda, muhalefet partileri

14 YSK, ayrıca 108 sandıkta oy sayım cetvelindeki usulsüzlüğü ve 706 kısıtlı/ölü/zihinsel özürlü seçmenin oy kullanmasını, tek başına seçim sonucuna müessir olmamakla birlikte, sandık kurulu başkanlarının kanuna aykırı biçimde belirlenmesi ile beraber değerlendirildiğinde, seçimin güvenilirliğini ortadan kaldıran, seçim güvenliğini zedeleyici unsurlar olarak nitelendirip iptal kararında gerekçe yaptı.

tarafından benzer gerekçelerle başka seçim bölgelerinde yapılan itirazlar YSK tarafından reddedilmişti. Örneğin, YSK, sandık kurullarının aynı şekilde oluşturulduğu Mustafakemalpaşa ilçesi için İYİ Parti'nin yaptığı seçim yenilenmesi başvurusunu reddetti (*Cumhuriyet*, 2019). Bu tutarsızlık YSK kararında siyasi nedenlerin belirleyici olduğunu ortaya koyarken karar hukuki açıdan da sorulara yol açtı. Seçim günü belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeleri birlikte oylanmasına karşın, YSK'nın aldığı karar uyarınca yalnız büyükşehir belediye başkanlığı seçimi iptal edilmiştir. Aynı sandık kurullarıyla gidilen ilçe belediye başkanlığı ve belediye meclis seçimlerinin sonuçları ise geçerli sayılmıştır. İktidar blokunun İstanbul belediye meclisinde çoğunluğu kazanmış olması bu kararın siyasi bir karar olduğu izlenimini daha da kuvvetlendirmiştir.

YSK'nın yerel seçimlerden sonra HDP'nin kazandığı belediyelere yönelik aldığı kararlar da seçimleri tartışmalı hale getirmiştir. YSK, bazı belediyelere seçilen eş başkanların kanun hükmünde kararnameyle kamu görevinden ihraç edildiği gerekçesiyle mazbatalarını vermemiş ve onların yerine başkanlığı ikinci parti olan AKP adaylarına vermiştir (Tepe ve Alemdaroğlu, 2021). Bu kararı ilginç kılan ise HDP'nin adaylarının adaylık başvurularının da seçim öncesi YSK tarafından incelenerek onaylanmış olmasıdır (Esen ve Gümüşçü, 2019). Kendi verdiği kararı yok saymak pahasına YSK seçimin galibini AKP lehine değiştirmiştir.

Mazbataları YSK tarafınca verilmiş diğer HDP'li başkanlar ise takip eden süreçte belediyeleri kaybettiler. HDP'nin %62 oyla kazandığı Diyarbakır, %56 oyla kazandığı Mardin ve %53 oyla kazandığı Van büyükşehir belediyelerine, belediye başkanları hakkında savcılarının yürüttüğü soruşturmalar gerekçe gösterilerek 19 Ağustos 2019'da kayyum atandı. Böylelikle demokratik meşruiyete sahip seçilmiş belediyeler iktidarın kontrolüne geçmiş oldu.¹⁵ Söz konusu kayyum politikası sonraki aylar-

15 Yapılan kayyum atamaları seçimlerden sonra da devam etmiş ve süreç sonunda, seçimler üzerinden bir yıl geçmeden, HDP tarafından kazanılan altmış beş belediyenin sayısı on dokuza düşmüştür.

da birçok HDP'li belediye başkanının görevden alınmasıyla devam etti. Elbette bu durum rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarın sandıktan çıkan sonuçlara saygı göstermesi kuralıyla çelişiyordu. Bu nedenle her ne kadar ülke genelinde seçim süreçleri halen anlamlı olsa da rekabetçi otoriter rejimin Kürt nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde hegemonik seçimli otoriterliğe yakınsadığını iddia etmek yanlış olmaz.

2023 genel seçimleri

2019 yerel seçimlerinden kısmi bir yenilgiyle çıkan AKP 2023 seçimlerine ağır ekonomik koşullar ve depremın yarattığı yıkımla girdi. Bu durum, muhalefetin seçimleri kazanma umudunu besledi. 2023 seçimlerine giderken ekonomik ve siyasi koşulları, muhalefet ve iktidar stratejilerini bir sonraki bölümde daha detaylı biçimde inceleyeceğiz. Ancak bu kısımda AKP'nin seçim yarışını etkileyen adım ve uygulamalarının üzerinde durmak istiyoruz. Nitekim 2023 seçimlerinden önce Türkiye'de seçim koşullarını adaletsiz kılan ve iktidara yeni avantajlar sağlayan pek çok gelişme yaşanmıştır.

AKP-MHP ittifakı 2022 yılında seçim kanunu ve diğer kanunlarda birtakım düzenlemeler yaparak, ittifak sistemine ve ülke barajının düşürülmesine yönelik maddelerin yanında kampanya sürecinde adil rekabeti ve seçim günü sandık güvenliğini olumsuz etkileyecek değişiklikler getirdiler.¹⁶ Örneğin, yeni düzenlemeyle seçim yasaklarına ilişkin “başbakan” ibaresini kaldırıp metinde “bakanlara ilişkin yasaklar” olarak değiştirmişlerdir. Başbakanlık makamının kaldırılması nedeniyle yapıldığı iddia edilen bu değişiklik, artık partili olan cumhurbaş-

16 2022 yılında seçim kanununda yapılan düzenleme, %10 barajını %7'ye düşürmüş ve 2017 yılında yapılan ittifak sisteminde ittifak içerisindeki siyasi partilerin ittifakın toplam oyundan aldıkları payı ortadan kaldırarak her partinin o seçim bölgesinde aldığı oy kadar TBMM'ye temsilci göndermesi kuralını getirmiştir. Bu düzenlemeyle iktidar bloku, önümüzdeki seçimlere ittifak yaparak girmeyi düşünen muhalefet partilerinin arasındaki koordinasyonu bozmayı amaçlamaktadır. Yapılan değişiklikle ittifak içindeki partilerin ayrı listelerle seçimlere katılarak milletvekili çıkarmaları zorlaştırılmıştır.

kanını kapsamadığından kampanya döneminde kamu kaynaklarının cumhurbaşkanınca partizan biçimde kullanımının önünü tamamiyle açmıştır.

Söz konusu seçim kanunu önceden il ve ilçe sandık kurulu başkanları o il ve ilçedeki en tecrübeli hâkimlerin atanmasını öngörürken, yeni düzenlemede bu sistem değiştirilmiş; il ve ilçe seçim kurulu başkanlarının ve asıl üyelerinin o il ve ilçe merkezinde görev yapan ve birinci sınıfa ayrılmış hâkimler arasından çekilecek kura ile belirlenmesi kuralı getirilmiştir.¹⁷ Türkiye’de Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nun yapısı ve hâkimlerin coğrafi ve kürsü teminatından yoksun oldukları beraber düşünüldüğünde, seçim sürecinde ilk itiraz mercii olan il ve ilçe seçim kurullarının kura yöntemi ile belirlenmesi sandık güvenliği ve seçim meşruiyeti açısından risk taşımaktadır.¹⁸

Öte yandan AKP yine 2022 yılında medya ve sosyal medyayı daha derinden kontrol edebilmek için kamuoyunda “dezenformasyon yasası” olarak bilinen bir düzenlemeyi yasalaştırdı. Yeni düzenlemeyle son derece muğlak ve yoruma açık “halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma” fiili ceza kanununda suç olarak tanımlandı ve bu fiili gerçekleştirenlerin bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılması öngörüldü (Esen, 2022b). Bunun yanında, yeni düzenlemeyle Basın İlan Kurumu ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu gibi tamamen iktidarın kontrolünde olan düzenleyici ve denetleyici kurumların yetkileri, internet haber sitelerini ve sosyal medya platformlarını kapsayacak şekilde genişletildi. Ulusal basın büyük oranda iktidar güdümünde olduğu için yapılan bu düzenleme ile AKP muhalif aktörlerin görece daha yaygın olduğu dijital mecraı kısıtlamayı hedefledi. Bu yasal düzenlemeler ilk meyvelerini deprem sonrasında verdi ve iktidarın deprem sonrası arama kur-

17 Yeni düzenlemeyle birlikte hâkimlere yazılı dilekçe ile kuradan çekilme imkânı da tanınmaktadır. Bu madde özellikle küçük bölgelerde iktidar partisine yakın olmayan hâkimlere baskı yapılarak bu hâkimlerin süreç dışı bırakılması ihtimalini gündeme getirmiştir.

18 Yeni düzenlemede ortaya çıkan bir başka belirsizlik ise Ocak 2022’de göreve gelen ve 2024 yılına kadar görev yapacak hâkimlerin görevlerine devam edip edemeyecekleridir.

tarma faaliyetlerindeki yetersizliğini dillendiren sosyal medya kullanıcıları göz altına alındı ve bazıları tutuklandı (Euronews, 2023a).

Bu adımlarla yetinmeyen iktidar, 2023 seçimlerinde kendisine güçlü rakip olabilecek aday ve partileri yargıyı araçsallaştırarak seçim yarışından düşürmeye yönelik adımlar attı. Bu bağlamda Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın HDP'ye açtığı kapatma davasından daha önce bahsetmiştik. Bu dava 2023 seçimlerinde rekabet koşullarını kuşkusuz olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, 2023 yılının Ocak ayında kapatma davası devam ederken Anayasa Mahkemesi savcının talebi üzerine partinin hazine yardımını kesmesi halihazırda kısıtlı olan finansal kaynakları partinin elinden bütünüyle almıştır (Sayın, 2023). HDP'nin seçim senesinde hazine yardımı alacağı tarihten hemen önce yapılan bu başvuru da yargının adil demokratik rekabeti ortadan kaldırmak için araçsallaştırıldığının göstergesi niteliğindedir. İktidar blokunun aksine muhalefet partilerinin kamu kaynaklarına erişimleri kısıtlı olduğu için, her sene aldıkları hazine yardımı masraflarının önemli bölümünü karşılamak için kullanılmaktadır. Her ne kadar bu karar Anayasa Mahkemesi'nin iki üyesinin karar değiştirmesiyle geri alınmışsa da devam eden kapatma davası nedeniyle HDP 2023 seçimlerine kendi ismiyle girmedigi için sonuç değişmemiştir. HDP Yeşil Sol Parti (YSP) ismiyle seçimlere girmek durumunda kalmış, HDP'nin yeni isim ve logoyla seçime girmesi ise iki önemli dezavantaj doğurmuştur. İlki partinin kısıtlı mali ve örgütsel kaynaklara rağmen oy pusulasındaki bu değişikliği seçmenine anlatma mecburiyetidir. İkincisi ise YSP yeni kurulmuş parti olması sebebiyle, HDP'nin aksine, sandık kurullarında üye bulundurma hakkına sahip değildir. Bu durum özellikle Kürt seçmenin ağırlıklı olduğu ve diğer muhalif partilerin zayıf olduğu seçim bölgelerinde iktidar lehine bir durum yaratmıştır (Evrensel, 2023a).

Daha önce ele aldığımız üzere, 2023 seçimlerine aylar kala iktidar cumhurbaşkanlık yarışının en önemli aday adaylarından İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'na

dava açmış, mahkeme de İmamoğlu için siyasi yasak kararı vermiştir (Birgün, 2022a). Kararın istinaf mahkemesi ve Yargıtay tarafından onaylanması durumunda İmamoğlu da siyasi yasaklı olma riskini taşımaktadır. Bu risk nedeniyle 2023 seçimlerine gidilirken muhalefetin en güçlü aday adayı yargı tarafından yarış dışı bırakılmıştır.

2023 genel seçimleri açısından bir diğer önemli tartışma da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Anayasa'da belirtilen iki dönem kuralı nedeniyle cumhurbaşkanı olup olamayacağı konusu oldu. Bu çerçevede iktidara yakın hukukçular 2017 Anayasa referandumu sonrasında sistemin değiştiğini ve bu nedenle cumhurbaşkanının bu yeni durumda ikinci kez aday olmasının önünde bir engel olmadığını iddia ederken, diğer hukukçular 2014 yılında aday olup seçilen cumhurbaşkanının adaylığının ancak TBMM'nin erken seçim kararı almasıyla mümkün olabileceğini savundular. Anayasa hükmünde iki dönem kuralını belirten maddenin aynı şekilde korunmuş olması ve istisna yaratacak bir değişiklik getirilmemiş olması nedeniyle Erdoğan'ın adaylığı hukuken tartışmalıydı, ancak YSK Erdoğan'ın adaylığını ivedilikle onayladı ve hukuka aykırı olduğu haldе muhalefet partileri bu konunun üzerine gitmemeyi seçtiler.

2018 seçimlerinde olduğu gibi muhalefet partileri 2023 seçimlerine de ittifaklarla girdiler. AKP, MHP, BBP, Yeniden Refah Partisi, HÜDA-PAR ve DSP'den oluşan Cumhur İttifakı'nın adayını ise Cumhurbaşkanı Erdoğan oldu. CHP, İYİ Parti, Deva, Gelecek, SP ve DP'den oluşan Millet İttifakı'nın adayını Kemal Kılıçdaroğlu YSP (HDP), TIP, TKP gibi sol partilerden oluşan Emek ve Özgürlük İttifakı tarafından da desteklendi. Bu iki adayın yanında Zafer Partisi gibi milliyetçi partilerden oluşan Ata İttifakı da Sinan Oğan'ı cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdi. Memleket Partisi lideri Muharrem İnce de herhangi bir ittifaka dahil olmadan adaylığını ilan etmiş ancak seçimlere az bir süre kala adaylıktan çekilmiştir. Böylelikle üç cumhurbaşkanı adayı 2023 seçimlerinde yarıştı. Meclis seçimleri içinse Millet İttifakı belli seçim bölgelerinde ortak liste ile seçime girdi.

Türkiye bu koşullar altında 14 Mayıs Pazar günü sandık

TABLO 5.6. 2023 Cumhurbaşkanlığı 1. ve 2. Tur Seçim Sonuçları

Aday	İttifak	1. Tur (%)	2. Tur (%)	Fark (%)
Recep Tayyip Erdoğan	Cumhur İttifakı	49.52	52.18	2.66
Kemal Kılıçdaroğlu	Millet İttifakı-Emek ve Özgürlük İttifakı	44.88	47.82	2.94
Sinan Oğan	Ata İttifakı	5.17	Erdoğan'ı destekledi	-
Muharrem İnce	-	0.43*	Tarafsız kaldı	-

(*) İlk tur seçimleri öncesi adaylıktan çekildi.

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2023) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

başına gitti. Her ne kadar muhalefet bloku Erdoğan'ı ilk turda %50 barajının altında tutarak cumhurbaşkanlığı seçimlerini ikinci tura taşısa da anketlere dayalı beklentilerinin aksine Cumhuriyet İttifakı adayı cumhurbaşkanlığı seçimini rakibine göre önemli bir farkla önde tamamladı (Tablo 5.6). Bu sonuçlarla Türkiye tarihinde ilk kez cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçimleri için tekrar sandık başına gitti. 28 Mayıs 2023 tarihinde yapılan 2.tur cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı'nın adayı Erdoğan oyların %52,2'sini alarak cumhurbaşkanı seçildi (Tablo 5.6).

Parlamento seçimlerinde ise AKP 2018 yasama seçimlerine kıyasla oy oranında önemli ölçüde düşüş yaşamasına rağmen Cumhuriyet İttifakı TBMM'deki çoğunluğunu korumayı başardı (Tablo 5.7).

Demokratik seçim standartları üzerinden değerlendirildiğinde 2023 genel seçimleri kampanya döneminde de önceki seçimlerdeki benzer adil rekabet koşullarını ortadan kaldıran pek çok uygulama tekrarlandı. Bunlardan en belirgin olanı kamu kaynaklarının iktidar ittifakı tarafından partizan şekilde kullanılması ve başta cumhurbaşkanı olmak üzere kamu görevlilerinin kampanya yasaklarından muaf şekilde resmî görevlerini ifa ederken kampanya faaliyetlerinde bulunmalarıydı. Örneğin cami ve diğer altyapı açılışlarında cumhurbaşkanı ve diğer

TABLO 5.7. 2023 Yasama Seçim Sonuçları

Parti	2023 (%)	2023 Sandalye	2018 (%)	2018 Sandalye	Oy değişimi (2023-2018)	Sandalye değişimi (2023-2018)
Cumhur İttifakı						
AKP	35.6	263	42.6	295	-7	-32
MHP	10.1	50	11.1	49	-1	1
YRP	2.8	5	—	—	—	—
HÜDA-PAR	AKP ile ortak liste	4	—	—	—	—
DSP	AKP ile ortak liste	1	—	—	—	—
Toplam	49.5	323	53.7	344	-4.2	-21
Millet İttifakı						
CHP	25.3	130	22.7	146	2.6	-15
IYIP	9.7	44	9.96	43	-0.26	0
GP	CHP ile ortak liste	10	—	—	—	—
DEVA	CHP ile ortak liste	15	—	—	—	—
DP	CHP ile ortak liste	3	—	—	—	—
SP	CHP ile ortak liste	10	1.34	—	—	—
Toplam	34.9	212	34	189	0.9	23
Emek ve Özgürlük İttifakı						
YSP	8.8	61	11.7	67	-2.9	—
TİP	1.7	4	—	—	—	—
Toplam	9.8	65	—	67	—	-2
Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2023) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.						

kamu görevlileri muhalefete sert eleştiriler getirerek Cumhur İttifakı ve adayına oy istediler (Artıngerçek 2023; Hürriyet 2023).

AGİT gözlemci raporuna da yansıyan İstanbul ve Samsun'da kamu görevlilerinin kampanya etkinliklerine kamuya ait araçlarla katılımı; Antalya ve Erzurum gibi illerde iktidar mitinglerine kamu araçlarıyla ücretsiz taşıma sağlanması; hem Cumhurbaşkanlığı'nın hem de Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın internet sitelerinde sadece Erdoğan'ın kampanya konuşmalarına yer verilmesi bu bağlamda önemli örnekler arasında-

dır (AGİT, 2023, s. 14).¹⁹ Tüm bakanların görevlerinden istifa etmeden milletvekili adayı gösterilmeleri ve seçim sürecinde aktif kampanya yürütmeleri de kamu kaynaklarının partizan kullanımını derinleştirmiştir. Yalnız bakanlık kaynakları değil aynı zamanda AFAD gibi çeşitli kamu kuruluşlarının kaynakları, seçim sürecinde bakanlar tarafından kampanya için kullanılmıştır (Evrensel, 2023b). Millet İttifakı'nın aralarında İstanbul ve Ankara'nın da bulunduğu 11 büyükşehir belediyesini yönetiyor olması, kampanya esnasında muhalefete kaynak eşitsizliğini kısmen de olsa aşmasına yardımcı oldu. Özellikle bu iki büyükşehir belediyesinde yapılan toplu açılış törenlerinde Millet İttifakı liderleri seçmenlerle buluşma fırsatı yakaladılar ve basında görünürlük kazandılar. Ayrıca, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın cumhurbaşkanı yardımcısı adayı olmaları sayesinde Millet İttifakı'nın kampanyası önceki seçimlere nazaran görünürlüğünü arttırdı. Halkta karşılığı olan büyükşehir belediye başkanlarının aktif şekilde kampanya sürecine katılmaları Millet İttifakı'nın kampanyasına olan ilgiyi belli ölçüde arttırdı.

Bu sınırlı avantaja rağmen 2023 seçimlerinde de önceki seçimlerde olduğu gibi, muhalefet medyaya erişimde sorunlar yaşadı. İktidarın medya üzerindeki hâkimiyeti ise seçim bütünlüğünü olumsuz etkileyen ve seçimlerde adil rekabet ortamını ortadan kaldıran temel bir etken oldu. Önceki bölümde incelenen ve medya alanının neredeyse tamamen iktidarın kontrolüne girdiği bir ortamda 2023 seçimleri sürecinde de iktidar bloku ve adayı son derece eşitsiz şekilde medyada görünür olmuştur (AGİT, 2023, s. 17-18). Bu anlamda en çarpıcı örnek ise seçim süresince tarafsız olması gereken kamuya ait yayın kuruluşu TRT'nin orantısız şekilde Cumhur İttifakı adayı Erdoğan lehine yayın yapması olmuştur. Kampanya döneminde TRT'de Erdoğan'a yaklaşık 32 saat yer verilirken rakibi Kılıçdaroğlu sadece 32 dakika yer bulabilmiştir (AGİT, 2023, s. 18).

19 İletişim Başkanlığı'nın seçimlerden bir ay önce Nisan ayında yaptığı 283 milyon TL tutarındaki harcama bu bağlamda ilginç bir veri niteliğindedir (Gazete Duvar, 2023d).

Ayrıca kampanya sürecinde muhalefet partilerinin il ve ilçe binalarına muhtelif saldırılar olmuşsa da seçimler büyük ölçüde güvenli bir ortamda gerçekleşti. Millet İttifakı kampanyası ve mitingleri esnasında yaşanan saldırı olaylarında zaman zaman güvenlik güçleri önleyici tedbirleri almamış ve pasif bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'nun Erzurum'da yaptığı bir konuşma esnasında gerçekleştirilen taşlı saldırıya polis uzun süre gerekli müdahalede bulunmamış ve İmamoğlu mitingini yarıda kesmek zorunda kalmıştır. İttifakın partili üyeleri ise farklı şehirlerde kampanya yaparken münferit saldırılara maruz kalmışlardır.

Seçim dönemi öncesi HDP'ye yönelik baskılar kampanya döneminde de devam etmiştir. Bazı seçim bölgelerinde partinin destekçileri ve muhalif sivil toplum kuruluşlarına yönelik gözetim kararları da parti için kampanya koşullarını olumsuz etkileyerek eşitsiz rekabet koşullarını derinleştirmiştir. Belirli illerdeki valilikler tarafından terörle mücadele kapsamında getirilen yasaklar da muhalefet partilerinin kampanya sürecini olumsuz etkiledi. Örneğin Siirt ili için 30 Nisan ile 3 Mayıs tarihleri arasında kamu toplantıları ve yazılı bildiri dağıtımı yasası getirildi. Bu dönemde AGİT gözlemci raporuna da yansıyan pek çok yasak ve engel de devreye girdi (AGİT, 2023). Örneğin 1-15 Nisan tarihleri arasında Tunceli'de de benzer bir yasak uygulanmıştır. Şanlıurfa'da da beş günlük sokağa çıkma yasası kapsamında 4 Nisan'da YSP'nin yerel kampanya ofisinin açılışı için düzenlenen miting yetkililer tarafından dağıtıldı. Benzer şekilde Şırnak ilinde de 1 ile 15 Mayıs tarihleri arasında geçici özel güvenlik bölgesi ilan edildi ve bölgeye vatandaşların "gece ve gündüz girmemelerinin can ve mal güvenliği açısından önem taşıdığı" ifade edildi (T24, 2023b).

2023 seçimlerinde bazı muhtelif olaylar dışında sandık güvenliğine ilişkin yaygın oy çalma ya da seçim sonuçlarını doğrudan etkileyecek herhangi bir uygulamadan söz etmek mümkün değildir. Seçmen kaydında ve oy sayım sürecinde çeşitli usulsüzlükler yaşandığına dair muhalif medyada çıkan iddialar henüz somut verilerle desteklenmemiş ve muhalefet partileri

tarafından gündeme getirilmemiştir. Sonuçta 2023 seçimlerinde seçim bütünlüğünü olumsuz etkileyerek adil ve özgür seçim koşullarını ortadan kaldıran temel dinamik kamu kaynaklarının partizan kullanımı, yargının araçsallaştırılarak rakip oyuncuların saha dışına atılması, medyanın iktidara bağlılığı neticesinde eşitsiz kampanya süreci yaratılması olmuştur.

Sonuç

Bu bölümde ortaya koyduğumuz değerlendirme özellikle 2011 seçimleri sonrasında Türkiye’de seçimlerin demokratik kriterleri sağlamaktan giderek uzaklaştığını göstermektedir. Özellikle 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden itibaren demokratik seçim döngüsünün birçok kriterinde gözle görülür bozulmalar yaşanmıştır.

Yukarıda nitel veriler kullanılarak değerlendirdiğimiz seçimlerin hepsinde seçim bütünlüğüne zarar veren pek çok uygulamaya rastlanmıştır. Özellikle 2014 cumhurbaşkanlığı ve Haziran 2015 genel seçimlerinde kampanya sürecindeki eşitsiz rekabet koşulları seçimlerin demokratik kalitesini düşürmüştür. Takip eden seçimlerde kamu kaynaklarının kampanya sürecince iktidar partisi lehine kullanılması ve kampanya sürecinde medyada iktidar ve muhalefet partileri arasında görünürlük farkı gibi artarak devam eden uygulamalar, seçim bütünlüğünü giderek bozmuş, siyasi rejimin otoriter bir çizgiye girmesine yol açmıştır. Özellikle 2017 halk oylamasında mühürsüz oyların YSK tarafından geçerli kabul edilmesi seçimlerin meşruiyetini ve Kurul’un tarafsızlığını oldukça tartışılır hale getirmiştir. 2019’da yerel seçimlerde YSK’nın aldığı tartışmalı kararlar ve seçilmiş belediyelere atanan kayyumlar, Türkiye’de artık adil ve özgür seçim yapılamadığını açıkça göstermiştir.

Dolayısıyla, Türkiye’de seçimler, iktidar ile muhalefet partilerinin rekabetine sahne olsa da demokratik standartları karşılamaktan giderek uzaklaşmıştır. Seçim bütünlüğü çerçevesinden verilerle gösterdiğimiz üzere önceleri kampanya sürecinde görülen eşitsiz rekabet koşulları son dönemde YSK eliyle oy sa-

yımında ve sonuçlarında da partiler arası rekabetin özüne zarar vermiştir. Nitel veriler üzerinden yapılan analizler de 2014 yılından itibaren, adayların yasaklı hale gelmesi, seçim idaresinin taraflı tutumları, kamu kaynaklarının iktidar partisi lehine kullanımı, seçim mevzuatıyla çelişki içerisinde olan YSK kararları seçim bütünlüğünün giderek aşıldığını göstermektedir. Tüm bu bulgular Türkiye’de seçimlerin demokratik standartları karşılamaktan uzaklaştığına işaret etmekte ve siyasi rejimin rekabetçi otoriter bir rejim olduğunu doğrulamaktadır.

Bu otoriterleşme sürecinde iktidar ile adil olmayan koşullarda mücadele etmelerine rağmen muhalefet partileri sandıkta oylarını korumuşlar ve hatta son yıllarda çeşitli başarılar elde etmişlerdir. Sahip olduğu avantajlara karşın, iktidar partisi Haziran 2015 ve 2018 genel seçimlerinde parlamentoda çoğunluk kazanamamış ve 2019 yerel seçimlerinde birçok önemli büyükşehirde belediyeyi kaybetmiştir. Benzer şekilde 2023 seçimleri de Türkiye’de seçimlerin sandık düzeyinde rekabetçi boyutunu doğrular niteliktedir. Cumhur İttifakı’nın yasamada anayasa değiştirecek çoğunluğa erişememesi ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci tura kalarak arada büyük bir fark oluşmadan sonuçlanması bu rekabetçi boyutun önemli göstergeleri arasındadır. Muhalefetin bu performansı, Türkiye’deki rejimin, siyasi hak ve özgürlüklere ve medya bağımsızlığına getirdiği sistematik kısıtlamalara rağmen, sandık rekabetini somut şekilde ortaya koymaktadır ve dolayısıyla önemlidir. Bununla beraber rekabetçi otoriter bir rejimde muhalefetin bu rekabeti avantajına çevirerek seçim yoluyla iktidar değişimini gerçekleştirmesi, hem muhalefet partilerinin kendi aralarındaki koordinasyon hem de iktidarın muhalefet partilerine karşı atacağı adımlara muhalefetin ne şekilde ve hangi ölçüde yanıt verebildiğiyle yakından ilişkilidir. 2023 cumhurbaşkanlığı ve yasama seçimleri bu stratejilerin analizi açısından bir laboratuvar niteliğindedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde 2023 seçimlerinde muhalefet ve iktidarın stratejilerine daha yakından bakacağız.

REKABETÇİ OTORİTERLİK SÜRDÜREBİLİR Mİ? 2023 SEÇİMLERİ

Bu kitapta rekabetçi otoriter rejimin ana öğeleri ışığında Türkiye'deki yeni rejimin yükselişi ve ana karakterini irdeledik. Bu bölümde ise odağımızı söz konusu rejimlerin devamlılığına çevirerek bazı sorulara cevap arıyoruz: Rekabetçi otoriter rejimler sürdürülebilir midir? Siyaset bilimcilerin iddia ettiği üzere bu tip rejimler demokrasiden otoriterliğe geçişte bir ara durak mı yoksa uzun süre ayakta kalabilecek bir rejim tipi midir? Rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet seçim kazanabilir mi? Öyleyse hangi koşullarda kazanabilir? Bu bölümde öncelikle genel yazından yola çıkarak bu soruları yanıtlayacağız. Daha sonra bu kuramsal tartışma ışığında 2023 seçimlerini irdeleyeceğiz. Bu seçimlerde Türkiye'deki rekabetçi otoriter rejimin kaybetme ihtimali ve muhalefetin kazanma ihtimalini güçlendiren faktörler nelerdi? Seçim sonuçlarına rejimin hangi unsurları doğrudan etki etti ve rejimin devamlılığını sağladı? Muhalefet bu koşullara rağmen seçimi kazanabilir miydi?

Rekabetçi otoriter rejimlere içkin riskler

Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar adil veya özgür koşullarda olmasa bile seçimlerin kendilerine sağladığı siyasi meşru-

iyet nedeniyle rejimin rekabetçi özelliklerini sürdürmeyi tercih ederler. Rekabeti tamamen ortadan kaldırmak, bu rejimler için bazı riskler ve belirsizlikler yaratır. Bu nedenle bu tarz rejimlerde iktidarlar siyasi oyun sahasını kendi lehlerine değiştirecek adımlar atmayı siyasi rekabeti tamamen ortadan kaldırmaya tercih edebilirler.

Ancak siyasi rekabet iktidar açısından kimi zorlukları da beraberinde getirir. Rekabetçi otoriter bir rejimde iktidar düzenli olarak yapılan seçimleri kazanmak zorundadır. Bu nedenle, iktidar partisi yerel örgütlerini güçlü tutmak ve seçmenlerinin desteğini almak için onlara kamu hizmeti götürmek durumundadır (Levitsky ve Way, 2010a; Magaloni, 2006). Fakat demokratik rejimlerden farklı olarak, rekabetçi otoriter rejimde iktidar yargı ve polis gücünü kullanarak muhaliflerini zayıflatma ve kendi yörüngesine oturttuğu medya kurumları aracılığıyla seçmenleri ikna etme konusunda önemli avantajlara sahiptir. Bu nedenle, hükümet ideolojik açıdan güçlü hassasiyetleri olmayan ve pragmatik kaygıları olan seçmenleri kamu hizmetleri ve kaynak dağıtımı ile yanına çekmeye çalışırken, dışarıda kalan muhalif grupları dışlama ve hatta kriminalize etme politikası güder (Greene, 2007). Bu güçlü seçmen desteği nedeniyle, iktidar içindeki elitler hoşnutsuz oldukları durumda bile hükümetten ayrılmaya ve hatta açıktan eleştirilerde bulunmaya çekinirler (Svolik, 2012). Bu nedenle, ekonomik sıkıntıların arttığı veya siyasi elitler arasındaki rekabetin kızıştığı dönemlerde hükümet seçmenlerden aldığı destekle krizlere karşı ayakta kalabilir.

Muhalefet partileri ise genellikle ideolojik hassasiyetleri güçlü ve hükümetin kaynak dağıtım mekanizmalarının dışında kalan seçmenlerden destek alır (Magaloni, 2006; Greene, 2007). Bu grupların başında hükümetin kontrol ettiği klientalist ilişkilere ihtiyacı olmayan ve kayırmacı politikaların dışında kalan orta sınıflar gelir. Ayrıca, etnik, dinî veya sekteryen kimlikleri nedeniyle hükümet tarafından dışlanan seçmenler de muhalefet partilerine destek verir.¹ Fakat adil olmayan siyasi oyun ala-

1 Etnik azınlıklara sahip olan ülkelerin demokratik gerileme trendine karşı nasıl sınav verdiklerine dair akademik yazında bir tartışma yürümektedir. Bazı

nına rağmen muhalefet partilerinin ayakta kalmasına yardımcı olan bu durum aynı zamanda bu partilerin tabanlarını genişletmelerini de zorlaştırır. Çünkü muhalefet partilerinin çeşitli etnik ve dinî azınlık gruplarından destek alması, çoğunlukçu politikalar takip etmesi için iktidara zemin hazırlar. Etnik veya dinî çatışmanın körüklenmesi durumunda çoğunluk grubuna mensup seçmenler iktidara verdikleri desteği devam ettirmeyi tercih edebilirler. Ayrıca ideolojik yönden güçlü hassasiyetlere sahip seçmenleri nedeniyle, muhalefet partileri diğer partilerle iktidara karşı ittifak kurmakta zorlanabilir.

Yine de seçimlerin düzenli yapılması iktidar elitleri açısından önemli riskler yaratır. Adil olmayan siyasi oyun alanına rağmen muhalefet partilerinin aktif kampanya yürütebilmesi seçim sonuçlarını önceden kestirilemez hale getirir ve özellikle seçim dönemlerinde siyasi belirsizlik yaratır (Schedler, 2013). Sonuç olarak, rekabetçi otoriter rejimde iktidarın sandıkta kaybetme ihtimali vardır. Uygun siyasi koşullar oluşursa, muhalefet partilerinin iktidar karşısında inandırıcı bir alternatif haline gelme ve seçimleri kazanarak iktidara gelme yolu açıktır. Bu ihtimal, muhalif siyasi kadrolara umut verir ve muhalif partilerin seçmenlerini motive etmelerine katkı sağlar. İktidarın bu tehdidi bertaraf edebilmesi için seçmenler nezdindeki desteğini koruması ve rejime destek veren siyasi ve ekonomik elitleri bir arada tutması gerekir. Öte yandan, muhalif kesimleri zayıf, dağınık ve umutsuz halde tutarak siyasi rakiplerinin sandıkta öne geçmemesini sağlamaya çalışır (Van de Walle, 2006; Howard ve Roessler, 2006). Her iki senaryo da kendiliğinden gerçekleşmeyeceği için iktidar kadrolarının bu konuda siyasi maharet göstermesi gerekir. Bu koşullar altında girilen seçimlerde iktidarı devirmek zordur, ama olanaksız değildir. Örneğin, son yirmi senede Peru, Tayvan, Meksika, Malezya, Hırvatistan ve Slovakya gibi rekabetçi otoriter rejime sahip ülkelerde seçim yenil-

çalışmalar etnik azınlıkların varlığının gruplar arası çatışmaları tetikleyeceği ve bunun da demokratik rejimi zayıflatacağını iddia ederken (Shoup, 2018), diğerleri ise etnik azınlıkların varlığının onlarla işbirliği yapan liberal muhalefet partilerini güçlendirmesi nedeniyle otoriterleşme riskini azalttığını belirtir (Rovny, 2023).

gisi sonucu iktidarlar değişti ve demokratikleşmenin önü açıldı (Bunce ve Wolchik, 2010; Levitsky ve Way, 2020).

Rekabetçi otoriterlik demokrasiden otoriterliğe geçerken bir ara durak mıdır?

Bu rejim tipine içkin riskler nedeniyle kimi siyaset bilimciler rekabetçi otoriter rejimlerin uzun süre varlıklarını sürdüremeyeceklerini, ya siyasi konjonktüre göre zaman içinde siyasi rekabetin daha düşük seviyeye geldiği hegemonik seçimli otoriter sisteme evrileceklerini ya da sandık yoluyla demokratikleşmenin önünün açılacağını iddia ederler (Carothers, 2018). Bir başka deyişle otoriter rejimlerde iktidar ile muhalefet arasında anlamlı rekabet koşullarının uzun vadede muhafaza edilemeyeceğini savunurlar.

İlk senaryoda muhalefetin sandıkta başarı kazanma ihtimalinin artması karşısında iktidar sertleşerek bu sonucun önünü kesmeye çalışır. Rekabetçi otoriter rejimde hükümetin seçmen desteğini kaybetmeye başlaması, demokratik rejimlerde olduğu gibi doğrudan bir iktidar değişikliğine yol açmayabilir. Tabanı daralan iktidarlar seçim hileleri ve baskı politikalarını arttırma gibi siyasi maliyeti daha yüksek stratejilere yönelebilir (Rosenfeld, 2018). Örneğin; Rusya, Belarus, Kamboçya ve Venezuela'da iktidarlar, zaman içinde seçim kaybederek hükümetten ayrılma ihtimalini neredeyse tamamen ortadan kaldırmaları nedeniyle hegemonik seçimli otoriter rejimler inşa ettiler.

İkinci senaryoda ise iktidarın sistematik baskılarına karşı ayakta kalan muhalefet partileri geniş seçmen kitlelerini harekete geçirerek seçimleri kazanır. İktidara gelen muhalefet partilerinin yargı ve bürokraside eski rejimin otoriter kurumlarını değiştirebildiği vakalarda demokratikleşmenin gerçekleşmesi beklenir (Howard ve Roessler, 2006). Nitekim, özellikle 2000'li yılların başında rekabetçi otoriter rejime sahip Meksika, Sırbistan, Peru gibi ülkelerde iktidarların sandıkta yenilmeleri güçlü bir demokratikleşme dalgası ortaya çıkarmıştır.

Bu iki senaryonun dışında kalan, rekabetçi otoriter rejimin

sürdürülebildiği vakaların sayısı ise gerçekten azdır. Türkiye, Macaristan, Sırbistan ve Hindistan (Diamond, 2015; Levitsky ve Way, 2020; Esen ve Gümüşçü, 2023) gibi ülkelerde muhalefete yönelik sistematik kısıtlamalar ve baskılar olmakla birlikte basından sivil topluma kadar birçok alanda iktidar karşıtları sistem içinde ayakta kalabiliyorlar. Ayrıca seçimlerde gösterdikleri başarı sayesinde muhalefet partileri, iktidarı yenilgiye uğratamamalarına karşın, onun sistemi tamamıyla hâkimiyeti altına almasına yol açacak süper parlamenter çoğunluk kazanmasını da engelliyorlar. Bu durum sandık yoluyla gerçekleşen rekabetin anlamlı olmasını sağlarken, seçim sonuçlarını da belirsiz hale getiriyor (Esen, 2023).

Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidar nasıl ve neden kaybeder?

Rekabetçi otoriter rejimlerin pekişmesi veya çöküşü büyük oranda seçim sonuçlarına bağlı olduğu için hangi koşullarda muhalefetin sandıkta kazanabileceği sorusu önemlidir (Donno, 2013; Bunce ve Wolchik, 2010). Vakalar arasındaki farklara rağmen muhalefet partilerinin bu rejim tipinde başarı kazanmasına bazı faktörlerin katkı sağladığı görülmektedir. İktidar partisinin örgütsel gücü (Magaloni, 2006; Levitsky ve Way, 2010a), devletin kurumsal kapasitesi, iktidarın performans meşruiyeti (özellikle ekonomik alanda) ve kaynak dağıtım kapasitesinin yüksek seyri (Greene, 2007) rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarı sandıkta güçlendiren muhalefetiye zayıflatan faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bununla beraber, muhalefet partilerinin örgütsel kapasitesi (LeBas, 2011), iktidarın seçimlerde yenilmezlik algısının yıpranması (Simpser, 2013), rejime destek veren önemli siyasi ve ekonomik elitlerin iktidara sırt çevirmeleri (Svolik, 2012) gibi faktörlerin “seçimlerle demokratikleşmeyi” (Lindberg, 2009) kolaylaştırdığı iddia edilmektedir.

Özetlemek gerekirse, genel olarak otoriter rejimlerin sürekliliğini olumsuz etkileyecek üç temel faktörün rekabetçi otoriter rejimler için de geçerli olduğu söylenebilir. Rekabetçi otoriter

ter rejimlere yönelebilecek tehditler kitlelerden, rejim elitlerinden ve muhalefet partilerinden kaynaklanabilir (Şvolik, 2012; Gerschewski, 2023). Şüphesiz bahsettiğimiz bu üç tehdit birbiriyle ilişkilidirler, burada yapılan sadece analitik bir ayrımdır. Bu tehditleri bertaraf etmek için rekabetçi otoriter rejimlerin farklı stratejileri eş zamanlı ya da farklı durumlara tepkisel olarak ayrı ayrı uygulamaya koydukları gözlemlenmektedir. Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar güçlenen muhalefeti parçalamak hatta ortadan kaldırmak ve onun tabandaki kuvvetini azaltmak için farklı seviyelerde ve belli muhalif gruplara yönelik baskı politikalarını sıklıkla uygulamaktadırlar. Bununla beraber elitlerin rejime sadık kalmaları için elitler arası kaynak ve örgütsel pozisyon dağıtım kanallarını da kullanmak durumundadırlar. Bu kaynak dağıtımını resmî ve gayriresmî yöntemlerle yapabilirler (Gerschewski, 2023). Fakat toplumsal muhalefet dalgaları, seçimlerin düzenli yapıyor olmasından dolayı kapalı otoriter rejimlere kıyasla rekabetçi otoriter rejimler için daha büyük riskleri teşkil eder (Schedler, 2013). Bu nedenle rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar aynı zamanda meşruiyet üretme araçlarını da etkin şekilde kullanmak durumundadırlar. Rekabetçi otoriter rejimlerde meşruiyet, iktidarın performansı üzerinden yaratılabilirken düşünsel zeminde de bu meşruiyet sağlanabilmektedir (Gerschewski, 2023).

Rekabetçi otoriter rejimlerin sürekliliğini sağlayan faktörlerin başında iktidarın performans meşruiyeti gelmektedir. Burada performans meşruiyetinden kasıt, iktidarın hükümet olarak toplumun farklı ihtiyaçlarına cevap verebilmesidir ve iktidarın ekonomi yönetimi, güvenlik politikaları, seçmenlerine sağladığı sosyal yardımlar ya da uluslararası arenada ülkenin prestijini arttıran dış politika hamleleri ile doğrudan ilintilidir.

Bu tür rejimleri ayakta tutan belki de en önemli faktör ekonomi yönetimidir. İktidarın ekonomiyi hem istihdam sağlayacak hem de rejim içerisindeki siyasi elitler ve halka kaynak aktarımını sürdürebilir kılacak şekilde yönetmesi gerekmektedir. İktisadi krizler ve kaynakların daralması ise bu tarz rejimleri iki yönden sıkıntıya sokmaktadır. Bunlardan birincisi artan hayat

pahalılığı ve işsizlikle beraber rejimin halka kaynak aktarımında yaşadığı sorunlardır. Bu sorunlar derinleştğinde rejime yönelik toplumsal hoşnutsuzluk artarak muhalif partilerin rejime karşı etkin mobilizasyon yapma imkânı yaratır. Bununla beraber rejime sadık ekonomik ve bürokratik elit oluşturmada partizan rant aktarımı rekabetçi otoriter rejimlerin devamlılığı için büyük önem taşımaktadır (Svolik, 2012). Yaşanabilecek ekonomik daralma ve kriz anlarında sürdürülemeyen kaynak aktarımı rejim içerisinde elitler arası çatışma ve taraf değiştirmeye neden olarak rekabetçi otoriter rejimin muhalefet karşısında zayıflamasına neden olabilmektedir. İktidarın performansında ani düşüşlere yol açan iktisadi ve siyasi krizlere ek olarak doğal afetler de rejimin kırılganlığını arttırabilir. İktidarın bu tür krizleri bertaraf etme yetkinliği performans meşruiyetinin önemli bir boyutunu oluşturur. Özellikle yaşanan afetlerle yapılacak olan seçimler arası süre az ise bu etki daha belirgin hale gelebilir. Bu rejimler hakkında yapılan kimi çalışmalar afet sonrası seçmenlerin güçlü lider arzusu ve hükümetten yardım beklentileri nedeniyle rejime olan desteğin artacağını öngörürken, diğerleri yardım götürmekte yaşanacak yetersizliklerin halktan tepki doğmasına neden olarak rejimi zayıflatabileceğini iddia eder (Lazarev vd. 2014; Javeline, 2003; Pfaff, 2020; Flores ve Smith, 2013; Wood ve Wright, 2016; Persson ve Marina Povitkina, 2017). Doğal afetler özellikle iktidarın performans meşruiyetinin düşük olduğu ekonomik kriz süreçlerinde yaşandığında rejimin sürdürülebilirliği üzerindeki olumsuz etkileri daha da belirgin olabilir. Büyük afetler sonrasında hükümete yönelik afetlerden doğrudan etkilenenler nezdinde öfke patlamalarının görülmesi ve kısıtlı yardım kaynaklarına ulaşmak için farklı sosyal gruplar arasında mücadele yaşanması ve protestoların gerçekleşmesi ihtimali artar. Zira, yaşanan felaket hükümetin zafiyetlerini ortaya çıkarmanın yanında aynı zamanda afetten etkilenenlerin kolektif hareket etmelerini kolaylaştırabilir.

İktidarın meşruiyetini arttırmak ya da korumak sadece ekonomik/kaynak dağıtımı ve deprem gibi doğal kriz anlarına etkin politikalar geliştirmek gibi performans dayalı unsurlarla

sınırlı değildir. Rekabetçi otoriter rejimlerin meşruiyetini arttırmanın bir başka etkin yolu ise düşünsel meşrulaştırma (Gerschewski, 2023). Bu bağlamda, rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar, özellikle yukarıda değinilen performans meşruiyetinde kayıp yaşadıklarında ellerindeki medya gücünü de kullanarak kutuplaştırma, düşmanlaştırma, ötekileştirme gibi birçok stratejiyi etkin şekilde devreye sokmaktadırlar (Somer, 2019). Bir diğer meşrulaştırma aracı ise belli konuların söylemsel düzeyde politik bir tartışma olmasından çıkartılması ve iktidarın avantajına ve muhalefetin dezavantajına olan konuların ise siyasetin gündemine oturtulmasıdır (Gerschewski, 2023). Bu siyasallaştırma stratejisi genellikle kamusal bir düşmanlaştırma üzerinden yapılmakta ve kutuplaştırma siyasetini de beslemektedir.

Rekabetçi otoriter rejimlerin sürdürebilirliği sadece iktidarın elindeki muhalif aktörleri ve partileri kendi tarafına çekme (kooptasyon), baskı ve meşrulaştırma araçlarının etkin kullanımıyla belirlenmemektedir. Bunun yanı sıra muhalefetin atacağı adımlar da bu bağlamda belirleyici niteliktedir. Bu tip rejimlerde muhalefetin elindeki en etkin araç ise iktidara karşı partiler arası koordinasyonu arttıracak etkin ittifaklar kurmaktır.

Rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet nasıl kazanır?

Rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefetin seçim kazanmasında en önemli etkenlerden birisi de muhalefet partilerinin seçim öncesi ve seçim sırasında etkin şekilde çalışan ittifak içerisinde olmasıdır (Howard ve Roessler, 2006; Bunce ve Wolchik, 2010; Donno, 2013). Muhalefet partileri arasında ittifak kurulup kurulmayacağını ve ne tür ittifaklar kurulabileceğini partiler arasındaki ideolojik mesafe, seçim sistemi, beraber kazanma ihtimali, siyasi partilerin kendi iç dinamikleri ve iktidarın muhalefet üzerindeki baskı seviyesi gibi farklı faktörler belirler (Gandhi ve Reuter, 2013; Jiménez, 2023; Ong, 2022). İttifak içinde yer almak tüm muhalefet partilerinin çıkarına olmakla birlikte

bazı muhalefet partileri seçim sonrası diğerlerine nazaran daha avantajlı durumda olabilir. Örneğin, başkanlık seçimleri için yapılan müzakereler sonucunda ortak bir aday tespit edildiğinde, o adayın partisi seçimlerden sonra daha kazançlı konuma gelecektir (Ong, 2022). İşbirliği yapan muhalefet partileri, rekabetçi otoriter rejimde iktidarın sahip olduğu adil olmayan siyasi oyun alanını belli oranda dengeli hale getirerek seçimde başarı kazanma ihtimallerini arttırabilirler (Howard ve Roessler, 2006; Van de Walle, 2006; Gandhi ve Reuter, 2013; Jiménez, 2023; Ong, 2022). Örneğin 2018 ve 2022 seçimlerinde Malezya'da birkaç partiden oluşan seçim ittifakı ülkenin bağımsızlık kazandığı 1957'den beri iktidarda olan UMNO'yu sandıkta devirdi (Ong, 2022). Sırbistan ve Hırvatistan'da komünist dönemin sona ermesinden sonra iktidara gelen milliyetçi otoriter yönetimler çok partili muhalefet ittifakları tarafından 2000 yılında sandıkta devrildi (Bunce ve Wolchik, 2010). Türkiye ve Macaristan'daki yerel seçimlerde muhalefetin elde ettiği başarılarda da muhalefet partileri arasındaki etkin koordinasyonun katkısı oldukça fazlaydı (Selçuk ve Hekimci, 2020; Esen ve Gümüşçü, 2019; Yavuzylmaz, 2021). Öte yandan, bakanlık ve milletvekili pozisyonlarının paylaşımı ve ortak siyasi program belirlenirken partiler arasındaki müzakerelerin çökme ihtimali de vardır. Bu sebeple, muhalefet partileri her rekabetçi otoriter rejimde ittifak yapmakta başarılı olamayabilir (Ong, 2022).

Seçim ittifakları hem demokratik rejimlerde hem de rekabetçi otoriter rejimlerde siyasi partilerin kullandığı bir stratejidir (Helms, 2022). Fakat rejim türüne göre ittifakların önemi ve işlevi farklılaşabilir. Rekabetçi otoriter rejimlerde, demokratik rejimlerden farklı olarak, muhalefet partileri iktidar karşısında bu kitapta anlattığımız üzere çeşitli yapısal dezavantajlara sahiptir (Ong, 2022). Dolayısıyla seçimlere tek başlarına katılmaları durumunda bu dezavantajları telafi ederek sandıkta başarı kazanmaları oldukça güçtür (Van de Walle, 2006; Howard ve Roessler, 2006; Bunce ve Wolchik, 2010). İktidar karşısında kurulan geniş tabanlı ittifaklar siyasi oyun alanını dengeleme ve seçmenlere rejimin sandık yoluyla değişebileceği konusunda

güvence vermenin bir ön koşuludur. Muhalefet partileri açısından ittifak kurma ihtiyacı rejimin baskı seviyesinin arttığı ve seçim sisteminin temsilde adalet ilkesinden daha fazla uzaklaştığı vakalarda özellikle öne çıkar (Gandhi ve Reuter, 2013; Jiménez, 2023). Otoriterleşmenin meşru siyasetin sınırlarını daralttığı böyle durumlarda muhalefet partileri arasındaki ideolojik farklılıklar en azından bir süreliğine anlamını yitirebilir.

Öte yandan, seçmen davranışının siyasi sonuca etkisini şekillendirdiği için, seçim sistemleri de muhalefet ittifaklarının kurulma olasılığını etkiler (Gandhi ve Reuter, 2013). Örneğin, her ne kadar dar bölge nispi seçim sistemleri muhalefet partilerini ittifak kurma bağlamında teşvik etse de muhalefet partileri seçim bölgelerinde aday belirlemede anlaşmazlığa düşebilirler (Gandhi ve Reuter, 2013; Ong, 2022). Bununla beraber, %50 oyla seçilme koşulu olan başkanlık seçimlerinde herhangi bir muhalefet partisinin bu oy oranına tek başına ulaşması çok zordur. Bu nedenle çoğunlukçu seçim sistemleri muhalefet partilerini seçim öncesi ittifaka teşvik edici etki yaratabilir.

Rekabetçi otoriter rejimde muhalefet partileri arasındaki etkin şekilde yürütülen seçim ittifakları önemli siyasi faydalar sağlayabilir. Öncelikle, ittifak içindeki muhalefet partileri ortak bir kampanya yürüttükleri için kısıtlı kaynaklarını siyaseten daha etkin şekilde kullanırlar. Böylece iktidarın sahip olduğu eşitsiz kaynak erişim imkânları bir nebze bile olsa dengelenir. Muhalefet partilerinin her biri kendi güçlü oldukları bölgede kampanya yürüterek, iktidar karşısında ülke genelinde kampanya yapma imkânı kazanır. Ortak aday üzerinde anlaşılması durumunda muhalif seçmenlerin oy verebileceği aday sayısı azaldığı için oylar farklı adaylar arasında bölünmek yerine seçim kazanma şansı görece daha yüksek adaylara yönelebilir (Ong, 2022). Seçim ittifakına giren partiler, seçmenleri kendi aralarındaki temel meseleleri uzlaşılı yoluyla çözdüklerine inandırdıkları oranda ülkeyi yönetme konusunda olumlu hava yaratabilirler. İttifak içindeki muhalefet partilerine karşı iktidarın baskı politikalarına başvurması ve seçimlerde hile yapması zor-

laşır (Howard ve Roessler, 2006).² Bunun temel nedeni etkili koordinasyon kuran muhalefet partilerinin bu tür seçim hilelerini etkin şekilde tespit edebilme ve bu konuda harekete geçebilme kapasitelerini arttırmalarıdır. Güçlü bir muhalefet ittifakının varlığı, kitlesel hile yapabilmek için iktidardaki elitlerin destek alması gereken kamu görevlileri nezdinde caydırıcı etki yaratabilir (Howard ve Roessler, 2006, s. 371).

Seçim ittifaklarının bir diğer önemli katkısı ise ittifak içindeki partilerin seçmenler nezdinde sandıkta kazanacakları algısı yaratmalarıdır. Bu senaryoda muhalif seçmenler sandığa gitme motivasyonu kazandıkları gibi iktidar tabanı içinden de fireler çıkabilir. Öte yandan, kendi içinde bölünmüş ve dağınık görünüm sergileyen muhalefet partileri, iktidar seçmenleri nezdinde oldukça olumsuz hava yaratır ve rejimin seçimlerde yenilmezlik algısını arttırarak muhalif seçmenleri de umutsuzluğa sevk eder (Simpser, 2013).

Muhalif seçmenlerin bir bölümü otoriter rejime karşı tepkili olmakla birlikte güçlü ideolojik pozisyonlara sahip oldukları için başka bir muhalefet partisine destek vermeyi tercih etmeyebilir. Zira bu seçmenler kendi ideolojik pozisyonlarının karşısında konumlanan bir muhalif adayın kazanması yerine iktidarın değişmemesini tercih edebilirler. Ayrıca, seçmenler arasında etnik, dinî ve sekteryan kimlik farklılıklarının yarattığı uçurumları kapatmak ilk bakışta görüldüğü kadar kolay olmayabilir. Farklı görüşlere sahip seçmenler arasındaki ideolojik mesafenin azalması için muhalefet liderleri, otoriter iktidardan memnun olmayan tüm seçmenlere hitap eden bir demokrasi vurgusu yapabilirler (Selçuk ve Hekimci, 2020). Ortaya çıkan bu demokrasi-otoriterlik fay hattı sayesinde diğer siyasi meseleler seçmenlerin gündeminde daha alt sıralara düşürülebilir. Keza böyle bir fay hattı genellikle etnik, dinî ya da sekteryan farklılıkları yatay kesen bir ayrım olarak birbirlerine mesafeli olan

2 Bu durum, elinde daha fazla medya ve örgüt desteği olan muhalefet partilerinin desteğini alan küçük partilerin işine daha çok yarar. Normal şartlarda bir taraftan iktidarın çıkardığı zorluklar, öte yandan sahip oldukları kısıtlı kaynaklar nedeniyle küçük partilerin rekabetçi otoriter rejimlerde ayakta kalmaları hayli zordur.

muhalefet partilerinin seçmenlerini stratejik oy vermeye açık hale getirebilir. İttifak yapan muhalefet partileri ortak bir kampanya yürüterek destekledikleri adaylara kendi seçmenlerini oy vermeye ikna edebilir (Ong, 2022). Bu senaryoda otoriter hükümetin iktidardan ayrılması için oy kullanmak seçmenler açısından birincil siyasi hedef olacak ve diğer siyasi tartışmalar ancak iktidar değişikliği sonrasında önem kazanacaktır.

Rekabetçi otoriter rejimde muhalefet partileri farklı şekillerde ittifaklar kurabilirler. İttifakın niteliği ortaklık yapılan konuların genişliği ve bağlayıcılığı üzerinden şekillenir. Mesela, bazı siyasa alanlarında görüş farklılıklarını korumalarına karşın, partiler temel meselelerde ortak hareket edip iktidarın baskıcı uygulamalarına karşı ortak strateji geliştirebilirler (Jiménez, 2023). Fakat partiler uzlaşılan konular dışında kendi siyasi pozisyonlarını muhafaza etme ve seçimlerde aday gösterme konularında serbest kalırlar. Bu esnek işbirliği modeli zamanla muhalefet partilerinin yerel ve/veya genel seçimlerde ortak adaylar çıkarmalarına evrilebilir. Bu ittifaklar sadece seçim dönemiyle sınırlı kalabileceği gibi yerel ve/veya ülke genelinde yönetime beraber katıldıkları koalisyonları da kapsayabilir. Ortak adayın desteklenmesi durumunda muhalefet partileri genellikle ortak bir siyasi program veya mutabakat üzerinde uzlaşmaya çalışırlar. Bu tür resmî ittifaklar, daha esnek muadillerine nazaran, daha bağlayıcı ve kalıcı nitelik kazanır (Jiménez, 2023). Seçim öncesi açıklanan mutabakat herhangi bir hukuki değer taşımamakla birlikte, bu mutabakatın sembolik düzeyde bağlayıcı olduğu düşünülür. Resmî ittifaklar bağlayıcı oldukları oranda, diğer partilerin seçim sonrası yapılan anlaşmayı bozmayacakları ve ortak hareket etmeye devam edecekleri konusunda muhalif seçmenlere güvence verirler. Özellikle ideolojik mesafenin fazla olduğu ve yüksek güven ilişkisine sahip olmayan partiler arasındaki ittifaklar bu tür mutabakatlar aracılığıyla güçlenebilirler (Lupu ve Riedl, 2013).

Çok farklı siyasi geleneklerden gelen ve aralarında belli oranda siyasi rekabet devam eden partilerin işbirliği yapmaları hiç kolay değildir. Son kertede partiler arası anlaşmalarda elitler arası güven ilişkisinin tesis edilmiş olması ve liderlerin müza-

kereye ve karşılıklı taviz vermeye hazırlıklı olmaları gerekir. Bununla beraber, ittifaka girecek olan partilerin verdikleri tavizleri seçime kadar hem kendi üyelerine ve yerel teşkilatlarına hem de seçmenlerine anlatmaları gerekmektedir. Bu ikna süreci başarılı şekilde yürütülmediğinde, ittifakın seçim sürecinde etkin koordinasyon sağlayamaması, hatta dağılması bile söz konusu olabilmektedir (Ong, 2022). Bu senaryoda seçim ittifakı formel olarak devam etse bile, 2022 Macaristan parlamento seçimlerinde görüldüğü üzere, muhalefet partileri kendi aralarındaki politik anlaşmazlıkları gideremedikleri ve doğru ortak aday belirleyemedikleri için birlikte etkili bir kampanya yürütmekte başarısız olurlar.

İttifakları zayıflatan bir diğer etken de ittifaka dahil olan partilerin içindeki hiziplerin bölünmesidir. Muhalefet partileri içindeki bazı gruplar ittifaka dahil olan diğer partilerle ideolojik olarak uyum sağlayamadıkları için ayrılıp yeni bir siyasi parti kurabilirler. Diğer bir seçenek ise ittifaka dahil olmayan başka bir muhalefet partisine geçmektir. İttifak içinde yer alan bir partiye yakın ideolojik çizgide olan ama ittifakta temsil edilmeyen bir parti, kendi programına ihanet etmekle suçladığı diğer partinin seçmenlerinin desteğini almaya çalışıp oylarına talep olabilir. Kimi seçmenler de ittifaklara mesafeli yaklaşabilirler. İttifak içindeki partilerin ortak program etrafında uzlaşmak için belli konularda verdikleri tavizler güçlü ideolojik hassasiyetlere sahip seçmenleri tarafından kabul edilmeyebilir.³ Ayrıca, bazı seçmenler ittifakın desteklediği ama kendi partilerinden olmayan adaylara tepki olarak sandığa gitmeme yolunu seçebilirler. Bu tür olumsuz durumlar ancak ittifak içindeki muhalefet partilerinin etkin şekilde çalışması ve birbirlerine seçim sonrası dönem için güvenceler vermesi sonucu önlenabilir.

3 Buna en çarpıcı örnek 1999 Malezya seçimleridir. Bu seçimler öncesi Çinliler ve Hintliler tarafından desteklenen Demokratik Eylem Partisi (DAP), Malez ve İslâmcı PAS ve farklı etnik grupları temsil eden Parti Keadilan Rakyat, Barisan Alternatif adında bir seçim öncesi ittifakı kurdular. Bu ittifak etnik farklılık vurgusunu kullanmayarak liberal demokratik reform vurgulu bir kampanya yürüttü. Bu kampanya özellikle Çin ve Hint etnik kimliklerini temsil eden DAP'ın seçmenler tarafından cezalandırılmasıyla sonuçlandı (Ong, 2022).

Rekabetçi otoriter rejimde iktidarın seçimlerde mağlup edilmesinde önemli bir etken olan seçim ittifakları, sadece muhalefet partileri arasındaki ideolojik mesafe, liderlerin siyasi hırsları ya da parti içi dinamiklerden etkilenmemektedir. En az bunlar kadar önemli olan, iktidarın seçimlerde kendisine risk oluşturacak ittifakın koordinasyonunu bozmaya yönelik atabileceği adımlardır. Örneğin hükümet, elindeki kamu kaynaklarını kullanarak bazı muhalefet partilerini kendi tarafına çekebilir ve iktidar blokuna dahil edebilir (Kavasoğlu, 2021). Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar muhalefet partileri içerisinde bir hizbi kendi tarafına çekerek de muhalefet partileri içerisindeki kavgaları tetikleyebilir (Tanca, basım aşamasında). Kendisine siyaseten tehdit olarak gördüğü bir muhalefet partisini elindeki medya ve yargı gücüyle kriminalize ederek, diğer muhalefet partilerinin o partiyle ittifak kurmasının maliyetini yükseltebilir. İktidar, muhalefet partileri açısından halihazırda zor olan aday belirleme süreçlerini seçim kanunlarında hızlı değişiklikler yaparak daha da zorlu hale getirebilir. Buna ilaveten, yargıyı araçsallaştırarak potansiyel ittifak adaylarını siyasi rekabet dışında bırakıp muhalefet partileri arasındaki koordinasyonu bozabilir.

Muhalefet partilerinin örgütlü varlığı ve kendi aralarında kurdukları etkin koordinasyon mekanizmaları iktidarın performans meşruiyetindeki azalmayla birleştiğinde rekabetçi otoriter rejimlerde seçim yoluyla iktidar değişimi mümkündür. Ancak bu tip rejimlerde muhalefetin çeşitli stratejilerle iktidarı elde etmesi tek başına demokratikleşme için yeterli olmayabilir. Bu nedenle, muhalefetin seçim galibiyeti sonrasındaki dönem de kendi içerisinde demokratikleşme sürecine ilişkin önemli belirsizlikler barındırmaktadır.

Rekabetçi otoriter rejimler nasıl sona erer?

Demokratik rejimlerden farklı olarak, rekabetçi otoriter rejimlerde seçimi kaybettiği taktirde hükümetin iktidarı bırakacağı konusunda ciddi belirsizlikler vardır (Gandhi ve Reuter, 2013, s. 138; Schedler, 2013). Zira bu rejimlerde iktidar partisinin se-

çimleri kaybetmesi, bütün sistemin meşruiyetini de tartışmaya açar. Bu senaryoda rejim değişikliği olası hale gelir ve hatta eski iktidar mensuplarının yargılanması ihtimali ortaya çıkar. Doğal olarak bu, iktidar elitleri açısından kabul edilmesi zor, maliyeti oldukça yüksek bir durumdur. Bu nedenle, siyasi ve hukuki açıdan ayrıcalıklı pozisyonlarını korumak isteyen siyasi kadrolar partizanlaşan kurumlara dayanarak, seçimleri kaybetmeleri durumunda bile, iktidarda kalmaya çalışabilirler. Halbuki, demokratik rejimlerde seçim kaybeden liderin iktidarı rakibine bırakması anayasal düzen içinde bir zorunluluktur.⁴

Rekabetçi otoriter rejimde ise hükümet mensupları, bürokrasi ve yargı kurumları üzerindeki etkilerini kullanarak oy sayım sürecine müdahale etmeyi ve hatta seçimleri tekrar ettirmeyi bile göze alabilirler. Örneğin, 2000 yılındaki başkanlık seçimlerinde Sırbistan ve Peru'da muhalefetin desteklediği ortak adayların Başkan Slobodan Milosevic ve Başkan Alberto Fujimori karşısında sandıkta başarı kazanmalarına karşın, ulusal seçim kurulları seçimin ikinci tura kaldığı açıklaması yapmıştı. İki ülkede de sonucu değiştiren, kurumların müdahalesinden ziyade şaibeli sonuçları protesto eden geniş muhalefet kitleleri oldu. Dolayısıyla, muhalefet partilerinin her halükârda iktidarın girişebileceği küçük ölçekli seçim usulsüzlüklerine karşı hazırlıklı olması gerekir. İktidarın bu süreci şaibeli hale getirmesi durumunda muhalefetin kullanabileceği tarafsız hukuki kanallar olmayabilir.

İktidarlara bazı sandıkların yerlerini değiştirerek, kırsal bölgelerde kamu görevlilerinin baskısına dayanarak ve oy sayım

4 Hatta birçok demokratik ülkede liderler arasında iktidarı devir teslim töreni düzenlemek, seçim akşamı telefonla konuşarak rakibi tebrik etmek, basın toplantısıyla seçmenlere seslenmek gibi teamüller vardır. Seçimi kaybeden liderin sonuçları tanınamaması durumunda bürokrasi ve yargı kurumları demokratik sistemin kurallarını işletme görevini üstlenir ve olağan yollardan iktidarın teslim edilmesini sağlar. Örneğin, 2020 ABD başkanlık seçimini kaybeden Cumhuriyetçi Parti adayı Donald Trump'ın yaptığı itirazların mahkemeler tarafından reddedilmesinden sonra sonuçlar Cumhuriyetçi Partili milletvekilleri ve senatörler tarafından da büyük oranda onaylanmıştır. Bu süreçte sekte vurmak isteyen Trump'ın taraftarlarına yaptığı çağrı 6 Ocak'ta Temsilciler Meclisi binasının protestocular tarafından işgal edilmesine yol açsa bile sonuç değişmemiştir.

süreç ile metotlarına müdahale ederek sonuçları belli miktarda sonuçları etkileyebilir. Bu açıdan seçimlerde sandık güvenliğini sağlamak muhalefet partileri açısından elzemdir. Fakat bu rejimlerde kitlesel ölçekte yaşanabilecek hile ihtimali yine de çok yüksek olmayabilir. Her şeyden önce, böylesine bir hile teşebbüsünün altından kalkmak için iktidar partisinin kamu mensuplarından ülke genelinde destek temin edebilmesi gerekir. Fakat bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda ise parti temsilcilerinin ve seçim güvenliği üzerine uzmanlaşmış sivil toplumun hileyi fark etmeleri ve kayda geçirmeleri zor olmayacaktır.

İktidar ile muhalefetin adayları arasında oy farkının düşük olduğu vakalarda hükümetin oy sayım süreçlerine müdahale ihtimali daha yüksektir. Bu tür müdahalelerin önünü kesmek için muhalefet partilerinin ülke genelinde sandık güvenliğini temin etmeleri ve kendi oy sayım sonuçlarını düzenli olarak kamuoyu ile paylaşmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, bu tip rejimlerde muhalefetin sadece sandıkta kazanması yeterli olmayabilir, seçim sonrası süreci de başarıyla yürütmesi gerekmektedir.

Bu rejimde ulusal medya iktidar baskısı altında olduğu için, oy verme ve sayım süreçlerinde yaşanan usulsüzlükler karşısında muhalefet partilerinin kamuoyunu bilgilendirmeleri ve harekete geçirmeleri oldukça zordur. Zira iktidarın seçim sonuçlarına yaptığı müdahaleye iktidar yanlısı medya da destek olacaktır. Öte yandan, muhalefetin bu tür partizan kararlara itiraz edebileceği kurumlar da iktidarın güdümünde olabilir. Bu kararlara yapılan yasal itirazlar da yargının partizanlaşması nedeniyle genellikle olumlu sonuç vermemektedir.

Fakat seçmen desteği azalan iktidarların kitlesel ölçekte seçim hilesine başvurmasının da maliyeti vardır (Simpser, 2013). Hilenin fark edilmesi durumunda iktidarın prestiji ve meşruiyeti ciddi olarak sarsılabilir (Magaloni, 2010).⁵ Ayrıca, seçimle-

5 Özellikle son dönemde ortaya çıkan gelişmiş istatistiki yöntemler sayesinde oy dağılımının rastsal olmadığı (*non-random*) durumlarda iktidar eliyle yapılan hileleri tespit etmek kolaylaştı. Ayrıca uluslararası gözlemcilerin, sivil toplum

rin tekrar edilmesi durumunda siyasi tablonun kısa süre içinde değişmesi ihtimali de düşüktür. Şüphesiz bazı vakalarda muhalif seçmenler seçim tekrarını engelleyemeyen partilerine kızdıkları veya umutsuzluğa kapıldıkları için sandığı boykot etme kararı alabilirler. İktidar partisi kendi seçmenlerini daha yüksek oranda sandığa çekmeye çalışacaktır. Ama iktidar seçmenleri arasından bir grup, seçimlerin iptal edilmesine tepki gösterdiği için tercihlerini muhalif aday lehine değiştirebilir veya oy kullanmaya gitmeyebilir.

Seçimlerde hile yapılması, muhalefet partilerine iktidar karşısında ahlaki üstünlük kazandırması yanında, seçmenleri hızlıca rejim karşısında harekete geçirme zemini yaratır. Otoriter rejimlerde muhalefete destek vermek seçmen açısından maliyetlidir, çünkü muhalif seçmen, kamu kaynak ve hizmetlerinden dışlanma riski yanında işini kaybetme ve baskıya maruz kalma durumlarıyla da karşılaşabilir. Alınan risk, iktidara yönelik protesto eylemlerine katılanlar için özellikle yüksektir. Bu yüksek maliyet nedeniyle otoriter rejimde vatandaşlar kişisel görüşlerini genellikle kamusal alanda sansürsüz şekilde paylaşmaz (Kuran, 1991). Dolayısıyla, kapalı otoriter rejimlerle karşılaştırıldığında muhalif gruplar için nispeten daha fazla alan bırakan rekabetçi otoriter rejimde bile, iktidara kamusal alanda tepki göstermek zor ve risklidir. Bu nedenle protesto eylemleri genellikle daha dar ölçekli olur ve ideolojik görüşleri güçlü seçmen gruplarıyla sınırlı kalır.

Fakat seçim hileleri otoriter rejimlerde bu durumu değiştirebilir (Tucker, 2007). Çünkü münferit grupları rencide eden haksız karar ve politikaların aksine seçimler –özellikle de ülke genelinde yapılan başkanlık ve/veya parlamento seçimleri– ülke genelinde ve kamuoyu tarafından takip edilir. Eğer seçimlerde hile iddiaları muhalefet tarafından ikna edici şekilde gündeme getirilebilirse, iktidara yönelik kitlesel tepkilere yol açar.

kuruluşlarının ve muhalefet partilerinin sandık başında bulunmaları, hile ihtimalini düşüreceği gibi buna teşebbüs edilmesi halinde durumu rahatlıkla tespit etmeye yarayacaktır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı bir çağda ülke genelinde etkili olabilecek hile teşebbüsünün saklanması da pek mümkün değildir.

bilir. Çünkü rekabetçi otoriter rejimde bile seçim süreçleri birçok vatandaş nezdinde önemlidir ve meşrudur.

Dolayısıyla, rekabetçi otoriter rejimde iktidar partisinin sandıkta yenilgiyi oy sayım süreçlerine yapılan müdahalelerle telafi etme seçeneği yüksek bir ihtimal olmayabilir (Esen, 2020). Bu seçenek hükümetin muhalif kitleler karşısında gerekirse güç kullanma kapasitesinin yüksek olması durumunda uygulamaya konulabilir. Fakat böyle bir vakada bile iktidarın aynı zamanda uluslararası camiada karşılaşacağı sert eleştirileri göğüsleyecek dış desteğe ve iktisadi sorunları aşacak maddi kaynaklara ihtiyacı vardır. Muhalefet partilerinin örgüt kapasitelerinin yüksek olduğu vakalarda rejimin ihtiyacı olan askerî ve mali kaynaklar ile diplomatik desteğin seviyesi artacaktır. Örneğin, Mugabe (Zimbabve) ve Maduro (Venezuela) yönetimleri şaibeli seçim sonuçlarının akabinde ortaya çıkan protesto eylemlerini güvenlik kuvvetlerinin rejime sırt çevirmemesi ve Rusya ile Çin gibi otoriter rejimlerden aldıkları destek sonucu bastırbildiler. Nitekim, iki ülkede de şaibeli seçimler sonrasında yaşanan protestoların başarısız olması iktidarın gücünü perçinleyerek rejimin rekabetçi otoriterden hegemonik seçimli otoriter çizgiye kaymasına yol açmıştı. Bu vakalarda artık muhalefetin sandık yoluyla iktidarı değiştirmesi çok düşük bir ihtimaldir.

Ayrıca, uluslararası arenada diplomatik olarak yalnızlaşan ve mali kaynakları tükenen Marcos (Filipinler), Fujimori (Peru) ve Milosevic (Sırbistan) yönetimleri hileli seçim sonuçlarına karşı yükselen protestolar sonucu çöktüler. Devlet kapasitesi zayıf olan rekabetçi otoriter vakalarda ise iktidarın seçim yenilgisi sonrası ayakta kalabilmesi çok düşük bir ihtimaldir. Böyle durumlarda muhalif adayların yaptığı protesto çağrıları hızla karşılık bularak rejimi sarsabilmektedir (Levitsky ve Way, 2020).

Türkiye’de Mayıs 2023 tarihinde yapılan seçimler, yukarıda teorik boyutta rekabetçi otoriter rejimlerin sürdürebilirliği ve demokratikleşmesine ilişkin sunulan tartışmalar bağlamında bir laboratuvar niteliğindedir. Bir sonraki bölümde bu tartışmalar ışığında Türkiye’de yapılan 2023 seçimlerini analiz edeceğiz.

2023 seçimleri rekabetçi otoriter rejimin sonu olabilir miydi?

2023 seçimlerine girerken Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin sürdürülebilirliğine dair bazı soru işaretleri oluşmuş, Recep Tayyip Erdoğan’ın kurduğu bu rejimin seçimler yoluyla son bulabileceği ihtimali bazı nedenlerle güçlenmişti. Bunların başında ise Erdoğan’ın ekonomi yönetimi bulunuyordu. 2018 yılından itibaren makroekonomik dengelerin gideerek bozulması, enflasyon ve döviz kurunun yükselmesi, ekonomik büyümenin hızını yitirmesi ve istihdam ihtiyacını karşılayamaması, Türkiye’deki rekabetçi otoriter rejimi oldukça kırılgan hale getirdi. Sınırlı ekonomik büyüme ile işsizlik artarken yükselen enflasyon ve kur, kişi başına düşen geliri düşürdü, alım gücünü zayıflattı, geniş toplumsal kesimlerin yoksullaşması sürecini hızlandırdı (Öniş, 2023). AKP rejiminin ise söz konusu koşullarda kaynak dağıtması zorlaştı; hükümet daralan kaynakları dağıtırken siyaseten maliyeti yüksek birtakım kararlar almak durumunda kaldı. AKP’nin seçim hâkimiyetini pekiştiren temel unsurun makroekonomik istikrarla etkin yeniden dağıtım politikalarını bir arada uygulayabilmesi olduğunu düşünürsek rejimin performans krizi daha da netleşir.

Özellikle 2018’de yürürlüğe giren cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin seçmenlere vaat edilenin aksine sergilediği kötü performans iktidarın meşruiyetini azaltan önemli bir etken olmuştur (Yavuzylmaz, 2021). Ayrıca, Suriye iç savaşının tetiklediği göçmen krizinin bir türlü çözülememiş olması, sayıları 3,5 milyona yaklaşan Suriyeli sığınmacıları siyasetin ana gündem maddelerinden biri haline getirmiştir (Fisunoğlu ve Sert, 2019). Suriyeli sığınmacıların özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde AKP’nin güçlü olduğu çeper mahallelere yerleşmesi iktidar partisine yönelik kamuoyu baskısını arttırmıştır (Esen ve Gümüşçü, 2019). İktidar partisini zayıflatan bir başka önemli etken ise yerel ve ulusal ölçekte birçok AKP’li siyasetçinin karıştığı yolsuzluk haberleridir. Bu haberler yaşanan eko-

nomik sıkıntılarla birleştiğinde seçmenlerin AKP'den uzaklaşmasına yol açmıştır.

AKP'nin seçmen desteğinde görölen bu düşüş son yıllarda daha da belirginleşmiştir (Esen ve Yavuzylmaz, 2023). Muhalefet partileri, Haziran 2015 ve Haziran 2018 seçimlerinde AKP'nin meclis çoğunluğuna son vermiş ve şaibeli 2017 referandumunda bile oyların neredeyse yarısını almıştı. 2019 yerel seçimlerinde ise iktidar bloku adaylarının başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok önemli büyükşehirde belediye başkanlığı seçimini yirmi beş yıldan sonra kaybetmesi, AKP'nin oluşturduğu yenilmezlik algısını temelden sarsmıştı. Bu başarının arkasında birkaç faktörün rol oynadığı söylenebilir. İlk olarak, CHP ve İYİ Parti'nin birçok seçim bölgesinde Cumhur İttifakı karşısında başarı kazanma şansı en yüksek aday arkasında birleşmesi gelmektedir (Esen ve Gümüşçü, 2019). Dahası Millet İttifakı büyükşehirlerde adaylarını genellikle ideolojik açıdan ılımlı, bölgelerinde sevilen ve pozitif dil kullanan isimler arasından seçti. Muhalif adaylar seçmenler nezdinde siyaseten ayrıştırıcı konulardan uzak durarak yerel sorunlara odaklandılar. Böylece, Erdoğan'ın seçmenleri kutuplaştırma çabalarına karşı birleştirici ve hizmet odaklı bir kampanya yürütebildiler (Wuthrich ve Ingleby, 2020; Demiralp ve Balta, 2021; Başsoy, 2020). Bu sayede Cumhur İttifakı'nın Sünni Müslüman-laik ve Türk-Kürt milliyetçisi fay hatları üzerinden muhalefeti bölme ve seçmenleri kutuplaştırma stratejisi başarısız oldu.⁶ Her ne kadar muhalif adaylar medyada az görünür olsalar da sahada seçmenlerle yüz yüze iletişim kurarak ve sosyal medyayı etkin şekilde kullanarak seçmenlere ulaşabildiler. Hem makroekonomik göstergelerdeki bozulma hem de 2019 yerel seçimleri sonrasında AKP'nin partizan rant aktarımı ve kayırmacı yeniden dağıtım politikalarında oldukça önemli işleve sahip yerel yönetimlerin elinden çıkmış olması, partinin seçim hâkimiyetini oldukça zora sokmuş-

6 Dünya genelinde birçok ölkede popölist hükümetler kutuplaştırma stratejisi güderektabanında safları sıkılaştırmaya çalışmakta ve takip ettiği otoriter yöntemlere destek aramaktadır. Bu yönüyle kutuplaşma, otoriterleşmeye yol açañ mekanizmaların da başında gelir (Svolik, 2019; Somer vd., 2021).

tur (Çınar, 2019; Esen ve Yavuzylmaz, 2023). Kamu kaynakları artan sosyal yardım talebini karşılayamadığı için, dar gelirli seçmenler arasında hak ettiği yardımı alamayanların rejime sırtlarını dönme ihtimali de güçlendi.⁷ Ayrıca, rejim yanlısı vakıf ve derneklerin kaynaklarında kesintiler oluşturduğu için iktidar partisinin dar gelirli seçmenler ile kurduğu organik bağ kısmen de olsa zayıfladı (Gümüşçü, 2021). Erdoğan yönetimi, takip ettiği kutuplaşma siyaseti (Somer, 2019) ve “kültür savaşları” (Kalaycıoğlu, 2012) sayesinde olumsuz ekonomik koşulların partisinin oyunda yaratacağı erimeyi belli oranda öteleyebilse de, 2019 yerel seçimlerinin gösterdiği üzere, muhalefetin pozitif bir kampanya aracılığıyla bu kutuplaşmayı aşması durumunda seçim sonuçları iktidar aleyhine dönebilmekteydi (Wuthrich ve Ingleby, 2020; Başsoy, 2020).

Millet İttifakı’nın desteklediği adayların 2019 yerel seçimlerinde başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Cumhur İttifakı’nın elindeki büyükşehirlerde belediye başkanlıklarını kazanması, her şeye rağmen Türkiye’de seçimlerin halen anlamlı olduğunu ve artan ekonomik sorunlar karşısında iktidarın zayıfladığını gösterdi (Esen ve Gümüşçü, 2019; Esen ve Yavuzylmaz, 2023). Hükümetin bürokrasi, yargı ve basını neredeyse tamamen kontrol ettiği, adaylarına yüksek oranda kamu ve özel kaynak sağladığı ve ifade özgürlüğünün kısıtlandığı bir dönemde bu seçim yenilgileri oldukça önemlidir (Esen ve Gümüşçü, 2019; Yavuzylmaz, 2021; Esen ve Yavuzylmaz, 2023).

7 Seçmenlerin ekonomik durumlarına bağlı olarak hükümetlerinin performansını değerlendirdikleri ve oy tercihlerini belirledikleri önermesi siyaset bilimciler tarafından sıklıkla yapılmaktadır. Ekonomik oy kullanma davranışının sadece demokratik rejimlerde değil, aynı zamanda seçimli otoriter rejimlerde de geçerli olduğuna dair önemli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Treisman (2011) Rusya’da başkanın görev onayının, kamuoyunun iktisadi performans hakkındaki düşünceleriyle paralel olarak değiştiğini göstermiştir. Rusya’da rejime simbiyotik olarak bağlı, özellikle kamu sektöründe çalışan işçilerin, düşük eğitimli seçmenlerin ve kadınların daha yüksek oranda iktidar partisine destek verdiği görülmüştür (Rosenfeld, 2017). Bu tarz rejimler kamu sektöründe partizan şekilde istihdam seviyelerini arttırarak, seçmenler nezdinde destek oranını arttırabilmektedirler. Benzer bir durumun Türkiye vakasında özellikle 2011 sonrası artarak gerçekleştiği görülmektedir. Fakat Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz bu politikaların sürdürülmesini zorlaştırmaktadır.

İktisadi ve siyasi krizin büyümesi, zaten zayıflamış iktidar partisinin elitler arası çatışmalarını da alevlendirdi. Son yıllarda AKP'de Erdoğan'ın tüm gücü elinde toplaması ve ekonomik krizin büyümesi parti içindeki muhalifleri açıktan harekete geçmek için cesaretlendirdi (Yavuzylmaz, 2021, s. 635). 2019 yerel seçimlerindeki başarısız sonuçların ardından, AKP hükümetlerinde uzun süre bakanlık yapmış olan Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan önderliğinde iki yeni muhalefet partisi kuruldu (Yavuzylmaz, 2021; Yavuzylmaz ve Tsarouhas, 2022). Otoriter rejimlerin sona ermesinde rejim-elitlerinin yönetimden ayrılması çok önemli rol oynadığı için (Svolik, 2012; Geddes, 1999; Magaloni, 2006; Browlee, 2007) bu isimlerin muhalefet saflarına geçmeleri iktidar açısından kaygı verici bir gelişmeydi.

Cumhur İttifakı'nın büyük ortağı, Erdoğan'ın AKP'sinin son dönemde yaşadığı kan kaybı da seçim sonuçlarına dair belirsizliği güçlendirmiştir. Parti örgütünün Erdoğan altında gidecek kişiselleşmesi (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022), hem parti kadrolarının hem de çekirdek seçmenin, partiden ziyade Erdoğan'a bağlı hale gelmesi AKP'yi zayıflatmıştı. Özellikle Erdoğan'ın 2014 yılında cumhurbaşkanı olmasından sonra Ahmet Davutoğlu ve Binali Yıldırım gibi parti tabanında heyecan yaratmayan ve karizmatik olmayan isimlerin genel başkan olması partinin oylarındaki gerilemenin nedenleri arasındaydı. Bu iki ismin genel başkanlıkları döneminde Erdoğan'ın partiye sürekli müdahale etmesi AKP'nin kurumsal yapısını zedeleterek zayıflamasına yol açmıştı (Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2022). Erdoğan'ın 2018'de partiye dönüşü ise bu süreci tersine çevirememişti. Erdoğan seçmen desteğini korurken parti zayıflamaya devam etti.

Ekonomik sorunların ve partideki çatlakların üzerine gelen deprem felaketi ise Erdoğan yönetimini seçime aylar kala daha da büyük bir krize sokmuştur. 6 Şubat 2023'te 10 ilde çok ağır yıkıma yol açan iki büyük deprem, on binlerce can kaybına neden olurken devletin ilgili kurumlarının hazırlıksızlığını, yürürlükte olan yapı denetim mevzuatının uygulanmadığı-

nı, afet sonrası yardım ve arama-kurtarma faaliyetlerindeki yaşanan koordinasyonsuzlukları çarpıcı bir biçimde ortaya koydu.⁸ Gerekli personel sayısından yoksun, 2023 bütçesi oldukça kısıtlı ve liyakatsiz kadroların yönettiği bir kurum niteliğindeki AFAD, deprem bölgesinde ilk üç gün etkin arama-kurtarma yapamadı ve afet yönetim sürecini koordine edemedi. Bu çerçevede 2009 yılında afet koordinasyonunda tek yetkili kurum haline gelen AFAD'ın deprem sonrası performansı içler acısıdır. Bununla beraber yönetim kurulları AKP yandaşı isimlerden oluşan Türk Telekom ve Turkcell gibi GSM operatörlerinin deprem bölgelerinde iletişimi sağlayamamaları da Türkiye'deki rekabetçi otoriter rejimin önleyici tedbir alma hususundaki geri kalmışlığını gözler önüne serdi. İletişimin sağlanamadığı, arama-kurtarma ekiplerinin zamanında ulaşamadığı ve bu sürecin koordine edilemediği deprem bölgesinde sosyal medya hayati önem kazanmış (*Euronews* 2023b), ancak depremin üçüncü günü Twitter'a erişim engeli getirilmesiyle bizzat iktidar tarafından baltalanmıştı (*Sözcü*, 2023b). Tüm bu sorunlar yaşanan depremler sonrası can kaybını arttırdı.

Türkiye'de iktidarın depremin yarattığı yıkımın önlenmesi ve bölgeye yardım ulaştırılması konularındaki düşük performansı ise şaşırtıcı değildir. Bu performans rejimin otoriter doğasıyla doğrudan ilintilidir.⁹ Demokrasilerin aksine, bu rejimlerde hesap verebilirlik mekanizmaları zayıflatılmıştır. Basın ve sivil toplumun üzerindeki etkisini kullanan iktidar, kendisini afet sonrası toplumdan gelebilecek tepkilerden belli oranda izole edebildi. Hatta iktidar yanlısı medya sayesinde afet yönetiminde hü-

8 Deprem sonrası enkaz altında kalanlara yapılan müdahalede yaşanan sıkıntıların benzerleri geçtiğimiz senelerde sel felaketi ve orman yangınları esnasında da yaşanmıştı (Tol ve Korkmaz, 2021).

9 Rejimin demokratik niteliği ve kurumsal kapasitesi afetlere müdahalede başarıyı temelden etkilemektedir (Ahlboom ve Povitkina, 2016). Demokrasilerde iktidar serbest ve adil seçimler yoluyla belirlendiği için hükümetler seçmenlerin çoğunluğunun desteğini sağlayacak şekilde politikalar takip etmeye çalışırlar. Bu nedenle, demokratik rejimlerin otoriter muadillerine nazaran daha fazla sayıda vatandaşa hizmet sağladığı, afetler sonrası kamu kaynaklarını daha adil şekilde dağıttığı ve uzun vadeli önlemler almakta daha etkin olduğu savunulur (Bueno de Mesquita vd., 2005).

kümetin başarılı olduğu algısını yaratabildi. Fakat gerçekte Şubat depremleri son on senede yaşanan otoriterleşmenin devlet kurumlarında yol açtığı tahribatı ve bürokratik kapasitenin düşüşünü gözler önüne serdi.¹⁰ Afetlerin yönetilemez hale geldiğini, yıkıcılıklarının tahammül edilemez boyutlara ulaştığını gösterdi. Özellikle iktidar partisinin düzenleyici ve denetleyici kurumları kontrolü altına alarak araçsallaştırmasının ve bu kurumları AKP'nin elindeki yerel yönetimlerle beraber partizan rant aktarımı adına kullanmasının Türkiye'nin depremlere karşı kırılganlığını nasıl arttırdığını da ortaya koydu (Tol, 2023).¹¹

2023 Şubat ayında gerçekleşen depremlerin Erdoğan yönetiminin yirmi yıllık iktidarında şu âna kadar karşılaştığı en büyük şok olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yarattığı büyük insani felaketin yanında ağır bir iktisadi faturası olduğuna şüphe yoktur. Deprem bölgesinde gerçekleşen büyük yıkımın

10 Aslında Türkiye'de yapı denetim ve deprem riski taşıyan yapıların dönüşümüne ilişkin 1999 depremleri sonrasında önemli adımlar atılmıştı. Fakat ne yazık ki, geçen yaklaşık 25 sene zarfında AKP'nin partizan rant aktarımı politikasının merkezinde olan partiye bağımlı inşaat firmaları tarafından yapı denetimi işlevsiz hale getirildi (Bora, 2016). Bu süreçte yapı denetim kanununda yapılan ve denetimi zayıflatan değişiklikler özellikle belirleyici oldu. Örneğin, 2013 yılında yapılan değişiklikle TMMOB yapı denetim sürecinden tamamen çıkartılmış ve bu yetki belediyeler, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve çoğu müteahhitler tarafından kurulmuş yapı denetim firmalarına bırakılmıştı. Son yaşanan depremlerde yıkılan binaların azımsanmayacak bir kısmının yapı denetim kanunu yürürlükteyken yapılmış olması Türkiye'deki rekabetçi otoriter rejimin partizan rant aktarımı politikasının yıkıcı sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bununla beraber yapı denetim sürecinden tamamen muaf tutulan ve Kamu İhale Kanunu'nda sıklıkla yapılan değişiklikler ile inşaatı yandaş firmalara verilen havalimanı, hastane gibi kamu binalarında yaşanan yıkım da çarpıcı niteliktedir. Tüm bilimsel itirazlara ve raporlara rağmen fay hattının üzerine yapılan Hatay Havalimanı, yakın zamanda yapılan hastaneler ve deprem sonrası arama-kurtarma ve yardım koordinasyonundan sorumlu AFAD binasının aldığı hasar buna örnek olarak gösterilebilir (Bianet, 2023).

11 Türkiye'de siyasi rejimin rekabetçi otoriter yapısı aynı zamanda bu depremden sonra sorumlulardan hesap sormayı da zorlaştırmaktadır. Yıkılan birçok binanın AKP'ye yakın müteahhitler ve firmalar tarafından yapıldığını ve Türkiye'de yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının ortadan kalktığını göz önünde bulundurursak tüm sorumlulara yönelik etkin yargılama beklemek şu noktada oldukça iyimser bir yaklaşım olur. Nitekim depremin üzerinden geçen birkaç haftalık sürede hiçbir siyasetçi ve kamu görevlisi sorumluluk alarak istifa etmezken, az sayıda müteahhidin soruşturulması dışında henüz sistematik bir hesap sorma mekanizması da işletilmemiştir (Birgün, 2023).

ekonomik maliyeti halihazırda devam eden ekonomik krizi daha da derinleştirecektir. Bir meslek odasının bu konuda yaptığı ön çalışmaya göre sadece bölgede yıkılan binaların yeniden inşa edilmesinin maliyetinin 70 milyar doları geçmesi beklenmektedir (*Gazete Duvar*, 2023a).

İşte cumhuriyetin yüzüncü yılındaki seçimlere Erdoğan hükümeti bu zorlu koşullarda girdi. Bu seçim muhalefet için ise rekabetçi otoriter rejimi sandık yoluyla sonlandırmak için önemli bir fırsattı. Ancak, muhalefet partileri bu hedeflerinde başarılı olamadılar ve Cumhur İttifakı bir kez daha seçimleri kazandı. Peki muhalefet tüm olumlu koşullara rağmen neden kaybetti? Bu bölümde muhalefetin koordinasyon stratejilerine, kampanya dönemine ve seçim sonuçlarına değineceğiz.

2023 seçimlerine giderken muhalefet¹²

Seçimlere giderken yoğun şekilde hissedilen ağır ekonomik kriz ve Şubat depremiyle düşen Cumhur İttifakı'nın performansı muhalefet partilerine önemli fırsatlar sundu. Üstelik ülke genelinde 11 büyükşehir belediyesini idare etmesi, iktidar karşısında eşitsiz siyasi oyun sahasını dengelemek, seçmenlere doğrudan ulaşmak ve kendi kadrolarını yetiştirmek açısından muhalefete alternatif bir siyasi alan sağladı (Esen ve Yavuzylmaz, 2023).¹³ Refah Partisi'nin yükselişinin 1994 yerel seçimlerinden sonra yerel yönetimlerde kurulan kaynak ve hizmet dağıtım ağına dayandığını düşünürsek (Aytürk ve Esen, 2021), kontrol ettiği belediyelerde bir başarı hikâyesi yaratması durumunda Millet İttifakı ve özellikle CHP ciddi bir siyasi ivme yakalayabilirdi. Muhalif başkanlar belediye kaynaklarına dayanarak hükümetin otoriter uygulamalarını dengeleyebilir, hizmet temini üzerinden seçmen tabanlarını genişletebilir ve bu sayede

12 Bu bölümdeki seçim analizi kısmen Esen ve Gümüşçü (2023)'ye dayanmaktadır.

13 Bu ihtimalin önünü kapamak isteyen hükümet, muhalefetin kontrol ettiği büyükşehir belediyelerinin yetkilerini ve mali kaynaklarını azaltmak için ivedilikle harekete geçti. Örneğin, 2019 yerel seçimlerinden sonraki iki sene içinde HDP'nin kazandığı neredeyse bütün belediyelere kayyum atandı (Tepe ve Alemdaroğlu, 2021; Tutkal, 2022).

partilerini iktidar alternatifi haline getirebilirlerdi (Gümüşçü, 2021; Öktem, 2021). Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimi zayıflatma potansiyeli olan tüm bu unsurlar hem iktidarın hamleleri hem de muhalefetin attığı hatalı adımlar nedeniyle hayata geçirilemedi. Bu kısımda muhalefetin attığı hatalı adımlara odaklanıyoruz.

İktidarı sandık yoluyla değiştirebilmek için muhalefet partilerinin kendi seçmenlerine seçimleri kazanabilecekleri umudunu aşlamaları ve önceki seçimlerde iktidara oy verenlerin bir bölümünün desteğini almaları gerekiyordu.

Aslında ilk etapta muhalefet, seçmeni harekete geçirmek konusunda şanslıydı. Çünkü Türkiye’de serbest ve adil seçim koşullarının yıllar içinde aşınmasına rağmen muhalif seçmenlerin seçimlere katılım oranlarında dikkat çekici bir düşüş gerçekleşmemiş, aksine seçmenlerin seçimlere ilgisi yüksek seyretmişti. Örneğin 2018 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP adayı Muharrem İnce’nin mitinglerinde meydanlar dolmuş, 2019 yerel seçimlerinde ise seçmenler Millet İttifakı’nın desteklediği birçok büyükşehir belediye başkan adaylarını hem meydanlarda hem sandıkta desteklemişti. 2023 seçimlerinde altı muhalefet partisinin geniş tabanlı bir ittifak kurması muhalif seçmenlere kazanma umudu aşlamayı başardı.

Millet İttifakı’ndan “Altılı Masa” deneyimine

Cumhur İttifakı’nın bir süredir gerilediği bu dönemde muhalefet partileri, özellikle 2017 referandum kampanyasından itibaren, birbirleriyle daha uyumlu şekilde hareket etmeye başladılar (Selçuk ve Hekimci, 2020). Bu dönemde muhalefet partileri, AKP iktidarına ve Türkiye’de yaşanan otoriterleşme sürecine karşı çeşitli ittifaklar kurdu. Fakat bu girişimlerin bazıları ittifak içerisindeki partilerin koordinasyonsuzluğu ve isteksizliği ya da gösterilen adayların etkin seçmen mobilizasyonu yapamaması nedeniyle başarısız oldu. Bu duruma en çarpıcı örnek 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleridir (Talukdar, 2015). Erdoğan’ın karşısına CHP ve MHP’nin ortak adayı olarak çıkar-

tılan Ekmeleddin İhsanoğlu seçmenlere umut olacak bir siyasi söylem tutturamadı. Muhalefet partilerinin örgütleri tarafından da tam olarak sahiplenilmeyen İhsanoğlu'nun kampanya süreci de etkili yönetilmedi. Öte yandan, 2015 Haziran seçimlerinden sonra AKP meclis çoğunluğunu kaybettiğinde de muhalefet partileri birleşerek koalisyon hükümeti kuramadıkları için AKP'nin Kasım ayında yeniden tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşmasına neden oldular. Bu başarısızlıkta siyasi partiler arası ideolojik mesafeler, özellikle MHP'nin Erdoğan'la yakınlaşması ve HDP ile koalisyon kurmama yönündeki ısrarı, belirleyici oldu.

2017'deki halk oylaması ise tüm muhalefet partilerinin başkanlık sistemine karşı birleştikleri bir kampanya sürecine sahne oldu (Esen ve Gümüşçü, 2017a). Bu "hayır" ittifakı referandumda çok az farkla kaybetmiş olsa da sonraki seçimlerde daha geniş kapsamlı seçim ittifaklarının da temeli olacaktı. 2018'de başkanlık sistemine geçişle beraber kanunlaşan yeni seçim düzenlemesi ise Türkiye'yi seçim öncesi ittifak sistemiyle tanıştırdı ve bu temeli güçlendirdi. İttifakın toplam oyunun %10 barajını aşması durumunda ittifak içerisindeki tüm partilerin barajı aşmış olarak kabul edilmeleri, düşük oy oranına sahip partileri de ittifaka girmeye teşvik etti.

Hem ideolojik olarak hem de yeni rejimin pekişmesi arzusu anlamında oldukça benzeşen AKP ve MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı, bu değişikliği sunarken ideolojik yönden çok parçalı ve birbirine benzemeyen muhalefet partilerinin iktidar bloku karşısında etkin bir ittifak kuramayacağını hesap ediyordu. Buradan hareketle iktidar bloku, muhalefetin birleşmesini engellemek için HDP'yi sürekli terörle ilişkilendirdi ve şeytanlaştırdı.

Tüm bu dinamiklere rağmen muhalefet partileri 2017 referandum kampanyasından itibaren birbirleriyle daha uyumlu şekilde hareket ettiler. Teşkilatlanmasını yeni tamamlayan İYİ Parti'nin seçime girme yeterliliğini kazanmak için CHP'den ödünç olarak transfer edilen on beş milletvekiliyle TBMM'de grup kurması bu işbirliğine örnek olarak gösterilebilir. Ancak 2018 se-

çimlerinde görülen işbirliği enformel düzeyde kalmış, Millet İttifakı'nı oluşturan CHP, İYİ Parti ve SP gibi siyasi partiler ortak aday çıkarmamış, ortak program oluşturmamış ve ortak kampanya yürütmemiştir (Esen ve Yardımcı-Geyikçi, 2020). 2019 yerel seçimleri ise CHP ve İYİ Parti'nin ülke genelinde birçok seçim bölgesinde tek aday destekledikleri daha etkin bir muhalefet koordinasyonuna sahne olmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2019; Esen ve Yavuzylmaz, 2023). Millet İttifakı içerisindeki partilerin desteği ve HDP'nin dışarıdan desteği ile Türkiye'nin en büyük şehirlerinde muhalefet yerel seçimleri kazanmıştır.

2019 yerel seçimleri sonrasında ise muhalefet partileri arasındaki koordinasyon daha sistematik hale geldi. Bunun ilk adımı olarak, önceden her muhalefet partisinin ayrı ayrı üzerinde çalıştığı parlamenter sisteme geçiş çalışmaları 2021 yılında TBMM çatısı altında ortaklaştırıldı. Millet İttifakı'nı oluşturan CHP, İYİ Parti, SP ve DP ile onlara katılan Deva ve Gelecek Partisi bir sistem değişikliği üzerinde çalışıp ortak bir mutabakat metnini 28 Şubat 2022 tarihinde kamuoyuna duyurdular (T24, 2022e). Aynı masada toplanan altı muhalif parti lideri--“Altılı Masa”¹⁴ takip eden süreçte sandık güvenliği ve ortak politikalar konularında sistemli şekilde çalışmaya devam ettiler (Esen, 2022a; 2022c). 2022 yılında parlamenter sisteme geçiş sürecinin anayasa değişikliği öneri metnini kamuoyuyla paylaşan Altılı Masa, son olarak seçimlerde çeşitli alanlarda vaatler içeren ortak politikalar metnini paylaştılar (Euronews, 2023). Seçime aylar kala ise bu ortak çalışma Millet İttifakı adıyla resmiyete kavuştu. Tüm bu gelişmeler Türkiye’de rekabetçi otoriter rejime karşı daha kurumsal ve resmî bir seçim ittifakının ortaya çıktığını işaret ediyordu. Ancak ortak aday belirleme sürecindeki belirsizlikler Altılı Masa içerisindeki koordinasyonu olumsuz etkilediği için seçim sürecinde ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılar muhalefetin seçim kazandırma ihtimali yüksek bir ortak adayla seçime gitmesini de engellemiştir.

14 Altılı Masa ilk toplantısını 22 Şubat 2022 tarihinde yaparak kuruldu. 26 Ocak 2023 tarihinde gerçekleştirilen 11. toplantı sonrasında kendisini ilk kez Millet İttifakı olarak tanımladı.

Aday seçimi birçok nedenle büyük önem taşımaktaydı. İlk olarak, adayın karizmatik ve etkin seçmen mobilizasyonu yapabilecek bir isim olması gerekliydi. Aynı zamanda bu adayın bir yandan muhalif seçmenleri bir araya getirirken, diğer yandan son gelişmelerle AKP'den uzaklaşmış seçmenlerden oy alması gerekiyordu. İkinci olarak, ittifakı oluşturan tüm partilerin teşkilatlarının, belirlenecek adayı benimsemesi ve adayın etrafında kenetlenmesi zaruretiydi. Üçüncü olarak, adayın iktidar bloku tarafından kullanılacak yıkıcı kutuplaştırıcı söyleme karşı kutuplaşmayı aşan ve farklı kesimlerle yapıcı diyalog içerisinde olan ve seçmenler nezdinde olumlu karşılığı olan bir siyasi figür olması da büyük önem taşımaktaydı. Cumhurbaşkanı olacak kişinin özellikle parlamenter sisteme geçiş sürecinde güçlü yetkilere sahip olacak olması nedeniyle bu dönemde karar alma mekanizmasına ilişkin belirsizlikler aday belirleme sürecini daha da kırılgan hale getirdi (Esen, 2022a). Kamuoyunda genellikle Kemal Kılıçdaroğlu, Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş isimleri üzerinden ilerleyen aday tartışmaları, ittifakı oluşturan siyasi partilerin yetkilileri tarafından yapılan açıklamalarla daha da alevlendi. Söz konusu aday CHP üst yönetimi ve Altılı Masa'daki dört küçük sağ partiye göre Kemal Kılıçdaroğlu olmalıydı. İYİ Parti kurmayları içinse aday ya Mansur Yavaş ya da Ekrem İmamoğlu olmalıydı. Adaylık tartışmasının açıkça yapılmadığı uzun bir sürecin sonunda Kılıçdaroğlu'nun masanın küçük ortaklarının desteğiyle kendi adaylığını dayatması Millet İttifakı'nın temel bileşenleri olan CHP ve İYİ Parti arasında krize dönüştü ve İYİ Parti'nin ittifaktan kısa süreli ayrılmasına neden oldu.

Türkiye'de aday belirleme ve geçiş sürecinde karar alma mekanizmalarına ilişkin tartışma, ittifakı oluşturan siyasi partiler arasındaki güç asimetrisi nedeniyle de derinleşti. Henüz seçim görmemiş Deva ve Gelecek partileriyle geçen seçimlerde oy performansı olarak birbirinden uzak pek çok partinin aynı ittifakta olması, karar alma mekanizmalarına ilişkin yöntem bulma konusunda temel bir sorun oluşturdu. Bununla beraber, siyasi partilerin aday belirleme konusunda kendi örgütlerini ik-

na süreçleri de ortada duran ve aşılması gereken fakat etkin şekilde aşılamayan bir başka önemli engeldi. Ayrıca ortak adayın açıklanmasının gecikmesi muhalif kesimler nezdinde adaylık tartışmaları üzerinden bir siyasi kutuplaşmaya ve potansiyel adayların her birinin kamuoyu önünde yıpranmasına neden oldu.

Tüm bu ittifak içi dinamiklere, iktidarın muhalefet partileri arasındaki koordinasyonu bozmaya yönelik hamlelerini de eklemek gerekmektedir. Türkiye’deki seçim öncesi ittifak sürecinde iktidar bu araçların pek çoğunu kullandı. Örneğin, bu süreçte iktidar, muhalefet partileri içerisinde farklı hizipleri temsil eden partilileri desteklemeyi seçti (Tanca, basım aşamasında). Saadet Partisi’nin önde gelen ismi merhum Oğuzhan Asiltürk ile iktidarın yaptığı görüşmeler buna bir örnek teşkil etmektedir. Bunun dışında 2022’de seçim kanununda yapılan değişikliklerle iktidar, ittifak içerisindeki küçük partilerin sadece aldıkları oy oranında mecliste sandalye kazanabilecekleri kuralını getirerek siyasi partilerin ittifak toplam oylarından faydalanmasını engelledi. Küçük partilerin mecliste temsiliyet kazanabilmeleri için ittifaktaki diğer partilerle ortak aday listesi yapmaları gerekecekti. Seçimlerde ise muhalefet partileri arasındaki oy oranlarındaki asimetri ve ideolojik mesafe, ortak liste sürecini muhalefet için bir koordinasyon sorununa dönüştürdü. İktidar aynı zamanda yargı kararlarını kullanarak muhalefetin en iddialı adaylarını yarış dışı bırakmayı da başardı. Görevdeki daha ilk senesinde İmamoğlu hakkında yirmi yedi soruşturma açılmış olması ve kendisini siyaseten yasaklı hale getirecek mahkeme kararının üst mahkemede onama sürecinde olması Erdoğan’ın İmamoğlu’ndan ne kadar çekindiğine dair çarpıcı bir örnektir (T24, 2020; 2022d).

2023 seçimlerine giderken Cumhur İttifakı

Elbette Cumhur İttifakı ve Erdoğan’ın hamleleri bununla sınırlı kalmadı. Erdoğan’a seçimi kazandıran rekabetçi otoriter rejimin avantajları kadar attığı diğer adımlar oldu. Seçim arifesin-

deki yönetim zafiyetlerinin farkında olan Erdoğan oy kayıplarını engellemek ve yeni seçmen desteği kazanabilmek için birtakım önlemler aldı. Bunlardan ilki Cumhur İttifakı'nı genişletmek oldu. Böylece İslâmcı gelenekten gelen Hüda-Par ile Yeniden Refah Partisi ve merkez sol Demokratik Sol Parti sınırlı oy hacimlerine rağmen ittifaka katıldılar. Erdoğan'ın aldığı bir diğer önlem ise muhalefet partilerinin bir araya gelmelerini engellemeye yönelik oldu. Bu doğrultuda siyasi söylemini güvenlikçi temalar üzerinden kurarak milliyetçi aktörlere seslendi ve adil olmayan oyun alanı ve özellikle medyadaki üstünlüğünü kullanarak kutuplaşma siyasetini seçimin merkezine oturttu.

Erdoğan'ın ekonomik krizin seçmen üzerine etkisini asgariye indirmek amacıyla izlediği güvenlikçi politikayı iki eksende takip etmek mümkündür. Bunlardan ilki etnik kimlik üzerine inşa edilmiş ve Kürt hareketinin yarattığı milli güvenlik tehditleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Erdoğan'a göre PKK, Millet İttifakı'nın Altılı Masa'sının gizli ortağı olarak ittifakın adayı Kemal Kılıçdaroğlu'nu destekleyerek Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve geleceğine açık bir tehdit oluşturunuyordu. Erdoğan bir konuşmasında, "Bay Bay Kemal ile yanındakiler emri Kandil'den alıyor. Biz emri Allah'tan alıyoruz. Dini, bayrağı, ezanı olmayanlar Bay Kemal'i destekliyor," diyerek muhalefeti şeytanlaştırıyordu (*Cumhuriyet*, 2023b). Bu iddialara kanıt olarak Kılıçdaroğlu'nu yerel yönetimlerle ilgili vaatleri, Kürt seçmenin Kılıçdaroğlu'na verdiği destek, PKK liderlerinin Kılıçdaroğlu'nun kampanya şarkısına eşlik ettiğini gösteren montaj bir video dahi yer aldı. Bu söylemin arkasında duran eski Başbakan Binali Yıldırım muhalefeti işgal güçlerine benzetirken (*Cumhuriyet*, 2023c), dönemin İçişleri Bakanı Süleyman Soylu seçimleri Batı'nın Erdoğan iktidarına karşı bir darbe girişimi olarak niteledi (NTV, 2023b). Böylece Erdoğan doğal olarak çok parçalı olan muhalefeti bölme ve milliyetçi seçmenin Millet İttifakı'na yönelmesini engellemeye çalıştı.

Cumhur İttifakı'nın kampanyasındaki ikinci eksen ise kültürel ve dinî değerler oluşturdu. Erdoğan, Millet İttifakı'nın Türkiye'nin milli ve yerli değerlerinden uzak, İslâm karşıtı bir birlik

olduğunu vurguladı, hatta Sultanahmet Camii avlusunda yaptığı bir konuşmada Kılıçdaroğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığı'nı lağvedeceği iddiasını ortaya attı. Erdoğan aynı zamanda kampanya boyunca Millet İttifakı'nın LGBT bireylerin haklarını savunduğunu, böylece Türk aile yapısına ve değerlerine büyük tehdit oluşturduğunu da iddia etti. 14 Mayıs seçiminden bir gün önce ise Ayasofya Camisi'nde cemaate Kuran okuyarak konuşmasında cemaati Kuran'ın yolundan ayrılmamaya ve İslâm düşmanlarına karşı birlik olmaya davet etti (Anadolu Ajansı, 2023).

Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı da AKP iktidarı sayesinde edinilmiş “kazanımları korumak” adına kimi vali ve kaymakamlar benzer şekilde iktidar partisi mensubu gibi çalıştı, Cuma vaazlarında cemaati Cumhur İttifakı'na destek vermeye davet etti. Hatta kimi imamlar bu söylemi biraz daha ileriye taşıyarak, cemaati muhalefete karşı silahlı mücadeleye dahi çağırırdı.¹⁵

Dinî ve manevi değerlerin yoğun bir şekilde ön plana çıkmasının nedeni yine içinde muhafazakâr ve mütebedeyyin partileri barındıran Millet İttifakı'nın dinî hassasiyeti olan seçmen için bir çekim merkezi olmasının önüne geçmekti. Erdoğan her iki söylemle gerçek “yerli ve milli” adresin Cumhur İttifakı olduğunun altını çizmeyi hedefliyordu.

Bu söyleme göre, ülkenin birlik ve beraberliğine ve manevi değerlerine Millet İttifakı'nın oluşturduğu tehditleri bertaraf edecek yegâne güç yine Erdoğan liderliğindeki Cumhur İttifakı idi. Erdoğan güçlü bir Türkiye sözü ile “Doğru Zaman”da “Doğru Adam” olduğu iddiasıyla özellikle Türkiye'nin büyüyen savunma sanayisi vurgusunu merkeze taşıdı. İnsansız hava araçları ve silahlı insansız hava araçları, yerli muharip uçak ve savaş gemisi seçmene, iktidara yakın medyada, televizyon ve sosyal medya reklamlarında ve türlü etkinliklerde sergilen-di, milli gururları okşandı. Savunma sanayisi ve Türkiye'nin ilk yerli otomobili TOGG ile seçmene Türkiye'nin geleceğinin yine Erdoğan ve Cumhur İttifakı'yla güvencede ve güçlü olacağı mesajı kampanya boyunca verildi (Soyaltin-Colella ve Demir-

15 Diyanet sonra imam hakkında soruşturma başlattı (Yeni Şafak, 2023).

yol, 2023). Erdoğan'ın güçlü ve dinamik lider imajının altını çizen, güneş gözlüğü ve spor montuyla resmeden fotoğrafları ise büyükşehirlerde sokakları süsledi.

Erdoğan'ın güçlü lider imajının aksine, Millet İttifakı'nın çok parçalı yapısı ise seçim kampanyası boyunca bir zayıflık olarak gösterildi. Erdoğan Altılı Masa'yı 1990'lardaki istikrarsızlıkla özdeşleşmiş koalisyonlar dönemiyle bağdaştırarak Millet İttifakı'nın krizlere, bölünmelere, istikrarsızlığa gebe olduğunu iddia etti. İktidar yanlısı medya da Altılı Masa'daki fikir ayrılıklarını ve krizleri gündeme taşıdı ve bir kısım seçmenin gözünde güvenilir bir alternatif oluşturmasını engelledi. Daha önce ayrıntılarıyla anlattığımız adil olmayan oyun sahası ve medya kontrolü sayesinde bu mesajlar geniş kitlelere kolaylıkla ulaştırıldı.

AKP'nin şimdiye kadarki siyasi başarısı büyük oranda farklı sosyal sınıfları bir arada tutabilmesine dayalıydı (Öniş, 2012). AKP'nin çok sınıflı koalisyonunu uzun süre ayakta tutan en önemli etmenlerden biri makroekonomik göstergelerin olumlu seyriydi (Çarkoğlu, 2012).¹⁶ Dolayısıyla Erdoğan, seçmenin dikkatini kimlik siyasetine çekerken, günlük ekonomik koşulların etkilerini asgariye indirmek içinse seçim ekonomisine ve genişlemeci mali politikalara dayandı. Örneğin, daha önce defalarca karşı çıktığı erken emekliliğe geçit verdi, asgari ücrete ve emekli maaşlarına yüklü zam yaptı, yarım milyon yeni memur kadrosu açtı ve memur maaşlarını iyileştirdi. Bunlara ilave olarak yeni sosyal konut projeleri başlattı, işverenlere ucuz kredi sağladı ve Mayıs ayında hanelere bedava doğalgaz dağıttı. Aynı dönemde artan tüketici fiyat endeksini düşüremese de Türk lirasının değer kaybını durdurmak için Merkez Bankası döviz rezervlerini seçim döneminde sonuna kadar kullandı. Böylece kamunun tüm imkân ve kaynaklarını kullanarak iktidar seçmenin bir kısmını olumsuz ekonomik koşullardan bir nebze de olsa korumuş oldu.

16 Düşük enflasyon ve görece yüksek ekonomik büyüme, geniş toplumsal kesimlerin rejimden doğrudan faydalanmasalar dahi AKP'yi desteklemeleri için gerekçe oluşturmuştu. 2001 krizi sonrası yaşanan ekonomik büyümenin yarattığı görece kaynak bolluğu hem sermayenin hem de dar gelirli seçmenler içinde bir grubun aynı anda desteklenmesini mümkün kılıyordu (Gümüştü, 2013).

Deprem bölgesine aktarılan kaynaklar da benzer şekilde depremzedeler için geçici bir iyileşme sağladı. Demokratik bir rejimde böylesine büyük bir felaket sonrası hükümet çok ağır bir kamuoyu baskısıyla karşılaşırdı. Türkiye’de ise rejimin otoriter yapısı nedeniyle iktidar kendine dönük eleştirileri ve tepkileri sınırlandırmak ve afet yönetimini algı yönetimi ile ikame etmek için birtakım adımlar attı. Nitekim depremin ilk haftasından başlayarak Erdoğan yönetimi yaşanan afetin asrın felaketi olduğunu ve en güçlü iktidarın bile böylesine büyük bir yıkım karşısında sarsılmasının normal olduğunu savundu. İktidar gündümündeki medya bölgeden canlı yayınlar yapmakla birlikte depremzedelerin doğrudan iktidarı eleştirmesine imkân tanımadı. Yayın esnasında hükümete yöneltilen eleştiriler sansürlendi ve iktidara yakın isimler devletin kriz karşısında başarılı bir sınav verdiğini anlattı. Dolayısıyla, depremin yarattığı büyük yıkım ve o yıkım karşısında yetersiz kalan arama-kurtarma çalışmaları ancak muhalif medyada kendisine yer buldu. Resmî tezin dışına çıkan basın mensupları deprem bölgesinde zaman zaman saldırıya uğrarken, *TELE 1*, *HaberTürk* ve *Halk TV* gibi kanallara deprem yayınları nedeniyle RTÜK tarafından ceza verildi (*Gazete Duvar*, 2023b).

İktidar temsilcileri muhalefeti ise depremi siyasete alet etmekle suçlayarak gayrimeşru hale getirmeye çalıştı ve seçmenlere milli birlik çağrısı yaptı. Devlet ile hükümet arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak, iktidara getirilen her eleştiri bütün devlet mekanizmasına yapılmış gibi yorumlandı. Sonuçta, iktidara dönük eleştiriler dahi AKP sözcüleri tarafından bir kutuplaşma unsuru haline getirildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kendisi bizzat muhalifleri çığırtkanlık yapmakla suçladı ve zamanı gelince bu eleştirilerin hesabını sormakla tehdit etti. Öte yandan, Erdoğan bölgedeki yerel siyasetçi ve bürokratları açıktan savunmadı. Bölgeye yaptığı ziyaretlerde daha dikkatli bir ton benimseyerek, seçmenlerden “helallik” istedi. Bu hareket tarzı otoriter liderin sorunun kaynağını başka aktörlere atfetme stratejisiyle uyumluydu.

Depremin hemen ardından Erdoğan liderliğinde çok büyük bir bağış kampanyası düzenlenerek, kamu sektörü ve rejime

yakın iş insanlarından deprem yardımı için büyük miktarda para toplandı. Eş zamanlı olarak iktidara yakın vakıf ve dernekler topyekûn bir seferberlikle bölgedeki ihtiyaçları gidermeye başladı. Nitekim daha depremin üzerinden iki hafta geçmeden Erdoğan bölgede yıkılan binaların bir sene içinde yenileneceği vadinde bulundu ve kısa süre içinde bu inşaatların ihaleleri yapıldı (Toker, 2023). Birkaç hafta içerisinde de belli merkezlerde enkazlar hızla kaldırıldı, çadır ve konteyner kentler kuruldu. Bu sayede Erdoğan yönetimi bir yandan depremin yarattığı yıkımı yandaş şirketlere verebileceği büyük inşaat projelerini finanse etmek için bir fırsata çevirirken, diğer yandan inşaatına başlanan konutlar aracılığıyla da bölgedeki Cumhur İttifakı seçmenlerinin desteğini korumayı amaçladı. İvedilikle kaldırılan enkazlar ve hızla tamamlanan ihalelerle başlayan bu yeniden inşa süreci, Erdoğan'ın seçim kampanyasına siyasi sermaye oldu.

2023 seçim sonuçlarını anlamak

Hem muhalefetin hataları hem de iktidarın hamleleri sonucunda 2023 meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimlerini Cumhur İttifakı kazandı. Beşinci Bölüm'de özetlediğimiz üzere Erdoğan ilk turda ilk kez %50 bandını geçememiş olsa da ikinci turda %52 desteğini koruyarak yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiş oldu. Cumhur İttifakı bileşenleri ise meclis çoğunluğunu kazandılar. Ekonomik krize rağmen, akademik yazındaki beklentilerin aksine (Haggard ve Kaufman, 2018) rejim güç kaybetmemiş, aksine iktidarını pekiştirmiş oldu.

Bu sonuçları birden fazla faktörün doğurduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bunlardan ilki güvenlikçi politikaların ekonomik kaygıların önüne geçmesi ve güvenlik üzerine kurulu seçim kampanyasının Erdoğan'ın desteğini korumakta etkili olmasıdır. Millet İttifakı temsilcileri artan gıda fiyatları başta olmak üzere yüksek enflasyon sorununu gündeme taşıırken, iktidar sözcüleri Türkiye'nin son dönemde ağır bir saldırı tehdidi altında olduğuna dayalı beka söylemi üzerinden seç-

menler nezdinde ekonomik krizi dış faktörlere bağlamak konusunda başarı kazandı. Bu strateji son dönemde hızla gelişen yerli savunma sanayisi üzerinden somut hale geldi. Bu sonuçlar akademik yazında gündemi değiştiren iktidarların ekonomik krizin olumsuz siyasi etkilerini dindirmekte başarılı olduğuna dair bulguları destekler niteliktedir (Aytaç, 2021).

Bir diğer önemli faktör ise parti ile devlet arasındaki ayrımı kaldıran rekabetçi otoriter rejimin iktidara sağladığı kaynak avantajıdır (Geddes vd., 2018). Bu avantaj öncelikle ve özellikle deprem bölgesindeki enkazın kaldırılması ve yaraların hızla sarılması yönünde kamu kaynaklarının bütünüyle kullanılmasında görünür. Aynı zamanda ekonomik krizin yaygın etkilerini hafifletmek adına iktidarın hem Merkez Bankası rezervlerini hem de kamu maliyesini sorumsuzca harcayabilmesi seçmen desteğini korumasına yardımcı olmuştur.

Benzer şekilde Diyanet ve İçişleri Bakanlığı bünyesindeki kamu çalışanlarının yine parti ile devlet arasındaki farkı gözetmeksizin büyük oranda iktidar lehine çalışması Cumhur İttifakı propagandasını güçlendirmiştir. Bu koşullarda iktidar bileşenlerinin örgütsel varlığı devlet kadrolarının desteğiyle daha da güçlenmiştir. Ayrıca iktidarın emrindeki medya gücü mesajını doğrudan kitleselleştirmesine yardım ederken, muhalefetin iftira ve iddialara aynı etkinlikte yanıt verebilmesini engellemiştir.

Özellikle AKP örgütsel gücü sayesinde ittifak seçmenini sandık başına gitmeye ikna etmiş ve sandıkları korumuştur. Bununla beraber, AKP'nin güçlü yerel örgütlenmesi vasıtasıyla dar gelirli seçmenlere yönelik etkin sosyal yardım politikaları da 2023 seçim sonuçları üzerinde oldukça etkili olmuştur. 2023 seçimlerine gidilen süreçte sosyal yardım programlarının büyük bir kısmı vatandaşlık esasına dayalı evrensel politikalar yerine, iktidar yanlılarını ödüllendiren patronaj ilişkilerine dayanmıştır (Eder, 2010; Metin, 2011; Buğra ve Candaş, 2011).¹⁷

17 Dar gelirli ailelere doğrudan ve şartlı nakit transferi ve yerel yönetimler (Kesgin, 2012) aracılığıyla sunulan aynı destekler, AKP ve seçmenleri arasındaki klientalist bağı güçlendiren en önemli unsurlardan biridir (Ark-Yıldırım, 2017).

Böylece parti örgütlerinin rekabetçi otoriter rejimlerin devamlılığında oynadığı kilit rol yeniden gözler önüne serilmiştir (Levitsky ve Way, 2010).

Erdoğan sadece iç siyasette değil, aynı zamanda uluslararası arenada kurduğu bazı ittifakların sağladığı siyasi ve ekonomik destek sayesinde de seçimlerdeki performansını arttırmıştır. Putin yönetiminin Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğalgaz ödemelerini bir sene ertelemesi seçim yılında ülkenin ödemeler dengesi krizine sürüklenmesini engellerken, Körfez ülkelerinden kampanya döneminde gelen döviz Türkiye Merkez Bankası'ndaki eksiye düşen rezervleri destekleyerek iktidarın kuru sabitlemesine olanak sağlamıştır. Azerbaycan'da Aliyev yönetiminden alınan güçlü destek ise Erdoğan'ın bazı ulusalcı ve milliyetçi seçmenler nezdinde meşruiyetini güçlendiren başka bir unsur oldu. Muhalefetin tutarlı dış politika belirlemede zorlanması ve Erdoğan'ın dış politikada sahip olduğu kartları iktidarını güçlendirmek için kullanması nedeniyle uluslararası arenada Erdoğan'ın iktidarını kaybedeceğine dair bir beklenti oluşmadı.

Son olarak, anketlere göre Erdoğan'ın belki de iktidar döneminde ilk defa seçim kaybetme ihtimalinin belirmesi cumhurbaşkanının seçmenleriyle kurduğu güçlü bağın tetiklenmesine yol açmıştır (Esen, 2023). Seçim arifesinde kararsız olan seçmenler bile Erdoğan'ı koruma isteğiyle sandığa gitmişlerdir. Böylece, iktidarın kaleleri olarak bilinen birçok bölgede seçime katılım oranı %90'ların üzerine çıkmış, AKP'nin oy oranı %35 seviyesine gerilemesine rağmen Erdoğan desteğini büyük oranda korumuş ve seçimi kazanmıştır. İktidarın kayırmacı politikalarından ve hukuk dışı eylemlerinden nemalanan iktidar seçmenleri ise farklı bir yönetim altında ayrıcalıklarını kaybetme korkusuyla ekonomik gidişattan memnun olmadıkları durumda bile muhalefete destek vermekten çekinmişler. Bu bağlamda bazı muhalif çevrelerin medya üzerinden yaptıkları rövanşist çıkışlar iktidar seçmenleri nezdinde korku ve hatta değişime karşı bir direnç yaratmıştır.

Cumhur İttifakı'nın parlamento çoğunluğunu sağlamasında ortak liste yerine ayrı listelerle seçime girmesi de oldukça etki-

li olmuştur.¹⁸ Bu sayede AKP'den memnun olmayan muhafazakâr milliyetçi seçmenler ittifak dışına çıkmadan AKP dışında başka alternatifler bulabilmişlerdir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin oldukça zayıf bir kampanya süreci yürütmesine rağmen oy oranını koruması ve Yeniden Refah Partisi'nin yeni kurulan bir parti olmasına karşın azımsanmayacak oy almış olması bu stratejinin sonuç verdiğini göstermektedir.

Cumhur İttifakı'nın yaptığı bu hamlelere muhalefet ise karşılık vermekte zorlanmıştır. Bu başarısız sonuçta iktidar ile muhalefet arasındaki siyasi oyun alanının iktidar lehine düzenlenmiş olmasının ve özellikle medyanın büyük oranda Cumhuriyet İttifakı lehine yayın yapmasının payı büyüktür. Aynı zamanda Millet İttifakı da rekabetçi otoriter rejimde seçim başarısı sağlayacak adımları atmak noktasında yetersiz kalmıştır. Millet İttifakı'nın seçimleri kaybetmesinde birkaç faktör rol oynamıştır. Öncelikle muhalefet ittifakının adayları Kılıçdaroğlu Erdoğan'a destek veren geniş seçmen tabanından oy almaktan uzak bir isimdi. Muhafız siyasetçiler, iktisadi kriz ve deprem sonrasında iktidarın bariz ihmalleri nedeniyle Erdoğan'ın seçmenler nezdinde çok yıprandığını düşünerek aday tercihinin önemli olmadığını düşündü. Bu nedenle Erdoğan karşısında sandıkta başarı kazanma ihtimali en yüksek adayı tespit etmek yerine, muhalefet ittifakı içindeki hassas dengeleri gözetebilecek ve siyasi statükoyu koruyacak bir isme yöneldiler.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu uzun süredir iktidar medyasının negatif kampanyasına maruz kalmış, Erdoğan seçmenleri nezdinde çok olumsuz bir imaja sahip olan bir siyasetçiydi. Daha önce birçok defa seçim kaybetmiş olması onu alternatif olmaktan uzaklaştırmış, söylemi ise heyecan yaratmadığı için zaten adil olmayan bir kampanyada iktidar yanlısı ve kararsız seçmenlere ulaşmakta zorlanmasına neden olmuştur. Ekrem İmamoğlu veya Mansur Yavaş gibi seçmenler nezdinde ciddi desteğe sahip olan ve belediye başkanı olarak başarılı bulunan bir isim yerine Kılıçdaroğlu'nun aday olarak tercih edilmesi değişim isteyen seçmenlerde hayal kırıklığı yarattı. Her ne

18 Yalnız HÜDA-PAR AKP listelerinden girmiştir.

kadar bu iki isim seçim kampanyasında aktif rol alsalar da beklenen etkiyi tek başlarına yaratamadılar.¹⁹

Erdoğan'ın karşısına CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun çıkmış olması, her ne kadar muhalefet kutuplaşma istemese de kutuplaşmış siyasi dinamikleri yeniden tetikledi. Erdoğan gibi karizmatik ve popüler bir lider karşısında partisinin oy oranını 13 sene boyunca anlamlı oranda arttıramayan ve ondan daha yaşlı bir ismin çıkarılması muhalefetin rüzgârını kesti. Kılıçdaroğlu, Erdoğan'dan uzaklaşmış seçmenlerin tümünün oyunu almakta zorlandı; bu seçmenlerin kimisi Sinan Oğan'a yönelirken, bir kısmı da sandığa gitmedi. Dolayısıyla, muhalefet seçimi Erdoğan'a karşı referanduma dönüştüremedi. Bunun yerine Kılıçdaroğlu'nun adaylığı etrafında yeni bir kutuplaşma süreci yaşandı.

Aday belirleme sürecinde özellikle CHP ile İYİ Parti arasında yaşanan anlaşmazlıklar 2019 yerel seçimlerinde başarılı şekilde yürütülen ittifak siyasetini baltaladı ve Millet İttifakı'nın kampanya döneminde etkili şekilde çalışmasını engelledi. Örgütlerin zayıflığıyla iktidar yanlısı medyanın gücü birleşince Kılıçdaroğlu'nun kampanyası büyük ölçüde adayın sosyal medya hesabından paylaştığı kısa videolara sıkıştı. Fakat bu videolar ana akım medya tarafından nadiren paylaşıldığı için seçmenlerin çoğuna ulaşmadı ve sosyal medya algoritmaları nedeniyle muhalif seçmenleri ikna etmekle sınırlı kaldı. Kılıçdaroğlu'nun kampanya esnasında paylaştığı vaatler ise birbirleriyle uyumsuz ve kafa karıştırıcı nitelikteydi. Bu vaatler tutarlı bir programın parçası olmak yerine, Kılıçdaroğlu'nun strateji takımının belirlediği ve popüler olduğu düşünülen vaatlerin arka arkaya sıralanmasından ibaretti. Bu vaatlerin kimisi Millet İttifakı üyesi partilerin kendi programlarıyla çelişiyordu. Ayrıca çoğu vaat ittifak üyesi diğer partiler tarafından yaygınlaştırılmadı; Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı kampanyasıyla parlamento seçimleri için yürüttüğü kampanya bu nedenle birbirinden kopuk şekilde cereyan etti.

19 12 Mayıs 2023 tarihine kadar geçen sürede Millet İttifakı ve Emek ve Özgürlük İttifakı'nın ortak adayı Kılıçdaroğlu 39 miting yaparken İmamoğlu ve Yavaş toplamda 111 miting yapmışlardır.

Kampanya esnasında sosyal medya dışında temel strateji mitingler üzerine kurgulandı. Son derece yoğun kutuplaşmanın hâkim olduğu atmosferde mitingler yankı odasının ötesine geçemediği için muhalefetin Erdoğan yönetiminden memnun olmayan kararsız seçmene ulaşmasında mitingler istenilen etkiyi yaratamadı. Toplamda Kılıçdaroğlu'na destek veren parti örgütleri muhalefetin zayıf olduğu illerde vatandaşlarla etkin diyaloga geçemedi. Her ne kadar yerel seçim ve genel seçim dinamikleri farklı olsa da muhalefetin yerel seçimlerdeki başarısının önemli bir boyutu muhalefet adaylarının vatandaşlarla birbir sahada diyaloga girmeleriydi. 2023 seçimlerinde de kampanya miting ve sosyal medya üzerinden ilerletildi. Millet İttifakı liderlerinin ortak mitinglerindeki performansları da oldukça düşük kaldı. İttifak içerisinde daha küçük parti liderleri mitinglerde adaya kıyasla orantısız ve etkin olmayan konuşmalar yaptılar ve dağınık bir görüntü sergilediler. Bunun en çarpıcı örneği kampanya sürecinde İzmir mitinginde Gelecek Partisi lideri Davutoğlu'nun aday Kılıçdaroğlu'na kıyasla 27 dakika süren oldukça uzun bir konuşma yapmasıydı (*Gazete Duvar*, 2023c).

CHP genel merkezinin Kılıçdaroğlu adaylığına destek sağlamak için dört küçük sağ partiye ortak milletvekili listesinde oy potansiyellerinin çok üstünde sayıda yer vermesi parti kamuoyunda çok tepki çekti. Bu kontenjan adaylar nedeniyle CHP örgütü birçok bölgede düşük motivasyonla kampanya yürütürken, bazı CHP seçmenleri parlamento seçimlerinde tepki olarak TIP ve Memleket Partisi'ne yöneldiler. Öte yandan, Kılıçdaroğlu'nun adaylığına karşı çıkan İYİ Parti'nin Millet İttifakı'ndaki öneminin azalması milliyetçi seçmenlere ulaşmasını zorlaştırdı. Bu nedenle parlamento seçimlerinde Türk milliyetçisi seçmenler MHP ve Zafer Partisi'ne kayarken, Sinan Oğan cumhurbaşkanlığı 1. tur seçiminde beklenenin üstünde oy topladı.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turuyla aynı günde yapılan parlamento seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı'nın meclis çoğunluğunu kazanması ikinci tura girerken Kılıçdaroğlu'nun kampanyasını daha da zayıflattı. Erdoğan cumhurbaşkanı ile meclis-

sin uyumlu çalışması için kendisine oy talep ederken, eski CHP Milletvekili Abdüllatif Şener Kılıçdaroğlu'nun seçilmesi durumunda Millet İttifakı'nın parlamentoda azınlık olması nedeniyle elinin kolunun bağlı olacağını ifade etti (Milliyet, 2023).

Seçim günü muhalefetin sonuçlar sonrası vasat performansı ikinci tur seçimlerine giden süreçte muhalif seçmenin morali- ni bozdu. Seçim gecesi Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanları hariç ittifakı oluşturan parti liderlerinin adayla beraber suskunluğu bunda oldukça etkili oldu. İkinci tur seçimlerine gidilirken muhalefetin attığı hamleler ve kampanya söylemindeki u-dönüşü de muhalif seçmenin ikinci tur katılım dinamiğini büyük ölçüde olumsuz etkiledi. Özellikle, Kürt seçmenin yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ikinci tur katılım oranındaki düşüşte Millet İttifakı'nın aşırı milliyetçi Zafer Partisi'yle yaptığı müzakere ve imzaladığı protokol etkili oldu.

Cumhur İttifakı'nın hem bürokrasi hem de parti düzeyinde sahip olduğu örgüt gücüne karşın Millet İttifakı'nı oluşturan partilerin çoğu yakın zamanda kurulduğu için henüz etkin ve ülke geneline yaygın örgüt yapısına sahip değildi. CHP örgütünün de ağırlık merkezi büyükşehirlerle sınırlı kaldığı için ülke genelinde sandık güvenliğinin sağlanmasında da muhalefet tatmin edici bir performans sergileyemedi. Millet İttifakı'nın sandık güvenliğinin sağlanmasında etkin koordinasyon içerisinde olduğu ve ittifakın ana bileşeni olan CHP'nin yoğun tedbirler aldığı kamuoyuyla paylaşılsa da seçim günü özellikle büyükşehirlerin dışındaki bazı sandıklar boş bırakıldı.

Beşinci Bölüm'de detaylı şekilde incelediğimiz gibi 2023 seçimleri adil koşullarda yapılmadı. Adil rekabet koşullarının iktidar lehine oldukça bozulmuş olmasına rağmen rekabetçi otoriter bir rejimde muhalefetin kazanması için birçok koşul 2023 seçimlerinde mevcuttu. Gerek derinleşen ekonomik kriz gerekse yaşanan depremler iktidarın performans meşruiyetini aşağıya çeken temel etkenlerdi. 2019 yılından başlayarak büyükşehirlerin muhalefetin elinde olması da 2023 seçimlerinde muhalefetin elini kuvvetlendiren bir başka temel faktördü. Ayrıca

muhalafet bu seçimlerde ortak aday ve koordinasyon konusunda daha önce atılmamış adımlar da attı. Ancak iktidarın attığı adımlar ile muhalafetin süreç içerisinde yaptığı hatalar Türkiye’de seçim yoluyla rekabetçi otoriterlikten demokrasiye geçişi engelledi ve rejimin devamlılığını sağladı. Peki Türkiye’yi bundan sonra ne bekliyor? Kitabın son bölümünde bu soruya dönüyor, seçim sonuçları üzerinden Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin geleceğine odaklanıyoruz.

REKABETÇİ OTORİTERLİK TÜRKİYE İÇİN SON DURAK MI?

2002'den günümüze AKP iktidarları altında Türkiye'de çok katmanlı bir siyasi dönüşüm yaşandı ve bu değişim süreci halen sürüyor. Bu süreçte çöken demokratik rejim, yerini rekabetçi otoriter rejime bıraktı. Bu dönüşüm kapsamında AKP, iktidara geldiğinde ilk olarak başta ordu ve yargı üst kademesi olmak üzere karşılaştığı muhalif cepheyi yıktı ve sonra da kademeli olarak devlet kurumlarını ele geçirerek muhalif aktörlerin oyun sahasını daralttı. AKP Türkiye'sinin ekonomi, kültür ve dış politika alanlarında yaşadığı dönüşümlerin, siyasi rejim bağlamında gerçekleşen dönüşümler anlaşılmadan doğru analiz edilemeyeceği kanaatindeyiz.

Bu kitapta tanımlanan rekabetçi otoriter rejimler küresel anlamda da giderek hâkim rejim tipi haline geliyor. Otoriter eğilimli liderler, Türkiye'de yaşananlara benzer bir süreç sonunda demokratik kurumları zamana yayılan bir biçimde dönüştürüyorlar ve bu ülkelerde demokrasinin asgari koşulu olan adil ve özgür seçimler bile düzenlenemiyor. Maalesef son yirmi sene içerisinde AKP iktidarları altında Türkiye, demokrasinin temel bileşenlerinde yaşanan erozyonla beraber giderek daha fazla otoriterleşmektedir. Bu kitapta giderek otoriterleşen Türkiye'nin içinden geçmekte olduğumuz süreçte "rekabetçi otoriter-

ter” olarak tanımlanan bir rejime dönüştüğünü iddia ettik ve bu yeni rejimin inşasını farklı veçhelerine odaklanarak inceledik. Bunu yaparken rekabetçi otoriter rejimlerin temel özellikleri olan adil olmayan siyasi oyun alanının yaratılması, temel hak ve özgürlüklerin ihlali ve seçimlerin asgari demokratik koşullarının yerine getirilememesi süreçlerine odaklanarak AKP iktidarı altında bu alanlarda nasıl bir dönüşüm yaşandığını somut veriler üzerinden göstermeye çalıştık.

Peki 2023 seçimlerinin ışığında Türkiye’deki rekabetçi otoriter rejimin geleceği hakkında hangi çıkarımlarda bulunabiliriz? Rekabetçi otoriter rejimden demokrasiye dönüş mümkün müdür? Söz konusu rejimlerde her iktidar değişikliği demokratikleşmeyle sonuçlanır mı? Bu bölümde bu sorulara odaklanıyoruz. Şüphesiz bu sorulardan bazılarının cevapları belli seviyede spekülatif olmak durumunda. Ancak bu soruların cevapları üzerinde düşünmenin Türkiye’nin demokratikleşme serüveninin istikrara kavuşması için oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz.

Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin geleceği

Uzun parlamenter siyaset deneyimi, orta düzey ortalama geliri, son on senede askerin siyasi etkisinin kırılması ve Batı ülkeleriyle olan derin iktisadi ve siyasi ilişkileri göz önüne alındığında, Türkiye’nin siyasi rejiminin şu anki seviyesinden çok daha demokratik olması beklenirdi (Esen ve Gümüşçü, 2021). Bu yönüyle Türkiye’nin küresel güney ülkeleri arasında bile demokratikleşme performansının son yirmi senede beklentilerin çok daha gerisinde kaldığı görülür. Özellikle son on senede yaşanan demokratik gerileme nedeniyle Türkiye’de siyasi haklar ile temel hak ve özgürlükler çok ciddi oranda kısıtlandı. Fakat tüm bu gelişmelere karşın 1950’den beri çok partili siyasi hayata sahip Türkiye’de varlığını sürdüren demokratik tarihsel hafızayı tamamen ortadan kaldırmak kolay olmayacak. Türkiye’de siyasi partiler, küresel güney ülkelerindeki muadillerine nazaran kurumsal açıdan daha güçlüler ve siyasi kadrolarının ya-

rım yüzyılı aşkın süredir seçmenlerle kurdukları kuvvetli bir bağ var. Geçtiğimiz 75 senede seçimlerin düzenli olarak yapılmasından dolayı siyasi partiler arasında görece güçlü bir rekabet geleneği var. Buna ilaveten, Türkiye'nin toplumsal çeşitliliği herhangi bir siyasi blokun parlamentoda anayasa değiştirecek süper çoğunluğa ulaşmasına şu âna kadar imkân vermedi.

Ayrıca, Türkiye'deki mevcut rejimin yapısı otoriter yönetimin daha da pekişmesini engelleyebilecek unsurlar taşıyabilir. Düzenli ve rekabete dayalı seçimler iktidara sürekli seçmen desteği gerektirirken, ülkenin doğal kaynaklarının kısıtlılığı rejimin sürekliliği için iktidarın yönetim performansını daha da merkezî bir noktaya taşıyor. Örneğin, Cumhur İttifakı, seçmenlerin rızası yerine baskı politikalarına dayanarak ülkeyi yönetmek için gerekli olan mali kaynaklara ve uluslararası desteğe sahip değil (Esen, 2023). Bu nedenle ağır bir ekonomik kriz ve deprem felaketiyle vurulan ülkede, Erdoğan seçimleri kazanmasına karşın rejim önümüzdeki dönemde yaşanabilecek siyasi karışıklıklara karşı kırılgan yapıdadır. Belirsizlik ve kriz ortamının yaratacağı siyasi ve iktisadi etkiler Cumhur İttifakı ile kendi seçmenleri arasındaki bağı zayıflatabilir hatta koparabilir. Nitekim 2015'ten beri iktidar partisi AKP'nin yaşadığı gerileme bu ihtimalin güçlendiğine işaret etmektedir. 2023 seçimlerinde AKP'nin oy oranı 2002 yılında girdiği ilk seçimlerdeki seviyesine yani %35'e gerilemiştir. AKP kadrolarında ve seçmen-parti ilişkisinde yaşanan bu zayıflama, Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin sürdürülebilirliğine ilişkin kuşku­ları güçlendirmektedir (Yavuzylmaz ve Tsarouhas, 2022). Aynı zamanda parti örgütünün zayıflaması da güçlü iktidar partisine sahip otoriter rejimlerin daha kalıcı olduğu düşünüldüğünde (Svolik, 2012; Levitsky ve Way, 2010a; Handlin, 2016) Erdoğan sonrası dönemde rejimin devamlılığını olumsuz yönde etkileyebilir.

Tüm bu koşullara rağmen Erdoğan, rakibi Kılıçdaroğlu karşısında ikinci turda %52 oy oranına ulaşmayı başardı ve kurduğu geniş tabanlı Cumhur İttifakı sayesinde iktidarını korudu. AKP'den kaçan seçmenlerin çoğu muhalefete destek vermek yerine Cumhur İttifakı üyesi MHP veya YRP gibi partile-

re yöneldiler. Bu durum uzun süre AKP ile CHP arasında devam eden siyasi kutuplaşmanın artık iktidar ile muhalefet ittifak blokları arasında cereyan ettiğini ve zaman içinde güçlendiğini göstermektedir. Bloklar içindeki partiler arasında seçmen geçirgenliği yüksek olmakla birlikte bloklar arasında benzer bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle Türkiye’de kurulan rekabetçi otoriter rejim seçmen desteğini daha yüksek seviyelere taşımadan bile bir süre daha ayakta kalabilir. Erdoğan’ın bir dönem daha iktidarda kalması rejimin pekişmesine ve güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Nitekim seçmenlerin Erdoğan’ın şahsına verdiği destek oranının halen yüksek seviyelerde olduğu gözleniyor. Ancak liderin kişisel özelliklerine dayanan bu seçmen bağı olası bir lider değişikliğinde sürdürülebilir olmayabilir. Dolayısıyla, şu noktada Erdoğan sonrası Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin nasıl bir lider alternatifi yaratacağı sorusu rejimin devamlılığı açısından yaşamsal öneme sahiptir. Bu riskle beraber Erdoğan sonrası döneme geçiş sadece seçmenler için değil, rejim elitlerinin rejime sadık kalmaları açısından da belirleyici olacaktır. Rejimin devamlılığı için hem seçmenin hem de elitlerin yeni lideri benimsemeleri gerekmektedir.

Levitsky ve Way’in (2010) gösterdiği üzere rekabetçi otoriter rejimlerin diğer ülkelerle kurdukları işbirlikleri de bu tip rejimlerin sürekliliğinde önemli bir etkidir. Bu bağlamda özellikle Soğuk Savaş sonrası küresel güney ülkelerinin Batı’yla olan ilişki biçimi rejimlerinin niteliğini belirlemek açısından önem kazanmıştı. Türkiye için de özellikle AB ile ilişkiler 1990’lı yıllardan beri demokratikleşmenin boyutunu ve hızını etkileyen bir faktördü. Ancak Türkiye-AB ilişkileri son dönemde tam üyelik hedefinden uzaklaşarak karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı ve araçsal bir hale geldi. Bu nedenle Türkiye’nin AB ülkeleriyle güçlü iktisadi ve siyasi bağlara sahip olması Erdoğan yönetimini Batı’nın diplomatik baskısı altına almaya yetmedi. Bu dönüşümde 2016 yılında imzalanan mülteci anlaşmasının büyük etkisi olduğu belirtilmelidir. Uzun süredir devam eden Suriye sığınmacı krizi ve 2022’de patlayan Rusya-Ukrayna Savaşı ne-

deniyle ABD ve AB ülkelerinin Erdoğan rejimine dönük baskı yapma kapasiteleri büyük oranda kısıtlandı.

Ayrıca Erdoğan, uluslararası arenada denge siyaseti takip ederek rekabetçi otoriter rejimini güçlendirecek bir dizi dış ittifak da kurdu. Dış siyasette Erdoğan, Batı merkezli uluslararası kurumlarla sorun yaşayan Venezuela, Sırbistan ve Macaristan gibi ülkelerin popülist liderleriyle yakın ilişkiler geliştirerek karşılaştığı çeşitli diplomatik baskıları göğüsledi. Öte taraftan Rusya, Azerbaycan ve son dönemde de Körfez ülkelerinin otoriter rejimleri Türkiye'deki iktidarı güçlü bir şekilde destekledi. Erdoğan müttefik olduğu hükümetlerden özellikle seçim kampanyası döneminde yoğun destek alırken, Millet İttifakı uluslararası arenada çok düşük seviyede görünürlüğe ulaşabildi.

Rekabetçi otoriter rejimlerin sürdürülebilirliğinde iktidar partisinin örgütsel gücü ve kurduğu uluslararası ilişki ağları tek başına yeterli değildir. Bununla beraber bu tip rejimlerin sürekliliği muhalefetin yapısıyla da yakından ilintilidir. Zayıf ve bölünmüş muhalefet bu tip rejimlerin ömrünü uzatır. Her ne kadar 2019 yerel seçimlerine kadar dağınık bir görünüm sergilemişse de görece güçlü muhalefet partilerinin varlığı Türkiye'yi çok sayıda rekabetçi otoriter rejimden ayırır. Ancak 2023 seçim yenilgisi Millet İttifakı'nı sarsarken, muhalefet partilerinin seçmenleriyle kurdukları ilişkiyi ve örgütsel yapılarını bozma riskini de oldukça arttırdı. Özellikle muhalefetin üç önemli sacayağı niteliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti (İYİP) ve Halkların Demokratik Parti'sinde (HDP) yaşanabilecek gelişmeler Türkiye'de zayıf muhalefetli ya da muhalefetsiz hegemonik otoriter rejimin ortaya çıkması sonucunu doğurabilir.

Muhalefet nereye gidiyor?

2023 seçim yenilgisinden sonra CHP genel başkanlık koltuğunu bırakmaması nedeniyle Kemal Kılıçdaroğlu'na dönük hem muhalif kamuoyunda hem de parti içinde tepkiler arttı. Millet İttifakı'nı kuran CHP'nin parti içi mücadelelere hapsolması ve

kadroları yenileyememesi 2024 yerel seçimlerinde Millet İttifakı'nın devamını bile tehlikeye atmaktadır. Nitekim hem İYİ Parti hem de HDP'li siyasetçiler yerel seçimlerde kendi adaylarını çıkarabileceklerini belirttiler. Bu gelişmelerin ışığında 2023'ün ikinci yarısında CHP'de genel başkanlık mücadelesi yaşanması durumunda ana muhalefet partisi 2024 yerel seçim kampanyasına yıpranarak girme tehlikesiyle karşı karşıya. Henüz belli seviyede kurumsallaşamamış olan İYİ Parti'nin seçim sonrası girdiği kurultay sürecinden Meral Akşener galip çıkarsa da parti henüz seçim yenilgisinin şokunu atlatmış değil. Ayrıca Yavuz Ağırlioğlu ve Ümit Özdağ gibi partiden geçtiğimiz dönemde ayrılmış isimler milliyetçi seçmenleri çekerek İYİ Parti'nin tabanını büyütmesini engelleyebilir. Ayrıca Akşener liderliğinde İYİ Parti'nin Millet İttifakı'ndan bağımsız hareket etmesi muhalefet saflarında işbirliğinden çok rekabet dinamiğini ortaya çıkaracağı için iktidar blokunu daha avantajlı hale getirebilir. HDP'nin ise gireceği kurultay süreci partinin alacağı pozisyonu belirleyecektir. Aynı zamanda HDP hakkında devam eden kapatma davası partinin geleceğini belirsiz kılmaktadır.

Bu gelişmeler nedeniyle seçimlerin kaybedilmesinden sonra muhalif seçmenlerin yaşadığı hayal kırıklığı yerini yılgınlık ve umutsuzluğa bırakmaktadır. Toplumun neredeyse yarısını oluşturan muhalif seçmenleri ana akım siyasi aktörlerin temsil etmekte zorlanması önemli bir siyasi boşluk yaratmaktadır. Bu boşluktan istifade eden rekabetçi otoriter rejim güçlenirken, iktidara (özellikle göç politikası nedeniyle) oluşan tepki nedeniyle seçmenler Millet İttifakı dışındaki uç sağ partilere yönelebilir veya siyasi katılımın dışına çıkabilir. Türkiye'de oldukça yüksek seviyede cereyan eden toplumsal demokratik direncin siyasi partiler tarafından mobilize edilememesi durumunda rekabetçi otoriter rejim varlığını pekiştirecektir.

Bütün bu gelişmeler önümüzdeki dönemde Türkiye'de otoriter rejimin pekişmesine uygun zemin hazırlayabilir. 2017 referandumundan başlayan süreçte bir taraftan iktidar partisinde yaşanan düşüş, öte taraftan muhalefet partilerinin beraber hareket etmesi Türkiye'de rekabetçi otoriter rejimin sandık yo-

luyla sonlandırılma ihtimalini kuvvetlendirmişti. Nitekim 2019 yerel seçimlerinde büyükşehirlerde Millet İttifakı'nın kazandığı büyük başarıyla bu ihtimal iyice güçlenmişti. Fakat 2023 seçimlerine giden dönemde ve sonrasında Millet İttifakı'nda yaşanan iç sorunlar ile akabindeki seçim yenilgisi rekabetçi otoriter rejimin devamına imkân tanıdı. Bu noktadan sonra Erdoğan yönetimi, rejimi daha kalıcı hale getirecek ve sandıkta rekabeti anlamsız kılacak güce ulaşabilir. Muhalefet partilerinin özellikle 2024 yerel seçimlerinde bu süreci engelleyememeleri durumunda hegemonik otoriter rejime savrulma riski artabilir.

Türkiye hegemonik otoriter rejime savrulur mu?

Elinizdeki kitapta detaylı olarak incelediğimiz üzere Türkiye özellikle son on senede çeşitli demokrasi ve hukukun üstünlüğü endekslerinde istikrarlı ve keskin bir düşüş yaşadı. Bu demokratik gerileme Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olarak seçildiği 2014'ten beri hızlanarak devam ediyor. Bu olumsuz gelişmelere karşın Türkiye'de otoriter rejimin halen rekabetçi öğeler taşımasını sağlayan, muhalif seçmenlerin sandık yoluyla siyasi alanı değiştirebileceklerine dair sahip oldukları umuttu. Bu yüksek motivasyon sayesinde eşit ve adil olmayan kampanya koşullarına rağmen muhalefet partileri seçmenlerini sandığa taşıyarak iktidar blokunun parlamentoda ezici çoğunluk sağlama-sına ve yerel yönetimlerde üstünlük elde etmesine engel olabildi. Ancak 2023 seçimleri Türkiye'yi demokratikleşme yerine yeniden otoriterleşme yörüngesine oturttu ve sözünü ettiğimiz dinamikler ve riskler neticesinde muhalefeti daha da kırılanlaştırdı.

Erdoğan'ın ve başını çektiği Cumhur İttifakı'nın yakın dönemde seçimleri ortadan kaldırmak gibi bir niyeti olduğunu söylemek zor. Aslında rekabetçi otoriter rejim pek çok açıdan Erdoğan'ın hem siyasi hem de ideolojik çerçevesiyle uyumludur. Erdoğan, İslâmcı popülist bir lider olarak meşruiyetini milletin temsilcisi olduğu iddiasından almaktadır. Bu iddianın doğruluğu ise ancak sandık yoluyla ispatlanabilir. Bu nedenle

Erdoğan, rekabeti yine İslâmcı popülist öğeleri kullanarak kendi lehine kurgulayacak, ancak rekabeti tamamıyla ortadan kaldırarak meşruiyetine gölge düşürmeyecektir. Rekabetin olmadığı yarışta kazanılan zafer de gerçek olmayacağından rejimin rekabete ve dolayısıyla muhalefete ihtiyacı vardır. Öte yandan diğer rekabetçi otoriter rejimlerde olduğu gibi Erdoğan'ın rekabetçi otoriter rejiminde de seçimlere alternatif oluşturabilecek ideolojik kurumsal bir çerçeve yoktur. İslâmcılık ne tarihsel ne de doktriner olarak bu siyasal alternatifi yaratamamış, sonuçta pek çok İslâmcı parti seçimlerle barışmış ve seçimleri kazanabilmek için güçlü örgütler kurmuş ve maddi yatırımlar yapmıştır (Gümüşçü, 2023). Erdoğan'ın AKP'si istisna değildir.

Ancak rejim, seçimleri topyekûn ortadan kaldırmadan rekabet alanını daha da kısıtlı hale getirebilir, muhalefeti şekillendirmek için adımlar atabilir. Burada İslâmcı popülizm ve son yıllarda iktidarda konsolide olmuş Türk-İslâm sentezi üzerinden belli siyasi fay hatları keskinleşebilir. Böylece Erdoğan yerlilik ve millilik iddiasını derinleştirebilir, farklı toplumsal kesimlerle kendi seçmeni arasındaki ayrışmayı pekiştirebilir. Özellikle ekonomik koşullarının ağırlaşmasıyla Erdoğan'ın Kürtler ve LGBTQ bireyleri hedef alan daha baskıcı bir kimlik politikası izlemesi muhtemeldir. İktidar koalisyonundaki çok parçalı yapı içinde aşırı sağcı Türk milliyetçilerinin yanı sıra aşırı sağ Kürt ve Türk İslâmcılarını da barındırması bu baskıcı kimlik siyasetine ivme kazandıracaktır. İktidar koalisyonunda AKP'nin Cumhur İttifakı'nın küçük ortakları karşısında gerilemesi bu baskıcı eğilimi güçlendirebilir. Ekonomik kriz nedeniyle bu parçalı koalisyonu kamu kaynaklarını dağıtarak ve maddi tavizler vererek bir arada tutmak zorlaşacaktır. Bu durum Erdoğan'ı muhafazakâr ve milliyetçi çıkışlar yaparak tabanındaki çıkar çatışmalarının üstünü örtmeye, kendi ittifakını konsolide ederken muhalefet blokunu bölmeye yönlendirebilir. Özellikle parlamentoda muhafazakâr seçmenlerin hoşuna gidecek konularda sunulan yasa tasarıları sadece Cumhur İttifakı tarafından değil, aynı zamanda bazı muhalif milletvekilleri tarafından da desteklenebilir. Parlamentodaki parçalı yapı

ise söz konusu yasa tasarılarının geçmesini kolaylaştırabilir. Bu sayede toplumsal grupların temel hak ve özgürlüklerinde daha geniş erozyonlar, medya üzerine daha yaygın baskı, kimi siyasi partilere ve aktörlere yakın markaj görebiliriz. Bazı partiler kapanabilir, kimi siyasi liderler türlü nedenlerle hâkim karşısına çıkabilir, hatta siyasi yasaklı olabilir. Yükselen Türk-İslâm ideolojisiyle ve medya gücüyle destekli yargı sopasını iş başında görebiliriz. Erdoğan'ın seçim gecesi yaptığı konuşma yeni dönemde muhalefet liderlerini, LGBTQ bireyleri ve Kürt hareketini zor günlerin beklediğinin habercisi demek yanlış olmaz.

Ayrıca Mart 2024'te yapılacak yerel seçimlere kadar Türkiye'de iktidarın Belarus, Nikaragua ve Venezuela'daki muadilleri gibi seçimleri anlamsız hale getirecek hamlelerde bulunmasını engelleyecek bazı faktörler var. Öncelikle, başta 11 büyükşehir belediyesi olmak üzere Türkiye genelinde birçok il ve ilçede yerel yönetimin muhalif belediye başkanlarının elinde olması muhalefet partilerine Cumhur İttifakı karşısında ayakta kalma şansı verdi. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok ilde CHP'li belediyeler yerel ölçekte kamu kaynaklarını dağıtarak ve hizmet ve sosyal yardım politikaları sağlayarak seçmenlerle doğrudan bağ kuruyor. Bu belediyeler muhalefete sosyal programlar aracılığıyla kitlesel seçmenlere ulaşma fırsatı ve siyasetçilerine ulusal siyasete sıçrama yapabilecekleri alternatif bir platform sağlıyor. Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş gibi bazı muhalif belediye başkanları geniş bir halk kitlesine ve örgütsel kaynaklara sahipler ve bazı iktidar seçmenleri tarafından bile başarılı bulunuyorlar.

Daha da önemlisi, Türkiye ekonomisinin kırılganlıkları nedeniyle iktidarın siyasi alanı daha da kısıtlama kapasitesi halen sınırlı. Mevcut düşük faiz politikasının terk edilmemesi durumunda Türk lirasındaki değer kaybını ve tetikleyeceği ödemeler dengesi krizini önlemek zor görünüyor. Türkiye'nin zengin doğal kaynaklardan yoksun olması nedeniyle Erdoğan, kendisini destekleyen geniş tabanlı koalisyonu sürdürecektir ve iş dünyası içindeki yandaşlarına himaye sağlayacak mali kaynaklardan yoksun olabilir. Deprem muazzam ekonomik maliyeti

nedeniyle önümüzdeki dönemde bu durum daha da kötüleşebilir. Erdoğan, rotasını değiştirmedeği takdirde şu anda ekonomik bir felaketin tepesinde oturuyor. Değiştirip yeniden rasyonel politikalara dönmesi durumunda ise ülke ekonomisini ciddi daralma ve artan işsizlik bekliyor. Devam eden enflasyon ve Türk lirasının değer kaybıyla birlikte ele alındığında Türkiye en azından kısa vadede kara bir senaryo ile karşı karşıya diyebiliriz. Dahası, bu koşullarda Türkiye'nin dünyanın en çok göçmen ağırlayan ülkesi olması nedeniyle, ekonomik krizin kötüleşmesi durumunda ülkedeki milyonlarca Suriyeli sığınmacının varlığı toplumsal karışıklığa ve siyasi çatışmalara meydan verebilir.

Rekabetçi otoriter rejimlerde her iktidar değişimi demokratikleşme getirir mi?

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, her ne kadar 2023 seçimlerinde beklenen etkiyi gösterememişse de önümüzdeki dönemde daha da ağırlaşacağı aşikârdır. AKP'nin güç kaybı ve Erdoğan'dan sonraki dönemin belirsizliği ile ele alındığında bir sonraki seçimlerde muhalefetin halen şansı olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Ancak böyle bir zafer mutlak demokratikleşme getirmeyebilir. Öyle ki rekabetçi otoriter rejimde muhalefetin sandıkta kazanması illa demokratikleşmenin önünü açmayabilir. Büyük değişim vaadiyle iktidara gelen muhalefet partileri siyasi oyun alanını daha adil hale getirmek için otoriter rejim kurumlarını değiştirmek yerine bu kurumları ele geçirerek kendi iktidarlarını uzun vadede devam ettirmeye ve bu sayede iktidarda olmanın nimetlerinden faydalanmaya çalışabilirler. Seçimleri kaybettikten sonra kamu kaynaklarına erişimleri kesilen eski iktidar blokunu oluşturan partilerinin ani güç kaybına uğramaları durumunda bu senaryo gerçekleşebilir. Bu senaryoda rekabetçi otoriterlik devam ederken sadece iktidardaki elitler ve belki bazı resmî politikalar değişecektir. Şüphesiz ki, uzun süre sonra iktidara gelen muhalefet kadroları arasında eski rejim elitlerine dönük rövanşist eğilimler öne çı-

kabilir. Bu eğilimlerin bir tarafta adil yargılama süreçlerini bal-
talayacak şekilde tezahür etmesinin ve eski iktidara destek ve-
ren seçmenleri dışlayacak sonuçlara varması da olasıdır. Ayırı-
ca yeni iktidar partilerinin destekçileri, muhalefette kamu kay-
nak ve hizmetlerinden dışlanmanın getirdiği noksanlığı telafi
etme amacıyla iktidardan bazı taleplerde bulunabilir. Yeni ik-
tidarların kendi kadroları ve seçmenlerinden gelen bu talepleri
karşılarken, aynı zamanda demokratik kurumların yeniden in-
şası ve siyasi reform için de mücadele etmeleri gerekir. Demok-
ratik geleneklerden uzaklaşan ülkelerde bu hedefleri aynı anda
başarmak hiç kolay olmayacaktır.

İktidarı kaybeden partilerin güçlü örgütlerini ve belli oran-
da seçmen desteklerini korudukları durumda ise yukarıda be-
lirtilenin tam zıttı siyasi senaryo gerçekleşebilir. Rekabetçi oto-
riter rejim altında siyasallaşmış devlet kurumları seçim sonra-
sında bile iktidarı kaybeden partiler ve liderlerinin siyasi görüş
ve çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi sürdürebilir. Özel-
likle uzun süredir devam eden rekabetçi otoriter rejimlerde or-
du, yargı ve bürokrasinin farklı kademelerinde eski iktidarın
atadığı partizan isimler ağırlıktadır. Dolayısıyla iktidarın san-
dıkta değişmesi yargı ve bürokraside kısa vadede büyük deği-
şikliklere yol açmayabilir. Ancak eski rejimin atadığı partizan
isimler yeni iktidarla anlaşmanın yolunu aramak ile siyasi de-
ğişime engel olmak arasında bir tercih yapmak durumunda ka-
lacaktır. Seçim kaybeden partinin muhalefette gücünü büyük
oranda muhafaza ettiği vakalarda bu eski kadrolar yeni iktida-
rın politikalarını sabote etme ve kendi programlarını yürürlüğe
koymalarını engelleme yolunu seçebilir. İktidar değişikliği son-
rasında uzun süre yeni hükümet bu kadroların vesayetçi etkisi
altında kalabilir. Bu nedenle uzun süredir iktidardan uzak ka-
lan partiler seçimleri kazandıktan sonra bürokrasiyi hâkimiyet-
lerine almalarını sağlayacak sadık kadrolara sahip olmayabilir.
Bu kadrolar ortaya çıksa bile yargı ve bürokraside istenen de-
ğişiklikleri yapmak zaman alacaktır. Bu senaryoda yeni iktidar
adeta vesayetçi yapılarla uzun süre beraber varlık göstermek ve
bu engelleri aşmak için seçmenler nezdindeki desteğine sürekli

dayanmak durumunda kalabilir. Bunun sonucunda seçim sonrası yeni dönemde demokratikleşme sürecini pekiştirmek yerine kusurlu şekilde işleyen demokrasiyle farklı tip melez rejimler arasında salınan sarkaca benzeyebilir (Slater, 2013).

Eğer iktidar değişikliği farklı muhalif partilerin ittifakıyla gerçekleşirse ittifak içi olası çatışmalar veya olumsuz performans yeni iktidarı zayıflatabilir ve eski iktidarı güçlendirebilir hatta dönüş imkânı yaratabilir. Örneğin, yeni iktidar partileri arasında seçimlerden sonra hangi karar alma mekanizmalarının işletileceği ve önemli pozisyonlara atamaların nasıl yapılacağı konularında görüş ayrılıkları çıkabilir. İttifak yapan partiler arasındaki ideolojik mesafenin geniş olması durumunda seçim sonrası temel konularda ve önemli bürokratik atamalarda ciddi anlaşmazlıklar çıkabilir. Rejimin otoriter yapısı nedeniyle yürütmenin başındaki kişinin sahip olduğu geniş yetkiler bu konuda bağlayıcı anlaşmalar yapmayı zorlaştırır ve ittifak liderinin gücü elinde toplayarak otoriter bir dinamik yaratmasına neden olabilir. Seçimi kaybeden eski iktidar bloku seçimden sonra ortaya çıkabilecek görüş ayrılıklarını seçmenler nezdinde desteğini arttırmak ve yeni iktidarı zayıflatmak için siyasi fırsata çevirebilir. Seçimlerden sonra iktidara gelen yeni hükümetin kısa vadede siyasi ve iktisadi açıdan rahatlama bekleyen muhalif seçmen kitlelerini tatmin etmesi zor olacaktır. Rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar genellikle ağır siyasi ve ekonomik krizlerden sonra sandıkta kaybederler. Muhalefet partilerinin seçimleri kazanması durumunda seçmenler nezdinde değişime dönük beklentileri oldukça yüksek olacaktır. Böylesine ağır krizler karşısında iktidara gelen yeni hükümetin de aşırı beklentileri karşılamakta yetersiz kalması ve demokratikleşme yönünde atılan adımların meşruiyetinin zayıflaması yüksek bir olasılıktır. Seçimleri kaybeden eski iktidar blokunun karşılanamayan beklentiler üzerinden ellerindeki medya gücünü de kullanarak yeni hükümeti yıpratmak için yoğun bir kampanya yürütmesini beklemek yanlış olmaz.

Dolayısıyla, demokratikleşme hedefiyle ortaya çıkan muhalefet ittifakındaki partiler seçim kazanıldıktan sonra etkin şe-

kilde reform sürecini sürdür(e)meyebilir. Öncelikle demokratikleşme programını uygulayabilmek için muhalefet blokunun parlamentoda nitelikli bir çoğunluğa ulaşması gerekir. Bu çoğunluk yeni iktidara kendi siyasi programını uygulamak için meclis desteği sağlamakla kalmayıp, demokratikleşmenin önünü açacak anayasal değişiklikleri yapma imkânı da verecektir. Fakat muhalefet ittifakının içinde yaşanabilecek ideolojik sürdürüşmeler ve görüş ayrılıkları da seçim sonrası parlamentoyu işletmeyi zorlaştırabilir. Bu mücadeleler esnasında yaşanabilecek kilitlenmeler ülkeyi erken seçim sürecine götürebilir. Bu olumsuz senaryoların önüne geçmek ancak halihazırda performans meşruiyeti oldukça düşmüş olan iktidara karşı toplumun geniş kesimlerini kucaklayan ve etkin şekilde mobilize eden, ortak aday üzerinden sandık güvenliğini sağlayan, bir ortak program çerçevesinde ve koordinasyon içerisinde kampanya yürüten bir seçim ittifakıyla mümkündür.

Bitirirken

Rekabetçi otoriter rejimler üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda bu melez rejim türü hakkında önemli bir akademik külliyat oluşturdu. Fakat bu rejimin işleyişi hakkında hâlâ incelenmesi gereken önemli konular var. Örneğin son dönemde özellikle rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet partilerinin stratejileri üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmasına karşın (Ong, 2022; Gamboa, 2017; Jiménez, 2023; Cleary ve Öztürk, 2022; McCoy vd., 2018) henüz iktidar ile muhalefet partileri arasındaki stratejik ilişkiler sistematik olarak incelenmedi. Özellikle bu tür rejimlerde muhalefet parti ve gruplarının kendi aralarında girdikleri rekabetin (Sözen, 2019) yarattığı sıkıntılar ve iktidarın muhalefet partilerini devşirmeye yönelik hamlelerinin etkileri yeterince değerlendirilmedi (Gamboa, 2017). Bu tarz rejimlerde iktidarlar bazı kültürel, dinî ve milliyetçi temaları öne çıkararak muhalefet ittifaklarını bölmekte büyük başarı kazanmıştır. Bu stratejiye karşı neden sadece bazı vakalarda muhalefet partilerinin birlik olabildiği sorusu güncelliğini korumaktadır.

Bu nedenlerle rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet partilerinin seçim öncesi kurdukları ittifaklar önemli araştırma konuları arasındadır. Bu vakalarda iktidarı sandıkta değiştirmek için muhalefet ittifaklarının önemi birçok araştırmada tespit edilmiştir (Bunce ve Wolchik, 2010; Ong, 2022). Fakat her ittifak başarı ile sonuçlanmamaktadır. Muhalefet ittifaklarının hangi koşullarda başarılı olduğu sorusu ise henüz yeterince incelenmemiştir. Muhalefet ittifaklarını iktidarın baskı seviyesi, seçim sistemi ve kazanma ihtimali gibi faktörlerin (Gandhi ve Reuter, 2013; Gandhi ve Ong, 2019; Jimenez, 2023) etkilediğini kabul edilmekle birlikte hangi koşullarda muhalefet partilerinin ortak aday belirlemek, hükümet programı oluşturmak ve ortak kampanya yapmak gibi konularda etkin işbirliği yaptığı meselesi yeterince tartışılmamıştır.

İktidar bloku içindeki görüş ayrılıklarının ve siyasi mücadelenin rejim dinamiklerine etkisi başka önemli bir çalışma alanını oluşturur. Bazı akademik çalışmalar iktidarda önemli pozisyonlara sahip olan siyasi elitlerin muhalif saflara geçmesinin genel olarak otoriter rejimlerde (Svolik, 2012; Rio, 2022), ama özellikle de rekabetçi otoriter rejimlerde (Andrews ve Honig, 2019), kırılma yarattığını iddia ediyorlar. Fakat hangi koşullar altında ve hangi elit gruplarının iktidardan ayrılmasını rejimleri zayıflatacağı sorusu henüz yanıt bulamamıştır. Örneğin Malezya'da eski Başbakan Mahathir Mohamad'ın muhalif saflara geçmesi onlarca senedir iktidarda olan UMNO partisinin seçimleri kaybetmesine katkı sağlarken, Türkiye örneğinde Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan gibi AKP döneminin önemli bakanlarının istifa ederek kendi partilerini kurması benzer bir sonuç yaratmamıştır. Siyasi elitlerin rekabetçi otoriter rejimleri terk etme veya memnuniyetsizliklerine rağmen iktidar saflarında kalma kararlarının rejim dinamikleri üzerine etkilerinin daha ayrıntılı incelenmesi gerekir.

Rekabetçi otoriter rejimlerin partiler arasında mücadeleye uygun zemin yaratması nedeniyle istikrar sağlayamadığı ve seçim sonuçlarına bağlı olarak ya daha kapalı ya da demokratik bir yapıya dönüşeceği iddia edilmiştir (Carothers, 2018). Fa-

kat bu iki senaryo arasında rejim dinamikleri açısından önemli farklar vardır. Bazı rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar seçim yenilgilerini kabul ederken, diğer vakalarda otoriterleşme pahasına muhalefetin sandık yoluyla iktidara gelmesini engelleyebiliyorlar. Dolayısıyla rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarların hangi koşullar altında sandıktan muhalefet lehine çıkan sonucu kabul edeceklerini analiz etmek gerekir. Öte yandan, Türkiye, Macaristan ve Hindistan gibi rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarların muhalefet partilerinin varlığına karşın arka arkaya seçim kazanarak statükoyu başarıyla sürdürebildikleri görülmektedir (Levitsky ve Way, 2020; Esen ve Gümüşçü, 2023). Bu ülkelerde iktidar partileri güçlü siyasi örgütleri, kaynak dağıtım mekanizmaları ve etnik milliyetçi ve dinî söylemleriyle başarı kazanabildiler. Bu faktörlerin hangi koşullarda bir araya geldiği ise incelenmesi gereken konular arasındadır.

Otoriterleşme dalgasının uluslararası bağlamı da son yıllarda önem kazanan başka bir araştırma konusudur. Dünya siyaseti ve küresel ekonomide yaşanan kırılmaların (2008-2009 finansal krizi, Rusya-Ukrayna Savaşı) özellikle Küresel Güney ülkelerinde rejim dinamiklerine olan etkisi üzerine kuramsal ve ampirik araştırmalara ihtiyaç var. Rusya ve Çin gibi otoriter rejimlerin dünya siyasetinde etkinliklerini arttırmalarının Küresel Güney ülkelerinde otoriterleşen hükümetlere alternatif bir siyasi ve iktisadi model oluşturduğu önermesi sıklıkla yapılmaktadır (Tolstrup, 2015). Fakat Rusya ve Çin'in bu ülkelerle kurdukları siyasi, diplomatik, iktisadi ve askerî ilişkilerin rejim dinamiklerine olan etkisi ve otoriterleşmeye nasıl katkı sunduğu üzerine yapılan somut çalışmaların sayısı henüz kısıtlıdır (Way, 2015).¹ Rusya ve Çin ile bu ülkeler arasındaki askerî-teknolojik transferlerin ve ticaret anlaşmalarının iç siyasette yarattığı etki daha yakından incelenmelidir.

Son olarak, bu alanda yapılan çalışmaların büyük oranda demokratik çöküş yaşayan vakalara odaklanması, otoriterleşme sürecini tersine çeviren örneklerin büyük oranda göz ardı edil-

1 Son dönemde Afrika ülkeleri üzerine yapılan çalışmalar buna istisna oluşturmaktadır. Bkz. Hess ve Aidoo, 2019.

mesine neden oldu. Halbuki, her demokratik gerileme demokratik çöküşle sonuçlanmıyor ve otoriterleşme dinamikleri bazı ülkelerde muhalefet tarafından tersine çevrilebiliyor (Gamboa, 2022; Boese vd., 2021). Bu durum özellikle popülist partilerin sandık yoluyla iktidara geldiği ve demokratik gerilemeyi tetiklediği vakalar açısından geçerlidir. Popülist partilerce yönetilen ülkelerin çoğunda demokratik kurumlar zayıflarken, bu vakaların çok azında süreç demokratik çöküşle sonlanmaktadır (Ginsburg ve Huq, 2018; Laebens ve Lührmann, 2021). Birçok ülkede popülist hükümetler son kertede demokratik kurumların işletilmesi, kitlesel protestolar ve seçim yenilgileri sonucunda iktidarlarını daha ilk dönemlerini doldurmadan kaybetmişlerdir (Weyland, 2022). Fakat akademik çalışmalarda otoriterleşmenin yaşandığı vakalara olan orantısız ilgi bu farklı siyasi ihtimallerin derinlemesine incelenmesini engelliyor. Demokrasinin çökmediği vakalarda bu sonuca nasıl ulaşıldığı sorusu detaylı olarak incelenmelidir. Ayrıca demokratik gerilemenin henüz çöküş yaşanmadan muhalefet aktörleri tarafından nasıl durdurulabileceği ve otoriterleşme yaşayan vakaların tekrardan nasıl demokratikleşme patikasına sokulabileceği soruları da önümüzdeki dönemde üzerinde durulması gereken başka önemli bir konudur.

- Adaman, F. ve Akbulut, B. (2021), "Erdogan's Three-pillared Neoliberalism: Authoritarianism, Populism and Developmentalism", *Geoforum*, cilt 124, s. 279-289.
- AGİT (2014), "Türkiye Cumhuriyeti - Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 10 Ağustos 2014: Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu".
- (2015a), "Türkiye Cumhuriyeti - Milletvekili Seçimleri, 7 Haziran 2015: Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu".
- (2015b), "Türkiye Cumhuriyeti - Milletvekili Erken Seçimleri, 1 Kasım 2015: Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu".
- (2017), "Türkiye Cumhuriyeti - Anayasa Değişikliği Referandumu, 16 Nisan 2017: Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu".
- (2018), "Türkiye Cumhuriyeti - Erken Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel Seçimleri, 24 Haziran 2018: Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu".
- (2023), "Türkiye Cumhuriyeti - Genel Seçimler, 14 Mayıs 2023: İlk Bulgular ve Sonuçlar ile İlgili Rapor".
- Ahlbom T. ve Povitnika, M. (2016), "Gimme Shelter: The Role Of Democracy and Institutional Quality in Disaster Preparedness", *V-DEM WorkingPaper*, cilt 35.
- Akça, İ. (2014), "Hegemonic Projects in post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism", *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony*, der. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden, Pluto Press, Londra, s. 13-46.
- Akçay, Ü. (2021), "Authoritarian Consolidation Dynamics in Turkey", *Contemporary Politics*, cilt 27, sayı 1, s. 79-104.
- Akçay, Ü. ve Güngen, A.R. (2022), "Dependent Financialisation and its Crisis: The Case of Turkey", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 46, sayı 2, s. 293-316.
- Akdeniz, Y. ve Güven, O. (2021), "Fahrenheit 5651: Sansürün Yakıcı Etkisi", *İfade Özgürlüğü Derneği*.
- (2022), "Üst Düzey Kamu Şahsiyetlerinin İncinen İtibarı, Onur ve Haysiyet Yılı", *İfade Özgürlüğü Derneği*.

- Akkoyunlu, K. (2017), "Electoral Integrity in Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism", *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, der. B. Başer ve A.E. Öztürk, I.B. Tauris, Londra ve New York, s. 47-63.
- Akkoyunlu, K. ve Öktem, K. (2016), "Existential Insecurity and the Making of a Weak Authoritarian Regime in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 16, sayı 4, s. 505-527.
- AKP (2002a), "AK Parti Programı: Kalkınma ve Demokratikleşme Programı".
- (2002b), "Parti Tüzüğü".
- Akyol, T. (2022), "Ey Sayıştay", *Karar*, 5 Ağustos, <https://www.karar.com/yazarlar/ta-ha-akyol/ey-sayistay-1593777>
- Al Jazeera Türk (2015), "Cemaate Yakın Kanallar Türksat Platformlarından Çıkarıldı", 12 Ekim, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cemaate-yakin-kanallar-turksat-platformlarından-cikarildi>
- Alizada, N., Cole, R., Gastaldi, L., Grahm, S., Hellmeier, S., Kolvani, P., Lachapelle, J., Lührmann, A., Maerz, S. F., Pillai, S. ve Lindberg, S.I. (2021), "Autocratization Turns Viral: Democracy Report 2021", *V-Dem Institute*.
- Altınörs, G. ve Akçay, Ü. (2022), "Authoritarian Neoliberalism, Crisis, and Consolidation: The Political Economy of Regime Change in Turkey", *Globalizations*, cilt 19, sayı 7, s. 1029-1053.
- Altıparmak, K. ve Akdeniz, Y. (2017), *Barış İçin Akademisyenler: Olağanüstü Zamanlarda Akademiyi Savunmak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ambrosio, T. (2010), "Constructing a Framework of Authoritarian Diffusion: Concepts, Dynamics, and Future Research", *International Studies Perspectives*, cilt 11, sayı 4, s. 375-392.
- Amnesty International (2014), "Adding Injustice to Injury", 10 Haziran, <https://www.amnesty.org/en/press-releases/2014/06/adding-injustice-injury-one-year-after-gezi-park-protests/>
- Anadolu Ajansı (2016), "Van'da Gösteri ve Yürüyüşler Bir Ay Boyunca Yasaklandı", 29 Kasım, .
- (2023), "Cumhurbaşkanı Erdoğan Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'nde Namaz Kıldı, Kur'an Okudu", 13 Mayıs, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-namaz-kildi-kuran-okudu/2896796>
- Anayasa Mahkemesi (1998), "Anayasa Mahkemesi Kararı: Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı-Refah Partisi Davası", <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>
- Andaç, M. (2019), "YSK'dan İYİ Parti'ye Jet Hızıyla Ret!", *Sözcü*, 6 Nisan, <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/yskdan-iyi-parti-jet-hiziyla-ret-4325635/>
- Andrews, S. ve Honig, L. (2019), "Elite defection and grassroots democracy under competitive authoritarianism: evidence from Burkina Faso", *Democratization*, 26(4), 626-644.
- Arbatlı, E. (2014), "Turkey's New Path: The Rise of Electoral Authoritarianism", *Research Turkey*, cilt 3, sayı 12, s. 76-92.
- Ark-Yıldırım, C. (2017), "Political Parties and Grassroots Clientelist Strategies in Urban Turkey: One Neighbourhood at a Time", *South European Society and Politics*, cilt 22, sayı 4, s. 473-490.
- Arsan, E. (2011), "Sivil İtaatsizlik Bağlamında Bir Araştırma: Gazeteci Gözüyle Sansür ve Otosansür", *Cogito*, sayı 67, s. 1-29.

- Arslanalp, M. ve Erkmen, T.D. (2020a), "Mobile Emergency Rule in Turkey: Legal Repression of Protests during Authoritarian Transformation", *Democratization*, cilt 27, sayı 6, s. 947-969.
- (2020b), "Repression without Exception: A Study of Protest Bans during Turkey's State of Emergency (2016-2018)", *South European Society and Politics*, cilt 25, sayı 1, s. 99-125.
- Arslandaş, D. ve Arslantaş, Ş. (2020), "Keeping Power through Opposition: Party System Change in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, cilt 62, s. 27-50.
- Arslandaş, D. ve Kaiser, A. (2022), "The 'Competitive Authoritarian' Turn in Turkey: Bandwagoning versus Reality", *Third World Quarterly*, s. 1-17.
- Artigerçek (2023), "Erdoğan Cami Açılışında Muhalefeti Hedef Aldı: 'Onları Siyasi Mevta Haline Getireceğiz'", 21 Nisan, <https://artigercek.com/politika/erdogandan-cami-acilisinda-muhalefeti-hedef-aldi-onlari-siyasi-mefta-haline-247095h>
- Atiyas, I. (2012), "Economic Institutions and Institutional Change in Turkey during the Neoliberal Era", *New Perspectives on Turkey*, sayı 47, s. 57-81.
- Avcı, H. (2010), *Haliç'te Yaşayan Simonlar: Dün Devlet, Bugün Cemaat*, Angora Yayın-cılık, Ankara.
- Avrupa Komisyonu (2009), "Turkey 2009 Progress Report".
- (2010), "Turkey 2010 Progress Report".
- (2011), "Turkey 2011 Progress Report."
- Ayan Musil, P. (2011), *Authoritarian Party Structures and Democratic Political Setting in Turkey*, New York, Palgrave Macmillan.
- (2015), "Emergence of a Dominant Party System after Multipartyism: Theoretical Implications from the Case of the AKP in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 20, sayı 1, s. 71-92.
- Aydemir (2015), "Sivil İtaatsizlik ve Kaosa Teşvik Kırmızı Kitapta", *Habertürk*, 7 Nisan, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1062804-sivil-itaatsizlik-ve-kaosa-tesvik-kirmizi-kitapta>
- Aydın, A. ve Emrence, C. (2016), "Politics of Confinement: Curfews and Civilian Control in Turkish Counterinsurgency", *POMEPS*, <https://pomeps.org/politics-of-confinement-curfews-and-civilian-control-in-turkish-counterinsurgency>
- Aydın, M. (2021), "TOBB ETÜ Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fahri Bakırcı: 'Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Uygulanan Model, Kuvvetler Birliğidir'", *Politikayol*, 5 Aralık, <https://www.politikayol.com/tobb-etu-hukuk-fakultesi-anayasa-hukuku-ogretim-uyesi-prof-dr-fahri-bakirci-cumhurbaskanligi-hukumet-sistemi-ile-uygulanan-model-kuvvetler-birligidir/>
- Aydın, U.U. (2018), "Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakârlığa Türk Medyasının Otuz Yılı", *Yeni Türkiye'ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, der. I. Akça, A. Bekmen, B.A. Özden, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 165-198.
- Aydın, E. (2012), "Turkey under the AKP: Civil-Military Relations Transformed", *Journal of Democracy*, cilt 23, sayı 1, s. 100-108.
- Aytaç, S.E. (2014), "Distributive Politics in a Multiparty System: The Conditional Cash Transfer Program in Turkey", *Comparative Political Studies*, cilt 47, sayı 9, s. 1211-1237.
- (2021), "Effectiveness of incumbent's strategic communication during economic crisis under electoral authoritarianism: evidence from Turkey", *American Political Science Review*, cilt 115, sayı 4, s. 1517-1523.

- Aytaç, S.E. ve Elçi, E. (2019), "Populism in Turkey", *Populism around the World: A Comparative Perspective*, der. D. Stockemer, Springer, Cham, s. 89-108.
- Aytaç, S.E., Çarkoğlu, A. ve Yıldırım, K. (2017), "Taking Sides: Determinants of Support for a Presidential System in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 22, sayı 1, s. 1-20.
- Aytürk, İ. (2014), "Nationalism and Islam in Cold War Turkey, 1944-69", *Middle Eastern Studies*, cilt 50, sayı 5, s. 693-719.
- Aytürk, İ. ve Esen, B. (2021), "The Far Right, Labor Unions, and the Working Class in Turkey since the 1960s", *The Middle East Journal*, cilt 75, sayı 4, s. 511-531.
- Babacan, N. ve Yılmaz, T. (2015), "İç Güvenlik Yasası Neleri Değiştirecek?", *Hürriyet*, 28 Mart, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ic-guvenlik-yasasi-neleri-degis-tirecek-28579002>
- Bakır, C. ve Öniş, Z. (2010), "The Regulatory State and Turkish Banking Reforms in the Age of post-Washington Consensus", *Development and Change*, cilt 41, sayı 1, s. 77-106.
- Balı, A. (2013), "Courts and Constitutional Transition: Lessons from the Turkish Case", *International Journal of Constitutional Law*, cilt 11, sayı 3, s. 666-701.
- Bariş İçin Akademisyenler, (2022), "Six Years of Pressure on Turkey's Academia: An Account of the 'Academics for Peace'", 12 Ocak, <https://barisicinakademisyenler.net/node/2270>
- Bashirov, G. ve Lancaster, C. (2018), "End of Moderation: The Radicalization of AKP in Turkey", *Democratization*, cilt 25, sayı 7, s. 1210-1230.
- Başsoy, A.İ. (2020), *Seveceksen Radikal Sev: CHP Neden Kazandı? AKP Neden Kaybetti? - 1*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Batura, A. (2022), "How to Compete in Unfair Elections", *Journal of Democracy*, cilt 33, sayı 4, s. 47-61.
- Baykan, T.S. (2018), *The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Personalism, Organization*, Cambridge University Press, Cambridge.
- (2019), "Populism and the Bourgeoisie: The Role of Intra-Elite Factionalism in the Growth of Populism in Turkey", *New Diversities*, cilt 21, sayı 2, s. 9-22.
- BBC News Türkçe (2015), "Ankara Başsavcılığı: Ankara Saldırılarını IŞİD Düzenledi", 28 Ekim, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151028_ankara_saldiri_savcilik
- (2016), "Erdogan: Sözde Akademisyenlerin Haddini Bilmesi Lazım", 12 Ocak, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160111_erdogan_akademisyen_aciklama
- (2018a), "Erken Seçim 2018: İYİ Parti Seçime Girebilecek Mi?", 20 Nisan, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43832878>
- (2018b), "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve CHP Adayı İnce Arasında Apolet Polemiği", 2 Haziran, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44341951>
- (2020), "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Sosyal Medya Mecralarının Tamamen Kaldırılmasını, Kontrol Edilmesini İstiyoruz", 1 Temmuz.
- (2022), "Osman Kavala: Gezi Davası Kararları için Kavala ve Diğer Sanıkların Avukatları Ne Diyor?", 27 Nisan, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61238794>
- Benli, M.H. (2014), "Erdogan Avukatının Ağabeyini HSYK'ya Atadı", *Hürriyet*, 27 Ekim, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-avukatinin-agabeyini-hsyk-ya-atadi-27464080>

- Bermeo, N. (2016), "On Democratic Backsliding", *Journal of Democracy*, cilt 27, sayı 1, s. 5-19.
- Bianet (2021), "Erdogan'ın 'Yok' Dedigi Davaları Bakanlığın İstatistikleri Yalanladı", 29 Eylül, <https://m.bianet.org/bianet/hukuk/251048-erdogan-in-yok-dedigi-davalari-bakanligin-istatistikleri-yanlanladi>
- (2023a), "Hastaneler Dahil Depremde Kamu Binaları da Hasar Gördü", 06 Şubat, <https://m.bianet.org/bianet/yasam/273795-hastaneler-dahil-depremde-kamu-binalari-da-hasar-gordu>
- (2023b), "HDP Seçimlere Yeşil Sol Parti'yle Girecek", 22 Mart, <https://bianet.org/bianet/siyaset/276163-hdp-secimlere-yesil-sol-parti-yle-girecek>
- Bircan, Ç. ve Saka, O. (2019), "Elections and Economic Cycles: What Can We Learn from the Recent Turkish Experience?", *Crony Capitalism in the Middle East: Business and Politics from Liberalization to the Arab Spring*, der. I. Diwan, A. Malik ve I. Atiyas, Oxford University Press, Oxford.
- Birgün (2018a), "Süleyman Soylu Bu Kez CHP Seçmenini Tehdit Etti", 21 Haziran, <https://www.birgun.net/haber/suleyman-soylu-bu-kez-chp-secmenini-tehdit-et-ti-220387>
- (2018b), "Sağlık Bakanı Demircan'dan TTB Açıklaması: Tabipler Birliği, Türk Tabiplerini Temsil Eder Noktada Değildir", 30 Ocak, <https://www.birgun.net/haber/saglik-bakani-demircan-dan-ttb-aciklamasi-tabipler-birligi-turk-tabiplerini-temsil-eder-noktada-degildir-202263>
- (2022a), "İmamoğlu Davasında Karar: Hapis Cezası Verildi, Siyasi Yasak Süreci Başladı!", 14 Aralık, <https://www.birgun.net/haber/imamoglu-davasinda-karar-hapis-cezasi-verildi-siyasi-yasak-sureci-basladi-413593>
- (2022b), "20. İstanbul Onur Yürüyüşü'ne Polis Müdahalesi: 361 Gözaltı", 26 Haziran, <https://www.birgun.net/haber/20-istanbul-onur-yuruyusu-ne-polis-mudahalesi-361-gozalti-393334>
- (2023) "Depremde Yıkılan Binalarla İlgili Soruşturmalar Devam Ediyor: Tutuklamalar Var", 16 Şubat, <https://www.birgun.net/haber/depremde-yikilan-binalarla-ilgili-sorusturma-devam-ediyor-tutuklamalar-var-421647>
- Bishop, S. ve Hoeffler, A. (2016), "Free and Fair Elections: A New Database", *Journal of Peace Research*, cilt 53, sayı 4, s. 608-616.
- Blaydes, L. (2010), *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Boese, V.A., Lundstedt, M., Morrison, K., Sato, Y. ve Lindberg, S.I. (2021), "State of the World 2021: Autocratization Changing its Nature?", *Democratization*, cilt 29, sayı 6, s. 983-1013.
- Boix, C. ve Svolik, M.W. (2013), "The Foundations of Limited Authoritarian Government: Institutions, Commitment, and Power-Sharing in Dictatorships", *The Journal of Politics*, cilt 75, sayı 2, s. 300-316.
- Bora, T. (2016), *İnşaat Ya Resulullah*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2017), *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt-Güngen, S. (2018), "Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities under the AKP Governments in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 23, sayı 2, s. 219-238.
- Brownlee, J. (2007), *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Buğra, A. ve Candaş, A. (2011), "Change and Continuity under an Eclectic Social Security Regime: The Case of Turkey", *Middle Eastern Studies*, cilt 47, sayı 3, s. 515-528.

- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2014), *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bunce, V. ve Wolchik, S. (2010), “Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes”, *World Politics*, cilt 62, sayı 1, s. 43-86.
- Carothers, C. (2018), “The Surprising Instability of Competitive Authoritarianism”, *Journal of Democracy*, cilt 29, sayı 4, s. 129-135.
- Carothers, T. (2002), “The End of the Transition Paradigm”, *Journal of Democracy*, cilt 13, sayı 1, s. 5-21.
- Cassani, A. ve Tomini, L. (2019), *Autocratization in Post-Cold War Political Regimes*, Palgrave Macmillan, London.
- Castaldo, A. (2018), “Populism and Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 18, sayı 4, s. 467-487.
- Cengiz, F.Ç. (2020), “Proliferation of Neopatrimonial Domination in Turkey”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, cilt 47, sayı 4, s. 507-525.
- Cengiz, K. (2013), “Yav İşte Fabrikalaşak”: *Anadolu Sermayesinin Oluşumu - Kayseri-Hacılar Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ciddi, S. (2011), “Turkey’s September 12, 2010, Referendum”, *Meria Journal*, cilt 15, sayı 4, s. 1-11.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. ve Çınar, M. (2003), “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”, *The South Atlantic Quarterly*, cilt 102, sayı 2, s. 309-332.
- Cleary, M.R. ve Öztürk, A. (2022), “When Does Backsliding Lead to Breakdown? Uncertainty and Opposition Strategies in Democracies at Risk”, *Perspectives on Politics*, cilt 20, sayı 1, s. 205-221.
- Collier, D. ve Levitsky, S. (1997), “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research”, *World Politics*, cilt 49, sayı 3, s. 430-451.
- Cooley, A. (2015), “Authoritarianism Goes Global: Countering Democratic Norms”, *Journal of Democracy*, cilt 26, sayı 3, s. 49-63.
- Corke, S., Finkel, A., Kramer, D. J., Robbins, C.A. ve Schenckan, N. (2014), “Democracy in Crisis: Corruption, Media, and Power in Turkey”, *Freedom House Report*.
- Corrales, J. (2015), “The Authoritarian Resurgence: Autocratic Legalism in Venezuela”, *Journal of Democracy*, cilt 26, sayı 12, s. 37-51.
- Coşkun, G.B. (2020), “Media Capture Strategies in New Authoritarian States: The Case of Turkey”, *Publizistik*, sayı 65, s. 637-654.
- Coşkun, İ. ve Şahin, Ü. (2021), “2020-2021 Basın Özgürlüğü Raporu”, *Türkiye Gazeteciler Sendikası*.
- Coşkun, İ. ve Şahin, Ü. (2022), “2021-2022 Basın Özgürlüğü Raporu”, *Türkiye Gazeteciler Sendikası*.
- Cox, G. (2008), “Authoritarian Elections and Leadership Succession, 1975-2000”, yayınlanmamış metin, https://www.haas.berkeley.edu/wp-content/uploads/cox_20071119.pdf
- Cumhuriyet (2013), “Erdogan: Polise Talimatı Ben Verdim”, 23 Haziran, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-polise-talimati-ben-verdim-429496>
- (2017a), “HDP’nin Sandık Başkanlıkları Tek Tek İptal Ediliyor”, 25 Mart, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hdpnin-sandik-baskanliklari-tek-tek-iptal-ediliyor-706950>
- (2017b), “Ankara Valiliği ‘Koruyamam’ Dedi, Akşener’in Mitingi İptal Edildi”, 1 Nisan, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ankara-valiligi-koruyamam-dedi-ak-senerin-mitingi-iptal-edildi-711739>

- (2018), “Erdoğan AIHM Kararı İçin Konuştu: Bizi Bağlamaz”, 20 Kasım, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-aihm-karari-icin-konustu-bizi-baglamaz-1146144>
- (2019), “İYİ Parti'den Mustafakemalpaşa İçin Yeni İtiraz”, 14 Mayıs, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iyi-partiden-mustafakemalpaşa-icin-yeni-itaraz-1392301>
- (2021a), “İlhan Taşcı RTÜK'ün 2021 Yılı Ceza Karnesini Açıkladı: 'RTÜK Sadece Dört Kanalı İzliyor'”, 24 Aralık, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ilhan-tas-ci-rtukun-2021-yili-ceza-karnesini-acikladi-1895198>
- (2021b), “Boğaziçi Protestoları Dış Basında: 'Yüzlerce Öğrenci Gözaltına Alındı, Polis Şiddete Başvurmakla Suçlanıyor'”, 3 Şubat, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bogazici-protestolari-dis-basinda-yuzlerce-ogrenci-gozaltina-alindi-polis-siddete-basvurmakla-suclaniyor-1811059>
- (2022), “Yargıtay'dan Canan Kaftancıoğlu Kararı”, 12 Mayıs, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/son-dakika-yargitaydan-canan-kaftancioglu-karari-1935271>
- (2023a), “Erdoğan Hellalık İstedi”, 27 Şubat, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/son-dakika-erdogan-hellalik-istedi-ilk-birkac-gun-adiyamanda-arzu-ettigimiz-calismayi-yurutemedik-2055862>
- (2023b), “Erdoğan'dan Muhalefete Ağır Suçlama: Onlar Kandil'den Biz Allah'tan Emir Alıyoruz”, 02 Mayıs, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/erdogandan-muhalefete-agir-suclama-onlar-kandilden-biz-allahtan-emir-aliyoruz-2077324>
- (2023c), “Binali Yıldırım Ne Deyeceğini Şaşırdı: Seçim Yaklaştıkça Ayarı Şaştı”, 27 Mayıs, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/binali-yildirim-ne-deyecegini-sasirdi-secim-yaklastikca-ayari-kacti-2075598>
- Çakır, R. ve Çalmuk, F. (2001), *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakır, R. ve Sakallı, S. (2014), *100 Soruda Erdoğan-Gülen Savaşı*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çalışkan, K. (2018), “Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive toward Full Authoritarianism”, *New Perspectives on Turkey*, sayı 58, s. 5-33.
- Çarkoğlu, A. (2012), “Economic Evaluations vs. Ideology: Diagnosing the Sources of Electoral Change in Turkey, 2002-2011”, *Electoral Studies*, cilt 31, sayı 3, s. 513-521.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006), *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Çelik, D.B. (2018), “16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hâkimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 73, sayı 4, s. 1057-1094.
- Çeviker Gürakar, E. (2018), *Kayıрма Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çeviker Gürakar, E. ve Bircan, T. (2016), “Political Connections and Public Procurement in Turkey: Evidence from Construction Work Contracts”, *Economic Research Forum Working Papers Series*, sayı 1053.
- Çınar, M. (2019), “2019 Yerel Seçimleri'nde AKP: Notlar ve Değerlendirmeler”, *Birikim*, sayı 360, s. 11-26.
- (2021), *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Nika Yayınevi, Ankara.
- Çimen, E. (2014), “SDP Başkanı Ayhan Oğan Oğünhaber'e Konuştu”, *Oğünhaber*, 9 Ocak, <https://www.ogunhaber.com/genel/sdp-baskani-ayhan-ogun-ogunhaber-e-konustu-1-237313h.html>
- Dağı, İ.D. (2008), *Turkey between Democracy and Militarism: Post Kemalist Perspectives*, Orion, Ankara.
- Dağıstanlı, M.A. (2014), *5Ne1Kim*, Postacı Yayınevi, İstanbul.

- Dahl, R.A. (1989), *Democracy and Its Critics*, Yale University Press, New Haven.
- Demiralp, S. ve Balta, E. (2021), "Defeating Populists: The Case of 2019 Istanbul Elections", *South European Society and Politics*, cilt 26, sayı 1, s. 1-26.
- Demirtaş, E. (2014), *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yayınları, İstanbul.
- De Mesquita, B.B., Smith, A., Siverson, R.M., Morrow, J.D. (2005), *The logic of political survival*, MIT Press.
- Diamond, L. (2002), "Elections without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes", *Journal of Democracy*, cilt 13, sayı 2, s. 21-35.
- (2015), "Facing up to the Democratic Recession", *Journal of Democracy*, cilt 26, sayı 1, s. 141-155.
- (2020), "Breaking Out of the Democratic Slump", *Journal of Democracy*, cilt 31, sayı 1, s. 36-50.
- Diez, T., Agnantopoulos, A. ve Kaliber, A. (2005), "File: Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction", *South European Society and Politics*, cilt 10, sayı 1, s. 1-15.
- Diken (2014), "9 Soruda TÜRGEV", 5 Mart, <https://www.diken.com.tr/9-soruda-tur-gev/>
- (2015), "HDP 10 Seçim Mitingini 'Güvenlik' Nedeniyle İptal Etti", 16 Ekim, <https://www.diken.com.tr/hdp-10-secim-mitingini-guvenlik-nedeniyle-iptal-etti/>
- (2018), "AKP'li Tayyar 'FETÖ Borsası'nı Erdoğan'a İletmiş: 'Üzerine Gidin' Talimatı Verdi", 22 Mart, <https://www.diken.com.tr/akpli-tayyar-feto-borsasini-erdogana-iletmis-uzerine-gidin-talimati-verdi/>
- Dikici Bilgin, H. (2008), "Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah", *Turkish Studies*, cilt 9, sayı 3, s. 407-421.
- Doğan, A.E. (2007), *Eğreti Kamusalılık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Doğan, P. ve Rodrik, D. (2014), *Yargı, Cemaat ve Bir Darbe Kurgusunun İç Yüzü*, Destek Yayınları, İstanbul.
- Doğan, S. (2016), *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2018), "Seçmen Kümeleri: CHP Seçmenleri", KONDA.
- Donno, D. (2013), "Elections and Democratization in Authoritarian Regimes", *American Journal of Political Science*, cilt 57, sayı 3, s. 703-716.
- Doyle, J.L. (2016), "The Future of Civil Society in Erdoğan's Turkey: Between Control and Co-option", *Open Democracy*, 8 Ağustos, <https://www.opendemocracy.net/en/future-of-civil-society-in-erdo-s-turkey-between-control-and-co-option/>
- Duverger, M. (1954), *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, John Wiley & Sons, Inc, New York.
- Dünya (2018), "Bakan Soylu'dan Cumartesi Anneleri Açıklaması", 27 Ağustos, <https://www.dunya.com/gundem/bakan-soyludan-cumartesi-anneleri-aciklamasi-haberi-425989>
- Eder, M. (2010), "Retreating State? Political Economy of Welfare Regime Change in Turkey", *Middle East Law and Governance*, cilt 2, sayı 2, s. 152-184.
- Ekinci, İ. (2021), *AKP Ekonomide Ne Yaptı?*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Eligür, B. (2010), *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, New York.

- Engelliweb (2015), "Erişime Engellenen Web Siteleri", <http://engelliweb.com/istatistikler>
- Erbakan, N. (1994), "Erbakan: Kanlı mı Olacak, Kansız mı?", *Dailymotion*, <https://www.dailymotion.com/video/xsoa30>
- Esen, B. (2020), "Türkiye'deki Rekabetçi Otoriter Rejim", *Birikim*, sayı 374-375, s. 158-175.
- (2021), "Competitive Authoritarianism in Turkey under the AKP Rule", *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*, der. J. Jongerden, Routledge, Oxon ve New York.
- (2022a), "The Opposition Alliance in Turkey: A Viable Alternative to Erdoğan?", *SWP Comment*, sayı 52.
- (2022b), "Turkey's New Disinformation Law: An Alarming Trend Towards Cyber-Authoritarianism", *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 14 Temmuz, <https://www.swp-berlin.org/publikation/turkeys-new-disinformation-law-an-alarming-trend-towards-cyber-authoritarianism>
- (2022c), "Post-2023 Election Scenarios in Turkey", *SWP Comment*, sayı 55.
- (2023), "Türkiye'de Rekabetçi Otoriter Rejimin Yükselişi ve Düşüşü", *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür - Ersin Kalaycıoğlu'na Armağan*, der. A. Çarkoğlu, E. Erdoğan ve M. Moral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 267-288.
- Esen, B. ve Baysal, B. (2022), "Güvenikleştirme ve Demokratik Gerileme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye: Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım*, der. B. Esen ve B. Baysal, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 129-162.
- Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2016), "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, cilt 37, sayı 9, s. 1581-1606.
- (2017a), "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", *South European Society and Politics*, cilt 22, sayı 3, s. 303-326.
- (2017b), "Turkey: How the Coup Failed", *Journal of Democracy*, cilt 28, sayı 1, s. 59-73.
- (2018a), "Building a Competitive Authoritarian Regime: State-Business Relations in the AKP's Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, cilt 20, sayı 4, s. 349-372.
- (2018b), "The Perils of 'Turkish Presidentialism'", *Review of Middle East Studies*, cilt 52, sayı 1, s. 43-53.
- (2019), "Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 24, sayı 3, s. 317-342.
- (2021), "Why did Turkish Democracy Collapse? A Political Economy Account of AKP's Authoritarianism", *Party Politics*, cilt 27, sayı 6, s. 1075-1091.
- (2023), "How Erdoğan's Populism Won Again", *Journal of Democracy*, cilt 34, sayı 3, s. 21-32.
- Esen, B. ve Yardımcı-Geyikçi, Ş. (2019), "An Alternative Account of the Populist Backlash in the United States: A Perspective from Turkey", *PS: Political Science & Politics*, cilt 52, sayı 3, s. 445-450.
- (2020), "The Turkish Presidential Elections of 24 June 2018", *Mediterranean Politics*, cilt 25, sayı 5, s. 682-689.
- Esen, B. ve Yavuzylmaz, H. (2023), "Opposition Coordination under a Competitive Authoritarian Regime: The Case of the 2019 Local Elections in Turkey", *Routledge Handbook on Elections in the Middle East and North Africa*, der. F. Cavatorta ve V. Resta, Routledge, Oxon ve New York.

- Euronews (2023a), "Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni'ni Açıkladı", 30 Ocak, <https://tr.euronews.com/2023/01/30/altili-masa-bugun-ortak-politikalar-mutabakat-metnini-acikliyor>
- (2023a), "Kahramanmaraş Depremi: Twitter, Enkaz Altında Kalanların Bulunmasında Nasıl Yardımcı Oldu?", 10 Şubat, <https://tr.euronews.com/2023/02/10/kahramanmaraş-depremi-twitter-enkaz-altında-kalanların-bulunmasına-nasıl-yardımcı-oldu>
- Evrensel (2018), "Erdoğan'ın Hedef Gösterdiği TTB Yöneticilerine Soruşturma", 28 Ocak, <https://www.evrensel.net/haber/344339/erdoganin-hedef-gosterdigi-ttb-yöneticilerine-sorusturma>
- (2022), "AKP'den Milletvekili Aday Adayı Olan İsmail Altıntaş, Sayıştay Başsavcılığı'na Atandı", 2 Ağustos, <https://www.evrensel.net/haber/467205/akpden-milletvekili-aday-adayı-olan-ismail-altintas-sayistay-bassavciligina-atandi>
- (2023a), "YSK Karar Verdi: HDP Sandık Kurullarına Üye Veremeyecek", 10 Nisan, <https://www.evrensel.net/haber/487171/ysk-karari-hdp-sandik-kurullarina-uye-veremeyecek>
- (2023b), "AFAD Kolileri, Bakan Derya Yanık'ın Seçim Otobüsünde", 26 Nisan, <https://www.evrensel.net/haber/488392/afad-kolileri-bakan-derya-yanikin-secim-otobusunde>
- Fisunoğlu, A. ve Sert, D.Ş. (2019), "Refugees and Elections: The Effects of Syrians on Voting Behavior in Turkey", *International Migration*, cilt 57, sayı 2, s. 298-312.
- Flores, A.Q. ve Smith, A. (2013), "Leader Survival and Natural Disasters", *British Journal of Political Science*, sayı 43(4), s. 821-843.
- Foster, J.B. (2007), "The Financialization of Capitalism", *Monthly Review*, cilt 53, sayı 11.
- Frantz, E. (2018), *Authoritarianism: What Everyone Needs to Know®*, Oxford University Press, New York.
- Freedom House (2016), "Freedom in the World 2016: Turkey", <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/turkey>
- (2022a), "Countering an Authoritarian Overhaul of the Internet".
- (2022b), "Freedom in the World 2022: Turkey", <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022>
- Gamboa, L. (2017), "Opposition at the Margins: Strategies against the Erosion of Democracy in Colombia and Venezuela", *Comparative Politics*, cilt 49, sayı 4, s. 457-477.
- (2022), *Resisting Backsliding: Opposition Strategies Against the Erosion of Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gandhi, J. ve Lust-Okar, E. (2009), "Elections under Authoritarianism", *Annual Review of Political Science*, sayı 12, s. 403-422.
- Gandhi, J. ve Reuter, O. J. (2013), "The Incentives for Pre-electoral Coalitions in Non-democratic Elections", *Democratization*, cilt 20, sayı 1, s. 137-159.
- Gandhi, J. ve Ong, E. (2019), "Committed or conditional democrats? Opposition dynamics in electoral autocracies", *American Journal of Political Science*, sayı 63(4), s. 948-963.
- Ganioglu, A. (2008), "Understanding Banking Sector Reforms in Turkey: Assessing the Roles of Domestic versus External Actors", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, cilt 10, sayı 3, s. 363-376.
- Garnett, H.A., James, T.S. ve MacGregor, M. (2022), "Perceptions of Electoral Integrity, (PEI-8.0)", *Harvard Dataverse*.

- Gazete Duvar (2017a), "HDP'nin Referandum Şarkısı Yasaklandı", 4 Nisan, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/04/04/hdpnin-referandum-sarkisi-yasaklandi>
- (2017b), "HDP'nin Seçim Aracına El Konuldu", 31 Mart, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/03/31/hdpnin-secim-aracina-el-konuldu>
- (2017c), "Hayır'a Yönelik Saldırıların Bilançosu", 8 Nisan, <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2017/04/08/hayira-yonelik-saldirilarin-bilancosu>
- (2022a), "İmamoğlu İçin 'Hakime Telkin' İddiası Meclis Gündeminde", 8 Kasım, <https://www.gazeteduvar.com.tr/imamoglu-icin-hakime-telkin-iddiasi-meclis-gundeminde-haber-1588328>
- (2022b), "Kavala'nın Yargılanma Sürecinin Kronolojisi: 'Absürt Bir Senaryoda Görülecek Cinsten'", 19 Nisan, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kavalanin-yargilanma-surecinin-kronolojisi-absurt-bir-senaryoda-gorulecek-cinsten-haber-1561326>
- (2023a), "Felaketin Ekonomik Maliyeti 25-84 Milyar Dolar Arasında Olabilir", 18 Şubat, <https://www.gazeteduvar.com.tr/felaketin-ekonomik-maliyeti-25-84-milyar-dolar-arasinda-olabilir-haber-1604208>
- (2023b), "RTÜK'ten Halk TV, Tele 1 ve Fox TV'ye 'Deprem' Cezası", 22 Şubat, <https://www.gazeteduvar.com.tr/rtukten-halk-tv-tele-1-ve-fox-tvy-e-deprem-ceza-si-haber-1605044>
- (2023c), "Millet İttifakının İzmir Mitinginden Kareler", Mayıs, <https://www.gazeteduvar.com.tr/millet-ittifakinin-izmir-mitinginden-kareler-galeri-1615947?p=7>
- (2023d), "İletişim Başkanlığı Seçim Öncesi Bir Ayda 283 Milyon TL Harcadı", 17 Mayıs, <https://www.gazeteduvar.com.tr/iletisim-baskanligi-secim-oncesi-bir-ayda-283-milyon-tl-harcadi-haber-1618882>
- Geddes, B. (1999), "Authoritarian Breakdown: Empirical Test of a Game Theoretic Argument", *The Annual Meeting of the American Political Science Association*.
- Geddes, B., Wright, J.G., Wright, J. ve Frantz, E. (2018), *How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Genç Yılmaz, A. (2022), "The Missing Piece of the Puzzle: The EMASYA Protocol and Civil-Military Relations in Turkey", *Armed Forces & Society*, s. 1-19.
- Gençkaya, Ö.F., Gündüz, U. ve Cihangir-Tetik, D. (2016), "Siyasetin Finansmanı ve Şeffaflık", *Uluslararası Şeffaflık Derneği*, Siyasette Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik için İşbirliği ve Savunuculuğun Güçlendirilmesi Projesi.
- Gerschewski, J. (2023), *Two Logics of Autocratic Rule*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ginsburg, T. ve Huq, A. (2018), "Democracy's Near Misses", *Journal of Democracy*, cilt 29, sayı 4, s. 16-30.
- Greene, K.F. (2007), *Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York.
- Guriev, S. ve Treisman, D. (2022), *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*, Princeton University Press, Princeton.
- Gül, A. (2001), "Abdullah Gül'ün FP Kongresi Konuşması (14.05.2001)", YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=ZAvC5GLwoW0>
- Gülalp, H. (1999), "Political Islam in Turkey: The Rise and Fall of the Refah Party", *The Muslim World*, cilt 89, sayı 1, s. 22-41.
- Gültekin, L. (2018), *Şatafatlı Mağlubiyet: İslamcıların İktidarla İmtihanı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Gümrükçü, S.B. (2022), "Populist Discourse, (Counter-)mobilizations and Democratic Backsliding in Turkey", *Turkish Studies*, cilt 23, sayı 3, s. 407-429.

- Gümüşçü, Ş. (2010), "Class, Status, and Party: The Changing Face of Political Islam in Turkey and Egypt", *Comparative Political Studies*, cilt 43, sayı 7, s. 835-861.
- (2013), "The Emerging Predominant Party System in Turkey", *Government and Opposition*, cilt 48, sayı 2, s. 223-244.
- (2016), "The Clash of Islamists: The Crisis of the Turkish State and Democracy", *POMEPS Studies: Contemporary Turkish Politics*, sayı 22, s. 6-11.
- (2021), "AKP'nin Siyasal İktisadı ve Patrimonyal Rejimin Yükselişi", *Toplum ve Bilim*, sayı 158, s. 53-68.
- (2023), *Democracy or Authoritarianism: Islamist Governments in Turkey, Egypt, and Tunisia*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gümüşçü, Ş. ve Sert, D. (2009), "The Power of the Devout Bourgeoisie: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", *Middle Eastern Studies*, cilt 45, sayı 6, s. 953-968.
- Günay, C. (2016), "Foreign Policy as a Source of Legitimation for 'Competitive Authoritarian Regimes': The Case of Turkey's AKP", *Georgetown Journal of International Affairs*, cilt 17, sayı 2, s. 39-46.
- Güngen, A.R. (2012), "Debt Management and Financialisation as Facets of State Restructuring: The Case of Turkey in the post-1980 Period", Orta Doğu Teknik Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi.
- Güven, A. (2012), "The Feasibility of IFI-led Institutional Reform: Four Turkish Experiments Compared", *Development Policy Review*, cilt 30, sayı 4, s. 425-449.
- Habertürk (2022), "Gözüne Alınan Gazeteci Sedef Kabaş Tutuklandı", 28 Ocak, <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-gazeteci-sedef-kabas-tutuklandi-3321846>
- Haggard, S. ve Kaufman, R. (2018), *The political economy of democratic transitions*, Princeton University Press, Princeton.
- (2021), *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hale, W. (2005), "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts", *Turkish Studies*, cilt 6, sayı 2, s. 293-310.
- Hale, W. ve Özbudun, E. (2009), *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP*, Routledge: Oxon ve New York.
- Hall, P.A. ve Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, New York.
- Handlin, S. (2016), "Mass Organization and the Durability of Competitive Authoritarian Regimes: Evidence from Venezuela", *Comparative Political Studies*, cilt 49, sayı 9, s. 1238-1269.
- Hawkins, K.A., Aguilar, R., Silva, B.C., Jenne, E.K., Kocijan, B. ve Kaltwasser, C.R. (2019), "Measuring Populist Discourse: The Global Populism Database", *EPSA Annual Conference*, Belfast.
- Hazama, Y. ve İba, Ş. (2017), "Legislative Agenda Setting by a Delegative Democracy: Omnibus Bills in the Turkish Parliamentary System", *Turkish Studies*, cilt 18, sayı 2, s. 313-333.
- Hellmeier, S., Cole, R., Grahm, S., Kolvani, P., Lachapelle, J., Lührmann, A., Maerz, S.F., Pillai, S. ve Lindberg, S.I. (2021), "State of the World 2020: Autocratization Turns Viral", *Democratization*, cilt 28, sayı 6, s. 1053-1074.
- Helms, L. (2022), "Political Oppositions in Democratic and Authoritarian Regimes: A State-of-the-Field(s) Review", *Government and Opposition*, s. 1-24.

- Heper, M. (2013), "Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan", *Insight Turkey*, cilt 15, sayı 2, s. 141-156.
- Heper, M. ve Keyman, E.F. (1998), "Double-faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey", *Middle Eastern Studies*, cilt 34, sayı 4, s. 259-277.
- Hess, S., ve Aidoo, R. (2019), "Democratic backsliding in sub-Saharan Africa and the role of China's development assistance", *Commonwealth & Comparative Politics*, cilt 57, sayı 4, s. 421-444.
- Howard, M.M. ve Roessler, P.G. (2006), "Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes", *American Journal of Political Science*, cilt 50, sayı 2, s. 365-381.
- Human Rights Watch (2014), "Turkey's Human Rights Rollback".
- (2018), "Türkiye: Uluslararası Af Örgütü Başkanı Yeniden Tutuklandı", 7 Şubat, <https://www.hrw.org/tr/news/2018/02/07/314519>
- Huntington, S.P. (1993), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman.
- Hürriyet (2023), "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay'dan Muhalefete Eleştirisi: 'Bunlarınki Mevsimlik Milliyetçilik'", 21 Mayıs, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-yardimcisi-oktaydan-muhalefete-elestiri-bunlarinki-mevsimlik-milliyetcilik-42270793>
- Hürriyet Daily News (2015), "10 Issues Turkish Media is banned from Reporting On", 23 Temmuz, <http://www.hurriyetdailynews.com/10-issues-turkishmedia-is-banned-from-reporting-on.aspx?pageID=238&nID=74904&NewsCatID=339>
- International Journalists Association (t.y.), "OHAL Döneminde Kapatılan Medya Kuruluşları", <https://internationaljournalists.org/tr/ohal-doneminde-kapatilan-medya-kurumlari/>.
- IHOP (2017), "Olağanüstü Hal Tedbir ve Düzenlemeleri - 31 Ağustos 2017: Güncellenmiş Durum Raporu".
- İnsan Hakları Derneği (2015), "HDP'ye Yönelik Bombalı ve Silahlı Saldırıları Kınıyor, Sorumluları Lanetliyoruz", 6 Haziran, <https://www.ihd.org.tr/hdp-ye-yonelik-bombali-ve-silahlı-saldırları-kınıyor-sorumluları-lanetliyoruz/>
- (2019), "Report on Increased Pressures on Human Rights Defenders, Human Rights Association and Its Executives".
- (2020), "A Perpetual Emergency: Attacks on Freedom of Assembly in Turkey and Repercussions for Civil Society".
- Insel, A. (2003), "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", *The South Atlantic Quarterly*, cilt 102, sayı 2, s. 293-308.
- Javeline, D. (2003), "The Role of Blame in Collective Action: Evidence From Russia", *American Political Science Review*, sayı 97(1), s. 107-121.
- Jenkins, G.H. (2009), "Between Fact and Fantasy: Turkey's Ergenekon Investigation", *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*.
- Jiménez, M. (2023), "Contesting Autocracy: Repression and Opposition Coordination in Venezuela", *Political Studies*, cilt 71, sayı 1, s. 47-68.
- Kahvecioğlu, A. ve Patan, S. (2021), "Embattled Ballots, Quiet Streets: Competitive Authoritarianism and Dampening Anti-Government Protests in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 26, sayı 4, s. 489-515.
- Kahvecioğlu, Ş.A. (2022), "Protest by the People for the Government: Pro-Government Mobilization in AKP's Turkey, 2013-2016", doktora tezi, Bilkent University.

- Kalaycıoğlu, E. (2012), "Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010", *South European Society and Politics*, cilt 17, sayı 1, s. 1-22.
- (2014), "Local Elections and the Turkish Voter: Looking for the Determinants of Party Choice", *South European Society and Politics*, cilt 19, sayı 4, s. 583-600.
- (2017), "Turkish Democratization Falters Again", *Regierungssysteme im Lichte von 'Checks and Balances'*, der. A. Scherzberg, O. Can, I. Doğan, LIT Verlag, Münster, Hamburg ve Berlin, s. 9-46.
- (2018), "Two Elections and a Political Regime in Crisis: Turkish Politics at the Crossroads", *Journal of Southeast and Black Sea Studies*, cilt 18, sayı 1, s. 21-51.
- Kalaycıoğlu, E. ve Kocapınar, G. (2021), "Turkey's Constitutional Referendum: The 16 April 2017 Referendum in Historical Perspective", *The Palgrave Handbook of European Referendums*, der. J. Smith, Palgrave Macmillan, Cham, s. 405-426.
- Karabağlı, H. (2017), "HSK Seçimi Bugün; 83 Aday Arasından Kimler AKP'ye Yakın, Başvurularında Ne Yazdılar?", *T24*, 10 Mayıs <https://t24.com.tr/haber/hsk-secimi-bugun-83-aday-arasindan-kimler-akpye-yakin-basvurularinda-ne-yazdilar>, 403632
- Kars Kaynar, A. (2017), "Political Activism of the National Security Council in Turkey after the Reforms", *Armed Forces & Society*, cilt 43, sayı 3, s. 523-544.
- Kaufman, R.R. ve Haggard, S. (2019), "Democratic Decline in the United States: What Can We Learn from Middle-Income Backsliding?", *Perspectives on Politics*, cilt 17, sayı 2, s. 417-432.
- Kavasoglu, B. (2021), "Opposition Parties and Elite Co-optation in Electoral Autocracies", *V-Dem Working Papers*, sayı 120.
- Kesgin, B. (2012), *Yoksulluğa Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Keyman, E.F. ve Gümüşçü, Ş. (2014), *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, Palgrave Macmillan, New York.
- Keyman, E.F. ve Öniş, Z. (2007), "Globalization and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience", *Globalizations*, cilt 4, sayı 2, s. 211-228.
- Kınikoğlu, B. (2014), "Evaluating the Regulation of Access to Online Content in Turkey in the Context of Freedom of Speech", *Journal of International Commercial Law and Technology*, cilt 9, sayı 1, s. 36-55.
- KIK (2020), "Faaliyet Raporu".
- Kimya, F. (2019), "Political Economy of Corruption in Turkey: Declining Petty Corruption, Rise of Cronyism?", *Turkish Studies*, cilt 20, sayı 3, s. 351-376.
- Klimek, P., Jimenez, R., Hidalgo, M., Hinteregger, A. ve Thurner, S. (2017), "Election Forensic Analysis of the Turkish Constitutional Referendum 2017", *arXiv*, <https://arxiv.org/abs/1706.09839>
- Koyuncu-Lorasdağı, B. ve Özman, A. (2019), "Women's Rights Organizations and Turkish State in the post-2011 Era: Ideological Disengagement versus Conservative Alignment", *Turkish Studies*, cilt 20, sayı 5, s. 728-753.
- Köker, L. (2010), "Turkey's Political-Constitutional Crisis: An Assessment of the Role of the Constitutional Court", *Constellations*, cilt 17, sayı 2, s. 328-344.
- (2020), "Başkanlık Rejim: Popülist Yarışmacı Otoriterlik mi, Diktatörlük mü?", *Birikim*, sayı 377, s. 6-26.
- Kubicek, P. (2020), "Faulty Assumptions about Democratization in Turkey", *Middle East Critique*, cilt 29, sayı 3, s. 245-257.
- Kumbaracıbaşı, A.C. (2009), *Turkish Politics and the Rise of the AKP: Dilemmas of Institutionalization and Leadership Strategy*, Routledge, London.

- Kuran, T. (1991), "Now out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989", *World Politics*, cilt 44, sayı 1, s. 7-48.
- Kuru, A.T. (2012), "The Rise and Fall of Military Tutelage in Turkey: Fears of Islamism, Kurdism, and Communism", *Insight Turkey*, cilt 14, sayı 2, s. 37-57.
- Kutlay, M. (2020), "The Politics of State Capitalism in a Post-Liberal International Order: The Case of Turkey", *Third World Quarterly*, cilt 41, sayı 4, s. 683-706.
- Laebens, M.G. ve Lührmann, A. (2021), "What Halts Democratic Erosion? The Changing Role of Accountability", *Democratization*, cilt 28, sayı 5, s. 908-928.
- Lancaster, C. (2014), "The Iron Law of Erdogan: The Decay from Intra-party Democracy to Personalistic Rule", *Third World Quarterly*, cilt 35, sayı 9, s. 1672-1690.
- Lazarev, E., Sobolev, A., Soboleva, I.V. ve Sokolov, B. (2014), "Trial by Fire: A Natural Disaster's Impact on Support for the Authorities in Rural Russia", *World politics*, sayı 66(4), s. 641-668.
- LeBas, A. (2011), *From Protest to Parties: Party-Building and Democratization in Africa*, Oxford University Press, Oxford.
- Levitsky, S. ve Way, L.A. (2002), "Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, cilt 13, sayı 2, s. 51-65.
- (2010a), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, New York.
- (2010b), "Democracy's Past and Future: Why Democracy Needs a Level Playing Field", *Journal of Democracy*, cilt 21, sayı 1, s. 57-68.
- (2015), "The Myth of Democratic Recession", *Journal of Democracy*, cilt 26, sayı 1, s. 45-58.
- (2020a), "The New Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, cilt 31, sayı 1, s. 51-65.
- (2020b), "Competitive Authoritarianism: A CONversation with Steven Levitsky and Lucan Way", *Journal of Democracy*, <https://www.journalofdemocracy.org/2020/02/26/competitive-authoritarianism-a-conversation-with-steven-levitsky-and-lucan-way/>
- Levitsky, S. ve Ziblatt, D. (2018), *How Democracies Die: What History Reveals about Our Future*, Viking, London.
- Lindberg, S.I. (2009), "Democratization by Elections? A Mixed Record", *Journal of Democracy*, cilt 20, sayı 3, s. 86-92.
- Linz, J.J. (1975), "Totalitarian and Authoritarian Regimes", *Handbook of Political Science*, der. F.I. Greenstein ve NW Polsby, Addison-Wesley, Reading, cilt 3, s. 175-411.
- Little, A. ve Meng, A. (2023), "Subjective and Objective Measurement of Democratic Backsliding", 17 Ocak, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4327307>
- Lord, C. (2018), *Religious Politics in Turkey: From the Birth of the Republic to the AKP*, Cambridge University Press, New York.
- Lowen, M. (2015), "The Problem with Insulting Turkey's President Erdogan", *BBC News*, 16 Nisan, <http://www.bbc.com/news/world-europe-32302697>
- Lupu, N. ve Riedl, R.B. (2013), "Political Parties and Uncertainty in Developing Democracies", *Comparative Political Studies*, cilt 46, sayı 11, s. 1339-1365.
- Lust-Okar, E. (2005), *Structuring Conflict in the Arab World: Incumbents, Opponents, and Institutions*, Cambridge University Press, New York.
- Lührmann, A. ve Lindberg, S.I. (2019), "A Third Wave of Autocratization is Here: What is New About It?", *Democratization*, cilt 26, sayı 7, s. 1095-1113.

- Lührmann, A., Tannenberg, M. ve Lindberg, S.I. (2018), "Regimes of the World (RoW): Opening New Avenues for the Comparative Study of Political Regimes", *Politics and Governance*, cilt 6, sayı 1, s. 60-77.
- Maerz, S.M., Edgell, A.B., Wilson, M.C., Hellmeier, S. ve Lindberg, S.I. (2021), "A Framework for Understanding Regime Transformation: Introducing the ERT Dataset", *V-Dem Institute Working Paper*, sayı 113.
- Magaloni, B. (2006), *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge.
- (2010), "The Game of Electoral Fraud and the Ousting of Authoritarian Rule", *American Journal of Political Science*, cilt 54, sayı 3, s. 751-765.
- McCoy, J., Rahman, T. ve Somer, M. (2018), "Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics and Pernicious Consequences for Democratic Polities", *American Behavioral Scientist*, cilt 62, sayı 1, s. 16-42.
- McCoy, T. (2014), "Turkey Bans Twitter - and Twitter Explodes", *The Washington Post*, 21 Mart, <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2014/03/21/turkey-bans-twitter-and-twitter-explodes/>
- McCoy, J. ve Somer, M. (2021), "Overcoming polarization." *Journal of Democracy*, cilt 32, sayı 1, s. 6-21.
- Mecham, R.Q. (2004), "From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: The Transformation of Political Islam in Turkey", *Third World Quarterly*, cilt 25, sayı 2, s. 339-358.
- Mecliste.org (2023), "27. Yasama Döneminde Dokunulmazlık Fezlekeleri ve Süreç", <https://www.mecliste.org/icerik/14/27--Yasama-Doneminde-Dokunulmazlik-Fezlekeleri-ve-Surec>
- Merkel, W. (2004), "Embedded and Defective Democracies", *Democratization*, cilt 11, sayı 5, s. 33-58.
- Mert, N. (2009), "Sivil İstibdat", *Radikal*, 17 Kasım.
- Metin, O. (2011), "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar", *Çalışma ve Toplum*, cilt 1, sayı 28, s. 179-200.
- Metiner, M. (2004), *Yemyeşil Demokrasi Bembeyaz Şariat*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Milliyet (2010), "Erdogan: Bitaraf Olan Bertaraf Olur", 18 Ağustos, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bitaraf-olan-bertaraf-olur-1277904>
- Morgenbesser, L. (2019), "Cambodia's Transition to Hegemonic Authoritarianism", *Journal of Democracy*, cilt 30, sayı 1, s. 158-171.
- Morse, Y.L. (2012), "The Era of Electoral Authoritarianism", *World Politics*, cilt 64, sayı 1, s. 161-198.
- Natras, N. (2014), "A South African Variety of Capitalism?", *New Political Economy*, cilt 19, sayı 1, s. 56-78.
- Norris, P. ve Grömping, M. (2019), "Perceptions of Electoral Integrity, (PEI-7.0)", *Harvard Dataverse*.
- Norris, P., Frank, R.W. ve i Coma, F.M. (2014), "Measuring Electoral Integrity around the World: A New Dataset", *PS: Political Science & Politics*, cilt 47, sayı 4, s. 789-798.
- NTV (2023), "Cumhurbaşkanı Erdoğan Açıkladı: 10 İlde 3 Aylık OHAL", 07 Şubat, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-acikladi-10-ilde-3-aylik-ohal,clThwgYwY0CnFgVCGtYtwW>
- (2023b), "İçişleri Bakanı Soylu: 14 Mayıs Siyasi Darbe Girişimidir", 29 Mayıs, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/icisleri-bakani-soylu-14-mayis-siyasi-darbe-girisi-midir,WpPMXCPSWEy8nykVWjpZLA#>

- O'Connor, F. ve Baser, B. (2018), "Communal Violence and Ethnic Polarization before and after the 2015 Elections in Turkey: Attacks against the HDP and the Kurdish Population", *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 18, sayı 1, s. 53-72.
- O'Donnell, G. (1994), "Delegative Democracy", *Journal of Democracy*, cilt 5, sayı 1, s. 55-69.
- Ocaklı, F. (2018), "Reconfiguring State-Business Relations in Turkey: Housing and Hydroelectric Energy Sectors in Comparative Perspective", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, cilt 20, sayı 4, s. 373-387.
- Oda TV (2015), "AKP'li Belediye MHP Bürosunu Mühürledi", 10 Mayıs, <https://www.odatv4.com/siyaset/akpli-belediye-mhp-burosunu-muhurledi-1005151200-75513>
- Oflaz, M. (2022), "Valiler, Atandıkları İllerin AKP'li Yöneticileriyle Birlikte Bakanları Ziyaret Etti", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/valiler-atandiklari-illerin-akpli-yoneticileriyle-birlikte-bakanliklar-arasinda-mekik-dokudu-1969291>
- Ong, E. (2022), "What Are We Voting For? Opposition Alliance Joint Campaigns in Electoral Autocracies", *Party Politics*, cilt 28, sayı 5, s. 954-967.
- Öktem, K. (2021), "Dilemmas of Subnational Democracy under Authoritarianism: Istanbul's Metropolitan Municipality", *Social Research: An International Quarterly*, cilt 88, sayı 2, s. 501-537.
- Önderoğlu, E. (2015), "Medyanın 3 Yılı: Grafik Özet", *Bianet*, 4 Mart, <https://bianet.org/bianet/medya/162748-medyanin-3-yili-grafik-ozet>
- Öniş, Z. (1997), "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective", *Third World Quarterly*, cilt 18, sayı 4, s. 743-766.
- (2009), "Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neo-liberal Restructuring in Turkey", *Review of International Political Economy*, cilt 16, sayı 3, s. 409-432.
- (2012), "The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era", *Turkish Studies*, cilt 13, sayı 2, s. 135-152.
- (2014), "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", *Mediterranean Politics*, cilt 19, sayı 2, s. 203-219.
- (2015), "Monopolising the Centre: The AKP and the Uncertain Path of Turkish Democracy", *The International Spectator*, cilt 50, sayı 2, s. 22-41.
- (2016), "Turkey's Two Elections: The AKP Comes Back", *Journal of Democracy*, cilt 27, sayı 2, s. 141-154.
- (2023), "Türkiye'nin Yeni Cumhurbaşkanlığı Rejimi: Kırılğanlık, Direnç, Tersine Dönenebilirlik", *REFLEKTİF: Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 4, sayı 1, s. 159-179.
- Öniş, Z. ve Bakır, C. (2007), "Turkey's Political Economy in the Age of Financial Globalization: The Significance of the EU Anchor", *South European Society & Politics*, cilt 12, sayı 2, s. 147-164.
- Öniş, Z. ve Kutlay, M. (2021), "The Anatomy of Turkey's New Heterodox Crisis: The Interplay of Domestic Politics and Global Dynamics", *Turkish Studies*, cilt 22, sayı 4, s. 499-529.
- Özbudun, E. (2000), *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, Lynne Rienner Publishers, Colorado.
- (2006), "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 11, sayı 3-4, s. 543-557.
- (2007), "Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004", *Turkish Studies*, cilt 8, sayı 2, s. 179-196.

- (2014), “AKP at the Crossroads: Erdoğan’s Majoritarian Drift”, *South European Society and Politics*, cilt 19, sayı 2, s. 155-167.
- (2015), “Turkey’s Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism”, *The International Spectator*, cilt 50, sayı 2, s. 42-55.
- (2016), “Problems of Rule of Law and Horizontal Accountability in Turkey: Defective Democracy or Competitive Authoritarianism?”, *Democratic Consolidation in Turkey: Micro and Macro Challenges*, der. C. Erisen ve P. Kubicek, Routledge, Oxford & New York, s. 156-177.
- Özcan, B. ve Gündüz, U. (2015a), “Political Connectedness and Business Performance: Evidence from Turkish Industry Rankings”, *Business and Politics*, cilt 17, sayı 1, s. 41-73.
- Özcan, G.B. ve Gündüz, U. (2015b), “Energy Privatisations, Business-Politics Connections and Governance under Political Islam”, *Environment and Planning C: Government and Policy*, cilt 33, sayı 6, s. 1714-1737.
- Özel, I. (2012), “The Politics of De-delegation: Regulatory (In)dependence in Turkey”, *Regulation & Governance*, cilt 6, sayı 1, s. 119-129.
- (2015), “Reverting Structural Reforms in Turkey: Towards an Illiberal Economic Governance?”, *Global Turkey in Europe III: Democracy, Trade, and the Kurdish Question in Turkey-EU Relations*, der. S. Aydın-Düzgit, D. Huber, M. Müftüler-Bac, E.F. Keyman, M. Schwarz ve N. Tocci, Edizioni Nuova Cultura, Roma, s. 241-250.
- Özel, S. (2003), “Turkey at the Polls: After the Tsunami”, *Journal of Democracy*, cilt 14, sayı 2, s. 80-94.
- (2009), “Seçimli Otoriterlik”, *HaberTürk*, 16 Eylül, <https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/221616-secimli-otoriterlik>
- Özen, H. (2015), “An Unfinished Grassroots Populism: The Gezi Park Protests in Turkey and Their Aftermath”, *South European Society and Politics*, cilt 20, sayı 4, s. 533-552.
- Özoğlu, M. (2021), “İstanbul Sözleşmesi’nin Yürürlükten Kalkmasını Protesto Eden Kadınlara Polis Müdahalesi”, *Euronews*, 1 Temmuz, <https://tr.euronews.com/2021/07/01/kad-nlar-istanbul-sozlesmesi-nin-yururukluktan-kalkmas-n-protesto-etti-bizim-icin-bitmedi>
- Özpek, B.B. (2017), *The Peace Process between Turkey and the Kurds: Anatomy of a Failure*, Routledge, New York.
- (2022), “Çözüm Süreci Üzerine Bir Otopsi Raporu”, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye: Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım*, der. B. Esen ve B. Baysal, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 297-328.
- Özpek, B.B. ve Tanrıverdi Yaşar, N. (2018), “Populism and Foreign Policy in Turkey under the AKP Rule”, *Turkish Studies*, cilt 19, sayı 2, s. 198-216.
- Özsoy Boyunsuz, Ş. (2016), “The AKP’s Proposal for a ‘Turkish Type of Presidentialism’ in Comparative Context”, *Turkish Studies*, cilt 17, sayı 1, s. 68-90.
- Öztürk, A.E. (2019), “An Alternative Reading of Religion and Authoritarianism: The New Logic between Religion and State in the AKP’s New Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 19, sayı 1, s. 79-98.
- Persson, T.A. ve Povitkina, M. (2017), “‘Gimme shelter’: The role of democracy and institutional quality in disaster preparedness”, *Political Research Quarterly*, sayı 70(4), s. 833-847.
- Pfaff, K. (2020), “Assessing the Risk of Pre-existing Grievances in Non-Democracies: The Conditional Effect of Natural Disasters on Repression”, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, sayı 42, 101337, s. 1-12.

- Plattner, M.F. (2014), "The End of the Transitions Era?", *Journal of Democracy*, cilt 25, sayı 3, s. 5-16.
- Pontusson, J. (2005), "Varieties and Commonalities of Capitalism", *Varieties of Capitalism, Varieties of Approaches*, der. D. Coates, Palgrave Macmillan, Londra, s. 163-188.
- Press for Freedom (2015), "İfade ve Basın Özgürlüğü İhlalleri Raporu".
- Przeworski, A. (1991), *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Radikal (2015a), "TRT'nin 25 Günlük Siyasi Bilançosu: AKP Tek Başına İktidar", 27 Ekim, <http://www.radikal.com.tr/politika/trtnin-25-gunluk-siyasi-bilancosu-akp-tek-basina-iktidar-1460331/>.
- (2015b), "Kanaltürk Bütün Programlarını Bitirdi", 17 Kasım, <http://www.radikal.com.tr/hayat/kanalturk-butun-programlarini-bitirdi-1474152/>
- Refah Partisi (1993), "4. Büyük Kongre: Genel Başkan Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Açış Konuşması".
- Reporters without Borders (t.y.), "The Ranking", <https://rsf.org/en/ranking>
- Repucci, S. ve Slipowitz, A. (2022), "Freedom in the World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule", *Freedom House*.
- Resmî Gazete (2014), "Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", 27 Şubat, sayı 28926.
- (2017), "Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", 9 Şubat, sayı 29974.
- (2022), "Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", 18 Ekim, sayı 31987.
- Río, A.D. (2022), "Strategic Uncertainty and Elite Defections in Electoral Autocracies: A Cross-National Analysis", *Comparative Political Studies*, sayı 55(13), s. 2250-2282.
- Robinson, N. (2013), "Economic and Political Hybridity: Patrimonial Capitalism in the Post-Soviet Sphere", *Journal of Eurasian Studies*, cilt 4, sayı 2, s. 136-145.
- Rodrik, D. (2011), "Ergenekon and Sledgehammer: Building or Undermining the Rule of Law?", *Turkish Policy Quarterly*, cilt 10, sayı 1, s. 99-109.
- Rogenhofer, J.M. ve Panievsky, A. (2020), "Antidemocratic Populism in Power: Comparing Erdoğan's Turkey with Modi's India and Netanyahu's Israel", *Democratization*, cilt 27, sayı 8, s. 1394-1412.
- Rosenfeld, B. (2017), "Reevaluating the Middle-class Protest Paradigm: A Case-control Study of Democratic Protest Coalitions in Russia", *American Political Science Review*, cilt 111, sayı 4, s. 637-652.
- Rosenfeld, S. (2018), *Democracy and Truth: A Short History*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Rovny, J. (2023), "Antidote to Backsliding: Ethnic Politics and Democratic Resilience", *American Political Science Review*, s. 1-19.
- Roy, O. (1994), *The Failure of Political Islam*, Harvard University Press, Massachusetts.
- Salman, F. ve Ergün, A. (2017), "OHAL'de Yargı Kurumlarından İhraçlar", *Bianet*, 6 Ocak, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/182400-ohal-de-yargi-kurumlarindan-ihraclar>
- Sarıbay, A.Y. (1985), *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

- Sargil, Z. (2011), "Civil-Military Relations beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey", *Turkish Studies*, cilt 12, sayı 2, s. 265-278.
- Satana, N.S. (2008), "Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy", *Armed Forces & Society*, cilt 34, sayı 1, s. 357-388.
- Sato, Y., Lundstedt, M., Morrison, K., Boese, V.A. ve Lindberg, S.I. (2022), "Institutional Order in Episodes of Autocratization", *V-Dem Working Paper*, sayı 133.
- Sayarı, S. (2014), "Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turkey", *Turkish Studies*, cilt 15, sayı 4, s. 655-670.
- (2016), "Back to a Predominant Party System: The November 2015 Snap Election in Turkey", *South European Society and Politics*, cilt 21, sayı 2, s. 263-280.
- (2023), "AYM. HDP'nin Hazine Yardımı Hesabına Geçici Bloke Koydu; Parti Karar İçin 'Hak Gaspi' Dedi", *BBC News Türkçe*, 5 Ocak, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyxwj47rp40>
- Sayıştay Başkanlığı (2014), "Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu 2014 Yılı Sayıştay Denetim Raporu".
- Saymaz, İ. (2015), "12 ve 13 Yaşındaki 2 Çocuğa Dava", *Hürriyet*, 27 Ekim, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/12-ve-13-yasindaki-2-cocuga-dava-40006868>
- Schedler, A. (2002), "Elections without Democracy: The Menu of Manipulation", *Journal of Democracy*, cilt 13, sayı 2, s. 36-50.
- (2006), "Patterns of Repression and Manipulation towards a Topography of Authoritarian Elections, 1980-2002", *CIDE Documento de Trabajo*, sayı 189.
- (2013), *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Schlumberger, O. (2008), "Structural Reform, Economic Order, and Development: Patrimonial Capitalism", *Review of International Political Economy*, cilt 15, sayı 4, s. 622-649.
- Schmitter, P.C. ve Karl, T.L. (1991), "What Democracy Is ... and Is Not", *Journal of Democracy*, cilt 2, sayı 3, s. 75-88.
- Selçuk, O. ve Hekimci, D. (2020), "The Rise of the Democracy - Authoritarianism Cleavage and Opposition Coordination in Turkey (2014-2019)", *Democratization*, cilt 27, sayı 8, s. 1496-1514.
- Shoup, B.D. (2018), "Ethnic Polarization and the Limits of Democratic Practice", *Democratization*, cilt 25, sayı 8, s. 1419-1440.
- Simpser, A. (2013), *Why Governments and Parties Manipulate Elections: Theory, Practice, and Implications*, Cambridge University Press, New York.
- Sindzingre, A. (2012), "Neopatrimonialism and its Reinterpretations by Development Economics", *Neopatrimonialism in Africa and Beyond*, der. D.C. Bach ve M. Gazibo, Routledge, New York, s. 90-107.
- Slater, D. (2003), "Iron Cage in an Iron Fist: Authoritarian Institutions and the Personalization of Power in Malaysia", *Comparative Politics*, cilt 36, sayı 1, s. 81-101.
- (2013), "Democratic Careening", *World Politics*, cilt 65, sayı 4, s. 729-763.
- Somer, M. (2016), "Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism", *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 16, sayı 4, s. 481-503.
- (2017), "Conquering versus Democratizing the State: Political Islamists and Fourth Wave of Democratization in Turkey and Tunisia", *Democratization*, cilt 24, sayı 6, s. 1025-1043.

- (2019), “Turkey: The Slippery Slope from Reformist to Revolutionary Polarization and Democratic Breakdown”, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, cilt 681, sayı 1, s. 42-61.
- Somer, M., McCoy, J.L. ve Luke, R.E. (2021), “Pernicious Polarization, Autocratization and Opposition Strategies”, *Democratization*, cilt 28, sayı 5, s. 929-948.
- Sosay, G. (2009), “Delegation and Accountability: Independent Regulatory Agencies in Turkey”, *Turkish Studies*, cilt 10, sayı 3, s. 341-363.
- Soyaltin-Colella, D. ve Demiryol, T. (2023), “Unusual middle power activism and regime survival: Turkey’s drone warfare and its regime-boosting effects”, *Third World Quarterly*, sayı 44(4), s. 724-743.
- Sözcü (2013), “Erdoğan: ‘Polise Talimatı Ben Verdim’”, 23 Haziran, <https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/erdogan-8-ay-sonra-sandikta-gorusuruz-321020/>
- (2014), “İşte Erdoğan’a Yapılan Seçim Bağışı”, 9 Ağustos, <https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/iste-erdogana-yapilan-secim-bagisi-573957/>
- (2017), “Ankara’da ‘Yeni Anayasa’ Yasağı”, 10 Ocak, <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/son-dakika-ankarada-yeni-anayasa-yasagi-1614433/>
- (2023a), “Valilik Hesabından AKP ve Erdoğan Propagandası”, 15 Ocak, <https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/son-dakika-valilik-hesabindan-akp-ve-erdogan-propagandasi-7557286/>
- (2023b), “Twitter’a 9,5 Saat Erişim Engeli”, 08 Şubat, <https://www.sozcu.com.tr/2023/teknoloji/twitter-ve-tiktoka-erisim-engellendi-7584907/>
- Sözen, Y. (2008), “Turkey between Tutelary Democracy and Electoral Authoritarianism”, *Private View*, sayı 13, s. 78-84.
- (2019), “Competition in a Populist Authoritarian Regime: The June 2018 Dual Elections in Turkey”, *South European Society and Politics*, cilt 24, sayı 3, s. 287-315.
- Sözeri, E.K. (2015), “HDP’ye Yapılan Saldırı ve Cezasızlık Sistemli mi?”, *T24*, 18 Mayıs, <http://t24.com.tr/haber/hdp-ye-yapilan-saldirilar-ve-cezasizlik-sistemli-mi,296981>
- Star (2015), “Mustafa Varank’tan Cumhuriyet’e Tepki: Gurur Duydum”, 24 Ekim, <http://haber.star.com.tr/medya/mustafa-varanktan-cumhuriyete-tepki-gurur-duydum/haber-1064988>
- Svolik, M.W. (2012), *The Politics of Authoritarian Rule*, Cambridge University Press, New York.
- (2019), “Polarization Versus Democracy”, *Journal of Democracy*, cilt 30, sayı 3, s. 20-32.
- Şahin, Ü. ve Coşkun, İ. (2022), “2021-2022 Basın Özgürlüğü Raporu”, *Türkiye Gazeteciler Sendikası*.
- Şahin, Ü., Coşkun, İ. ve Dönmez Gedek, B. (2020), “2019-2020 Türkiye Basın Özgürlüğü Raporu”, *Türkiye Gazeteciler Sendikası*.
- Şenses, F. (2019), “Barış İçin Akademisyenler Anlatıyor: İmza ve Ötesi”, *Mülkiye Dergisi*, cilt 43, sayı 2, s. 511-515.
- Şık, A. (2016), “Allah’ın Büyük Lütü”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/allahin-buyuk-lutu-644388>
- (2017), *İmanın Ordusu*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Şimşek, B. (2018), “AKP’nin Meclis’te Reddettiği Araştırma Önergeleri”, *BBC News Türkçe*, 2 Ağustos, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45042998>
- T24 (2010), “HSYK Seçimlerinde Adalet Bakanlığı’nın Listesi Kazandı”, 18 Ekim, <https://t24.com.tr/haber/hsyk-secimlerinde-adalet-bakanliginin-listesi-kazandi,105946>

- (2013), “Koç’un TUPRAŞ, Aygaz ve OPET’ine Yapılan Baskın, Hisseleri Aşağı Çekti!”, 25 Temmuz, <https://t24.com.tr/haber/kocun-tupras-aygaz-ve-opetine-yapilan-baskin-hisseleri-asagi-cekti,235191>
 - (2015a), “BMC’nin Gelirini Kasasına İndiren Ethem Sancak, Borcu TMSF’ye Yıktı”, 12 Mayıs, <https://t24.com.tr/haber/bmcnin-gelirini-kasasına-indiren-ethem-sancak-borcu-tmsfye-yikti,296371>
 - (2015b), “İşte Tartışılan ‘İç Güvenlik Paketi’nin Tam Metni”, 18 Şubat, <https://t24.com.tr/haber/iste-tartisilan-ic-guvenlik-paketinin-tam-metni,287681>
 - (2017), “Akşener’in Çanakkale Programında, Otel Elektriği Kesti, Polis Salonu Bastı!”, 11 Şubat, <https://t24.com.tr/haber/aksenerin-canakkale-programinda-otel-elektrigi-kesti-polis-salonu-basti,388263>
 - (2018), “Doğan Medya Grubu Satıldı!”, 21 Mart, <https://t24.com.tr/haber/dogan-medya-grubu-satildi,586775>
 - (2020), “İçişleri Bakanlığı, İmamoğlu Hakkında 27 Soruşturma Açmış”, 13 Mayıs, <https://t24.com.tr/haber/icisleri-bakanligi-imamoglu-hakkinda-27-sorusturma-acmis,878249>
 - (2022a), “Erdoğan’dan Bürokratlara Seslenen Kılıçdaroğlu’na: Faşist ve Darbeci Zihniyetin Yansımasıdır; Ne Bizim Ne De Kamu Görevlilerinin Muhatabı Değildir”, 30 Mayıs, <https://t24.com.tr/haber/erdogan-dan-kilicdaroglu-na-burokrat-yaniti-fasist-ve-darbeci-zihniyetin-yansimasi,1037388>
 - (2022b), “Yargıtay’dan Canan Kaftancıoğlu Kararı: 3 Davadan Aldığı Cezaları Onadı”, 12 Mayıs, <https://t24.com.tr/haber/yargitay-dan-canan-kaftancioglu-karari-3-davadan-aldigi-cezaları-onadi,1033681>
 - (2022c), “Gezi / Osman Kavala Davasının Hâkimi Murat Bircan AKP’den Milletvekili Aday Adayı Olmuş!”, 25 Nisan, <https://t24.com.tr/haber/gezi-davasinin-hakimi-murat-bircan-akp-den-milletvekili-aday-adayı-olmus,1030211>
 - (2022d), “İmamoğlu’na Ceza Verildi, Ne Olacak?”, 14 Aralık, <https://t24.com.tr/haber/canli-hakan-aksay-ve-konuklari-imamoglu-davasini-yorumluyor,1078891>
 - (2022e), “Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni, 6 Muhalefet Lideri Tarafından İmzalandı”, 28 Şubat, <https://t24.com.tr/haber/ankara-da-tarihi-zirve-6-muhalefet-parti-lideri-guclendirilmis-parlamenter-sistem-metnini-acikliyor,1017871>
 - (2023a), “CHP’li Engin Özkoç’tan ‘Başarımızı Kısıkanıyorlar’ Diyen Erdoğan’a Yanıt: Orada Konuşulanların Tamamına Yakını Yalan, Elde Edilen Menfaati Biz Neden Katar Ordusuna Sağlıyoruz?”, 15 Ocak, <https://t24.com.tr/video/chp-li-engin-ozkoc-tan-basarimizi-kiskaniyorlar-diyen-erdogan-a-yanit-orada-konusulanlarin-tamamina-yakini-yalan-elde-edilen-menfaati-biz-neden-katar-ordusuna-sagliyoruz,51681>
 - (2023b), “Şırnak Valiliği Duyurdu: Bazı Alanlar Özel Güvenlik Bölgesi İlan Edildi”, 14 Mayıs, <https://t24.com.tr/haber/sirnak-valiligi-duyurdu-bazi-alanlar-ozel-guvenlik-bolgesi-ilan-edildi,1109821>
- Tahiroğlu, M. (2020), “How Turkey’s Leaders Dismantled the Rule of Law”, *The Fletcher Forum of World Affairs*, cilt 44, sayı 1, s. 67-96.
- Talukdar, I. (2015), “Turkey: Presidential Elections, 2014”, *Contemporary Review of the Middle East*, cilt 2, sayı 4, s. 339-365.
- Tanca, D.E. (basım aşamasında), “Party System Fragmentation and Fractionalization in Turkey under the AK Party’s Electoral Authoritarian Rule”, *Turkish Studies*.
- Tansel, C.B. (2018), “Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress”, *South European Society and Politics*, cilt 23, sayı 2, s. 197-217.

- Tansey, O. (2016), "The Limits of the 'Democratic Coup' Thesis: International Politics and Post-Coup Authoritarianism", *Journal of Global Security Studies*, cilt 1, sayı 3, s. 220-234.
- Taş, H. (2015), "Turkey-from Tutelary to Delegative Democracy", *Third World Quarterly*, cilt 36, sayı 4, s. 776-791.
- Tepe, S. ve Alemdaroğlu, A. (2021), "How Authoritarians Win When They Lose", *Journal of Democracy*, cilt 32, sayı 4, s. 87-101.
- Tezer, Z. (2015), "Değiştirilen Yasalar Yolsuzluklara Zemin Oldu", *Cumhuriyet*, 23 Haziran, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/degistirilen-yasalar-yolsuzluklara-zemin-oldu-305183>
- Toker, Ç. (2014), "Fiyatı Düşür Yandaş Sat, Yargı Kararını Uygulama", *Cumhuriyet*, 27 Aralık, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fiyati-dusur-yandasa-sat-yargi-kararini-uygulama-173863>
- (2015a), "Sayıştay ve Bir Eksik KDV Hikâyesi", *Cumhuriyet*, 10 Ekim, https://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/384903/Sayistay_ve_bir_eksik_KDV__oykusu.html
- (2015b), "Seçimde İki Kat Örttüler", *Cumhuriyet*, 16 Haziran, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/secimde-iki-kat-orttuler-299587>
- (2019), *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- (2023), "2 Günde 6 Milyarlık 8 İhale", *T24*, 24 Şubat, <https://t24.com.tr/yazarlar/cigdem-toker/iki-gunde-6-milyarlik-8-ihale,38851>
- Tokyo, G. (2017), "Adalet Yürüyüşü'ne 215 Bin Kişi Katıldı; Gandhi'nin Rekoru Kıırıldı", *T24*, 8 Temmuz, <https://t24.com.tr/haber/adalet-yuruyusune-215-bin-kisi-katildi-gandhinin-rekoru-kirildi,413251>
- Tol, G. ve Korkmaz, S.S. (2021), "The Perils of Personalizing Power: Erdoğan's One-Man Rule Has Made Him Increasingly Vulnerable", *MEI@75*, 18 Ekim, <https://www.mei.edu/publications/perils-personalizing-power-erdogans-one-man-rule-has-made-him-increasingly-vulnerable>
- Tol, G. (2023), "How Corruption and Misrule Made Turkey's Earthquake Deadlier", *Foreign Policy*, 10 Şubat, <https://foreignpolicy.com/2023/02/10/turkey-earthquake-erdogan-government-response-corruption-construction/>
- Tolstrup, J. (2015), "Black Knights and Elections in Authoritarian Regimes: Why and How Russia Supports Authoritarian Incumbents in Post-Soviet States", *European Journal of Political Research*, cilt 54, sayı 4, s. 673-690.
- Toprak, B. (1991), "Surviving Modernization: Islam as Communal Means of Adaptation", *Il Politico*, cilt 56, sayı 1, s. 147-161.
- Treisman, D. (2011), "Presidential Popularity in a Hybrid Regime: Russia under Yeltsin and Putin", *American Journal of Political Science*, cilt 55, sayı 3, s. 590-609.
- TRT Haber (2023), "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Deprem Üzerinden Siyaset Yapanlara Yazıklar Olsun", 8 Şubat, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-deprem-uzerinden-siyaset-yapanlara-yaziklar-olsun-744638.html>
- Tucker, J.A. (2007), "Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-communist Colored Revolutions", *Perspectives on Politics*, cilt 5, sayı 3, s. 535-551.
- Tuğal, C. (2009), *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*, Stanford University Press, Stanford.
- (2022a), "Politicized Megaprojects and Public Sector Interventions: Mass Consent under Neoliberal Statism", *Critical Sociology*, s. 1-17.

- (2022b), “The Strengths and Limits of Neoliberal Populism: The Statism and Mass Organisation of Contemporary Rightwing Regimes”, *Contemporary Politics*, cilt 28, sayı 5, s. 611-634.
- Turnaoglu, B. ve Keyman, E.F. (2022), “Understanding the ‘New Turkey’ through Max Weber’s Category of Caesarism”, *Max Weber Studies*, cilt 22, sayı 2, s. 60-93.
- Tutkal, S. (2022), “Trustees Instead of Elected Mayors: Authoritarian Neoliberalism and the Removal of Kurdish Mayors in Turkey”, *Nationalities Papers*, cilt 50, sayı 6, s. 1164-1186.
- Türk, B.H. (2008), *Şirket ve Parti: Genç Parti ve ‘Yeni Siyaset’*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkiye gazetesi (2013), “Sancak: 2015’te TÜSIAD Başkanı Olmak İstiyorum”, 12 Şubat, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/sancak-2015te-tusiad-baskani-olmak-istiyorum-33443>
- Uçak, E. (2021), “‘Kayyum Yasasının’ Sivil Alana Getirdiği Riskler...”, *Sivil Sayfalar*, 22 Şubat, <https://www.sivilsayfalar.org/2021/02/22/kayyum-yasasinin-sivil-alana-getirdigi-riskler/>
- Uludağ, A. (2017a), “AKP ile MHP Arasında Yeni Pazarlık... Hedef Yine 330”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akp-ile-mhp-arasında-yeni-pazarlik-hedef-yine-330-731221>
- (2017b), “Halkın Otobüsleri ‘Evet’ İçin Bedava Yapıldı”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/halkin-otobusleri-evet-icin-bedava-yapildi-711400>
- (2022), “HDP Kapatma Davasında Son Durum Ne?”, *T24*, 22 Kasım, <https://t24.com.tr/haber/hdp-kapatma-davasinda-son-durum-ne,1074141>
- Uncu, B.A. (2018), “Seçmen Kümeleri: Ak Parti Seçmenleri”, *KONDA*.
- Updegraff, R. (2012), “Turkey Under the AKP: The Kurdish Question”, *Journal of Democracy*, cilt 23, sayı 1, s. 119-128.
- Uysal, A. (2017), *Sokakta Siyaset: Türkiye’de Protesto Eylemleri, Protestocular ve Polis*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- van de Walle, N. (2006), “Tipping Games: When Do Opposition Parties Coalesce?”, *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*, der. A. Schedler, Lynne Rienner, Boulder, s. 77-94.
- van Ham, C. (2015), “Getting Elections Right? Measuring Electoral Integrity”, *Democratization*, cilt 22, sayı 4, s. 714-737.
- Vasileva-Dienes, A. ve Schmidt, V.A. (2019), “Conceptualising Capitalism in the Twenty-First Century: The BRICs and the European Periphery”, *Contemporary Politics*, cilt 25, sayı 3, s. 255-275.
- V-Dem (2022a), “V-Party Dataset”, <https://www.v-dem.net/data/v-party-dataset/>
- (2022b), “The V-Dem Dataset”, <https://www.v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/>
- (t.y.), “Country Graph”, https://www.v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/
- Venedik Komisyonu (2017), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından 21 Ocak 2017 Tarihinde Kabul Edilen ve 16 Nisan 2017 Tarihinde Referanduma Sunulacak Olan Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında”.
- Waldner, D. ve Lust, E. (2018), “Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding”, *Annual Review of Political Science*, cilt 21, sayı 1, s. 93-113.
- Waterbury, J. (1999), “Fortuitous Byproducts”, *Transitions to Democracy*, der. L. Anderson, Columbia University Press, New York, s. 261-283.
- Way, L.A. (2015), “The Limits of Autocracy Promotion: The Case of Russia in the ‘Near Abroad’”, *European Journal of Political Research*, cilt 54, sayı 4, s. 691-706.

- (2021), “‘The Party of Power’: Authoritarian Diaspora and Pluralism by Default in Ukraine”, *Democratization*, cilt 28, sayı 3, s. 484-501.
- Weyland, K. (2022), “Why US Democracy Trumps Populism: Comparative Lessons Reconsidered”, *PS: Political Science & Politics*, cilt 55, sayı 3, s. 478-483.
- White, J.B. (2013), *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wood, R.M. ve Wright, T.M. (2016), “Responding to Catastrophe: Repression Dynamics Following Rapid-Onset Natural Disasters”, *Journal of Conflict Resolution*, sayı 60(8), s. 1446-1472.
- Wong, C.H., Chin, J. ve Othman, N. (2010), “Malaysia-Towards a Topology of an Electoral One-party State”, *Democratization*, cilt 17, sayı 5, s. 920-949.
- Wuthrich, F.M. ve Ingleby, M. (2020), “The Pushback Against Populism: Running on ‘Radical Love’ in Turkey”, *Journal of Democracy*, cilt 31, sayı 2, s. 24-40.
- Yabancı, B. (2016), “Populism as the Problem Child of Democracy: The AKP’s Enduring Appeal and the Use of Meso-level Actors”, *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 16, sayı 4, s. 591-617.
- (2019), “Turkey’s Tamed Civil Society: Containment and Appropriation under a Competitive Authoritarian Regime”, *Journal of Civil Society*, cilt 15, sayı 4, s. 285-306.
- Yakouchyk, K. (2019), “Beyond Autocracy Promotion: A Review”, *Political Studies Review*, cilt 17, sayı 2, s.147-160.
- Yanatma, S. (2021), “Advertising and Media Capture in Turkey: How Does the State Emerge as the Largest Advertiser with the Rise of Competitive Authoritarianism?”, *The International Journal of Press/Politics*, cilt 26, sayı 4, s. 797-821.
- Yanık, A. (2021a), “‘Neoliberal Kelimesi Tedavülden Kalksa, Bir Gecede Cahil Kalacak Akademisyenler Var’: Berk Esen’le Neoliberalizm Tartışmaları Üzerine Söyleşi (I)”, *Birikim*, 6 Ocak, <https://birikimdergisi.com/guncel/10420/neoliberal-kelimesi-tedavulden-kalksa-bir-gecede-cahil-kalacak-akademisyenler-var>
- (2021b), “‘Sermaye Kesimlerinin Dalga Geçilecek Derecede Zayıfladıklarını Gördük’: Berk Esen’le Neoliberalizm Tartışmaları Üzerine Söyleşi (II)”, *Birikim*, 7 Ocak, <https://birikimdergisi.com/guncel/10423/sermaye-kesimlerinin-dalga-geci-lecek-derecede-zayıfladiklarini-gorduk>
- Yankaya, D. (2018), *Yeni İslâmî Burjuvazi: Türk Modeli*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yardımcı-Geyikçi, Ş. (2014), “Gezi Park Protests in Turkey: A Party Politics View”, *The Political Quarterly*, cilt 85, sayı 4, s. 445-453.
- Yardımcı-Geyikçi, Ş. ve Yavuzylmaz, H. (2022), “Party (De)institutionalization in Times of Political Uncertainty: The Case of the Justice and Development Party in Turkey”, *Party Politics*, cilt 28, sayı 1, s. 71-84.
- Yavuz, M.H. (2003), *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York.
- Yavuzylmaz, H. (2021), “When Local Becomes General: Turkey’s 31 March 2019 Elections and its Implications for Dynamics of Polarization and Sustainability of Competitive Authoritarianism”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, cilt 23, sayı 4, s. 622-642.
- Yavuzylmaz, H. ve Tsarouhas, D. (2022), “Opening the Box of Parties and Party Systems under Autocratization: Evidence from Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, s. 1-20.
- Yazıcı, S. (2015), “Turkey in the Last Two Decades: From Democratization to Authoritarianism”, *European Public Law*, cilt 21, sayı 4, s. 635-656.
- Yeğen, M. (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Yeniçağ (2017), "Niğde Valiliği Akşener'in Programını İptal Etti", 16 Mart.
- (2023), "İstanbul'daki Bir Camide Sözleri Tepki Çeken İmam Açığa Alındı", 23 Mayıs, <https://www.yenisafak.com/gundem/istanbulda-bir-camideki-sozleri-tepki-cekken-imam-aciga-alindi-4533037>
- Yeşil, B. (2016), *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, University of Illinois Press, Chicago.
- (2018), "Authoritarian Turn or Continuity? Governance of Media through Capture and Discipline in the AKP Era", *South European Society and Politics*, cilt 23, sayı 2, s. 239-257.
- Yıldırım, K., Baruh, L. ve Çarkoğlu, A. (2021), "Dynamics of Campaign Reporting and Press-Party Parallelism: Rise of Competitive Authoritarianism and the Media System in Turkey", *Political Communication*, cilt 38, sayı 3, s. 326-349.
- Yılmaz, İ. ve Bashirov, G. (2018), "The AKP after 15 Years: Emergence of Erdoganism in Turkey", *Third World Quarterly*, cilt 39, sayı 9, s. 1812-1830.
- Yılmaz, T. (2020), "Erdogan'dan Gezi Çıkışları", *Hürriyet*, 20 Şubat, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-gezi-cikislari-41451142>
- Yılmaz, Z. (2018), *Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç, Tahakküm, Muhtaçlaştırma*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2020), "Erdogan's Presidential Regime and Strategic Legalism: Turkish Democracy in the Twilight Zone", *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 20, sayı 2, s. 265-287.
- Yılmaz, Z. ve Turner, B.S. (2019), "Turkey's Deepening Authoritarianism and the Fall of Electoral Democracy", *British Journal of Middle Eastern Studies*, cilt 46, sayı 5, s. 691-698.
- Yörük, E. (2012), "Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey", *Politics & Society*, cilt 40, sayı 4, s. 517-547.
- (2014), "The Long Summer of Turkey: The Gezi Uprising and its Historical Roots", *South Atlantic Quarterly*, cilt 113, sayı 2, s. 419-426.
- Yüce, M. (2022), "Hukukçular Değerlendirdi: Yargıtay'ın Kaftancıoğlu Kararı Ne Anlama Geliyor?", *Gazete Duvar*, 13 Mayıs, <https://www.gazeteduvar.com.tr/hukukcular-degerlendirdi-yargitayin-kaftancioglu-karari-ne-anlama-geliyor-haber-1564507>
- Yüksek Seçim Kurulu (2015a), "25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi", <https://www.ysk.gov.tr/tr/7-haziran-2015--25-donem-milletvekili-genel-secimi/3304>
- (2015b), "26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi", <https://www.ysk.gov.tr/tr/1-ka-sim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413>
- (2018), "Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları", <https://ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan, ideolojisi veya çıkarları nasıl tanımlanırsa tanımlansın, son kertede iktidara seçim yoluyla gelmiş ve iktidarda sandık yoluyla kalmıştır... Bu nedenle, meşruiyetini rejimin rekabetçi unsurlarından alır. Seçimle elde ettiği gücü ise devleti siyasallaştırmak, hesap verme alanını daraltmak ve oyun alanını kendi lehine eşitsiz hale getirmek için kullanır.”

Berk Esen, Şebnem Gümüşçü ve Hakan Yavuzylmaz, bütün dünyadaki demokrasiden uzaklaşma eğiliminin bir parçası olan Türkiye’nin otoriterleşme deneyimini rekabetçi otoriterlik kavramıyla analiz ediyorlar.

Yargının ve yasamanın yürütmenin yörüngesine girdiği, düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlandığı, muhalefetin baskı altına alındığı, medyanın muhalefetten olabildiğince “temizlenip” iktidar propagandasının bütün mecraları kapladığı bir ortamda, seçim, demokrasinin tek soluk borusu haline geliyor, bu rejimde. Ancak bütün siyasal oyun alanı gibi seçimlerin de “tek kale maça” göre düzenlenmiş gayri adil yapısı, bu imkânı da tıkıyor.

2023 seçimlerini, rekabetçi otoriterliğin sürdürülebilirliğinin sınanması bakımından kritik bir deneyim olarak alan yazarlar, bu rejimde muhalefetin konumunu ve perspektiflerini de tartışıyorlar. *Türkiye’nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*’in sorusu, şu: Rekabetçi otoriterlik, Türkiye için son durak mı? ■

